ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CLV

1937

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Праці, що друкуються в цьому томі, це все — реферати дійсних і звичайних членів Наукового Товариства ім. Шевченка, зголошені на з'їзд слов'янських філологів у Варшаві, у вересні 1934. р. Більшість із них була виголошена і продискутована на засіданнях з'їзду, пленарних і секційних; та сюди ввійшли й такі, що й не були на з'їзді прочитані, бо автори їх, з різних причин, не могли брати участи у з'їзді.

Короткі витяги з цих праць появилися були свого часу у т. зв. програмі з'їздових викладів, і то в секції літературно-історичній та лінґвістичній. У цьому томі друкуються вони в повному тексті.

Реферат др. Я. Рудницького є доповненням до його з'їздової доповіді, яка появилася ціла, не у скороченій формі, в виданнях Українського Наукового Інституту у Варшаві.

Крім цієї доповіді, були ще й инші реферати, зголошені на з'їзд, друковані чи в повному тексті, чи у скороченні в инших українських виданнях, чи в українській пресі. Вони не ввійшли до цього тому. А так, у цій книзі найшли місце тільки такі статті, що їх автори зголосили їх до філологічної секції, що на засіданнях секції були продискутовані та ухвалені секцією до друку. Таким чином зібрано в цьому томі — 14 праць.

Новиною для цього тому »Записок« є — бібліографія, яку, починаючи з цим томом, наново заводимо в видання »Записок«. Уважаємо, що сучасний невідрадний стан українських філологічних наук вимагає цього більш, ніж коли. Обговорені книжки, здебільша, від 1930. р.

ЗМІСТ CLV. ТОМУ.

Сторона

1. Степан Смаль-Стоцький: Питання про східньо-слов'янську прамову. . . . . 1— 5
2. Кирило Студинський: Карел Ербен і Яків Головацький. . 6— 28
3. Філарет Колесса: Формули закінчення в українських народніх думах у зв'язку з питанням про наверствування дум. . 29— 67
4. Михайло Тершаковець: Нові Kopitariana. . . . . . 69—106
5. Іларіон Свєнціцький: Мовні ознаки пам'яток українського письменства домонгольської доби. . . . . 107—108
6. Ярослав Гординський: Станіслав Виспянський і Україна. . 109-130
7. Аґенор Артимович: Потенціяльність мови. . . . . . 131—138
8. Василь Сімович: Про поголоснене українське „л". . . . 139—152
9. Лука Луців: Авґуст Харамбашіч і Тарас Шевченко. . . 153—172
10. Іван Панькевич: Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх инших українських говорів, і передовсім до південно-карпатських. . . . . 173—189
11. Теоктист Пачовський: Відгуки „Żywotów Świętych" П. Скарґи в „Четьїх-Минеях" Дм. Тупталенка. . . . . 191—202
12. Іван Зілинський: Взаємини між українською та польською мовою. . . . . 203—215
13. Ярослав Рудницький: У справі девербативів із наростками -ище, -исько у слов'янських мовах. . . . . 217—222
14. Василь Лев: Іван Франко та польські позитивісти. . . . 223—230

Некрологи: Аґенор Артимович. . . . . 231—233
Володимир Перетц. . . . . 234—238

Бібліографія. . . . . 239—368

INHALT DES CLV. BANDES.

Seite

1. Stepan Smal'-Stoćkyj: Zur Frage über die ostslavische Ursprache. . . . . 1— 5
2. Kyrylo Studynśkyj: Karel Erben und Jakiv Holovaćkyj. . . 6— 28
3. Filaret Kolessa: Schlußformeln in den ukrainischen „Volks-Dumen" in Verbindung mit der Frage über die Aufschichtung der „Dumen". . . . . 29— 67
4. Mychajlo Teršakoveć: Neue Kopitariana. . . . . . . 69—106
5. Ilarjon Svjencićkyj: Die sprachlichen Merkmale der ukrainischen Denkmäler vormongolischer Zeit. . . . . . . 107—108
6. Jaroslav Hordynśkyj: Stanisław Wyspiański und die Ukraine. 109—130
7. Agenor Artymovyč: Über die Potenzialität der Sprache. . . 131—138
8. Vasyl' Simovyč: Über die Vokalisierung des ukrainischen „l". . 139—152
9. Luka Lućiv: August Harambašić und Taras Ševčenko. . . 153—172
10. Ivan Pańkevyč: Das Verhältnis der südkarpatischen Mundarten der ukrainischen Sprache zu allen anderen ukrainischen Dialekten, vor allem zu denen der Nordkarpaten. . . . . . . 173—189
11. Teoktyst Pačovśkyj: Nachkläge der „Żywoty Świętych" von P. Skarga in der „Četji-Myneji" von Dmytro Tuptalenko. . . 191—202
12. Ivan Žilynśkyj: Wechselseitiges Verhältnis zwischen der ukrainischen und polnischen Sprache. . . . . 203—215
13. Jaroslav Rudnyćkyj: Zur Frage über die Deverbativa mit Suffixen -yšče, -yśko in den slavischen Sprachen. . . . . 217—222
14. Vasyl' Lev: Ivan Franko und die polnischen Positivisten. . . 223—230

Nekrologe: Agenor Artymovyč, ... 231—233
Volodymyr Peretc. . . . . 234—238

Bibliographie. . . . . 239—368

Питання про східньословянську прамову.

Написав *Степан Смаль-Стоцький*.

Питанням про східньословянську прамову або, як давніше це формулували, про „праруську мову“ мусів я займатися ціле своє життя не тільки принагідно як новою, цікавою теорією, але з обовязку як професор української мови, бо ця „праруська мова“ стала для мене тяжкою колодою, яку все наново треба мені було усувати з дороги, щоб досягнути наукової правди про становище української мови серед словянськкх мов.

Инші слявісти не мусіли так занадто морочити собі голови цим питанням. Корифеї слявістики цю теорію поставили й обґрунтували, і їм це вистарчало або могло вистарчати. Вони не мали безпосередньої причини, ані навіть можности всі арґументи тої теорії перевірити, вони ж вийшли вже, так сказати б, з тої нової школи.

Але я вийшов зі школи Мікльосіча, тому „праруська мова“ була для мене, молодого тоді слявіста, чимсь таким новим, що мене, як професора української мови, все наново й безперестанно силувала заняти конечно супроти неї ясне становище, тим більше, що мій незабутній учитель Міклосіч помер і не міг уже більше сказати свого важкого слова.

Висліди моїх довголітніх. як-найсумлінніших студій і дослідів при помочі, так сказати б, під безперестанною контролею мого широго приятеля, покійного професора романістики й фонетики на черновецькім і інсбруцькім університеті д-ра Теодора Ґартнера, зложені в нашій науковій граматиці української мови, що появилася в німецькій мові у Відні 1913. р. Там ми перші, на основі добутків тих наших дослідів, поставилися з о в с і м н е ґ а т и в н о до теорії про „праруську мову, і таке наше становище як-найдокладніше обґрунтували.

Шахматов і Яґіч зробили мені за це у своїх критиках докір тенденційности, не пощадив мене і Брікнер у переконанні, що в мене „тільки націоналістичні, сепаратистичні моменти пали на вагу“, але у своїй праці „Розвиток поглядів про семю слонвяських мов і їх взаїмне спорідненння“, Прага, 1927, я показав,

що коли можна говорити про тенденційність, то ніхто не в силі найти її по моїм боці. Бо коли Ягіч начисляв аж 14 ознак „праруської її мови“, то число їх нарешті стопилося на чотири (в Кульбакіна, Лєра-Сплавінського і Трубецького), а на три в Ляпунова: 1) повноголос, 2) *tj*, *dj*, *k' t'* > *ч*, *ж*, 3) *о-*. Але і про цю решту „ознак“ вдалося мені, здається, вже в вище наведеній праці „Розвиток поглядів“ перевести доказ, що це все вже прасловянські діялєктичні явища, та що властива ґенеза того розвитку, властивий його розвиток лежить поза фіктивним звязком „праруської мови“ у прасловянській мові, а в третій точці (*о-*) навіть аж у праіндоевропейській мові (порів. Г. Ильинскій, Къ вопросу о чередованіи гласныхъ ряда *о*, *е*, въ началѣ словъ въ славянскихъ языкахъ, „Slavia“, Прага, 1923; Николай Дурново, Спорные вопросы о. сл. фонетики, „Slavia“, III, і відповідь Ільїнського, „Slavia“, IV). Ще докладніше перевів я цей доказ у своїй праці „Східні Словяни“ („Україна“, Київ, 1928).

Тепер незвичайно приємно мені зазначити, що Тад. Мілєвський у своїй дуже ґрунтовній праці: Rozwój fonetyczny wygłosu prasłowiańskiego („Slavia“, 1932), підходячи до пояснення визвукового розвитку прасловянського із становища праіндоевропейської мови, між иншими, ясно доказав, що і явища повноголосу, а таксамо й паляталізації *tj*, *dj*, *k't'* є діялєктичними явищами прасловянської мови. Крім того, займаючися фонетичними процесами прасловянського визвуку взагалі, мав він нагоду спостерегти й показати неоднаковість і неодностайність виявлення тих фонетичних процесів на цілій території прасловянської мови, так що вже в самих початках і в дальшім розвитку треба зазначити в ній діялєктичні ріжниці. І так, беручи на увагу ізоґльоси описаних ним явищ, можна говорити то про різниці між північними й південними діялєктами, то знов між південними і східньословянськими діялєктами з одного боку, і західньословянськими діялєктами з другого боку, то знов між південними, західніми і східніми діялєктами, то знов „відділяють ті ізоґльоси від себе мовних предків ляхів, лужичан, чехів, словаків і північних великорусів від останніх словян“ (§ 10/26, § 11).

З огляду на таку змінчивість розмежувань у кожнім поодинокім випадку не випадало б, думаю, говорити про ґрупи, бо ті діялєкти зрештою, як показано докладно в Мілєвського, нічим иншим не звязані з собою тісніше у ґрупу, а одної ознаки за мало на те, щоб стати основою поділу на ґрупи, тим менше, коли є більше ознак, які ту ґрупу розбивають. Тому хто так,

як Тад. Мілєвський, докладно аналізує й показує споріднення й ріжниці між поодинокими праслóвянськими діялєктами, той, маючи фактичні мовні дані перед очима, повинен оминати досить у тім разі надуживанóго слова „ґрупа“, щоб не викликáти й далі фальшивих уявлінь.

Щоб ту мóю нехіть дó слóва „ґрупа“ в цім разі виправдати, уважаю за пóтрібне спинитися зóсібна на „ґрупі“ східньословянських діялєктів. Дві спільні цим діялєктам ознаки навів Мілєвський: повноголос і паляталізацію *tj*, *dj*, та заразом і він уважає за потрібне вказати на óдну таку ознаку, що вона вже в праслoвянській дóбі віддалювала діялєкт північних великорусів від діялєкту, з якого вийшла українська мова (*tl*, *dl-l—kl*, *gl*), на що я вже также вказав у моїй праці „Східні Словяни“.

Але навіть і в тих ознак, що ніби-то спільні східньóсловянським діялєксам, не все ще цілком вияснене, не все ще в порядку. В розвитку повноголосу найдеться ще, здається, при докладнішім розсліді в самім зародку деяка неоднаковість і неоднoстайність між українською мóвою, на що вказав уже Брікнер (Erforschung der indogermanischen Sprachen), а з другого боку Розов у своїм викладі на І. зїзді словянських фільольогів у Празі (пор. Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929, Прага, 1932, ст. 668—695: „Еще о формулахъ tort, tolt, tert, telt“).

І паляталізація *dj* не дала властиво однакових результатів, бо в діялєкті, з якóго вийшла українська мова, маємо *дж*, а в діялєкті, з якого вийшла російська мóва, *ж* (порів. пóдібне явище між польським *дз* і чеським *з*). Аж в історичній дóбі української мови пóмічаємо злегчення *дж* в *ж*.

А як маємо дивитися на нóвгородське *ц* замісць *ч*, яке явище Брікнер констатує ще также в мові полабів, пóморян, у великопольських і мазóвецьких гóворах і в латишів? Може це явище, що тягнеться дóвгою й дóсить широкóю смугою на побережжі Балтику, таки не зовсім припадкóве і своїм зародком сягає в давнішу добу?

Крім того, треба ще звернути увагу на неоднаковий розвиток передніх голосівок *е*, *і*, як це я вже показав у моїй праці: „Мягкі“ і „тверді“ голосівки (Slavia, 1929). Процес помягчення приголосівок перед тими голосівками — з огляду на те, що він обіймає російську, білоруську, польську, лужицькосербську й почасти чеську мову (де тільки *і* помягчує, а *е* ні) — мусів уже розпочатися в належних діялєктах праслoвянської мови під кінець праслoвянської доби. Розвиток тих діялєктів, з яких вий-

шла російська й білоруська мова, пішов отже тоді иншим, спільним із західніми діялєктами шляхом, коли діялєкт, із якого вийшла українська мова, враз із південнословянськими діялєктами, а почасти й чеським (чеське *e* не помягчує попередущих приголосівок) задержали й далі первісні тверді передні голосівки. Незвичайно характеристичне тут становище чеської мови.

Нарешті паде ще на вагу ріжниця звязана з розвитком норм, що відносяться до півголосівок *ъ*, *ь*. Зародок і розвиткова їх тенденція сягають безперечно ще в прасловянську добу, бо ці півголосівки то зникають, то замінюються в повні голосівки в усіх словянських мовах у засаді на основі однакових законів. Все ж таки в одній точці пішов той розвиток иншою дорогою в усіх словянських мовах, між ними і в українській мові, де із сполук *ъ* + *и*, *ь* + *и* вийшло *-ый*, *-ий* (*слѣпый*, *людий* — *мый*, *бий*), а иншою дорогою в одній тільки російській мові, де ці сполуки (*ъ* + *и*, *ь* + *и*) залишилися незмінені аж до переходу *ъ* в *о*, *ь* в *е* (*слепой*, *людей*, *мой*, *бей*).

Отак, думаю, ясно доказано, що вже в самім зародку української й російської мови, в належних їм прасловянських діялєктах, мусимо констатувати більше розвиткових ріжниць, ніж спільних ознак.

Ст. Шобер у своїй „Gramaty-ці języka polskiego“, I, т. зв. повноголос уважає діялєктичним явищем прасловянської мови (§ 10, 24), і таксамо помягчення приголосівок *k't'*, *tj*, *dj* за прадавні діялєктичні відміни в прасловянській мові (порів. також § 23), та що взагалі всякі ознаки, які б можна би класти в основу клясифікації, не обняті такими спільними межами, що себе взаїмно виключали б, а перебігають поза ті межі й себе в ріжних напрямах перехрещують (§ 17). З таким зовсім правильним пізнанням та сконстатуванням правдивого розвиткового стану діялєктів прасловянської мови (порів. також § 25) не дасться ніяк погодити яканебудь теорія про ґрупи словянских мов. Тому не „należy przypuszczać“ того і супроти діялєктів східньословянських, бо й вони „nie stanowiły jakiejś bardziej zwartej całości“.

Своїми знаменитими працями Тад. Мілєвський і Ст. Шобер рішуче причинилися до того, що ми теорію східньословянської прамови або „праруської мови“ можемо вже тепер спокійно зложити до архіву. Вона не виринула з конечної лінґвістичної потреби, вона мала лише служити виправдянням нелінґвістнчної тези, поставленої на самім чолі „Лекцій“ Соболєвського (1888) про єдність „руської“ (велико-, мало- й білоруської) нації й мови як антропольоґічного й лінґвістичного аксіому. Але величезні

зусилля корифеїв слявістики Соболевського, Яґіча, Шахматова, Брікнера й деяких їх учнів були даремні. Правда таки виринула з лінґвістичної конечности наверхи, й нікому вже більше не вдасться її затемнити. Ніякої „праруської мови“ ніколи не було, а всі живі словянські мови, між ними й українська, російська й білоруська розвинулися прямо й безпосередно з діялєктів праслов'янської мови. Українська мова зараз-таки на самім початку свого історичного, з давньої праслов'янської спільности вилущеного життя в XI. в. являється перед нами з окремою, тільки собі питомою звуковою й фонольоґічною системою, відмінною від системи російської мови, як це показано в моїй граматиці, а також в моїй праці „Українська мова“, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети, Львів, 1933.

Карел Яромір Ербен і Яків Головацький.

Написав ***Кирило Студинський.***

Може ніодин із галицьких учених не нав'язав таких широких і тісних зв'язків з чехами і словаками, як Яків Головацький (ур. 1814, умер 1888). Багатьох із них знав він особисто, інших тільки з листування. Два великі томи „Кореспонденції Як. Головацького“, видані мною у „Збірнику філологічної секції“ Наук. Тов. ім. Шевченка, в р. 1905. томи VIII і IX, що обіймають листування з р. 1850—62. і в р. 1909. томи XI і XII (з рр. 1835—49) не вичерпали предмету. Невеличкі, але цінні вказівки на своє листування подав був сам Як. Головацький чи то у статті „Слово Правды“, де видрукував одного листа Яна Коляра з дня 7. VI. 1836. р. (Слово, 1885, ч. 26), чи у фейлетоні „Несколько слов в защиту дорогой памяти Дениса Ив. Зубрицкого“, де помістив три листи галицького історика з років 1847—8. (Слово, 1886, ч. 111—14), чи то в дуже інтересній студії „Заметки и дополнения к статьям Г. Пыпина, печатанным в Вестнике Европы за 1885 и 1886 годы“ (Вильно, 1888), де поруч із науковою відповіддю найшлися листи Вол. Антоновича, Дениса Зубрицького й Мих. Максимовича.

Російський учений В. А. Францев видав у Варшаві 1905. р. „Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель“, де помістив одинадцять листів Як. Головацького (стр. 222—37), а у Празі: Correspondence Paula Josefa Šafaříka (1927 р.), де видрукував невеличке листування Ш. з Головацьким (6 нумерів), т. I, стр. 280—90.

Дуже гарну збірку листування Як. Головацького з А. Бичковим, П. Батюшковим, А. Вікторовим і І. Корніловим видрукував др. Іл. Свєнціцький у „Материялах по истории возрождения Карпатской Руси“, том II, стр. 38—85 (Львів, 1909. р.). Не менше цінне листування Як. Головацького з Яном Коляром, Шафариком, Ганкою, Шемберою й Езберою видав друком др. Іван Брик в „Укр. руському Архіві“, т. XV, стр. 66—91 (Львів, 1921. р.).

Про взаємини Ал. Духновича з Галичиною й Яковом Головацьким подав я точні вісті у студії „Александер Духнович і Галичина“ (Ужгород, 1924. р.), причім помістив 8 нових ли-

стів пряшівського крилошанина до львівського вченого з рр. 1860—61 (стр. 68—76).

Один лист Мих. Драгоманова до Якова Головацького видрукований у моїй статейці п. н. „Оставить без ответа“ в „Старій Україні“, Львів, 1924 р., стр. 15—16.

Про знайомість і листування Як. Головацького з Пант. Кулішем у рр. 1858—66 написав я окремий розділ у статті „Слідами Куліша“ (Записки НТШ. т. 148, стр. 243—253). Один із листів Куліша з 16 (28) X., 1866 р. видрукував Як. Гол. у статті „Lucida intervalla“, Слово, 1886, ч. 41—2.

Останньою працею на цьому полі є студія Федора Савченка „Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським“ („За сто літ“, кн. 5), де маємо гарний огляд зв'язків обох учених, враз із їх листами, мабуть, чи не в повному комплеті.

І хоч як багато досі зроблено, все ж таки залишилося ще кількасот нумерів листування Якова Головацького з різними людьми, й їх видання жде кращих часів.

Переглянувши видані, й побіч них не друковані листи, стверджую, що Яків Головацький часто звертався до чехів та словаків і листувався з Яном Коляром, Вячеславом Ганкою, П. Й. Шафариком, Карлом Ербеном, Карлом Запом, Карлом Піхлером, Йосефом Подліпським, Ріттерберґом, Фр. Яхімом, Фр. Павлічком, Вртятком, Квєтом, А. В. Шемберою, А. Патерою, Езберою, др. Скрейшовським, др. Людовітом Прохазкою, Вацлавом Дундером, Еман. Хохолушком, Кобером і секр. чеської „Společnost“-і „naukov“-ої др. В. Р. Вайтенвебером.

Залишаючи покищо інших чеських учених, письменників і громадських діячів на боці, займуся сьогодні зв'язками Якова Головацького з Карлом Ербеном (1811—1870), причім буду користуватись незвісними досі листами обох учених. У часі, коли я видавав VIII. і IX. том „Кореспонденції“, мені відомий був один лист Ербена з дня 26. XII. 1854 р., що його я видрукував на стор. 167.

Інші листи видобув я щойно під кінець 1933. р., коли мене запитав у справі листування Ербена з Головацьким дир. бібл. Національного Чеського Музею др. Йосеф Вольф. Йому післав я листи Ербена для відфотографування. Чеські листи Ербена вийдуть у Празі заходом бібліотекаря Нац. Музею дра А. Ґрунта, а листи, писані слов'янською абеткою, приладжує до друку др. Йосеф Їрасек, проф. у Братиславі. Через те я подаю тільки зміст листів Ербена та невеличкі вийнятки в оригіналі, побіч вийнятків з відповідей Головацького.

Загалом найшов я в архіві львівського „Народного Дому“

8 листів Ербена:

один з 26. XII. 1854 (друкований),
три з року 1861 (22. IV, 5. VII, 17. VII).
два з року 1863 (13. V, 8. VII),
два „ „ 1865 (19. III, 12. V)

і 4 чорнетки відповідей Головацького:

один з 15 (27). IV 1861. р.
один з 4 (16). V 1863. р.
два з 24. VII і 31. X 1865. р.

Можна здогадуватись, що листи Ербена найшлися в комплеті. Зате в чорнетках Як. Головацького маємо пропуски. Можлива річ, що найдуться вони між паперами Ербена у Празі.

Ім'я Якова Головацького було вже відоме ширшим колам чехів із його статті, друк. в „Časopis-i českého Museum, 1841 і 1842 п. н. „Cesta po halické a uherské Rusi“. Вісті про культурне життя в Чехії подавав Головацькому в численних, дуже інтересних листах Карел Зап (1812—71), що жив по рік 1845. у Львові, а опісля у Празі.

Сам Головацький пробував, як священник, по рік 1848. на селі, а Зап зв'язував його своїми листами не тільки з чеським науковим і літературним життям, але також із подіями серед галицьких поляків та русинів та з виданнями на Україні і в Росії. Зап віддав Головацькому великі прислуги, і можна тільки жалувати, що досі ніхто не спромігся на окрему статтю про зв'язки обох діячів, хоч матеріял, друкований і рукописний, у Львові та Празі дав би прегарну картину єднання в добі відродження слов'янства. Не хто інший, а Зап подав Головацькому дня 19. IV. 1884. р. вістку про працю Ербена, що „cestuje na útraty stavův českých po Čechách, aby prohlížel Archivy pro historii ustavův, vlastně ale, aby sbíral písně, pověsti, pověry a vše, co k ethnografii české potřebné. Výborný to člověk, jeden ze mála, kterých si u nás nejvíce vážím“ [1]).

Коли ж Як. Головацький післав у р. 1846. свої народні пісні для видання Осипові Бодянському в Москві через Прагу, Зап не тільки сам їм приглянувся, але й показав Ербенові, „co též celou duší do nich se pohroužil a našel v nich velmi mnoho dát, která některé jeho myšlenky o slovanské mythologii potvrzují a doplňují“. Зап дораджував Головацькому, щоб сам забрався до видання своєї збірки народніх пісень, бо ледви чи скоро видру-

[1]) Кореспонденція Як. Головацького (1835—49), стр. 124.

кує їх Бодянський. Про нього сказав Шафарик, що „to je člověk hrozně mnoho začinajucí, a nic do konce nepřivodicí“. Як писав Зап, сам Шафарик кладе на серце Головацькому, щоб видав пісні у Львові як-найшвидше, бо кожний рік припинювання несе велику втрату хочби тому, що людське життя не вистачить навіть на ті праці, що маємо виконати)[1].

Політичну ролю відгравав Ербен у рр. 1848—9. Його вибрано 1848. р. членом чеського сойму, де він боронив інтересів свого народу і протестував проти розпорядків ґубернатора Туна. В р. 1848. їздив він до Загребу, як представник чехів на хорватському соймі. Він підписав відозву, що скликувала дня 1. V. 1848. р. слов'янський конґрес у Празі[2]). В рр. 1848—9 редаґував він урядові „Pražské Noviny“ в національному напрямі, доки австр. влада не приневолила його зректися редакторства.

В р. 1848. познайомився Ербен на слов'янському конґресі не тільки з висланниками Головної Ради Руської др. Григорієм Гинилевичем (1809—71), послом Іваном Борисикевичем (1815—92) і молодим богословом Олексієм Заклинським (1819—91)[3]), але, мабуть, також із 5 питомцями віденської духовної семинарії, Вас. Ковальським, Мих. Кульматицьким, Венед. Літинським, Іваном Павловським і Юрієм Волощаком, що були членами конґресу[4]).

Через Прагу переїздили теж у листопаді 1848. р. галицько-руські посли до Кромерижу, між ними Мих. Куземський, то й не виключена річ, що з останнім познайомився Ербен через Запа. А радів Зап, що „Rusini českou nynější politiku dobře pochopili, zavázujeme vás, abyste s nami ted' věrně drželi[5]), zvláště, že Slováci ukazují se tak silně mad'arismem zdemoralísovaní, že téměř ruší řetěz Slovanův od nás až k Vám. Poláci se bez toho sami z něho vytrhli... že se stavájí zrádcemi nejsvětější slovanské věci, svobody... Poláci jsou tak šlechetni, žeby nás bez rozmyslu Německu obětovali, kdyby mysleli, že se jím tím skutkem Polska v davných hranicích vrátila. Jediný Lubomírský a Zamojský s nami drží, lidé,

---

[1]) Там таки, стр. 164. Про цей лист Запа згадав Головацький у листі до Бодянського з дня 26. VII. 1846. див. Федір Савченко, „Західня Україна“ — „За сто літ“, кн. 5. стр. 17—8.

[2]) Кореспонденція Як. Головацького (1835—49). стр. 239—41.

[3]) Олексій Заклинський видрукував інтересні „Записки“, Львів, 1890; де оповів також про свій побут на слов'янському конґресі.

[4]) Др. Іван Брик, „Слов'янський з'їзд у Празі 1848 і українська справа“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 129, стр. 196.

[5]) Головна Рада Руська наказала своїм висланникам, щоб держалися чехів (Др. Ів. Брик, Укр. руськ. Архів, т. XV, стр. 152.)

kteří se lépe po světě ohledli, a postavení své lépe pochopili, nežli celý Polský národ...“[1]).

На слов'янському соборі чимало чехів остигло у своїх симпатіях до поляків, що не тільки у Львові виступили з ворогуванням проти „Головної Ради Руської“ й видавали латинською абеткою за редакцією Івана Вагилевича (1811—1886) „Dnewnyk ruśkij“ (1848 р.), але й до Праги на конґрес приїхали на те, щоб паралїжувати акцію русинів.

Хоча слов'янський конґрес не мав майже ніяких реальних наслідків, то все ж був він першим в історії проявом збратання слов'янських народів. Для галицьких русинів мав він спеціяльне значіння, бо поглибив приязні відносини між ними й чехами, бо галицько-руське питання виведено на ньому з тісного галицького загумінка на ширше европейське форум, бо скріпив їх національні почування. На жаль, завдяки аґресивності поляків на конґресі, не ослаблено польсько-руського антаґонізму, а навпаки його поглиблено[2]).

Зап, що був не тільки слов'янофілом, але й полонофілом, приглянувшись поведінці поляків на слов'янському конґресі, написав про них у листі до Головацького терпкі слова, а коли осланній вислав йому листа про події в Галичині, Зап не стерпів, переклав його на чеську мову й передав Ербенові до урядових „Pražsk-их Novin“, де його видруковано у 57. нумері за рік 1848. Поляки були обурені, як це видко із львівської „Gazet-и Powszechn-oї“, де листа Як. Головацького до Запа в нумері 35 з дня 14. X. 1848 р. перекладено у вийнятках на польську мову п. н.

Korespondencja Rusina świętojurskiego

з такою поміткою від редакції:

„Jakiś p. J. G. pisał kiedyś konfidencjalnie do kogoś w Pradze; niedyskretny redaktor wydrukował list w Pražskich Nowinach cz. 57. w tłumaczeniu czeskim, a tak dowiedzieliśmy się, co też o nas i za granicą niemieccy Rusini roznoszą; nie chcąc wszakże tylko swojej ciekawości dogadzać, chętnie udzielamy czytelnikom naszym wyjątki z tego przedługiego listu“.

Зміст листа Головацького приблизно такий:

Інші народи мають давно зазначене своє становище, ми щойно боротись за нього мусимо. Інші народи почали відразу

[1]) Кореспонденція Як. Головацького (1835—49), стр. 308.

[2]) Др. Іван Брик, „Слов'янський з'їзд...“, стр. 212—17. Доповнення до студії дра Брика знайдемо у праці Władysław-a Tadeusz-a Wisłocko-ого: „Kongres słowiański w r. 1848 i sprawa polska“, Lwów, 1927.

нову книжку читати, ми щойно абетки мусимо вчитися. Друковано на русинів, на Раду Руську наклепи, але ще правда вийде на верх, як олива. Закидають нам, що ми запродані москалям, що рублі, імперіяли, бюрократія і Стадіон розбудили народнього духа та народню літературу, і подібні брехні, розсівані по псевдоліберальних денниках, усюди находять віру. А обчорнюють нас за те, що не хочемо з ними жати раніше, доки не посіємо, не знаючи, що вродиться, чи жито, чи кукіль, під серп, чи під косу, — і за те, що не грозимо світові за якусь „Польщу в давних границях“, бо бачимо, як до неї далеко, — що не віримо, немовби від Бога вибраним народом були, щоб поновно визволити Месіяшів. Ніхто більше від мене не бажав згоди з поляками, але я думав. що тепер, по тілько погромах... раз усе ж таки дійдуть до розуму. Дарма! Ледви їм трохи крила попущено, почали кидатись то туди, то сюди, а тепер у них бажання здавлення всього, до старшинства, до проводу над усіма. Але стій! — сказала Русь, тут наша хата, наша правда; досить нагосподарилися в нашім домі, дальше не дозволимо... Вони з появою конституції виступили негайно з натовпом розправ, проєктів, плянів, образ і брехень у різних часописах, а ми ледви однієї газети допрацювалися, „Зорі Галицької“... Ми утворили окружні й деканальні ради, рідний елемент почав розвиватися по селах і кутах домів. Заложено „Матицю руську“, і вона числить близько 100 членів. Борисикевич задумує видавати руський політичний часопис для оборони малоруських, чи радше галицько-руських інтересів. Буде також урядовий руський часопис при „Gazet-і Lwowsk-ій“. Сподіваємось, що й „Матиця руська“ буде видавати якесь учене, літературне письмо. В Станиславові способиться також Антін Могильницький[1]) до видавання неполітичного письма.

Утворилася, писав Я. Головацький, у нас також партія польсько-руська, її провідником є Каспер Ценґлевич (Мазур)[2]), а членами князь Сапіга, гр. Дідушицький, Ґолеєвський, Шумлянський і інші панове ляхове, котрі бачать, що русини, не маючи шляхти, їх потребують. Ця партія видає „Dnewnyk ruskij“, а його редактором є Вагилевич. І так Вагилевич ще раз відограє таку ролю, як уже віиграв за часів бл. п. Борковського[3]). Назива-

[1]) Антін Могильницький, поет, автор поеми „Скит Манявський“ ур. 1811, умер 13. VIII. 1873 р.

[2]) Каспер Ценґлевич був на конґресі у Празі 1848. р.

[3]) Пояснення цієї еротичної справи подав Як. Головацький у „Кіевск. Старин-і“ 1883, VII, у статті п. н. „Судьба одного галицко-русскаго ученаго — къ біографіи Ив. Ник. Вагилевича“.

ється та партія також демократичною, ба ще демократичнішою, як Рада Польська, а радить над тим, якби собі позискати довір'я люду, бо кілька селян, що їх до своєї ради привели, завжди якось зимно там почувалися, а один із них, Іван Залужний, побачивши портрет цісаря — упав на коліна і сказав: „Дякувати тобі мусимо, найясніший цісарю, що ти нас визолив від лядського хомута й лядських панів! — На слов'янському соборі у Празі поляки признали русинам право руської мови по гімназіях, але ані одна їх газета про це не згадує. Тепер жадають від міністерства, щоби всі предмети по всіх школах по-польськи викладали, а про руську мову ані згадки немає, бо „to proste, gminne narzecze polskiego języka“ [1]).

Вийнятки листа Головацького до Запа та услужливість Ербена довели до того, що галицькі відносини освітлено прилюдно серед чехів, серед народу, що заєдно вмів стояти на слов'янофільському становищі й до еманципаційних прямувань галицьких русинів у 1848. р. поставився прихильно.

Одначе досі особистих зв'язків, хочби навіть при помочі листування між Головацьким і Ербеном, не було. Зближували їх між собою тільки літературні твори, як „Вѣнок“ (Відень 1846 і 1847), як переклад листа Головацького до Запа у „Pražsk-их Novin-ах“. Щойно в р. 1849. зійшлися вони обидва у Відні, як члени комісії для укладу слов'янської правничої термінології, що відбувала свої засідання у вересні й жовтні під проводом Павла Й. Шафарика. Сходини комісії були дальшим етапом єднання австрійських слов'ян між собою. Члени комісії працювали пильно. „Ми в нашій комісії,“ писав Як. Головацький 4. X. 1849. р. свому братові Петрові, ґімназ. вчителеві (ум. 1853, р.), »перейшли технічні слова »в законах обивательских«. Зачали ми »Судоводство« (Gerichtsordnung), ще маєм перейти дещо вексльового права і карного, і на тім годі... Пильнуємо дуже, щоб скінчити все до первого листопада...“ [2]). Відносини поміж членами комісії були товариські. Вони зійшлися також на спільний обід, а серед нього виголосив редактор Юлій Вислобоцький (1810—71), пізніший редактор урядового „Вѣстника“, поетичний тост на честь цісаря. В промові згадав також про заслуги предсідника комісії Шафарика, бо „де його славне ім'я засіяє, там тільки великого діла сподіватись можна“ [3]).

---

[1]) Gazeta powszechna, 1848, ч. 35.

[2]) Кореcп. Як. Головацького (1835—49), стр. 396.

[3]) Там саме (1835—49), стр. 385.

Провідник комісії дбав дійсно щиро про те, щоб єднати слов'ян між собою, а чималу увагу звертав він на галицьких русинів і вирізнював їх на кожному місці. Бачимо це з такої події: „Головна Рада Руська" вирішила вислати у вересні 1849. р. делеґацію до Відня. Про це писав Михайло Куземський (1809—1879), крилошанин львівської капітули, один із найкращих і найдіяльніших тогочасних політиків, від р. 1868. холмський єпископ, Юлієві Вислобоцькому дня 17. IX. 1849. року:

„Wir haben in Wien Vieles, sehr Vieles auszuwirken. Ich hoffe, dass Sie meine Bemühungen mit allen Ihren Kräften unterstützen werden und in dieser Beziehung werde ich diese Reise mit Freuden antreten. Die Hauptversammlung hat mich und den H. Prokopczyc[1]) zu dieser Deputation bestimmt und uns anheimgestellt, einen oder zwei von den in Wien weilenden Ruthenen zum Anschlusse an die Deputation einzuladen. Wir haben uns vorgenommen, am 19. Jan. abends um 3 Uhr mit der Post aus Lemberg auszufahren"[2]).

Дорога обох висланників до Відня тривала по день 24. X. отже несповна 5 днів, як про це писав Куземський крил. Мих. Малиновському (1812—1894) дня 25. IX. 1849 р.:

„Вчера приїхали-сьмо до Відня щасливо, а без жадного преп'ятствія і приключенія, і днесь percнько Вам пишу, щоби-сьте були так добрі увідомити о тім всіх, котрі нам добре жичат і сприяют. Зараз виділи-сьмося з всіми нашими русинами і з Г. Стройновським (апеляц. радником) і Емінґером. О ревности тих мужей нашій справі нема жадного усумнініяся і по їх із'явленіях: наші річи мают дуже добре стояти і міністри к нам дуже розположені"...

Як тільки Шафарик довідався про приїзд висланників „Головної Ради Руської" до Відня, термінологічна комісія зладила на його бажання „братський слов'янський обід". У ньому взяли участь не тільки всі члени комісії, але й деякі віденські слов'яни. Яків Головацький оповідає в „Зорі Галицькій", що радістю серце наповнювалося, коли світлі мужі різних племен зібралися немовби в одну родину. Всі говорили своїми мовами. Розмови ставали чим раз живіші, а при многолітствах (тостах) заспівали слов'янські пісні. Побіч сербських, хорватських і чеських красувалася наша думка, шумка й чарабашка. Уважний дослідник міг

[1]) Евстахій Прокопчиц (1806—1856) був шкільним радником і дир. гімназії в Тернополі.

[2]) Листування Куземського переховується в архіві Нар. Дому у Львові.

замітити споріднення між мелодіями слов'янських пісень. Сербські пісні сходяться із нашими своєю простотою, чеські природною легкістю, одначе такого ніжного почування, що наскрізь проймає, як у наших думках провіває, інші слов'яни не досягли, і першенство нашим пісням признали. Щойно тут „станеш, русине, цінити прегарні мелодії народніх пісень і ними гордитися". Забавившися так веселенько, розійшлися всі сердечною радістю наповнені[1]).

Са́ме, коли Куземський і Прокопчиц приїхали до Відня, Головацький увечір дня 25. IX. вернувся по кількаденному побуті з Праги. Про свою гостину в столиці чехів писав він дня 28. IX. 1849. р. свому братові, Петрові:

„Минулого тижня дмухнув-єм із одним членом нашої здішної комісії, Ербеном до Праги — і там забавили-сьмо чотири дні. Не буду Тобі списувати нічого о місті і житю ческім, бо Ти сам був-єсь там і може лучше обглядів-єсься в ній — то тілько скажу, що на мене Прага велике вражінє учинила — над сподіванє велике. Красне місто, богате місто, старожитне місто — житє ческо-словеньске надзвичай живе — словом все важне — того лиш жалую, що не міг довше забавити. Повернувши до Відня... застав-єм наших любезніших посланників від Головної Ради. В самий добрий час приїхали, коли точится в міністерстві справа о сплаченє панщини і залагодженє тяжеб взглядом ґрунтів забраних. Будут видіти і чути власними очима і ухами, як тут ся сердечно борют з ляшнею — але Богу дякувати по нашій стороні буде витяжство. Посланників Ради обох запрошено також як членів з рішаючим голосом, через що маємо совершенний перевіс"[2]).

Вже із тієї спільної подорожі до Праги з Ербеном видко, що між ним і Головацьким зав'язалася щира дружба. Обидва вони були вченими істориками, обидва вони збирали й досліджували народні пісні, обидва були поетами — і це зблизило їх.

Можна здогадуватись, що Головацький гостював у хаті Ербена, познайомившися з його ріднею, коли Зап уважав за вмісне повідомити львівського вченого в листі з дня 17. III. 1859. р., що Ербен, повдовівши перед півтора роками, „letem, nedávno s mladou pannou se opět oženil"[3]),

---

[1]) Зоря Галицка 1849, ч. 81. і Кореспн. Як. Гол. (1835—49), стр. 394.

[2]) Кореспн. Як. Голов. (1835—49), стр. 391—2.

[3]) Кореспн. Як. Голов. 1850—62, стр. 433.

Спільну працю в термінологічній комісії і взагалі знайомість у р. 1849. обидва вчені згадували у свому пізнішому листуванні, як ясні дні життя.

Як тільки Головацький дістав листа від Ербена з дня 13. V. 1863. р., писав йому дня 4. (16) V. 1863. року:

„Письмо Ваше сделало мне большую приятность; оно отсвежило дружеское отношение, в котором честь имею состоять от давна с Вами".

Ербен відповів у несповна два місяці пізніше Головацькому дня 8. VII. 1863. року:

„List Váš, daný dne 4 (16) Máje r. t. velmi mne potěšil; dává ť mi nové ujištění, že přátelstvo naše, léta 1849 ve Vídni počavší, přese všeckou mezeru let a místa bez umenšení trvá a boh dá trváti bude až do skonání našeho. Popřej nám Bůh jen toho, abychom se dočkali národu našemu lepších časů".

Не зважаючи на те, що Головацький зустрінувся з Ербеном уже в р. 1849., листування між ними нав'язалося щойно кілька літ пізніше. Перший відозвався Ербен листом із дня 26. XII. 1854. р. Він просив у Головацького присилки „narodních pohádek slovanských", що їх росіяни звуть „сказки", а поляки „klechdy", бо вони, мовляв, йому потрібні до дослідів над слов'янською мітологією. „Вѣнок" Івана Головацького йому не вистачає. Пожадані були б такі „сказки", як видав їх Wójcicki п. н. „Klechdy". Не буде він користати із видання Ос. Бодянського „Три сказки"[1]).

З якою вдячністю згадував Ербен у своїх працях матеріяли Головацького, головно колядки, бо бачив у них нераз дорогоцінні пам'ятки, збережені від загуби, як зичливо ставився він до самостійности української мови, відмічуючи скрізь при матеріялах, звідки вони походять: „Halič", „z Jižní Rusi", „z Malé Rusi", „ze zapadní Rusi", „z Halické Rusi" — це виказав проф. Горак у своїй цінній статті: „Lidové podání ukrajinské v díle I. I. Hanuše a K. J. Erbena"[2]).

З другої сторони завважу, що Ербен вивдячувався Головацькому не тільки висилкою власних творів, але й допоміг йому у виданні однієї з його праць.

Ще дня 7. VI. 1860 р. Головацький післав на руки Ганки свою статтю п. н. „О рукописном молитвеннике старочешском

[1]) Кореcп. Як. Голов. 1835—49, стр. 167.

[2]) Český Narodopisný Věstník, т. XIV, ст. 93 і 96. Пор. др. Ол. Колесса. Погляд на історію украін.-чесь. взаємин від X—XX в., Прага 1924, стр. 14.

с XIV—XV в., хранящемся в универс. библ. во Львове“ з проханням, щоб її видрукувала „Učená společnost“, бо він, як член її, не мав досі нагоди „сложить лепту на олтарь ученого действия“ товариства.[1]) „Učená společnost“ приняла статтю до друку, а що не було кому виданням занятися, бо Ганка вмер (12. І. 1861 р.), а Шафарик був душевно хорий, тимто Ербен не тільки повідомив 22. IV. 1861 р. Головацького про рішення „Učen-ої společnost-и“, але й узявся за коректуру його статті, при чім для оминення помилок зобов'язався пересилати йому одну коректу до Львова. На вступі своєї статті завважував Головацький, що молитовник писано для якоїсь чеської пані або панночки, і коли б можна було відкрити в колишній власниці якунебудь знамениту особу, тоді міг би стати цей молитовник історично-літературною пам'яткою, як „Psałterz Małgorzaty“, або „Książeczka do modlenia królowej Jadwigi“ в польській літературі. З рукопису видко, що переписувач писав його старанно для якоїсь панни: Анни, Катерини або Марґарити. Ці імена дали Ербенові привід висловити думку в листі, що молитовник міг бути власністю однієї з дочок короля Карла IV., бо вони мали такі самі імена. Головацький у своїй відповіді з дня 15. (27) IV. 1861. р. висловив радість, що чеське Наукове Товариство рішило молитовник друкувати, погоджувався заздалегідь із усіма коректурними поправками Ербена, одначе сумнівався, чи рукопис був власністю однієї з дочок Карла IV., бо „переплет совсем простый, даже грубый“. Просив він також Ербена, щоб подбав про 50 відбиток, а він покриє їх кошти.

Ербен допильнував совісно коректи, подбав про 200 відбиток титулом гонорару й довів друк статті Головацького до кінця, засилаючи йому заздалегідь коректурні листи до перегляду. Коли ж праця Головацького в р. 1861. вийшла друком, то завдячував він це точності, солідності і приятельській послузі Ербена.[2]) Друк спинювався, бо по чеських друкарнях було багато важних робіт (5. VI. 1861. р.).

Все ж таки в половині червня 1861. р. Ербен післав Головацькому до перегляду останній аркуш праці.

Як щиро сприяв Ербен Якову Головацькому, видко також із того, що гадку Запа, щоби львівський учений старався добути у Празі катедру російської мови, приняв за свою, пишучи Головацькому, що по смерті Ганки немає чоловіка, щоб

---

[1]) В. А. Францев, „Письма к Вячеславу Ганке...“, стр. 263—7.

[2]) Підніс також „veliké zásluhy Erbena“ секр. Вайтенвебер у листі до Як. Головацького з дня 31. липня 1861. р.

її добре знав. Навіть проф. Мартин Гатталя, хоча йому ця катедра повинна припасти, мови докладно не знає (5. VI. 1861 р.). Головацький, що мав за собою катедру української мови у Львові, порадив Ербенові, щоб професуру церковно-слов'янської й російської мови віддано його братові Іванові (умер 1899. р.), що працював тоді у віденському „Вѣстнику". Ербен погоджувався з думкою Якова Головацького й дораджував, щоб брат Іван походив за цією справою у Відні (17. VII. 1861. р.). Одначе про справу ніхто серіозно не думав, з вийнятком хиба́ Запа й Ербена. Про це писав Іван Головацький братові Якову з Відня, для 10. VII. (28. VI) 1861 року:

„Касательно профессуры, или доцентуры русского языка в Праге, о которой Тебе г. Ербен вспоминал, то здешние чехи о том деле решительно ничего не знают, и даже побыв несколько дней в Праге и там ничего не слыхали. Сам проф. Шембера, имеющий дружественные и постоянные сношения с г. Ербеном, ничего не знает о том; следовательно это только какой пуф, не имеющий ни малейшого основания. Вобще я полагаю, что правительство в теперешных обстоятельствах ни мало ни думает системизировать катедру русского языка ни здесь, ни в Праге; впрочем я за этим делом буду следить, потому что оно составляет от давна идеал моего счастья, но я надеждой никакой не прельщаюсь" [1]).

Коли змістом листування в р. 1861. поміж обома вченими було видання Як. Головацького „Молитовника" і справа катедри, в р. 1863. Ербен нав'язував зв'язки між Головацьким і ученим з України, ад'юнктом харківського університету Олександром Опанасовичем Потебнею (1835—91). Ербен повідомляв Головацького, що у Празі пробуває Потебня й хоче приїхати до Львова для студій над мовою, та не знає, чи не зустрінеться із неприємностями з причини неспокоїв у Польщі. Окрім цього, боїться він, щоб його не окричали за російського емісаря, й тому вичікує щирої відповіді (13. V. 1863. р.).

Головацький відповів негайно, бо дня 4. (16) V. 1863. р., що Потебня може спокійно приїхати до Львова і пробути тут „сколько угодно", бо Львів лежить на руській землі, і хоча він підо впливом обставин став головним „скопищем буйных голов", одначе навіть „отчаянные" революціонери відчувають, що не стоять на своїм ґрунті й тому держать себе „мирнее, чем в Кракове. По той причине они (не) дерзают затронуть ни русинов,

[1]) Лист в бібл. Нар. Дому між листуванням Головацького ч. 964.

ни проежающих ученых". В найгіршому разі хиба́ який „писак намаралбы вздорную статью в своей газете".

Про Потебню писав Ербен Головацькому ще в другому листі з дня 8. VII. 1863. р., що він поїхав до Рієки, де лікується, а звідтіль через Відень виїде до Львова.

В дійсності в другій половині липня 1863. р. приїхав Потебня до Львова, та тут стрінули його з боку поліції й польської преси грубі неприємності. Немає сумніву, що Потебня побачився у Львові тільки з Яковом Головацьким і редактором „Слова" Богданом Дідицьким (1827—1909). Інших стріч він не мав, бо перебила їх поліція. В тому часі австрійська влада пильно стежила за російськими емісарями й бачила їх також у вчених, що пробува́ли поміж австрійськими слов'янами на наукових студіях. В число запідозрених „емісарів" попадали такі люди, як Мих. Сухомлінов, Олександер Пипін, Ніль Попов і Вол. Каманський...[1]) До ряду емісарів причислила теж австрійська влада Олександра Потебню.

Потебня виїхав з Харкова за кордон восени 1862. р. і вже в місяці вересні був у Берліні, де не тільки приглядався німецькому життю і снував із нього висновки для ідеї української національности, але й готовився до катедри порівняльної граматики індоевропейських мов, студіюючи санскрит у проф. Альбрехта Фридриха Вебера. Мав він намір пробути за кордоном 2—3 роки, та доля покермувала ним інакше. Місяці травень, червень і липень 1863. р. їздив він по слов'янських землях. Був на кількох лекціях проф. Мартина Гатталі у Празі та Мікльошіча у Відні, де познайомився з А. Мажуранічем, визначним знавцем чакавського діялекту. Опісля задумував він виїхати до Галичини на студії мови серед люду. Як тільки дня 8. липня 1863. р. прибув до Відня, поліційній аґент стежив за ним, куди він заїхав і з ким зустрічався. Зокрема довідувався аґент, коли і з ким він виїздить до Галичини. З Відня виїхав Потебня дня 15. VII. а поліція вслід за ним вислада стежні листи до Кракова і Львова[2]). Можлива річ, що він спинився також у Кракові, а до Львова прибув коло 20. липня. Мав він намір вертатися через Радивилів, Житомир, Київ до Харкова, бо дійшла до нього вістка, що рідний його брат Микола, офіцир царської армії, перейшов на сторону польських

[1]) Die politische und nationale Bewegung in den Nachbarstaaten Oesterreichs und deren Rückwirkung auf die oesterreichischen inneren Verhältnisse... Ende März 1864 (розділ: Russische Propaganda unter den oesterreichischen Slaven).

[2]) Др. Константин Чехович, Ол. Потебня, український мислитель-лінґвіст, Варшава 1931, стр. 30—31 і 175—7.

повстанців і поляг на побоєвищі. Польські газети не знали про цю родину й національну трагедію Потебні та привитали його („Goniec" і „Gazeta Narodowa") гидкими доносами. Поліція завізвала Потебню до себе й веліла йому негайно покинути Львів, а що дорога через Радивилів са́ме під ту пору, через польське повстання, не була безпечна, він рішився вертатись через Прагу, Берлін, Петербург до Харкова. Поліція дала на це дозвіл під умовою, щоб він у Празі не спинявся. Дня 21. липня покинув він негостинний Львів. В обороні доброго імени Потебні стало було „Слово" Дідицького, зате урядовий віденський „Вѣстникъ" мало чим різнився в доносах від польської преси[1]).

Не обійшлося в листуванні Ербена з Головацьким і без натяків на політичні теми. Головацький у листі з дня 15. (27) IV. 1861 р. писав: „Вчера заключены заседания здешнаго Соньма повидимому мирно—но до искренной дружбы с ляхами еще далеко. Их надменность и высокомерие и мечты не припускают мысли об никаких даже самых справедливых уступках русинам. В продолжение веков они ничему не научились и ничего не забыли. С чехами мы по сю пору десяткрат согласились бы и помирились бы —с ляхами к одному перемирию не возможно придти. Когдабы нам возможно было через Польщу сделать большой мост, или попод ней тунель, жили бы мы с чехами ровно́ как одна семья".

Ербен не відповів на цю тему, може, тому, що політикою не займався, але в р. 1863; коли з нагоди польського повстання розвинулася широка дискусія в чеській пресі, Ербен висловив ясно свій погляд Як. Головацькому.

Польське повстання було дуже болюче й не на руку для царської влади, що репрезентувала під той час єдину велику слов'янську державу й хотіла уходити в очах Европи за покровительку слов'ян. Росія знала, що поляки не могли рахувати на успіх повстання при виключно власних силах. Але й мусіла рахуватися з тим, що Польща сподівалася помочі Европи, симпатії слов'ян, евентуальних заколотів увнутрі Росії.

Заносилося на збройну інтервенцію західніх держав, що її підготовлювала німецька, англійська і французька преса статтями, пронизаними глибокою ненавистю до Росії. Західнім державам залежало на ослабленні північного велита, тому вдаряли на нього безпощадно. На загрозу інтервенції відповіла царська

[1]) Пор. „Слово" 1863, ч. 57, 76. „Вѣстникъ" 1863, ч. 79. Про справу Потебні згадав я був у статті; „До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—73 (Україна 1928, I—II стр. 20—1), а ширше про неї оповідаю у своїй недрукованій досі студії: „Галичина й Україна в культуроих зв'язках у роках 1861—75", розділ V.

влада укріпленням Кронштату. Становище західніх держав було, без сумніву, дуже прикре для царської Росії, але ще більше боляче відчувала вона ворогування не так польської, як чеської преси, а головно „Národní-х List-ів“, де рябіло від ненависти, але нерідко й від видумок про неспокої увнутрі царської держави[1]).

Щоб запобігти дальшим ворожим виступам чехів, видрукував А. Ґільфердінґ із Петербургу отвертого листа до провідника чехів Ріґера, а в ньому висловив здивування, що чехи-демократи підтримують польський аристократизм, та замічував, що тут іде справа не про те, „чтобы дать земле, населенной польским народом, полную независимость от русского правительства... а о раздроблении русского, возстановлении в западной части русских земель ига польского меншинства над русскою народною массою, о разрушении русского государства...“

Ріґер і відповів у „Národní-х List-ах“ ширшою статтею, і її переклав часопис російських слов'янофілів „День“[2]).

Відповідь Ріґера не могла вдоволити ані Ґільфердінґа, ані Росії. Чеський політик не вірив у корисний вислід польського повстання власними силами, ані в поміч европейської дипломатії та виясняв, що в чехів є не менше симпатії для Росії, як для поляків. Коли ж у теперішній боротьбі чехи висловили спочуття для поляків, і коли в чеській пресі видруковано прикрі слова про російське військо, то „причину этому надо видеть в природном чувстве каждого благородного человека, которое невольно влечет его к тому, чтобы в споре ведущемся пред его глазами помогать слабейшему, не допытываясь грубо— прав ли он, или нет; он будет задавлен, и этого уже довольно для каждого, в ком есть хотя капля рыцарской крови, чтобы защищать его“. За некорисний для поляків уважав Ріґер факт, що вони добиваються в теперішньому повстанні реставрації старої Польщі, отже утворення держави з 20—25 мільйонами населення, коли самих поляків, за численням Шафарика, не більше $9^1/_2$ мільйона. Вони хотіли б, як меншість, панувати над Литвою, Жмуддю й над численним „племенем малорусским“, а„ „основания прав поляков над Малороссийскими краями ни один справедливый и понимающий дело чех не может признать удовлетворительными. Оставалось бы только спросить самых малоруссов, к кому бы они, если бы были предоставлены своему решению, захотели присоединиться?“ На думку чеського

[1]) Порівняй: День, Москва, 1863, ч. 18.

[2]) Там саме, 1863, ч. 19.

політика, „именно этот малорусский вопрос делает столь загадочным весь вопрос польский и составляет от века причину братоубийственной распри между двумя славянскими племенами“. Закінчив Ріґер свою статтю покликом до царя, щоб він найшов „справедливый и мирный путь к решению... польско-русского вопроса“.

Слова Ріґера про „рыцарскую кровь“ і про „малорусский вопрос“ сильно подратували редактора „Дня“ Аксакова. Він замітив із глузуванням, що „мы, русские словяне, не гордимся рыцарской кровью, мы, по выражению Хомякова, плебеи человечества. Рыцарская нация поляков по рыцарски поступает в Малоруссии и Белоруссии, признавая простой народ за bydło, отрицая за ним право на русскую народность, и, подобно рыцарям, тешась казнями и всякими затейливыми мучениями малорусских крестьян. А рыцарская нация чехов, разумеется, не может не сочувствовать таким воззрениям и действиям. Она не хочет и, как рыцарская, не может понять, что в этом геройском бое за свободу... борется не рыцарь народ — русский народ, испытавший на себе »польское рыцарское владычество«, и что »слабые« в этой борьбе — это бедные крестьяне, которых родная земля захвачена рыцарями-поляками“... З „малорусским вопросом“, піднятим Ріґером, справився Аксаков різько й коротко, зазначуючи, що „малорусского вопроса вообще не существует, уже потому, что этот вопрос обще-русский...“

Та немов у відповідь Аксакову заявив Паляцький, що він не бачить спасення Слов'янщини в гегемонії, отже не видить його в московському царстві, але в самій Слов'янщині, себто в розвитку її спосібностей; та він не може також бачити його в Польщі, котра, встаючи за волю, прямує до панування в Києві.[1])

Обидві відповіді Ріґера, й Паляцького, були гідні. Заявляючи свої симпатії для поляків у боротьбі за державне життя, вони застерігалися проти зазіхання на чужі землі і проти всякої гегемонії. Спеціяльно ім'я Ріґера було серед українців у глибокій пошані за те, що він видвигнув „малороссийский вопрос“, і коли в р. 1867. українці протестували проти слов'янського з'їзду в Москві, що відбувся без українців і без поляків, про Ріґера згадали з подякою за прегарні думки, висловлені ним у Москві, хоча вони звучали там без хісна, бо не Греція ідеал Москви, а Рим, не той Рим, що видавав Цінціннатів, а Рим тієї епохи, коли не-

[1]) Заява Паляцького видрукована з їдкими помітками у „Вѣстнику югозап. и западной Россіи“ 1863. кн. 12; див. також „Мета“ 1863, ч. 1, стр. 65.

наситна жадоба поглинання заглушила в ньому всі інші цілі[1]).

Так отже, побіч голосів без застереження за Польщею, явилися в чеській пресі критичні завваги Ріґера, Паляцького, висловлені в дипломатичній формі. Але були ще й брошури, звернені проти зазіхання поляків на чужі землі, писані в тоні для них неприхильнім.

Ербен, як учений дослідник, не міг погодитися з голосами, без застереження прихильними для реставрації Польщі в давніх границях. Сам він у поле́міку не вмішувався, але прислав Головацькому дві брошури. Одна з них вийшла безіменно й „pochází od jednoho nadějného mladíka, který se však jmenovati neodvažil, boje se terrorismu sdějších oplacených i neoplacených liberalistů židovsko-germanského zrna, kteří majíce nyní celou českou žurnalistiku v rukou, s Poláky kokettují, a dosti špíny naškrábati nemohou, aby jí na Moskaly vysypali. Jest to z většího dílu cháska holobradá, nevědomá a zhejřilá, u které za nejvyšší zásluhu platí huba, plná planých liberalních frází. Druhá brožurka pochází od mého adjunkta Josefa Ranka; ten, ač jest taký mladý, však znaje dobře tu zákupnou chásku, kteráby za ruble tak sloužila Rusům, jako nyní Polákům slouží, nebojí se jí“ (8. VII. 1863).

Наголовку першої, безіменної брошури не знаю. Другу передав Яків Головацький із дедикацією бібліотеці львівського „Народного Дому“, де вона збережена під ч. 1916. Її наголовок: „Poláci a Rusové, úvahy slovanské, podává Josef Rank, Praha 1863“, стр. 56, 8⁰. Автор подав статистику земель і людности Польщі, перейшов коротко її історію, згадав про війни Хмельницького, андрусівський договір, про розбори Польщі, про рік 1812.; про полегкости для Польщі в р. 1815. і повстання з 1830. р., спинився при році 1846.; згадав про незичливість польської шляхти для люду і прихильність для мадярів. Ранк боронив чехів перед закидом незичливости для поляків, покликувався зчаста на статті тоді вже покійного Карла Гавлічка Боровського (1821—56), що був поміж іншим у р. 1842. у Галичині і при посередництві Запа знайомився з галицьким громадянством[2]). Покликуючись на статті Гавлічка „Rusové“, „Rakouská vláda a Poláci“, „Slované v revoluci vídeňské“, „Ruské vojsko v Uhřích“, Ранк закінчив свою полемічну

---

[1]) Тарас Воля, Братское послание Украинцев Сербскому обществу „Зоря“, Вена 1867. р., стр. 14.

[2]) др. Ол. Колесса, „Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X—XX в.“, стр. 8. Інтересну характеристику Гавлічка див. у творі: Я. Якубец — А. Новак, История чешской литературы, I. стр. 281—4.

брошуру проти поляків вийнятком з Гавлічка статті „Slovanská politika“:

„Dle toho pozná každý, jak marné ba dětinské jsou řeči poláků o restituci (navrácení) Polsky v prvotních hranicích; nebot' každý, kto záslepen není předsudky, musí viděti, že země rusínské navždy jsou ztraceny pro Poláky. To však Poláci nahlížeti nechtějí, a v tom jest dle mého mínění hlavní chyba jejích celé politiky“ (стр. 49).

Дипломатичні голоси Ріґера й Паляцького, що вирізнювалися тоді поміж статтями за і проти Польщі, були все ж таки для царської влади неприємні ще з іншого приводу. Їх обох наділив був цар у р. 1862. з нагоди 1000-ліття Руси ордерами.

Тоді дістали також відзначення з угорської Руси Адольф Добрянський, а з Галичини Мих. Куземський, Яків Головацький і Богдан Дідицький. Ордери Головацького (Володимира 4. ступеня) і Дідицького (Анни 3. ступеня) були низькими відзначеннями, хоч до них прив'язувано шляхотство. Дідицький виступив тоді в „Слові“ рішуче проти наділювання слов'ян ордерами. Він писав:

„В пору, коли слов'янські народи Росії „по чувству возбуженого сознанія народного с отвращеньем смотрят на патентовану, заграничным обычаем удекоровану касту людей“, в хвилину, коли Слов'янщина вичікувала, що в Новгороді пронесеться могутнє слово: геть із привілеями! геть з ордерами! — у пору, коли урядові декорації вже в цілому світі утратили ввесь блиск і значіння, якими користувались у середньовіччі в завмерлих народів, — в ту пору, кажемо, розіслав російський цар Александер із Новгороду, вже не тільки по Росії, але й по інших слов'янських землях нове число своїх ордерів, щоб ними неодного, може, цілком невинного чоловіка удекорувати, рівного посеред рівних відзначити, живого й діяльного для свободи патентованим шляхтичем зробити, а відтак і усе значіння народного свята в Росії на віки скомпромітувати“[1]).

Стаття Дідицького мала такий вислід, що йому ордеру з віденського царського посольства взагалі не вислали, „потому что боятся, чтоб отказом не наделал еще большого соблазна“[2]).

Зате Іван Головацький був захоплений ордером Володимира IV. кляси, призначеним для його брата Якова. Про сподіване відзначення повідомляв Іван Головацький Якова в листах з дня 27. IX. і 2. X. 1862. р. В останньому листі дораджував, щоб вислати „благодарственные письма Балабину (кажется Вла-

---

[1]) Слово 1862, ч. 76, стаття; „Россійскіи ордеры“.

[2]) Лист Івана Головацького до Якова Г. з дня 2. XI. 1862 р. збережений, як і дальші листи, в архіві бібл. Нар. Дому у Львові.

димиру Петровичу), потом князю (Єго Сиятельству) Гагарину и наконец отцу Михаилу Федоровичу Раевскому,[1]) который теперь находится еще в Питере, но к 1 (13) октябра ждут его сюда — он будучи личным другом министра князя Горчакова, верно более всех в выборе причинился".

Яків Головацький послухав ради брата, бо між чорнетками його листів находимо подяку, писану дня 8. XI. 1862 р.

Щоб ордер міг скоріше дійти до рук Як. Головацького, віденське посольство передало його братові Іванові, а посол Балабін заявив при тій нагоді, що радо познайомиться з відзначеним, якби він колинебуть приїхав до Відня.

Яків Головацький любив відзначення, часто фотографувався з ордерами, коли їх тільки діставав, і був захоплений першою ласкою царя. Він хотів конче мати світлини всіх слов'ян, наділених ордерами в р. 1862., і з тою метою післав свою фотографію Ербенові та просив про обміну з ним і іншими відзначеними слов'янами. Ербен виконав його прохання й післав йому світлини Паляцького, Ріґера, Пуркінє, Резача, Гатталі та свою, та писав іще до Шембери у Відні, щоб обмінявся світлиною з Головацьким і виєднав її в Мікльосіча (8. VII. 1863 р.).

Два роки пізніше обидва вчені нав'язали знову між собою листування. Яків Головацький післав Ербенові матеріяли до „Čitank-и" слов'янських народів і просив рукопису драми Йосефа Фріча „Taras Bulba". Її виставляли в чеському театрі ще дня 15. II. 1857 р., як про це писав Карел Зап Якову Головацькому:

„Včera představováno na našem divadle: Taras Bulba, ataman kozácký, podle mého překladu Gogolovy povĕsti, sepsáno od Josefa Friče. Vypadlo to dosti slušnĕ i byl jsem spokojen, že kozáci mĕli brady a kroj ne zcela kozácký. Bez pochyby vyjde ten kus tiskem. Končí se katastrofou, kde Bulba zastřelil svého syna Andřeje, sam ale přepaden od Polakův s Maryní o čele klesá s Ostapem. Spisovatel vetkal do toho kazácký tanec a zpĕvy dosti šťastnĕ[2]).

Фрічова драма зацікавила Як. Головацького щойно тоді, коли в р. 1864. основано український театр у Галичині. Його репертуар був дуже бідний, і Головацький хотів добути для театру нову п'єсу. По неї звернувся він до Ербена. Одначе добути рукопис було дуже важко. Ербен повідомив Головацького

[1]) Мих. Ф. Раевський, протоєрей амбасади у Відні, був чоловік надзвичайний і впливав глибоко на всі майже слов'янські народности, див. про нього прегарні спомини Корнила Устіяновича (1840—1903), письменника й живописця, п. н. „М. Ф. Раевский и россійский панславизм", Львів 1884, 8⁰, стр. 86.

[2]) Кореспн. Як. Голов. 1835—49, стр. 333.

що Фрічів твір не вийшов іще в р. 1865. друком, що автор живе на вигнанні в Парижі, що він сам звертався до директора театру і, хоча склав заяву, що драма не буде виставлена на ніякій іншій чеській сцені, рукопису не дістав. Ербен готов іще звернутися до інтенданта театру, дра Ріґера, але й на нього невелика надія. При цій нагоді Ербен повідомляв, що вишле свої видання для Головацького (Prostonárodní české písně, Písně a říkadla, чотири зшитки „Čitank-и“ і první díl spisů Husovych) враз із посилкою для „Галицько-руської Матиці“. Ербен подбав дійсно, що львівська Матиця дістала дуже гарну й цінну збірку в числі 174 томів книжок і брошур побіч сердечного письма від чеської Матиці.[1]) Був це один із доказів, як чехи розуміли слов'янське єднання й як щиро переводили його в діло. Одну із своїх історичних праць „Regesta diplomatica“ (1855 р.) переслав Ербен, за порадою Головацького, до бібліотеки львівського „Народ. Дому“ (19. III. 1865 р.). Дякуючи за дар книжок для Матиці, Головацький просив Ербена, щоб не турбувався присилкою „Taras-а Bulb-и“, бо він має надію дістати його через львівських чехів (12 (24) VII., 1864. р.). Одначе можна припускати, що львівські чехи були теж безрадні й рукопису Фріча не добули. А що по сьогодні „Taras Bulba“ не вийшов друком, тому заповіджена проф. Гораком студія[2]) вияснить нам його літературну вартість.

В останньому листі з дня 31. X. 1865. р. повідомляв Яків Головацький Ербена, що з доручення крил. Михайла Куземського посилає йому кілька примірників брошури „Denkschrift über die Theilung Galiziens“ (1865), а від себе дві свої статті про Біблію Скорини і про „Литературное движеніе Русинов“, для нього, для бібліотеки Чеського Музею, для Ріґера, Паляцького й Запа. Обидві статті Головацького вийшли відбитками з „Наукового Сборника“ Галицько-Руської Матиці з 1865. року (стр. 225—6 і 65—103).

Про брошуру „Denkschrift über die Theilung Galiziens“ писав Головацький Ербенові, що вона в Галичині викликала велике враження, і що буде вона інтересна також для державних діячів і публіцистів чеських. Полякам вона не подобалася й розчарувала в їх мріях. Здавалося, що після невдачі повстання поляки присмирніють у своїх нападах на русинів, тим більше, що вони припинили полемічні статті, та що вслід за цим настане

---

[1]) Вони вичислені в „Наук. Сборнику“ за рік 1865; стр. 209—11.

[2]) Jiří Horák, Fričova dramata z dějin ukrajinských, „Slavia“, 1923, II, стр. 92.

спокій і згода. Сподівалися русини признання прав у життєвих питаннях. Але як тільки поляки почули, що мадяри неуступливі у своїх історичних правах і жаданнях, та що вони почали домагатися повної автономії й гегемонії над другими народностями, — в поляків віджило теж давнє шляхетське бажання панувати над русинами. Посипалися знову „колкія статьи противъ русиновъ“, почалися визиви й демонстрації, а тоді русини „подняли перчатку—и стаютъ готовы къ бою“. Під такими авспіціями зближається сойм. Годі від нього сподіватися добра, і „опять сбудется реченіе: duobus litigantibus tertius gaudet“.

На цьому скінчилося листування Головацького з Ербеном. Хоча зміст його неширокий, а все ж таки інтересний, як розмова між двома вченими і приятелями, як обмін думок між людьми, що в польсько-українському питанні в Галичині були згідні між собою. Ербен був слов'янофілом. Шануючи права свого народу, він був тієї гадки, що тільки у взаїмному пошануванні прав лежить краще майбутнє слов'янських народів. Через те він видрукував листа Головацького до Запа у „Pražsk-их Novin-ах“ у 1848. р., через те й висловлював він свою неґативну думку про тих чеських журналістів з 1863. р., що не вміли станути на об'єктивному становищі, виявили себе прибічниками поляків без ніякого застереження, не думаючи про те, що побіч польських інтересів перехрещувалося в польському повстанні ще й право на самостійне життя інших народів.

Ербен і Головацький зустрінулися ще раз один із одним у р. 1867., коли відбували спільну подорож із слов'янськими діячами на етнографічну виставу до Москви.

В найближчому 1868. році Яків Головацький розпрощався ізо Львовом і обняв місце предсідника археографічної комісії у Вильні. Серед змінених життєвих обставин Головацький спільних інтересів із Ербеном, з вийнятком наукових, уже не мав. Може обидва вчені обмінювалися книжками, але слідів їх листування не маємо. В р. 1869. збирався Яків Головацький до Праги на свято Гуса, але паспорту не дістав і тому вислав тільки привітне письмо (Слово, 1869, ч. 71). Та в р. 1870. в липні був він у Празі в переїзді із Прусії, де бачив німецькі війська, що йшли на війну з Францією і вслухувався в настрої саксонських і ганноверських полків. Свої помітки передавав він у не друкованому досі листі князеві Баґратіонові, а про побут у Празі писав:

„Дня 10. Июлия очутился уже в Праге среди Чешского и Славянского народа. Здесь нашел другие соображения, своего рода надежды и опасения. Чехи, поставлены настоящей войной

в самое безвыходное положение. Для них, говорят, на всякий случай плохо — выиграют ли Немцы, тогда Пруссаки прижмут Австрию и при ближайшей случайности примут Чехию в свои об'ятия — выиграют ли Французы, тогда, мол, Австрия готова требовать занять прежнее свое место в Германии, поневоле втолкнет и Чехию в немецкий союз, от которого Чехи освободились в 1866 г.".

Головною метою побуту Як. Головацького у Празі було видання у друкарні Скрейшовського ілюстрації до „Народніх пісень Галицької і Угорської Руси", що появилися 1878. р. в Москві.

Чи бачився тоді Головацький у Празі з Ербеном—не маємо вісток. Ербен доживав уже свого віку, і дня 9. XI. 1870. р. закінчив життя. Та не тільки для Головацького, але і для України мав Ербен свою високу ціну. Зпід його пера вийшли чеські переклади „Повісти временних літ" („Хроніки Нестора", 1867. р.) і „Слова о полку Ігореві" (1869. р.).

*

Здається мені, що не від речі буде, коли згадаю ще про збірник поезій Карла Ербена п. н. „Kytice" (1853), твір національний, знаний чехам від дитячого віку на рівні з молитвами. „Kytice" Ербена у своїй національній основі нагадує „Кобзаря" Шевченка. Поет нарвав квітів для китиці на могилі дорогої матери-родини. Одначе вона не вмерла цілком; душа її вселилася в квіти „мати-душка", і поет склав із тих квітів китицю: „Я нарвав тебе", звертається він до матери-душки, „на старій могилі. Кому я тебе принесу? Я зберу тебе у скромну китицю, перев'яжу гарною стрічкою, я покажу тобі дорогу в широкі сторони, де ти найдеш рідну сем'ю. Може бути, найдеться твоя дочка, що відчує для тебе миле очарування. Може бути, найдеться син, що склониться до тебе своїм серцем".

Таксамо виряджав квіти своєї творчости Шевченко у звісному вірші:

Думи мої, думи мої, квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, — де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти, в нашу Україну....

Там поет таксамо думав найти близькі собі серця, й передусім серця дівчат:

Може найдеться дівоче серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи...

Є ще й інше споріднення між балядами Шевченка й Ербена, не тому, щоб їх ставити у взаїмну залежність, але тому, що обидва вони користали з народньої поезії, брали з неї мотиви, надавали їм ідейно-поетичний обріб. До таких творів треба при-

числити: „Lilie“ Ербена й „Лилея“ Шевченка“. Порівнянню обох творів присвятив Володимир Данилов специяльну, дуже інтересну статтейку п. н. „Лилея“ Шевченка і „Lilie“ Ербена.[1])

Вже минає шістдесят п'ятий рік, як умер Ербен, а його поетична творчість захоплює не тільки чехів, що бачать у його поезії „самые могучие побуждения человеческой души, чисто человеческие чувства, возвышеннейшие представления, вечные ценности человеческой жизни“, але й українців. Один із них, Євген Іваненко, переклав деякі баляди Ербена, мабуть, са́ме тому, бо вони нам такі близькі, як Шевченкова „Тополя“, чи „Причинна“, як любов матери до дитини, повна пожертвування в цілому ряді творів українського ґенія. І коли про Ербена сказала критика, що він, не вважаючи на впливи чужих поетів, Гердера, Бюрґера, Ґете й Міцкевича, завжди зберіг свій ярко виражений чеський характер у темі, світогляді, життї і сценізації, у стилі, поетичній мові, багатій „утонченными образами и оборотами народной речи“ [2]), то те саме кожний дослідник мусить признати за Шевченком.

І через те Ербен має в нас, українців, свою високу ціну.

Дійсно, треба про Ербена щодо нас, українців, повторити слова Карла Запа:

„Výborný to člověk, jeden ze mála,kterých se u nás nejvíce vážím“.

[1]) Україна, 1907, Київ, май, стр. 180—9.

[2]) Я. Якубец—А. Новак, История чешской литературы, I, стр 241 і дальші.

Формули закінчення в українських народніх думах у зв'язку з питанням про наверствування дум.

Написав *Філарет Колесса.*

1. ІМПРОВІЗАЦІЙНИЙ СТИЛЬ ДУМ.

Збирацькі й дослідчі праці над українськими народніми думами до початку 1890-х років завершує знаменита студія П. Житецького „Мысли о народных малорусских думах“ 1893 з прилогою найдавнішої збірки 13 дум, що повстала мабуть небавом після 1808 р. У згаданій праці Житецький вперше обняв цілість думової творчости, видвигаючи цілий комплекс питаннів, що торкаються ідейного підкладу, мотивів, змісту і форми дум, їх відношення до літератури і творів усної словесности, їх походження і традиції в замкненому крузі професійних співців. Книга Житецького викликала цілий ряд рецензій і відзивів, дала привід до оживленої наукової дискусії, що запліднювала критичну думку, а шукаючи за вирішенням на поставлені Житецьким питання по части продовжується ще й досі.

І хоча від появи „Мыслей“ минуло вже 40 літ і досліди над думами поступили значно вперед, особливо від того часу, коли нові записи дум із мелодіями, зроблені при допомозі фонографу, позволили зовсім докладно означити їх речитативну форму та відмежувати їх від форми строфових пісень—все ж таки в питаннях про початки думового епосу, його творців і носіїв остається й досі чимало нероз'яснених сторінок не тільки через недостачу давніх записів дум[1]) та історичних свідоцтв, але також через великі, досі незаповнені прогалини в порівняних дослідах над думовими темами і поетичним стилем дум.

В останніх роках відізвалися дуже поважні голоси в обороні твердження Житецького, що думи є напів—книжними творами.

---

[1]) Зперед XIX в. маємо досі тільки один текст,—думу про герць козака з татарином, знайдену М. Возняком у збірнику Кондрацького з кінця XVII в.

Катерина Грушевська у вступі до академічного видання „Українських народніх дум“ I—II, 1927—1931, говорить про становище дум „на півдорозі“ межи усною словесністю й літературою, а акад. В. Перетц в рецензії на нашу працю „Про ґенезу укр. народ. дум“[1]) (Записки НТШ. 1920—1921, т. 130—132 і окремо) та на перший том згаданої праці К. Грушевської[2]) підтверджує дуже рішучо погляди П. Житецького на книжні підоснови дум.

Одначе до давніх аргументів Житецького не додається в сих міркуваннях нічого нового для піддержання його головної тези.

Тимчасом новіші досліди над мотивами й особливо над музичною й віршовою формою дум значно ослаблюють давні позиції Житецького. Показується, що думи тільки повніше розвинули ту саму форму мелодичного речитатива, якою визначаються похоронні голосіння на всьому просторі українських земель: для дум і голосінь характеристична форма нерівномірних віршів, що сполучуються найчастіше на основі риторичної рими й паралелізму у більші й менші групи—тиради, без повторювання якоїнебудь ритмічної схеми; такій свобідній віршовій будові відповідають речитативні мелодії, що пливуть дробленим ритмом співаної декламації та не укладаються в музичні такти. Отже мелодії дум живо нагадують голосіння. Також із боку текстуального старші думи виявляють близьке споріднення із голосіннями у цілому ряді поетичних образів. Високо розвиненим поетичним висловом, а подекуди й мотивами в'яжуться думи, особливо, старші (про боротьбу з турками й татарами) не тільки з голосіннями, але також із старинними народніми піснями. Усе те показує ясно над усякий сумнів, що думи є творами усної народньої словесности і що ніяк не можна виривати їх із того природного органічного зв'язку[3]).

В питаннях про походження й споріднення творів епічної поезії у різних народів порівняння епічних стилів має безперечно першорядне значіння, часами навіть більше, ніж доведена спільність тем і мотивів. „Історія стилю,—як каже проф. Ґеземан — є в значній части історією самої ж епіки“ (Gerhard Gesemann: „Kompositionsschema und heroisch—epische Stilisierung“. Studien zur slavischen Volksepik. I. 1926, 83). Отже коли річ іде про походження козацького епоса й його зв'язки з творами укр. народньої поезії з однієї сторони та можливість літературних впливів

[1]) „Україна“ 1925, I—II.

[2]) Етнографічний Вісник 1928, VII, 73—132.

[3]) Ф. Колесса: „Мелодії укр. нар. дум.“ Матеріяли до укр. етнології XIII—XIV, 1910—1913. Той сам „Про ґенезу укр. нар. дум“.

з другої — то найцінніші вказівки в цьому нампрямку можуть нам дати досліди над поетичним стилем дум. На жаль ця сторінка думового епосу поза принагідними поміченнями (розкиненими в працях Житецького, Сумцова, Ф. Колесси й ін.) остає й досі за мало дослідженою.

Не маючи змоги трактувати це питання в цілій його ширині, торкнемося в нашому нарисі бодай однієї його частини, розглядаючи постійні формули закінчення в думах.

*

В народній поезії, витвореній без допомоги письма й удержуваній виключно тільки усним переказом, отвирається широке поле для імпровізації: це торкається особливо довших епічних пісень, що начислюють десятки, ба й цілі сотні віршів (—такі зразки стрічаються й серед укр. народніх дум).

В усній традиції живуть вони в пливкому стані безнастанної флюктуації. Імпровізація має тим більше значіння в укр. народ. думах, бо їх ніколи не можна вивчити дослівно через те, що вони визначаються свобідною змінчивою формою вірша й речитативної мелодії, якою думи відрізняються від строфових пісень.

Коли Оп. Сластьон, записуючи думи від Мих. Кравченка, запитав, чому то він у своїй рецитації вносить іноді нові слова, звороти, ба навіть цілі вірші, яких давніше не співав, кобзар відповів повчаючим тоном: „Е—то вже всякий так, се ж не пісня. Як підійде, знаєте: иноді коротко, а иноді й довше буде... То вже всякий так: те забуде, друге вигада, або й од иншого згадає щонебудь. То вже у пісні друге діло, а то ж таки!“[1])

Відповідно до настрою й авдиторії кобзар трактує дану тему ширше або коротше, додає або пропускає вірші, переставляє й змінює вислови. Повторюючи навіть у короткому часі раз переспівану думу, допускає вже деякі відхилення від попереднього тексту, значить, дає новий його варіянт. (Це показують фонографічні записи дум у нашому вище згаданому виданні „Мелодії у. н. дум“.)

Ще більші різниці помічаються в думах одного ж співця, записаних у довших відступах часу (нпр. у записах О. Сластьона від М. Кравченка з 1902 р.—в порівнянні із нашими фонографічними знимками від того ж кобзаря з 1909 р.; в записах М. Мартиновича і В. Горленка від кобзаря Крюковського, і ін.), Отже ні-

[1]) А. Г. Сластіон. „Кобзарь Михайло Кравченко и его думы“. Відбитка з „Киевс. Старины“ 1902, стр. 13.

чого дивного, що дума, записана від різних співців, та ще до того в віддалених від себе околицях, виявляє дуже часто зовсім відмінні оформлення, навіть окремі редакції.

Подібні спостереження зробив також проф. М. Мурко при фонографуванні сербських юнацьких пісень; пісні, які ми знаємо із друкованих видань—каже він—лиш один одинокий раз були так заспівані чи подиктовані, як їх записано; усе те лиш одноразові моментанні знимки (Momentaufnahmen), бо народній співець за кожним разом творить на ново свою пісню.[1])

В думах оця змінчивість ще сильніше відбивається на їх музичній формі, як це стверджено на підставі наших фонографічних записів. — Усе те показує, яку дуже важну ролю грає імпровізація в традиції народнього епосу.

Імпровізаційний стиль вироблює свою окрему техніку, яка дуже виразно позначується на епічних творах, записаних із усного переказу і сильно відрізняє їх від творів, складаних при допомозі письма[2]): вона спирається головно на устійнених схемах епічного оповідання, епічних повтореннях і традиційних формулах епічного стилю. Спинимось на останніх.

В найстаршій стадії епічної поезії співець-рапсодист, за словами знаменитого дослідника народньої поезії John—а Meier—а, не знає готових пісень, тільки їх теми й типові частини (der Sänger kennt keine Lieder, sondern nur Stoffe und typische Teile, keine fertigen Lieder[3]) та він розпоряжає

[1]) M. Murko: Bericht über phonographische Aufnahmen epischer, meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien im Sommer 1912. Wien 1912, с. 4—5. Той сам: Bericht über phonographische Aufnahmen epischer Volkslieder im mittleren Bosnien und in der Herzegowina im Sommer 1913. Wien 1915, с. 12. Коли М. спитав співця, чому він змінює слова в пісні, цей відповів: пісня не є з книжки; коли пісня увійде в книжку, тоді стане незмінною.

D. Comparetti, розглядаючи фінські епічні руни, завважує влучно, що цілість усіх зібраних досі рун, разом із їхніми несчисленими варіянтами, представляється нам як рухома маса віршів, поетичних думок, поетично-фантастичних образів, що знаходяться в стані постійної змінчивости, перетворювання й новотворення, одначе завсіди зберігають типову форму рунового вірша 4+4. Der Kalewala und die traditionelle Poesie der Finnen. Historisch Kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopäen. Halle, 1892.

[2]) Це показує Milmon Parry в своїй найновішій студії над стилем Гомерових поем „Studies in the Epic Technic of Oral Verse making. I. Homer and Homeric Style, 1930, — яку знаємо, на жаль, тільки з рецензії Б. Риби, заміщеної в „Slavi—ї“ 1931, з. VI, с. 847-9.

[3]) John Meier: Werden und Leben des Volksepos. Halle 1009, 14.

великим засобом епічних висловів, епітетів, символів, порівнянь, образів, взагалі — постійних формул для зображування подій, осіб, предметів, природи і різних ситуацій: усе те складається на багатство даного епічного стилю, що являється витвором цілих генерацій народніх співців.

Володіння засобами епічного стилю—це найважніша основа знання й уміння співця-імпровізатора, його взірець, матеріял, і заразом спосіб при власному творенні.

Свої помічення спирає John Meier на великому числі прикладів епічної поезії різних народів; між іншим покликується на в.-руські билини (с. 15), у яких Гільфердінг[1]) розрізняє також постійні типові місця і такі, що не повторюються. Типові місця уважає Маєр за найдавніші частини пісень, які найменше підлягали змінам; через їх вплетення у пісні новішого складу виходять часами навіть суперечності; це помічається також у думах, на що звертаємо увагу на свому місці.

В міру зросту постійних місць стісняються межі імпровізації. На українських і в.-руських похоронних голосіннях, що й досі зберегли вповні характер імпровізації, бачимо найкраще, як традиційні образи й мотиви творять осередки, довкруги яких групуються імпровізовані вірші (збірки Барсова[2]) й Азадовського[3]) й нові мотиви у різних комбінаціях із традиційними.

Важна роля, яку відіграють у думах традиційні схеми оповідання та епічні повторення й формули, засвідчують понад усякий сумнів про усну техніку їх складання й передачі.

Типові закінчення дум, які можна вважати їх найдавнішими частинами, дають цінні вказівки також на наверствування й групування дум.

2. ПЕРЕГЛЯД ФОРМУЛ ЗАКІНЧЕННЯ, ХАРАКТЕРИСТИЧНИХ ДЛЯ ПООДИНОКИХ ГРУП ДУМ.

Невольницькі плачі (група І) кінчаться правильно проклоном турецькій землі (мотив а) та молитвою про визволення (мотив б).

„Невільники“, вар. А[4]):

---

[1]) А. Гильфердинг: „Онежския былины“. I. 1894. Олонецкая губ. и ея народ. рапсоды.

[2]) Е. В. Барсов: „Причитания северного края, ч. I. Плачи похоронные надгробные и надмогильные“. Москва 1872.

[3]) М. Азодовский: „Ленские причитания“. Чита 1922.

[4]) Для влегшення перегляду користуємося групуванням думових тем, переведеним у згаданому виданні К. Грушевської.

Цитати без вказання видання наведені з цього корпусу дум.

мотив а) Ти земле турецька, віро бусурманська,
Ти розлуко християнська! -
Не одного ти розлучила з отцем, з матірю,
Або брата з сестрою,
Або мужа з вірною жоною!

мотив б) Визволь, Господи, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурманської

На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
У мир хрещений,
В города християнські! (Максимович: Сборник 1849 ст. 10)

Таке ж закінчення з незначними змінами повторюється в усіх варіянтах цієї думи: „Невільники" вар. Б, В, ВВ, Г, Ґ, Х-та в думі „Плач невільника", вар. А, В, ҐҐ, Х.

В інших думах про турецьку неволю згадані мотиви виступають уже окремо: а) проклін турецькій землі в думах „Іван Богуславець" вар. А, „Сокіл" А, В; б) молитва про визволення в думі „Маруся Богуславка" А:

Ой визволи, Боже, нас всіх бідних невольників
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників. (Куліш, Зап. о Юж. Руси, І, 210.)
Подібно вар. Б, В, Г, ҐҐ.

Мотиви а) і б) подибуються окремо також у думах про утечу з турецької неволі, а саме — мотив проклону в закінченні думи „Утеча трьох братів з Азова" вар. Е, Ж; перед закінченням — вар. Й і в думі „Кішка Самійло" В (запис Мартиновича) — в середній частині; молитвою кінчиться варіянт „Самійла Кішки" Г, записаний Горленком від кобзаря Івана Крюковського.

Тільки в вар. И, И И думи „Утеча трьох братів з Азова" оба мотиви а) і б) являються разом.

Мотиви проклону і молитви найтісніше пов'язані з цілістю в невольницьких плачах; у думах про Богуславця та утечу з неволі вони являються, мабуть під впливом плачів, як це вже завважили Антонович і Драгоманів; та зовсім без зв'язку причеплено сі закінчення в думах про Івана Коновченка вар. С С (зап.

орленка від Ів. Крюковського) та Бурю на морі вар. Ґ (зап. Мартиновича від кобзаря Магадина.[1])

Наведені формули проклону і молитви, характеристичні для дум про турецьку неволю, творять у них, здається, найстаршу частину, неначе те зерно, з якого розвинулися ці думи.[2])

Із захованих фрагментів можна догадуватися, що група невольницьких дум була колись значно більша і сповняла агітаційну ролю в заходах про визволення та викуп невільників.

*

Велику групу лицарських дум (II гр.) об'єднує закінчення, в якому висловлюється прославлення поляглого козака—товариша (мотив в); тут належать ось які думи:

1. „Іван Коновченко", вар. В:

Правда, панове, полягла Івана Коновченка
На долині Черкені голова,—
Слава не умре, не поляже:
Буде слава славна
Помеж козаками,
Помеж друзями,
Помеж рицарями,
Помеж добрими молодцями.

Подібно кінчаться варіянти І, С.

В більшості варіянтів цієї думи маємо коротше закінчення того самого змісту, нпр.—у вар. Б:

Полягла козацька молодецька голова,
Як од вітру в степу трава!
Слава не вмре, не поляже,
Лицарство козацьке всякому розкаже.

(Максимович, Укр. н. п. 1834, 57, за Цертелевим).

Подібно в вар. Д, Ж, ЖЖ, З, ЗЗ, Ї, И, К, Л, М, П, Т, Щ, ЩЩ.

Подекуди подибуються інтересні відміни:

Хоть же помер Іван Вдовиченко,
Да не помре його слава ні держава. (Ж.)

2. „Хведір Безрідний" В:

Козак Хведор Безрідний
Безплемінний
Помер і поляг,
Слава його не вмре, не загине

[1]) Фрагменти молитви „На край веселий, Меж народ хрещений" подибуємо також у вар. »Бурі на морі» А, В, Ґ, Г.

[2]) Сумцов, відмічаючи архаїчні елементи в поетичному вислові дум, завважує між іншим, що „формула проклиття основується не тільки на проявах життя, і не завсіди служила відблиском факту, а нераз уживалася просто як епічний засіб і в думах часто має виключно формальне значіння loci communis" („Заметки о малорусс. думах"—рецензія на „Мысли" Житецького. Этногр. Обозр. 1895, XXIV, 90. Сумцов покликується також на думку Л. Зіми „Figure u našem narod. pjesnictve" 1880).

Міждо нами,
Народними головами,
Покудова буде світ світати
І сонце сіяти,
Будем славу його всегда прославляти. (Метлинський 441).

Подібно в вар. Е (зап. Мартиновича) і Є.

3. „Самарські брати“:

То правда, панове, козаки молодці,
Полегла трьох братів голова, —
Їх слава козацька не помре, не поляже. (Метлинський с. 437).

Подібне закінчення має вар. Ґ (зап. Мартиновича).

4. „Плач зозулі“ (це мабуть фрагмент якоїсь довшої думи, пізніше приставлений у закінченні думи „Смерть козака на долині Кодимі“):

Вар. А²: Ой помер козак,
Слава козацькая не вмре, не поляже
Од нині до віка. (З рукопис. збірки Д. Ревуцького).

Прославленням козацької смерти закінчуються також деякі давніші варіянти думи про „Утечу братів з Азова“; одначе тут таке закінчення робить враження механічної причіпки, коли кобзар, згадавши про щасливий поворот двох старших братів, співає:

Померла трех братьев голова,
Только слава не умрет, не поляжет. Вар. А. (Житецький „Мысли“ 203).

Те саме можна сказати й про вар. В й Ї.

Прославлення не в'яжеться з цілістю також у варіянтах, які співають про смерть старших братів від турецької погоні (Д— зап. Куліша і З), що являється заслуженою карою за їх безсердечність супроти наймолодшого брата, і в варіянтах, що славлять одного тільки найменшого брата (Є, І), який нічим не прославився та згинув не в бою, а від утоми й голоду.

Не пристає це закінчення й до думи про Самійла Кішку, що оспівує щасливий поворот з неволі; вар. Б:

Правда, панове, полегла Кішки Самійла голова
В Києві—Каневі монастирі...
Слава не умре, не поляже:
Буде слава славна
Помеж козаками,
Помеж друзьями,
Помеж рицарями,
Помеж добрими молодцями (Лукашевич 15).

Вже по перших словах похвали „полегла Кішки Самійла голова в... монастирі“ пізнаємо, що це закінчення перенесене тут з інших дум.

Ще менше відповідне й зовсім непов'язане з цілістю це закінчення в деяких думах про Хмельниччину, що оспівують не смерть, але воєнні успіхи Хмельницького, та склалися й поши-

рювалися навіть в агітаційних цілях саме в часі воєн Хмельницького; тут належать оці думи:

„Хмельницький і Барабаш“, вар. В:

Да вже тогді вуони померли,
А їх слава не помре, й не поляже (Ант. Драг. II, 15).

„Оренди“ вар. А:

Та хотя ж то був пан Хмельницький, житель Чигиринський,
Козак лейстровий, писар військовий,
Лицар добрий, та помер,
А тільки його слава козацька-молодецька
Не вмре, не поляже:
Та буде вона славна між друзями—молодцями
Од нині й до віку (Ант.—Драг. II, 29).

Подібно: „Молдавський похід Хмельницького“ вар. Б. (Ант. — Драг. II, 102); „Білоцерківщина“, вар. Б (Ант. — Драг. II. 113).

Механічно приставлене це закінчення також у думі про Хвеська Андибера вар. А:

Тогді то Хвесько Кганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Хоча помер,
Дак слава його козацька не вмре, не поляже. (Метлинський 582).

Дуже вдатною пародією являється таке закінчення в думі „Козацьке життя“ вар. Б; козак Нетяга, що вернувши з походу, провчив жінку пугою, й поробив їй синці під очима, вінчається невмірущою славою:

Хоч помер козак Нетяга,
Та не помре його слава. (Чубинський, Труды V, 935).

З старих козацьких дум „прославлення“ переноситься у кобзаря Кравченка навіть у закінчення побутової думи про „Вдову“:

Ой то тільки бідної вдови
А прийшла то слава, її пам'ять
Міждо царями,
Міждо князями,
Міждо православними християнами (Ф. Колесса: Матеріяли до укр. етнології, XIII, с. 174; Сластьон: Киев. Стар. 1902, V, 324).

Та це засвідчує вже про нерозуміння й забуття давньої козацької традиції. Бо ж нема сумніву, що формула „умер козак, слава не вмре, не поляже“ вийшла із величання лицарської смерти козака у бою, якого товариші навіть не завсіди могли похоронити і тим більше почували потребу—помянути й прославити його пам'ять.

П о х о р о н е н н я у б и т о г о к о з а к а в в а ж а л о с я с в я т и м о б о в' я з к о м т о в а р и ш і в.

На приказ корсунського полковника в думі про Коновченка козаки віднаходять на побоєвищі тіло товариша, щоби його похоронити з військовими почестями:

Добре ви, братця, дбайте,
На коні козацкіє сідайте,
Козацькоє тіло позбірайте,
До козацкого наміту привезіте. (Житецький 218).

Подібно в думі „Сірчиха і Сірченки“

Козаки стародавние тоє забачали,
На добриє коні сідали,
Турок побіждали,
Козацьке тіло позбірали,
До стародавняго куреня привозили (Житецький 243).

Самарські брати, прочуваючи наближення смерти, нічого більше не бажають, як

Нехай би нас странні козаки зачували,
До нас дохожали, смерти нашої доглядали,
Тіло наше козацьке в чистім полі поховали.

Вар. Б. (Костомарів: История козачества 760; так само Максимович 1849, с. 17).

Вірування, що душа покійника аж до похоронення тіла держиться в його близькости і не може перейти на другий світ, що до того часу покійник чує все, що довкруги діється, не має спокою й вимагає догляду та оборони перед злими, демонічними силами, — родить жах перед смертю на чужині, на самоті, особливо ж перед покиненням тіла без похоронів і обрядового оплакування, що так ярко зазначується в козацьких піснях і думах:

Та забіліли сніги, заболіло тіло, ще й головонька —
Ніхто не заплаче по білому тілу, по бурлацькому:
Ні отець, ні мати, ні брат, ні сестриця, ні жона його.
Лисенко: Збірник укр. пісень II, с. 32.

Жахом проймає опис „темних похоронів“ нещасного піхотинця в думі про „Утечу братів з Азова“, що його тіло шарпали й розтягали в степу вовки-сіроманці й орли чорнокрильці:

Та не було ту ні людини,
Ні близької сусідини,
Та ні брата, ні сестри,
Ні отца, ні неньки,
Ні вірної дружини,
Щоб моє тіло прибрати,
А в сиру землю поховати.
Гей то тільки зазуля сива сідала
Та та кувала, общебетала...
(тут у значінні „оплакала“) Вар. О.

Усе те показує, яке велике значіння прив'язується в думах до похоронних і поминальних обрядів (доглядання смерти, прибрання, похоронення, оплакування й поминання мерця) та що вірування й обряди, які ще й нині так сильно держаться серед українського люду[1]), зберігалися й у козацькому середовищі XVI—XVII в.

[1]) В. Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди. Етногр. Збірник XXXI — XXXII.

Смерть на чужині внеможливлювала рідні не тільки похоронення мерця, але й сповнювання поминальних обрядів (обрядове кормлення, напоювання, огрівання й періодичне оплакування покійника), що робили дуже цінним зв'язок і з родом навіть після смерти[1]).

Думи виразно вказують на те, що козаки справляли похорони й поминки помершим товаришам:

Козаки молодії пили та гуляли,
А Івася Коновченка во віки—віков прославляли,
З пушок, з harmатів стріляли,
Як Івася Коновченка на віки прославляли,
(„Коновченко" Ф,; так само ЮЮ,Й).

..... Із пушок гримали,
Стріли стріляли... („Коновченко" Р)

..... В семипядну пищаль подзвонили,
Славу козацьку учинили („Смерть козака на долині Кодимі" А).

Так само: В семип'ядні пищалі гремали,
У суремки жалібно вихваляли[2]) („Хв.Безрідний". Максимович 1834).

Описи козацьких похоронів і поминок, супроводжених гульнею, питтям, стрілянням, живо нагадують староруську „тризну".

Ролю батька-матері та найближчої родини покійника переймали на себе козаки — товариші. Форма речитативу в думах та сама, що в голосіннях, тільки більше розвинена, та поетичний вислів і мотиви, що споріднюють думи з голосіннями (Ф. Колесса: Про ґенезу укр. нар. дум с. 81-117)—це безсумнівні докази на потвердження нашої тези, що оплакування та прославлювання померших козаків приймало форму думи, співаної voce lugubri, modulis lamentabilibus (як висловлюється Сарніцький), отже в тоні й під мелодії голосінь, з яких думи перейняли готовий, вже давніше вироблений рецитаційний стиль. Та коли похоронні голосіння в широких колах селянства спинилися на давніших ступнях розвитку, козацькі голосіння — думи збагачуються новими мотивами, які приносило бурхливе козацьке життя, незвичайні, трагічні обставини лицарської смерти козака в боротьбі з ворогами-наїзниками серед дикого степу чи на морі, далеко від родини, а круг заінтересованих поширювався на ціле „товариство кревне — сердечне".

---

[1]) Про аналогічні погляди старинних греків, що виявилися вже в Іліяді (похорони Патрокля) й Одисеї, говорять М. Пачовський в розвідці „Народній похоронний обряд", с. 13.

Найбільшим нещастям для людини вважалося, коли хтось умер ἄταπτος, ἄκλαυτος — непохоронений, неоплаканий.

[2]) На гуцульських похоронах і досі трублять трембітарі, нпр. у Космачі.

На цьому грунті являється й сильний поетичний вислів похвали—„помер козак—слава не вмре, не поляже", що переходить у постійну формулу в закінченні дум, які оспівують лицарську смерть козака. Оцю похвальну, так сказати б, обрядову формулу, можна причислити до найдавніших складових мотивів у згаданій групі дум[1]).

*

В групі дум про лицарську смерть козака опис козацьких похоронів (мотив г) приймає подекуди також значіння наконечної формули, що являється часами й побіч мотиву в.

Найширше описані козацькі похорони в Вересаєвому варіянті думи про Хведора Безрідного (Ант.—Драг. І, 254):

... тіло молодецьке знаходили,
На червону китайку клали,
Тіло козацьке молодецькеє обмивали,

---

[1]) Не без підстави можемо догадуватися, що голосіння були з давен—давна тим пригожим ґрунтом, на якому зростали речитативні форми дружинного, пізніше козацького епоса. „Слово о полку Ігоревім" віршовою формою й мотивами виявляє споріднення із похоронними голосіннями; високо розвинений поетичний стиль цього пам'ятника вказує на те, що його появу мусіла попередити довша доба розвитку дружинного епоса у такому самому речитативному стилі, та що „Слово" не було одиноким зразком цього стилю; подібні рецитації мусіли удержуватися також в усній традиції княжих дружин, як можна догадуватися із згадок про Бояна.

Та паралельно із речитативною формою, яку характеризує свобідне сполучування нерівномірних віршів, розвивається в княжій добі форма билин, що зберігаючи речитативний відтінок і стихічну будову, незв'язану ніякою строфовою схемою, виявляє все ж таки приблизне вирівнювання віршів; в билинах подибуємо подекуди навіть досить виразний розмір 5+5, характеристичний для українських колядок, у яких переховалися також обломки дружинного епоса. Та не тільки формою вірша, але й своїми мелодіями билини наближуються до пісень; ще з більшим правом можна це сказати про колядки.

Оцей паралелізм двох віршових форм продовжується й у козацькій добі, досягнувши на протязі століттів вищий ступінь розвитку: побіч дум, визначених стихічним сполучуванням нерівномірних віршів, являються козацькі пісні із правильною віршовою й строфовою будовою (нпр. пісні про смерть козака в степу, татарські й турецькі напади, сестри полонянки, про Байду, Нечая й ін.).

Оцими міркуваннями, навязуємо до наших попередніх праць (Ритміка укр. нар. пісень 1907, Про ґенезу укр. нар. дум 1921, Речитативні форми в укр. нар. поезії 1927), у яких ми вказували на паралельний розвиток в укр. народ. поезії двох основних форм ритмічних: свобідного речитатива і строфової пісні, що на українському ґрунті ведуть свій початок і співжиття від непам'ятних часів.

Докладніше обґрунтування наших тез виходило б поза рамці нинішньої розвідки; цій темі сподіваємося ще присвятити окрему працю.

А шаблями суходол копали,
А шапками да securpriполами перст виносили,
Глибокую яму викопали,
Хведора Безродного похоронили,
Високую могилу висипали,
І прапірок у головах устромили,
І премудрому лицареві славу учинили.
А тим вони його поминали,
Що у себе мали:
Цвіленькими, сухенькими військовими сухарцями.

Описом козацьких похоронів кінчиться також дума „Смерть козака на долині Кодимі"; „Плач зозулі", надрукований у корпусі К. Грушевської, як фрагмент окремої думи (I, ч. 13), є мабуть тільки пізніше доданим закінченням попередньої думи (ч. 12). Уривки обох текстів появилися вперше в праці Костомарова „Историческое значеніе южнорусскаго народнаго песеннаго творчества". Беседа 1872, кн. V і X. Повний текст думи про „Смерть козака на долині Кодимі" наведено щойно в праці Костомарова „История козачества в памятниках южнорусс. народн. песеннаго творчества" 1882 (Собр. соч. т. XXI, с. 781), звідки передрукували ми цю думу в нашому виданні „Українські народні думи" Льв. 1920 р. ст. 121. Повного тексту „Плачу зозулі" Костомарів так і не надрукував. Оба повні тексти знайшлися під одним заголовком „Про смерть козака на Кодені долині" в рукописі архіву Білозерського з Борзенщини, що його достачив редакторці корпусу дум Д. М. Ревуцький; замітка в долині „записал в м. Сенчи, Лохвицкаго уѣзда, Полт. губ." — відноситься очевидно до обох текстів, які автор рукопису трактував разом, як частини одного твору, на що вказує і те, що другу частину не означив він окремим заголовком, як інші записи в тому ж рукописі, а тільки відділив її від першої частини короткою рискою. Що це не оригінал, а тільки копія того тексту, яким покористувався Костомарів, виходить ясно із порівняння рукопису й текстів Костомарова, яке подає К. Грушевська (I, 145—149). Оригінальний текст із підписом Метлинського „записалъ отъ кобзаря въ Синчи Лохвицкаго у. Полтавской г. А. Метлинскій" (рука переписувачева, але поправки й примітки поробив сам Метлинський) зберігся в зошиті Метлинського з 1850-тих рр., перехованому в „Ученомъ Архиве Р. Географич. Общества" (де є й інші думи, що не увійшли до друкованого видання Метлинського „Народныхъ южнорусс. песней" 1854); на це вказує В. Перетц у згаданій рецензії (Етн. Вісник VII, 98), покликуючись на працю Д. Зеленина „Описаніе рукописей Ученого Архива Имп. Русс. Геогр. Общ." вип 3, 1916, с. 1120—1122.

Навівши повний текст думи „Про смерть козака на долині Кодимі“, майже тотожний із згаданим рукописним текстом архіву Білозерського, додає В. Перетц (op. cit. 122—123),: „Слідом за цим безпосередньо йде, як додаток, дума, видана в К. М. Грушевської під заголовком „Плач зозулі“. У рукоп. Геогр. Общ. вона не має заголовку: м. б. записувач убачав у ній прикінцеву частину думи, що йшла перед нею?“ Обі думи роблять враження фрагментів із якоїсь більшої цілости.

К. Грушевська добачає в них дві окремі думи тому, що, мовляв, „в одній і другій описується смерть козака, а два описи одного моменту в одному творі не мають місця“ (У. н. думи І, 148).

На нашу думку радше закінчення описом похоронів вказувало б нам, що „Смерть козака на долині Кодимі“ була колись окремою думою. Бо ж докладне порівняння обох фрагментів показує, що вони зовсім не покриваються своїм змістом: у першому фрагменті тяжко ранений козак прочуває близьку смерть; проклинає долину Кодиму; стрілом із самопалу відганяє степових хижаків і паде знеможений; козаки знаходять померщого й справляють йому похорони.

У другому фрагменті зозуля оплакує „козацьку голову“.

Як бачимо—нічого тут не повторюється; це окремі моменти в описі смерти козака, що сполучені разом дають заокруглену цілість. Найкраще показують це самі ж тексти, які позволимо собі навести в цілості, тому що вони взагалі мало звісні.

Смерть козака на долині Кодимі:

На узбочьчѣ долины бѣля двохъ сокоривъ казацькихъ,
Тамъ козакъ постреленый, порубаный на раны смертелнѣ знемогае,
И праведного судію зъ неба бажае:
При собѣ отця—неньки не мае.
Раны пострелянѣ — кровъю зийшли,
Порубанѣ — къ сердцю прийшли.
Тогдѣ козакъ долину Кодину трома клятьбами проклинае:
Бодай ты, долино Кодино, мхами, болотами западала,
Щобъ у весну Божу нѣколи не зоряла, не позоряла,[1]
Що я на тобѣ третѣй разъ гуляю,
Въ тебе козацкоѣ здобычи собѣ нѣякоѣ не маю;
Первый разъ гулявъ — коня вороного втерявъ,
Другій разъ гулявъ — товарища сердечного втерявъ,
Третій разъ гуляю — самъ голову козацькую покладаю.
Орлы чорнокрыльцѣ,
Козацькіи дозирцѣ,
Налѣтають,
Козацькую душу доглядають.

[1] Порівн. думу про „Самарських братів“: Ой всі поля самарські позоряли, Тільки вони не зоряли... Метлинський 447.

То вже козакъ молодый отця й неньку споминае:
Поможи менѣ, отцева й матчина молитва, на колѣнцяхъ стати,
Семипъядную пищаль у руки достати,
По три мѣрцѣ пороху пидсыпати,
По три кулькѣ свинцевыхъ набивати,
Орламъ чорнокрыльцямъ,
Козацькимъ дозирцямъ,
Великій подарунокъ посылати.
То вже козакъ молодый,
Товарищъ вийськовый
По три мѣрцѣ пидсыпае,
По три кулькѣ набивае,
Орламъ чорнокрыльцямъ,
Козацькимъ дозирцямъ,
Великій подарунокъ посылае ..
Самъ на себе въ землю щиримъ сердцемъ впадае:
Тисячу (мб. „семипядну") пищаль на колѣнця одкидае,
Ще й на море поглядае,
Що море трома цвѣтами процвѣтае:
Первымъ цвѣтомъ — островами,
Другимъ цвѣтомъ — кораблями,
Третѣмъ цвѣтомъ — молодыми козаками.
Що козаки добри молодцѣ,
На долину Кодину прибували,
Срѣбла-злота много набирали,
Козака постреленаго порубаного знахожали,
Шаблями надилками яму копали,
Въ семипъядну пищаль прозвонили,
Славу козацьку учинили,
Шапками приполами семикипну висипали,
На могилѣ прапорокъ устромили,
Славу козацьку учинили. К. Грушевська, У. н. думи I, 147.

Плач зозулі:

У неділю барзо рано—порану; зорями пораненьку
Сыва зозуля налитала,
На могыли сидала,
Жалибненько заковала:
Голово козацька, голова молодецька!
Чы е въ тебе на Руси отець або мати,
Або сестра найменьшая?
Якъ бы отець або маты выдалы, —
Билу кошулю на смерть бы твою присылалы,
Або сестра найменьшая выдала,
То въ неділю-бъ рано-раненько уставала,
Жалибненько оплакала.
Такъ якъ бы зозуля окувала.
Голово козацька, голово молодецька!
Ты по чужыхъ земляхъ пробувала,
Дорогымы киньми трыбувала,
А тепер не потребуешъ ни шатъ дорогыхъ,
Ни коней вороныхъ,
А тилько потребуешъ спасенья зъ неба!

20. Ой померъ козакъ!
Слава козацькая не вмре, не поляже
Одъ ныни до вика. Кат. Грушевська, У. н. думи І, 149.

Вже Костомарів завважив щодо першої думи, що вона з'явилася під впливом інших, старших дум про смерть козака в степу, в чому переконують нас паралелі з дум про „Самарських братів", „Утечу братів з Азова" та „Хведора Безрідного":

а) До віршів 2, 5, 6 — із „Самарських братів":

То они пострѣляны,
Порубаны,
На раны смертелныя знемогали,
Що у ихъ раны рубаныя кровью изошли,
А стрѣляныя до сердца пришли. (Житецький: Мысли 205.)

В тому зв'язку годиться згадати про пісню в збірці Метлинського ст. 448, на яку звертає увагу В. Перетц, уважаючи її хибно за думу, хоч вона зложена розміром 4+4, який тільки в перших рядках попсований, мабуть через неувагу записувача.

Позволимо собі навести її в цілості:

В чистім полі при долині || при широкій дороженці
Лежить козаченько || молоденький, білогрецький,
Лежить, помірає, || на раночки поглядає,—
Порубаний, постреляний || собі орла прикликає:
Ой ти орле сизоперий, || товариш мій сердешний!
Прилени тепер к мені, || над моїми ранами рубаними!
Що болять рани рубаниї, || а ще гірше стріляниї:
Рубані кров'ю зійшли, || стреляні к серцю прийшли.
Скоро орел прилітає, || на чорний чуб наступає,
З лоба очі вибірає.
Промовляє козаченько || молоденький білогрецький:
Ой ти вірле сизоперий! || згоди мені годиночку,
Поки Христос душу прийме || з тіла мого біленького,
З козаченька молодого;
Тоді будеш прилітати,
На чорний чуб наступати,
З вілба очі вибірати,
Червону кров випивати,
Жовті кости розбірати. (Гадяч).

В оцій пісні маємо образ зовсім подібний до того, що його змальовано в нашій думі і в „Самарських братах": смерть козака від ран стріляних і рубаних. Закінчення пісні живо нагадує думу про „Утечу братів з Азова", а саме просьбу вмираючого піхотинця до орлів-чорнокрильців. Усі три згадані думи дуже близько підходять до себе не тільки мотивами, але й поетичним висловом. З того видно, як дуже популярною була тема про самітну смерть козака не тільки в думах, але й у піснях.

б) До віршів 15—18 — паралеля із думи про „Утечу братів із Азова" (Житецький, Мысли 200):

Тогда стали орлы чернокрыльцы налѣтати,
Стали въ головахъ козацкихъ сидати,
На черны кудри наступати.

в) До віршів 20—23 — із тієї ж думи, К. Грушевська, У. н. думи, вар. Є: (з архіву С. Носа в Етногр. Комісії УАН):

Отцевску матчину молитву споминае....
....Эй когда бъ мини Богъ (помигъ?) на ноги козацьки вставаты
Семипьядену пищаль пидняты,
Орламъ сызокрылымъ кулю на подарунокъ подароваты.
Тогда йому Богъ давъ на ноги козацьки встаты,
Семыпьядну пищаль пиднявъ,
Орламъ сызоперымъ кулю на подарунокъ подарувавъ.

Порівн. ibid. вар. 3, I, C, T.

г) До віршів 41 — 50 із думи про „Хведора Бозрідного“ (Житецький, Мысли 207):

Федора безродного живого не зостали
Саблями, надолками суходылъ копали,
Шапками, триполами землю носили,
Семиперстную могилу высыпали,
Изъ семипядныхъ пищаль пострѣляли.

Можливо, що уступ про три цвіти, якими процвітає море (вірші 36—40), з'явився під впливом думи про Самійла Кішку.

„Плач зозулі“ — належить до місць спільних багатьом варіянтам думи про „Утечу братів з Азова“ і це також один із арґументів, для яких не вважаємо цього фрагменту за окрему думу але за закінчення якоїсь довшої думи. (На це вказує й формула „Ой помер козак“).

Только козацкая голова на Саурѣ могилы пробувае,
Нихто той головы не дбае,
Кроме сива зозуля прилѣтала,
Въ головахъ козацкихъ сѣдала,
Жалибненько заковала,
Нибы словами промовляла:
„Голово, голово козацкая!
Якъ ты спыла и зъѣла,
Хорошенько сходила,
По чужихъ земляхъ пробувала,
Козацкіе звычаи добре знала,
Теперь ты ни о чемъ не дбаешъ,
Кроме соби правдиваго судіи господа изъ небесъ желаешъ“
(Житецький „Мысли“ 201. — Кат. Грушевська: У. н. думи с. 99.)

Зміст цього уступу доповнюється ще іншими варіянтами тієї самої думи:

Не отець-паніматка козака оплакала ранніми зорями,
Дрібними слезами —
Зозуля прилітала,
У головах сідала,
Жалобненько кувала:

„Голово, голово козацька, молодецька!
Ісправди єси не допила, не доїла,
І хорошенько не доходила![1])
Де довелось по степах валятись,
Звіру птиці на поталу податись".

К. Грушевська: Укр. н. думи, вар. И (П. Мартинович: Укр. записи с. 54.) Подібно ibid. вар. ИИ, О, Б, Г, Е, Є, Ж, І, Ї, К.

До віршів 8—9 „Плачу зозулі" знаходимо близьку паралелю також у деяких варіянтах „Самарських братів":

А вже в нас отець і мати
Все добрість собі мали б,
Та в чистеє поле вони вихожали б,
Кошулі тоненькі,
Покривала біленькі
Вони виношали б,
Наше тіло козацьке хорошенько в чистім полі поховали б,
Звіру, птиці на поталу не давали б (Метлинський, 437).

Взагалі ж „Плач зозулі" дуже добре доповнює картину змальовану в думі про „Смерть козака на долині Кодимі", як її (пізніше) завершення. Таке сполучення обговорених двох фрагментів могло витворитися під впливом народніх пісень про смерть козака й оплакування його трьома зозулями, що символізують матір, сестру й милу (М. Лисенко: Збірн. у. п. VI, с. 8; Русалка Дністр. с. 31;

Головацький: Нар. п. III/1 стр. 85.

Смерть козака чи вояка й оплакування його — це, як бачимо, стара, традиційна тема, улюблена в укр. народ. поезії.

В думі „Сірчиха і Сірченки" опис похоронів можна також уважати первісним закінченням думи, а 8 наконечних віршів — голосіння матери — пізнішим додатком; можливе і те, що кобзар забувши переспівати ці вірші на свому місці, пригадав їх у закінченні думи.

Найдальше відсунена від закінчення формула похоронів у думі про Коновченка: після опису похоронів йде ще оповідання про зловіщий сон Коновчихи, поворот війська із походу та сповіщення матері про смерть сина. Можливо, що цю частину приставлено пізніше за взірцем аналогічних народніх пісень (Максумович: Укр. нар. пѣсни 1934, 149, ч. 14; 152, 16; 153, 17 154, 18; 164, 27)[2]).

[1]) Порівн. народ. пісню в записі кінця XVII в:
Czy ia upiła, czy ia uieła,
O czy chorosze schodiła.
М. Возняк, Укр.-русь. Архів, IX, с. 14.

[2]) З цією останньою думою багато спільного має дума про „Вдову Сірка Івана" (мати вдова і син, по якому вона сподівається „слави— памяти"; молодий козак виїжджає на степ, шукаючи пригоди; його;

В думі „Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького“ 7 оконечних віршів про зневажливе відношення козаків до Хмельниченка, що ідуть після опису похоронів старого Хмельницького, слабо в'яжуться з цілістю і позволяють догадуватись, що це пізніший додаток або уривок якоїсь забутої думи, що оспівувала події після смерти Богдана, коли вже забулися згадані в нашій думі обіцянки козацької старшини при смерті старого гетьмана.

*

Група дум (III) про щасливий поворот козаків із воєнної виправи та вихід із грізної небезпеки визначається також окремим типовим закінченням, що звичайно сполучує разом два мотиви: ґ) паювання добичі і д) похвалу відважному й зручному ватажкові, що завдяки йому козаки без страт вийшли з пригоди; оба мотиви найкраще збережені в думі про Івана Богуславця:

Стали отъ пристани Козловской поспѣшати,
И ще до свѣта до города Сѣчи прибувати,
В городѣ Сѣчи сокровища турецкія раздѣляти,
Стали уже козаки словами промовляти:
Иванче Богуславче, гетмане запорожскій!
Десять лѣтъ ты въ неволѣ пробувалъ,
Ни одного козака не утерялъ“ (Житецький: „Мысли“ 223).

В думі про „Атамана Матіяша“ те саме закінчення являється в розширеній формі.

В думі про Самійла Кішку ці мотиви виступають уже не разом, а окремо в двох найдавніших варіянтах; у записі Лукашевича маємо найповніший опис поділу добичі (мотив ґ):

Тогдѣ златосиніи киндяки — на Козаки,
Златоглавы — на Отаманы,
Турецькую бѣлую габу — на Козакы, на бѣляки.
А галеру на пожаръ спускали.
А сребро, злато на три части паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали:
На святого Межигорского Спаса,
На Терехтемировськiй монастырь
На святую Сѣчовую Покровъ давали:
Которы давнимъ Козацькимъ скарбомъ будовали,
Щобъ за ихъ встаючи и лягаючи
Милосердого Бога благали;

необережність і смерть; козаки відбивають тіло товариша та хоронять із почестями; сповіщення матері про смерть сина. Оця пізніша, мало виспівана дума, зв'язана вже з історичним іменем Сірка, розвиває стародавні мотиви поминання й величання поляглого героя. Бачимо з того, що в обсягу однієї з найдавніших груп треба розрізнити раніші й пізніші стадії розвитку, які розміщуються на довгому протязі майже двох століттів.

А другую часть помежъ собою паювали;
А третью часть брали:
Очертами сѣдали,
Пили да гуляли,
Изъ семипядныхъ пищалей гремали,
Кишку Самôйла по волѣ поздравляли.

Мотив д) у тексті „Малороссійских повѣстей“ (Житецький, „Мысли“ 233):

Кишко Самыйло, гетмане запорожскій,
Сорокъ годивъ ты въ неволѣ пробувалъ,
Ни одного козака изъ войска своего не утерялъ“.

Після цих слів іде ще 6 віршів, у яких говориться про забиття Бутурлака: та цей уступ знайшовся тут, здається, наслідком переставки; в логічнім зв'язку він повинен попереджувати наведене закінчення думи. Паюванням добичі кінчиться також „Розмова Дніпра з Дунаєм“.

Мотив д) — радість козаків, що завдяки посвяті одного всі вийшли ціло з страшної небезпеки, — повторюється в 15 варіянтах думи про Олексія Поповича:

То козаки на острів виходили,
Великим дивом дивували,
Словами промовляли,
Сльозами вбливали:
„Що на якому Чорному морю,
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопали,
Ані одного через Олексія Поповича козака
Зміждо війська ми не втерали“.

Вар. К. (Ф. Колесса: Мелодії укр. нар. дум II, с. 183).

Подібно: вар. В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, ЗЗ, І, Ї, ЇЇ, ЛЛ, О.

В більшості перечислених варіянтів після наведеної формули йде поучення Олексія Поповича про шанування батьківської-материної молитви, що за всякою правдоподібністю з'явилося тут під впливом псальмового репертуару, як пізніший додаток.[1])

Уміщення вище наведеної формули в закінченні цілої групи варіянтів дозволяє догадуватися, що нею кінчилася дума про Олексія Поповича в давнішій редакції.

Мотив ґ) — паювання добичі—приставлений (очевидно під впливом обговореної групи дум) також у закінченні однієї з дум про Хмельниччину — „Оренди“ у двох записах: Базилевича і Куліша, від одного ж кобзаря Андрія Шута:

Тогді то козаки у городі Полонному пили-гуляли,
Здобу хорошу собі коло жидів рандарів мали;

---

[1]) До цієї думки прихилюються Дашкевич (Ол. Попович, дума про бурю на Чорному морі 1905) та Мих. Марковський (в рецензії на корпус дум, Україна 1928, кн. II, с. 145).

Обратно на славну Україну прибували,
Очертом сідали,
Сребро і злато на три часті паёвали,
Первую часть на Покрову Січовую да на Спаса Межигорського [оддали,
Другу часть на меду да на оковитій горільці пропивали,
Трейтю часть междо собою, козаками, паёвали.
Тогді то не один козак за пана гетьмана Хмельницького [Бога просив,
Що не один жидівський жупан зносив. (Зап. о Юж. Руси I, 56—63).

Порівн. Этногр. Сборн. 1853, I 329; К. Грушевська: Думи II, Оренди А.

* * *

Думи про Хмельниччину (гр. IV) мають свої окремі закінчення, окремі формули прославлювання воєнних успіхів (мотив е) і побажання для козацького війська та його провідників (мотив є). Ось як кінчиться дума про Хмельницького й Барабаша (вар Б):

Ей, гетьмане Хмельницький,
Батю наш, Зінов Богдане Чигиринський!
Дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли,
Віри своєї христіянської у поругу вічні часи не подавали!
(Метлинський 394).

Вар. В:

Ей пане, пане Хмельницький, Богдане Зіновію,
Наш батю, полковнику чигиринський!
Дай Господи, щоб ми за твоєї голови пили й гуляли,
А неприятеля под нозі топтали,
А віри християнської на поталу в вічний час не подали!
Да вже тогді вуони померли,
А їх слава не помре й не поляже. (Ант.—Драг. II, 15).

Ця формула має два вірші спільні із закінченням думи про Молдавський похід Хмельницького:

То пан Хмельницький добре учинив,
Польщу засмутив,
Волощину побідив,
Гетьманщину взвеселив.
В той час була честь слава,
Військовая справа,
Сама себе не сміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала (Максимович 1834, 40—42).

До закінчення думи про Хмельницького й Барабаша близько підходять пожелання при виборі Юрія Хмельницького на гетьманство в закінченні думи про смерть Б. Хмельницького:

Дай Боже, козаки промовляли,
За гетьмана молодого
Жити, як за старого,
Хліба соли його вживати,

Города турецькі пліндровати,
Слави лицарства козацькому війську доставати,
(Цертелев, за ним Максимович 1834, с. 43—7)

Замітна річ, що подібні величання ніде не стрічаються в попередніх групах дум (невольницьких, про лицарську смерть козака та про щасливий поворот із воєнної виправи), натомість являються вони в двох думах: „Герць козака з Татарином“ і „Козацьке життя“, що своїм реалізмом, насмішливим тоном і цілим стилем близько підходять до дум про Хмельниччину. Обі названі думи кінчаться подібно, як дума про Хмельницького й Барабаша:

Дай же Боже, щоб козаки пили та гуляли,
Хороші мислі мали.
Од мене більшу добичу брали,
І неприятеля під нозі топтали!
Слава не вмре, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, Боже, на многі літа!

„Герць козака з Татарином“ (Куліш, Зап. о Юж. Руси І, 14—19).

Дай Боже, щоб козаки пили та гуляли,
І козацької слави не теряли!
Хоч козак помре, поляже,
Його слава по вік не пропаде,
Ма многії літа
До конця віку!

„Козацьке життя“ (Зап. Горленко. К. Стар. 1884, XII, 640).

Очевидно — закінчення цієї останньої групи дум уже не такі вирівняні, щоб усі укладалися в одну формулу, як це помічали ми в попередніх групах; причина цьому така, що думи про Хмельниччину влагалі менше виспівані, належать до рідких, збережених у малому числі записів, так само, як близькі до них своїм характером і стилем думи — „Герць козака з Татарином“ і „Козацьке життя“.

*

Формули закінчення в козацьких думах, перегляд яких подали ми вище, показують наглядно, що обговорені групи дум вийшли з козацьких кругів та були призначені передусім для козацької авдиторії. Зовсім інший характер мають закінчення побутових дум (гр. V).

Найпопулярніша з них дума „Удова“ майже в усіх своїх варіянтах кінчиться похвалою батьківської-материної молитви (мотив ж), що в найдавнішому записі цієї думи виливається в ось яку формулу:

Щастливый то человѣкъ въ свѣтѣ бувае,
Который отца и матерь почитае,
Тому Господь Бог помагае (Житецький „Мысли“, 189).

Це неначе парафраза 4—тої заповіді Мойсеєвого декалогу. Приглянмося повнішим взірцям цієї формули:

А котрий чоловік отцеву й матчину молитву чтить-поважає,
То отцева-матчина молитва зо дна моря винімає,
Од пекла до викупу, до царства небесного душу проважає,
В купецтві, в реместві, на полі й на морі помагає.

(Метлинський 349).

Деякі варіянти покликуються виразно на Святе Письмо:

Гляньте браття! правду святе письмо свідчить-висвідчає,
На всякий час молениє показує:
Который чоловік отця свого, матер штить, поважає,
Тому Бог во всякий час помагає.

(Метлинський 354).

Оце закінчення нагадує першу строфу пісні св. Миколаєві:

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить,
Тому святий Миколай
На всякий час помагай, Миколає!

(Зап. від О. Вересая. Зап. Юг.-зап. О. Р. Г. Общ. І, дод. с. 30).

Дуже правдоподібне, що вище наведені формули як і сама дума про „Удову“ склалися під впливом церковної науки і побожних псальмів, в середовищі старців - калік, що стояли близько до церкви й школи.

В деяких варіянтах це поучення виразно достосовується до осілої людности на волості:

Ей то годитьця отцева й матчина молитва
Чумакові в чумацтві,
Козакові в козацтві,
Багачеві в багатстві,
На Чорному морі
І на суходолі (Мартинович, Укр. записи с. 9.).

Ей хто отцеву молитву і матчину штить і поважає,
То тому Господь милосердний помагає
У полі на роботі і в домі на мешканиї
І в путі, в дорозі...

(Зап. Чубинський - Русов від кобзаря Вересая, Зап. Юго-зап. Отд. Р. Г. О. І, 1874, Матеріяли с. 13).

Та замітна річ, що та сама наука моральна, висловлена у тій самій формі, являється також у думах про „Олексія Поповича“ і „Бурю на морі“. Найдавніший запис думи про Олексія Поповича кінчиться ось як (без покликування на Святе Письмо):

Щасливой то человѣкъ въ свѣтѣ бувае,
Отцевой-паниматчиной молитвы почитае,
Отца и матери молитва изо дна моря душу вынимае,
Отъ грѣховъ сумертвенныхъ откупляе,
Предъ Праведнымъ Судією поставляе.

Вар. А. (Житецький: „Мысли“ 237)

Порівн. варіянти „Олексія Поповича“ Б (Цертелева), В (Срезневського), Г (Основи), Д (Кіреєвського), Е (Антоновича-Драгоманова, I 181), Ж (Ibid. I, 200), З (Ibid. 199), І (Мартиновича), Ї (К. Стар. 1885 I, 186), К, ЗЗ, ЇЇ, ЛЛ, О; вар. „Бурі на морі“ А, Б, Г, Ґ.

В деяких варіянтах виступають інтересні риси, що вказують на пристосування цього закінчення до козацького життя й воєнної небезпеки, Вар. Е:

Що которий козак штить отця й матку шанує і поважає,
... Його отцева й паніматчина молитов зо дна моря виімає,
... Хоч би й у потребі — кривава ніч минає.
(Ант.-Драг. I. с. 185.)

Вар. ЛЛ:

... Того смертельний меч минає.
(Зап. О. Сластьон від І. Скубія)

Подибуються варіянти „Вдови“ й „Олексія Поповича“, що в закінченнях буквально покриваються; це можна завважити особливо в тих випадках, коли обидві думи записані від одного співця, як показують записи „Малоросс. Повѣстей“ — („Олексій Попович“ вар. А, „Вдова“ вар. А.) — і фонографічні записи від кобзаря Гончаренка — („Олексій Попович“, вар. К і „Вдова“, вар. ФФ. Матер. до укр. етнол. XIV, ст, 186, 189).

Щодо останніх, то закінчення „Олексія Поповича“ майже ідентичне з закінченням „Удови“, сходиться слово в слово з закінченням „Олексія Поповича“ в варіянті „Основи“ 1862, VIII, с. 21:

Слухайте, козаки, панове молодці,
Як се Святе Письмо просвіщає,
На все моленіє указує:
Который чоловік
Отцевську - матчину молитву
Штить, шанує, поважає,
Того отцевська - матчина молитва
Зо дна моря винімає,
Од гріхов душу одкупає,
До царствія небесного провожає;
Та отцевська - матчина молитва
У купецтві и в реместві
И на полі и на морі
На поміч приспіває.
Нам годитьця тое спамьятати,
За которими молитвами
Стали ми хліба-соли поживати.

Дуже подібно стилізовані закінчення в оцих варіянтах „Олексія Поповича“: Е (з Олександрівки, Лубенського п.), З (з Харківщини), ЗЗ (з Харківщини), ЇЇ (з Дейкаловки), О (з Харківщини).

Ми вже завважили, що в 15 варіянтах „Олексія Поповича“ перед похвалою батьківської-материної молитви стоїть формула, якою кінчаються думи про щасливий поворот козаків з воєнної виправи (мотив д), це дає підставу до здогаду, що дума про Олексія Поповича кінчилася давніше цією формулою, як показують варіянти Є (з Канівського п.; наука перед наконечною формулою) та Г (Костомарова з Харківщини), Й (за записом Малинки з Глухівського п. на Чернігівщині. Земський Сборник 1903 с. 69), що не мають у закінченні моральної науки; отому ми причислюємо цю думу до III-тьої групи.

Моралізація з'явилася в думах про „Олексія Поповича“ і „Бурю на морі“ мабуть аж пізніше, під впливом старцівського, псальмового репертуару, а може перенесено її живцем із думи про „Вдову“, у якій похвала батьківської-материної молитви дуже логічно в'яжеться із змістом думи та її провідною ідеєю, що проклін матері приводить нещастя на невдячних синів, а її прощення й молитва привертає їм добру долю. На основу ж думи про Олексія Поповича складаються два зовсім інші мотиви: а) один грішник між моряками стягає на себе кару, яка в формі бурі загрожує загладою усім, що разом із ним знайшлися на одному судні, або й цілій фльоті; б) жертвування цього грішника розбурханому морю може його заспокоїти й уратувати невинних. В думі про Олексія Поповича ратує козаків із небезпеки не батьківська-материна молитва, а добровільне признання грішника (що таким способом вилучує себе із громади невинних та сам хоче спокутувати свій гріх), і символічна жертва морю, коли до нього сплила кров із урізаного пальця Поповича (як показують найдавніші варіянти думи). В новіших варіянтах само покаяння Поповича без жертви приводить утихомирення бурі. Проповідь про значіння батьківської-материної молитви в думі про Олексія Поповича безперечно слабше в'яжеться із цілістю, ніж в „Удові“.

Гріхи „Самарських братів“ майже такі самі, як Олексія Поповича, і так само стягають на них кару. В обох думах маємо навіть однакове признання й покаяння грішників:

„Ол. Попович“, вар. В (Укр. Альманах):

Не єсть се мене, панове, по Чорному морю супротивная филя потопає,
А єсть се мене, панове, отцевска і материна молитва карає.

Так само вар. Г (Основа 1862). Ж (Ант.-Драг. I. с. 200) К (Матер. до етнол. XIV) і ін.

„Самарські брати“, вар. В:

Не єсть се нас шабля турецька порубала,
Не єсть се нас куля анычарська постреляла,
А єсть се отцева й паний-матчина молитва покарала!

Максимович 1849 с. 17. Так само Г (Мартинович), Д (Матер. до етнол. I 168): Г (Метлинський 437), ГГ (зап. Горленка), Е (зап. Сластьона).

Одначе сповідь, покаяння та батьківська-материна молитва не відвертають смерти від самарських братів, навіть не спричинюють малої пільги у їх передсмертних муках і розпуці — появи товаришів, котрі б їх поховали; здається, що тут, так само як і в думі про Олексія Поповича, навчальний елемент є пізнішим додатком, а за давніші і вірніше збережені треба вважати ті варіянти думи, в яких нема уступу про сповідь братів: А (Житецький „Мысли“ 203), Б (Костомарів)[1]).

---

[1]) Оба основні мотиви думи про „Олексія Поповича“ належать безперечно до мандрівних тем, які виросли на підкладі вірувань, поширених особливо межи народами, що займалися мореплавством. Це виказав дуже основно Сумцов. На різні модифікації цих вірувань вказано в дотичних працях Потебні, Франка, К. Грушевської.

До низки помічень у згаданих працях можна докинути ще одно, а саме, що мотив а) був глибоко вкорінений у віруваннях старинних греків і римлян. У другій оді третьої книги пісень Горація читаємо ось які вірші:

. . . . vetabo, qui Cereris sacrum
volgarit arcanae, sub isdem
sit trabibus, fragilemque mecum
solvat phaselon. saepe Diespiter
neglectus incesto addidit integrum.

(. . . . Не дозволю, щоб той, хто зневажив таємні святощі Церери, знайшовся зі мною під одніею стелею, або відплив разом зі мною на крихкому судні. Бо часто Зевес ображений разом із грішником карає й невинного [до грішника долучає й невинного]).

В Кіслінґовім виданні творів Горація (G. Horatius Flaccus. Oden und Epoden, erklärt von Adolf Kiessling, 7-e Auflage, besorgt von Richard Heinze, Weidmannische Buchhandlung, Berlin 1930, S. 259—260) додано до цього уступу цінні пояснення й паралелі з старогрецької літератури; вони засвідчують про вірування старинних народів, що корабель, який везе на собі злочинця, виставлений на загладу.

Ксенофонт (Kyroped. VIII, 1, 25) говорить про Кира:
ὁ Κῦρος τὴν τῶν μεθ' αὑτοῦ εὐσέβειαν καὶ ἑαυτῷ ἀγαθὸν ἐνόμιζε, λογιζόμενος ὥσπερ οἱ πλεῖν αἱρούμενοι μετὰ τῶν εὐσεβῶν μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν ἠσεβηκέναι τι δοκούντων (Кир уважав побожність тих, що знаходяться разом із ним, за добро також для себе самого, розумуючи так як ті, що волі́ють плисти з побожними, ніж із тими, що мабуть чимось прогрішилися).

Одначе всюди розуміється злочин не супроти людей, а прогріх супроти богів; Зевес карає особливо кривоприсягу.

Тому то упоминають Діоскури: ἀδικεῖν μηδεὶς θελέτω μηδ' ἐπιόρκων μέτα συμπλείτω. Euripid. Elektra 1354 (Нехай ніхто не важиться творити

Згадане моряцьке вірування могло поширитися межи східніми слов'янами двома дорогами: через впливи греко римської культури ще в чорноморсько-дунайській добі і через взаємини з варягами.

На основі цього вірування, що сягає передхристиянських часів, могли пізніше творитися леґенди з християнською закраскою; та межи гріхами Олексія Поповича заважує не так ломання християнської моралі, як радше „нарушення правил особливо важних для подорожніх, бо від них залежить щастя в дорозі", — як вияснює К. Грушевська в розвідці „Дума про пригоду на морі Поповича" (Первісне Громадянство 1926, I—II) На основі літературних паралель думи про Ол. Поповича показано тут, що ця дума „в своїй основі має становий моряцький твір, що проводив думку про те, як порушення правил, зв'язаних з виїздом і поведенням у дорозі, може накликати стихійне нещастя на голову подорожнього" (Укр. нар. думи I, 62).

На думку Дашкевича „навчаюча сторона думи, що мусіла розвинутися під впливом старців, що її співали, не належить до основного складу думи" („Ол. Попович думи про бурю на Чорному морі" 1905). Подібний погляд висловлює також В. Міллер (Очерки русс. народ. словесности III, 1924): можливо, що українська дума співала спершу тільки про бурю, а моралізація й книжні елементи долучилися щойно пізніше (Марковський, Україна 1928, кн. 2, с. 145). Думаємо, що те саме можна сказати й про „Самарських братів", ідучи за давно вже висловленою думкою Костомарова.

До побутових дум, таких як „Удова", належить також дума про „Сестру і брата",що має своє окреме закінчення:

Мотив з) про тяжке життя бездольної, безрідної жінки на чужині:

То так то тяжко та так важко
Землі без трави, рибі без води,
Птиці без ліса пробувати,
То так то тяжко та важко чоловіку в чужій чужині,

зло, ані нехай не пливе разом із тими, що зламали присягу). На іншому місці з острахом відкидається товариство з грішником: μή μοι γένοιτο μήτε συνθύτης θεοῖς μήτ' ἐν θαλάσσῃ κοινόπλουν στέλλοι σκάφος (=solvat phaselon) fragm. 852 N (мабуть цитати з якогось трагіка: нехай грішник не приносить жертву богам разом зо мною, ані не відпливае в одній лодці зо мною); ἢ γὰρ συνεισβὰς πλοῖον εὐσεβὴς ἀνὴρ ναύτησι θερμοῖς καὶ πανουργίᾳ τινὶ ὄλωλεν ἀνδρῶν συν θεοπτύστῳ γένει (Aeschil. Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας 602: — бо дійсно, коли побожний муж всяде до судна разом із нерозважними моряками та якимись шибайголовами, пропадае разом із ненависним для богів родом людей).

На чужій стороні,
Без отця, без неньки, без сердешного роду пробувати!
А. Метлинський (с. 353).

Подібно: вар. Г (зап. Куліша з 1845 р.), Д (Куліш, Зап о Юж. Р. І, 24), Є (Мартинович, Укр. зап. 42), Ж (Ухач Охорович, К. Стар. 1882, VIII, 268), З (Горленко, К. Ст. 1882, XII, 496).

В деяких варіянтах місце оцієї найчастіше вживаної формули. займає інше закінчення: про потіху, якої шукає самітна сестра в церкві й молитві (мотив і):

И тільки я піду до святої церкви,
До Божого дому,
Богу помолюся,
На святости подивлюся,
Не раз, не два слізьми обіллюся,
То мені рідний отець і матуся[1].

(Чубинський, Труды V, 470, від кобзаря з Харківщини. Подібно: Ф. Колесса, Матер. до укр. етнол. XIV, 191, від кобзаря Гончаренка).

Оце закінчення, очевидно пізніше, вказує на зростаючий вплив релігійного настрою на думи в міру того, як кобзарство почало зливатися з старцівством.

Дума „Прощання козака з родиною" в деяких варіянтах розширюється вставками з думи про „Сестру і брата" (це замітне особливо в варіянтах Метлинського 434 і Мартиновича від Магадина, К. Ст. 1904, III, 467); це нічого дивного, бо основна тема обох дум — розлука брата з сестрою і їх розмова на прощанні, що приводить подібні мотиви й поетичні образи. Тим пояснюється, що формула ж) з думи про „Сестру і брата" переноситься часами до думи „Прощання козака" (Житецький „Мысли" 194; Записки Юго-зап. О. Р. Г. Общ. І, 16, зап. від Вересая; Цертелев, за ним і Максимович 1834, с. 62). На нашу думку — первісне закінчення цієї думи було поетичне описання слова „ніколи" (мотив ї), як і в близьких змістом нар. піснях:

Возьми ты, сестро, жовтого пѣску,
Да посѣй ты, сестро, на бѣлому камнѣ:
Коли буде жовтый пѣсокъ выростати,
Зеленымъ барвйнкомъ камêнь устилати,
Въ той час буду, сестро, до вас прибувати (Максимович 1834, 62).

---

[1]) Оце місце живо нагадує ось яку пісню із збірника половини XVIII в.

Бідна ж моя головонька,	Прихилюся до Ісуса,
Я на світі сиротонька.	Той мні отець і матуся,
Ні матусі, ні татуся,	Той мні радость і утіха,
До кого ж я прихилюся?	Тим забуду всего лиха.

В. Перетц, Новыя данныя для истории старинной украинской лирики. Известия Отд. р. яз. и словесн. Имп. Акад. Наук 1908, XII, 174.

Вірші, що наступають після цього уступу це мабуть пізніший додаток. Подібно й у найдавнішому варіянті „Малороссійс. повѣстей“ (Житецький, Мысли 192). Формула про сіяння піску характеристична для всіх варіянтів цієї думи: нею кінчаться найкращі варіянти: Горленка і Мартиновича від кобзаря Крюковського (К. Ст. 1882, XII, 490 і 1904, II, 300).

До старцівських треба зачислити також думу про сон, що кінчиться ось якою формулою (мотив и):

Де муж з женою живе-проживає,
Там святий Миколай на радость ухожає (Метлинський 354—5).

*

3. ВКАЗІВКИ НА ГРУПУВАННЯ ДУМ ЗА ФОРМУЛАМИ ЗАКІНЧЕННЯ.

Наконечні формули об'єднують ось які групи дум[1]):

I група	*	1. Невільники	— формула:	а+б	а) проклін турецькій землі. б молитва про визволення.
	*	2. Плач невільника	„	а+б	
	*	3. Іван Богуславець	„	а	
	*	4. Маруся Богуславка	„	б	
	*	5. Сокіл	„	а	
	*	6. Утеча братів з Азова	„	а, а+б	
		7. Самійло Кішка	„	а—(в серед.ч.) б—(в закінч.)	
II. група	*	1. Іван Коновченко	„	в+г	в) прославлення лицарської смерти козака. г) козацькі похорони й поминки
	*	2. Хведір Безрідний	„	в+г	
	*	3. Самарські брати	„	в	
	*	4. Смерть козака на долині Кодимі в сполуці із „Плачем зозулі“	— формула	в+г	
		5. Утеча братів з Азова	„	в	
		6. Самійло Кішка		в	
		7. Хмельницький і Барабаш	„	в	
		8. Оренди	„	в	
		9. Молдавський похід Хмельницького	„	в	
		10. Білоцерківщина	„	в	
		11. Смерть Богдана Хмельницького	„	г (перед. закінчен.)	
	*	12. Сірчиха й Сірченки	„	г „	
		13. Хвесько Андибер	„	в	

1) В думах, означених зіркою, формули в'яжуться органічно з цілістю, вони тут на свому місці; в інших формули приставлені механічно як це вже вище зазначено. Буває й таке, що варіянти однієї ж думи,

Група		Дума		Формула	Зміст наконечних формул
III. група		1. Іван Богуславець	— формула	ґ+д	ґ) паювання добичі.
	*	2. Атаман Матіяш	„	ґ+д	
	*	3. Самійло Кішка	„	ґ, д	
	*	4. Размова Дніпра з Дунаєм	„	ґ	д) похвала ватажкові.
	*	5. Олексій Попович	„	д	
		6. Оренди	„	ґ	
IV. група	*	1. Молдавський похід Хмельницького	— формула	е	е) прославлення воєнних успіхів.
	*	2. Хмельницький і Барабаш	„	є	
	*	3. Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького	— формула	є	є) побажання війську і вождам
	*	4. Герць козака з татарином	„	є	
	*	5. Козацьке життя	„	є	
V. група	*	1. Удова	— формула	ж	ж) похвала батьківської - материної молитви.
		2. Олексій Попович	„	ж	
		3. Буря на морі	„	ж	
	*	4. Сестра і брат	„	з, і	з) тяжке життя безрідної жінки між чужими. і) потіха в церкві й молитві.
	*	5. Прощання козака з сестрами	„	з, ї	ї) описання слова „ніколи“.
	*	6. Дума про сон	„	и	и) св. Миколай благословить щастя родинне.

Не вважаючи на те, що наконечні формули не всюди збереглися вірно, що вони часом причіплюються механічно до дум, із якими не мають жадного зв'язку і це легко пізнати, натомість бракує їх у деяких думах („Битва під Корсунем“ та „Поворот сина з чужини“), все ж таки в великій більшості випадків ці закінчення стоять на свому місці і дають цінні вказівки для групування дум. Маючи на оці посвоячення дум через зміст і наконечні формули, зводимо їх ось у які групи:

I. **Думи про турецьку неволю** (наконечні формули а, б):

1. Невільники, 2. Плач невільника, 3. Іван Богуславець, 4. Маруся Богуславка, 5. Сокіл, 6. Утеча братів із Азова[1]).

II. **Думи про лицарську смерть козака** (нак. формули в, г):

різняться закінченням; та про приналежність до даної групи рішає завсіди зв'язок формули із змістом думи.

[1]) Тут згадаємо, що й акад. В. Перетц зачисляє думу про утечу братів з Азова до невільницьких. Етн. Вісн. VII, 83.

7. Іван Коновченко, 8. Самарські брати, 9. Хведір Безрідний, 10. Смерть козака на долині Кодимі, 11. Сірчиха і Сірченки.

III. Думи про щасливий вихід козаків із небезпеки та поворот із воєнної виправи (након. формули ґ, д):
12. Самійло Кішка, 13. а) Олексій Попович, б) Буря на морі, 14. Розмова Дніпра з Дунаєм, 15. Атаман Матіяш.

IV. Думи про Хмельниччину і споріднені (наконечні формули е, є):
а) 16. Хмельницький і Барабаш, 17. Битва під Корсунем, 18. Оренди, 19. Молдавський похід Хмельницького, 20. Білоцерківщина, 21. Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького.
Споріднені три думи:
б) 22. Герць козака з Татарином, 23. Хвесько Андибер, 24. Козацьке життя.

V. Думи побутові (наконечні формули ж, з, і, ї, и):
25. Удова, 26. Сестра і брат, 27. Прощання козака з родиною, 28. Поворот сина з чужини, 29. Дума про сон.

Тут не зараховано фраґментів, із яких тяжко судити про зміст і характер думи: „Веремій Волошин“ та „Іван Богун“. „Смерть козака на долині Кодимі“ беремо в сполуці з „Плачем зозулі“. Думу „Буря на морі“ уважаємо пізнішою старцівською переробкою „Олексія Поповича“; (на думку Марковського — „то навряд чи їх можна уважати за окремі думи, — принайменш у їхньому первісному вигляді“. Україна 1928, кн. II, 145).

Переспівавши думу, кобзар звичайно додає ще наприкінці співане побажання для слухачів; та маємо також багато записів без такого закінчення; можливо, що деякі записувачі пропускали це стереотипне побажання тому, що воно у даного кобзаря повторюється при кожній його думі і не в'яжеться з її змістом.

Дай, Боже, міру царському,
Народу християнському
Славу на многі літа! („Невільники“. Максимович, Сборн. укр. пѣсень 1849, 13).

Многословний Вересай кінчив свої рецитації ось як:

Да услиши, Господи, у просьбах, у молитвах,
Люду царському,
Народу християнському
І усім головам слухающим
На многая літа
До конца віка! („Буря на Чорному морі“. Записки Ю.-З. Отд. Р. Геогр. Общ. I, с. 3).

Та у старших записах лицарських дум подибуємо закінчення, що виразно вказують на козаків-запорожців, як слухачів кобзарських рецитацій. Так пр. дума про Самійла Кішку в записі Лукашевича (1836 р.) має ось яке закінчення:

Утверди, Боже, люду царського,
Народу християнського,
Войська Запорожського, Донського,
З сією Черню Дніпровою
Низовою
На многая літа
До конца віка (Грушевська: У. нар. думи І, 49).

Дума „Невільники“ в записі П. Куліша кінчиться ось як:

Даруй, Боже, милости вашій
І всьому війську запорозькому
На многая літа (К. Грушевська, У. н. думи І, 9).

Мих. Кравченко кінчив свої рецитації ось якою формулою:

Даруй, Боже, милости вашій
І всім військам запорожським
І всім слухающим головам
І всьому товариству і кревному і сердешному
Пошли, Боже, на многая літа
І до конця віка (Ф. Колесса. Мелодії укр. нар. дум. І. 163).

Можливо, що в цьому оформленні побажання для слухачів відограли якусь ролю уже інтеліґентські впливи, бо дослівно схожої формули не стрічаємо в давніших записах дум.

*

Збережений у записах XIX—XX вв. козацький епос обіймає 24 думи (гр. І — IV), утворені по всякій правдоподібності серед козацтва, на підкладі воєнного козацького життя і призначені головно для козацької авдиторії; від козацьких дум сильно відрізняються своїм підкладом, характером, призначенням і навіть наконечними формулами побутові думи, складені старцями-співцями на заселеній Україні за взірцями козацьких дум, але під сильним впливом церкви й старцівського псальмового репертуару, перейнятого моралізаторськими тенденціями, що з часом прищіплюються й козацьким думам; побутові думи черпають свій зміст із подій родинного життя та торкаються різних станів суспільства.

Записування дум із початком XIX в. захопило їх уже в стані вимирання. В „Малороссійских повѣстях“, списаних коло 1810 р., зберіглися чотири унікати дум, яких пізніше не довелося вже нікому записати; це „Атаман Матіяш“, „Сірчиха і Сірченки“, „Розмова Дніпра з Дунаєм“ та „Іван Богуславець“[1]); до таких унікатів належить також дума „Про сон“ у збірнику Метлинського, і видана Костомаровим дума „Смерть козака на долині Кодимі“ та „Плач зозулі“, врешті дума „Про поворот сина з чужини“

До рідко подибуваних дум, перехованих у малому числі варіянтів (2—4) належать також думи IV групи (про Хмельнич-

[1]) Тут не враховуємо попсованого варіянту „Івана Богуславця“ в формі ні то пісні, ні то думи. Ант. Драг. І, 241.

чину). З того ясно, що збережені записи не вичерпують колишнього багатства дум, як зрештою показують і фраґменти дум про Веремія Волошина й Івана Богуна, з яких не можна навіть догадатися змісту цих запропащених дум.

З другого боку мусимо мати на увазі, що записи XIX—XX вв. не передають дум в їх первісному вигляді від часу своєї появи в XVI—XVII вв. думи, удержувані сотнями літ усним переказом у народній пам'яті, не в одному мусіли змінитися, перейти пізнішу перерібку, на що вплинув передусім упадок козаччини й перехід думового мистецтва в руки жебручих старців, а врешті й занепад кобзарства.

„Поетична традиція перших часів козаччини, аж до Хмельницького, безсумнівно дуже багата й різнородна, — як каже акад. М. Грушевський — дійшла до нас в невеличких фраґментах, які не завсігди можуть навіть дати поняття про її колишній вигляд. Причиною було те, що переважно жила вона в усній традиції, почала записуватися систематично тоді, як уже ся козацька традиція вимирала взагалі, а при тім була відтиснена, розбита і притемнена в пам'яті пізнішими циклями — Хмельниччини, Руїни, Гайдамаччини". (Історія України-Руси VII, ст. 573).

Звісна річ, що в народній поезії ново-складені твори асимілюються до давніших особливо щодо форми і стилю та що новіші верстви пісенні сильно налягають на давніші, нівелюючи ознаки старовини та вносячи до давніх засобів стилю і змісту нові елементи, зачерпнуті з нової обстанови життя. Нема сумніву, що такий процес відбувався також і в обсягу козацького епоса.

Хоча думи своїм початком сягають у першу половину XVI в., як можна догадуватися по невільницьких плачах, то в головному вони зображують козаччину пізнішої доби коли вона творила вже добре зорганізовану воєнну верству, підіймала сміливі походи на суші й морі, та здобула собі велике значіння й загальне признання в широких народніх масах через успішну боротьбу із степовими наїзниками; коли козацтво розрослося вже значно, витворило своє окреме середовище, Запорозьку Січ, згромадило в собі доволі культурних елементів та здобулося навіть на свою історичну традицію, що спонукувала до поетичної творчости. Так було в часі розцвіту козацтва на переломі XVI—XVII вв.

Та хоч як неповно переховалися думи до наших часів, хоч як позначилося в них вирівнювання, асиміляція й інші нівеляційні впливи, — все ж таки ці впливи не встигли затерти в думах давніх різниць, слідів їх ступневого повставання більшими й меншими групами, що вказують виразно на раніші

й пізніші наверствування; це помічається навіть у формулах закінчення.

Дослідники козацького епоса погоджуються на тому, що за найдавніші думи треба признати невільницькі плачі та думи про утечу з турецької неволі. Вони могли творитися вже в першій половині XVI в,, коли татарські орди в безнастанних грабіжницьких походах на українські землі добували й гонили до чорноморських пристаней десятки тисяч бранців та розвинули зорганізовану торгівлю українськими невільниками, запродуючи їх у Туреччину, до Азії й Африки, та сплачуючи невільниками навіть данину турецькому султанові. Українські думи про турецьку неволю сходяться аж до подробиць із описами сучасників, як нпр. записки Михайла Литвина (з 1548—1551 рр.), що був на Криму „дипломатичним агентом од литовського правительства, тай жив там, як бачиться, 1538 р., а міг їздити туди й пізніш нераз“[1]).

За його свідоцтвом один жид, зборщик мита, що сидів коло єдиних воріт до Тавриди, на Перекопі, „бачучи без перерви незчисленну силу наших бранців, що туди переганяли, питав у нас, чи залишаються ще люди в наших сторонах, та й звідки їх береться така сила силенна“[2]). Жахливі картини з побуту невільників на Криму й у Туреччині зібрано в коментаріях Антоновича-Драгоманова до „Историч. песень“ та в окремій главі „Історії Туреччини“ акад. А. Кримського; тут знаходимо також відомості про незвичайно велике число українських невільників на Криму і в Туреччині. Українські невільники, як влучно замічає Куліш, творили на Криму неначе окремий народець (щось так, як жиди у вавилонській неволі), об'єднаний спільною недолею, яку й оплакував у своїх піснях та думах.

Невільницькі плачі й думи про турецьку неволю (І гр.) „вийшли правдоподібно з поміж самих таки невільників, які у великій тузі під впливом піднесеного настрою складали поетичні голосіння у формі й тоні, та мабуть навіть під мелодії похоронних голосінь. Можна догадуватися, що ці невільницькі голосіння з просьбою про викуп та молитвою за визволення через утікачів та визволених і викуплених бранців розходилися по Україні, головно поміж козацтвом, робили тут велике враження та давали почин до складання подібних лірично-епічних дум також про інші пригоди козацького життя“[3]). (Ф. Колесса „Про ґенезу укр. народніх дум“, 115).

---

[1]) А. Кримський „Історія Туреччини“, 1924, ст. 168, 170.

[2]) Ibid.

[3]) Можливо, що невільницькі плачі мають за собою навіть якусь

На підкладі безнастанної шарпанини козаків із татарськими й турецькими ордами творилися певно вже в XVI в. думи про лицарську смерть поранених у бою козаків (II гр.). Очевидно — перша й друга група дум могла доповнюватися протягом XVII в., причім старі теми, завсіди ще актуальні й живі, являлися уже в новішій обстанові (порівн. дума „Сірчиха й Сірченки", „Атаман Матіяш").

Думи про щасливий вихід із небезпеки та поворот козаків із воєнної виправи (III гр.) змальовують уже дальші походи й великі успіхи козацьких дружин: їх можна зв'язувати з розцвітом козацтва у другій половині XVI і першій XVII в.

Думи про Хмельниччину (IV гр.) з усіх найдокладніше даються означити щодо часу повстання історичними подіями 1648—1657, які вони оспівують із становища сучасників.

В думі про Хвеська Андибера що своїм тоном близько підходить до дум про Хмельниччину, дуже сильно зазначується розлад серед козацтва після Хмельницького, а саме конфлікт межи козацькими та мужицькими масами і козацькою старшиною — дуками - срібляниками. Дума про козацьке життя з усіма реалістичними подробицями вказує зовсім виразно на занепад козацтва. Оце ж і є ця загальна хронологічна схема, на якій даються розмістити козацькі думи.

Деяке світло на наверствування дум кидає також їх порівняння щодо стилю й загального характеру; вистане поставити проти себе думи про турецьку неволю з одного і про Хмельниччину з другого боку, щоби переконатися, що маємо перед собою зразки двох окремих типів дум, двох формацій: старшої й пізнішої, що довгі часи проіснували й розвивалися паралельно побіч себе та збагачувалися пізнішиши думами. Та приймаючи тезу про походження дум від голосінь, — за найстаршими думами мусимо шукати все ж таки в першій громаді (думи з елегійним характером, групи I—III), супроти якої думи про Хмельниччину й споріднені з ними репрезентують уже пізнішу стадію розвитку.

Коли в думах давнішої формації про боротьбу з турками й татарами представником української сторони виступає виключно козацький стан, тереном подій являється степ, море, турецька

давнішу традицію, ще з княжих часів; ось що говорить про це акад. В. Перетц (Україна 1925, кн. 1—2, ст. 200).: „Говорячи про плачі невільників, не можна звичайно обмежитися, як ілюстрацією часу, коли вони виникли, посиланням на XVI ст. Уже київський літопис красномовно оповідає про невільників та їх плач, яких князі, здобувши місто „на щит", гнали в полон і на продаж".

ґалера, турецький город, темниця, а всі події освітлені із становища воєнної козацької дружини, то думи про Хмельниччину й споріднені (крім однієї „Герць козака з татарином") переводять нас на заселену Україну, на волость, де побіч козаків знатних і простих висгупають також мужики й міщани, а з противної сторони — польські магнати, шляхтичі й жиди, пізніше й українські дуки-сріблянпки. Думи давнішого складу зображують такі події, постаті й явища, що на протязі цілих століть і в різних обставинах являлися постійно, так що стали типовими й характеристичними для бурхливої козацької доби, як нпр. різні форми турецької неволі (на ґалерах, у темницях, на службі панам), утеча, погоня, самітна смерть серед дикого поля, відважні ватажки, бідні невільники, жорстокі паші турецькі, потурчені українці. Ці думи тільки загально обрисовують історичну добу, але ні однієї з них не можна зв'язувати з якоюсь означеною історичною подією або особою; вони, як це найчастіше буває також в історичних народніх піснях, оспівують безіменних героїв, індивідуальні риси яких затерті загальною епічною закраскою: ці фіґури неначе застигли у своїй епічній неподвижності. Історичні імена попадаються в думах давнішої верстви зовсім припадково: коли б імена Самійла Кішки, Скалозуба, Сірка, чи Зборовського заступлено іншими, або й пропущено, то історична вартість дотичних дум, як документів свого часу, нічого на тім не стратила б (Ф. Колесса: Про ґенезу укр. нар. дум. с.35-6). Зовсім інакше в думах про Хмельниччину: вони відносяться до знаних в історії подій, які ніколи вже не повторилися, до осіб, яких ніяк не можна б заступити іншими а всяка зміна або переплутання вражали б історичним фальшем.

Нові й ориґінальні в цих думах і самі теми і їх освітлення; подекуди стрічаємо в них навіть спроби критичної оцінки подій[1]) і характеристики дієвих осіб: Богдана і Юрія Хмельницького, Виговського, Барабаша, Потоцького.

Думи про Хмельниччину, що зросли на підкладі великої соціяльної революції[2]) з примішкою релігійних і національних мотивів, освітлюють події з ширшого становища, вказуючи на різні причини й пружини великого зудару; ці думи мають взагалі реалістичну закраску та лишають враження безпосередньої близькости до зображуваних подій і осіб. Деякі з цих дум обер-

---

[1]) Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький починив,
Що з ляхами із мостивими у Білій Церкві замирив?

[2]) Дуже характеристичні відзиви сучасних віршів:
Глянь, обернися, стань а задивися, который маеш много,
Же ровний будеш тому, в котрого не маеш нічого.
Антонович-Драгоманів: Историч. песни, II, 139.

таються у сфері чисто козацьких інтересів, оцінюючи хід подій із становища провідних кругів (Думи про Хмельницького й Барабаша, Молдавський похід Хмельницького й його смерть), інші підчеркують спільність інтересів козацтва й селян; одні й другі виявляють виразні політичні тенденції.

Старші думи обрисовують переважно сумні й страшні картини неволі, кривавої пімсти, утечі серед грізних небезпек, лицарської смерти, — вони овіяні смутком і грозою дикого поля та пронизані глибоким ліризмом; рідко стрічаються в них проблиски радости, а й ясніші картини, як щасливий вихід із небезпеки та поворот із добичею, оспівуються завсіди в поважному тоні, без найменшої примішки гумору.

Навпаки ж, у думах про Хмельниччину проглядає скрізь самопевність та бадьорий настрій побідника, і це виявляється гумором та злобною насмішкою над ворогом, що виключає або бодай значно обмежує лірично-елегійний елемент (Ф. Колесса: Про ґенезу у. н. дум 36).

У зв'язку з цим думи про Хмельниччину і споріднені не виявляють уже такого багатства та викінчення поетичних образів, як думи давнішого складу. Ці останні стоять ближче до народніх пісень, з якими в'яжуться ліричним характером, поетичним висловом, ба навіть спільними темами й мотивами (Ф. Колесса, op. cit. 18 – 35). Такого тісного з'вязку не помічається вже між думами про Хмельниччину й народніми піснями та голосіннями. Своєю історичною основою, реалістичним характером зображення, насмішливим тоном, навіть темами й мотивами ці думи справді підходять подекуди до пам'ятників української літератури другої половини XVII і початку XVIII в., віршів і пісень, драм і літописів, як це показано в нашій праці „Про ґенезу укр. нар. дум“ 64—80. К. Грушевська завважує, між іншим, що й рими в думах про Хмельниччину різноманітніші, не самі дієслівні. В думах, що зображують масові рухи, фабула буває взагалі мало розвинена, отже й не дивниця, що довша цілість, зложена з образів слабо пов'язаних із собою, легко підлягає попсованню і переплутанню; це була одна із причин меншої популярности цих дум. Безсюжетність деяких дум про Хмельниччину вказує безперечно, що в другій половині XVII в. думова поезія починає виявляти вже початки занепаду. Стилістичними признаками, особливо ж насмішливим тоном дуже близьке споріднення із думами про Хмельниччину виявляють ще три думи: „Герць козака з татарином“, здається, прототип насмішливих дум, „Козацьке

життя“ і „Хвесько Андибер“[1]). Щодо останньої, то давнина мотиву переодягання, на яку вказує К. Грушевська, не може ще бути доказом давнини цієї думи; давній мотив увіходить нераз у твори зовсім свіжі, як показують різні мандрівні мотиви в новіших народніх піснях та анекдотах.

Не будемо перечити, що думи, держані в насмішливому тоні (як нпр. „Герць козака з татарином“), могли являтися й перед Хмельниччиною, яка може нам послужити тільки певною орієнтаційною датою, щоб означити час повного розцвіту цих дум і початок їх розкладу. Бо що гумористичні нумери творили дуже важну частину кобзарського репертуару за часів козаччини — це потверджують гумористичні рецитації, знайдені М. Возняком разом із думою про козака Голоту у збірнику Кондрацького (з 1684 р.) та їх споріднення із козацьмими думами (Ф. Колесса: Речитативні форми в укр.нар. поезії, „Перв. Гром.“ 1927 кн. 1-3,106-107).

Ця щаслива знахідка позволяє ствердити, що речитативна форма думи була вже в XVII в. готова, вироблена й витончена, зовсім таксамо, як у записах XIX в. — отже не змінилася від часів розквіту козацького епосу.

По всякій правдоподібності й у XVII в. насмішливі думи не відрізнялися віршовою формою від елегійних, та одні й другі співалися під однакові мелодії, як це стверджено й у записах XIX в. Хоча „тяжко було б встановити хронологічну межу між цими двома категоріями дум і її не слід дуже підчеркувати“, як справедливо замічає К. Грушевська (У. н. думи, т. II, ст. XVII; т. I, ст. CXCIV—CXCVII), все ж таки з уваги на історичний підклад, на якому зростає лицарська дума, її голосільний характер, та аналогії з лицарським епосом у інших народів мусимо встоювати на цьому, що гумористичний елемент є на цьому ґрунті пізнішою появою.

Пізнішими треба признати також думи з родинного життя, коли приймаємо тезу, що думи вийшли з козацького середовища, та що найстарші є таки козацькі думи, витворені на підкладі воєнного життя.

Тісний зв'язок більшої частини козацьких дум із народніми піснями й голосіннями, чого недостає меншій частині, особливо ж думам про Хмельниччину, і наслідком того без порівняння більша популярність перших — дає також деякі вказівки на хронологізацію дум.

Одначе поділяючи думи на групи з признаками більшої й меншої старинности, мусимо завсіди мати на увазі те, що як

[1]) Замітна деяка схожість цих дум із монологом вертепного запорожця.

у XIX так і в XVII в. різні групи дум жили й розвивалися побіч себе, впливали одна на одну, обмінювалися мотивами, так що докладніше розмежування груп за якиминебудь критеріями стрічатиметься й далі з великими трудношами. Може бути, що монографічні досліди над думовими темами й поетичним стилем дум, а може й нові нахідки давніх записів кинуть більше світла на їх наверствування.

НОВІ KOPITARIANA.

Подав ***Михайло Тершаковець.***

Питання про відношення цензури до слов'янських літератур у передконституційній Австрії, а зокрема про ролю Вартоломея Копітара, як цензора слов'янських творів, не нове у слов'янській науці. Йому присвятив я ось такі розвідки: 1) „Kopitar und Vuk" (Jagić — Festschrift — Zbornik u slavu Vatroslava Jagića", Берлін, 1908, ст. 464—480), — 2) „Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства" (відбитка із „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка", т. т. XCIV—XCV, — Львів, 1910, ст. 1—71), 3) „Вартоломей Копітар і ґр. Станіслав Дунін-Борковський. (До історії видання „Psałterz-a Florjańsk-ого" („Записки Н. Т. Ш., т, CXXV, ст. 91—113, Львів, 1918), — 4) „Śpiewy historyczne J. U. Niemcewicza przedmiotem zabiegów dyplomatycznych" відбитка з „Pamiętnik-a Literack-ого", річник XXVII, 4-ий зш., Львів, 1930, ст. 1—40).

Перша розвідка обговорювала ролю Копітара у сербськім національнім відродженні, а зокрема його відносини як цензора до епохальних творів Вука Стефановича Караджіча („Рјечник" 1817—1832, „Први србски буквар" 1825—1832, — його переклад св. Письма та „Народне пословице" 1833—1836; у другій розвідці зображена роля Копітара в галицько-українському письменстві. І серби й українці мусять бути йому вдячні за його становище супроти їх літератур, під які саме тоді кладено перші підвалини. Сміло можна сказати, що якби місце Копітара зайняв був тоді не такий визначний славіст і в додатку такий гарячий прихильник літератур у щиро народній мові та щиро народнього характеру, то сербське літературне відродження було би пішло іншою дорогою, а що-найменше було б значно припізнилося. Коли ж цього не можна сказати про ролю Копітара в історії галицько українського відродження, то виною тут був не Копітар, тільки нещасливі політичні обставини в тодішній Австрії взагалі й несприятливі відносини серед самих галицьких українців зокрема.

У теперішній статті бажаю обговорити відносини Копітара[1]) до деяких творів західньо-слов'янських літератур: польської й чеської. Його роля в історії цензурованих ним творів польського та чеського письменства й науки має відмінний характер від ролі, що її він відіграв супроти сербського та українського письменства та науки. У поляків та в чехів були славні політичні, літературні та культурні традиції взагалі, що дозволяли їх народнім діячам порівнюючи — успішно протиставитись нівеляційним тенденціям режиму кн. Меттерніха. Особливо можна сказати це про польських діячів пера, з яких старші пам'ятали ще часи перед розборами та буйного розквіту літератури й науки за останнього короля, Станислава Авґуста. Роля Копітара супроти творів тих літератур не могла бути така, як супроти творів сербського та галицько-українського письменства, але матеріял, що ним розпоряджаємо саме з ділянки польського та чеського письменства й науки, не перестає бути цікавий, бо він дає змогу означити ролю Копітара як цензора й також висвітлити обставини, серед яких у часах передконституційної Австрії доводилося працювати робітникам пера взагалі, і слов'янським зокрема. Матеріял, який я зібрав ще 1906 і 1913 рр. в архіві міністерства внутрішніх справ давньої Австрії,—в архіві, що згорів у 1927 р., у часі віденських заворушень, — небагатий, але він вистарчає на те, щоб на його основі зробити відповідні спостереження та справити деякі хибні погляди, що кривдять добру пам'ять великого словінця.

До двох давніше оголошених справ („Вартоломей Копітар і ґр. Станіслав Дунін-Борковський" та „Śpiewy historyczne J. U. Niemcewicza") тепер можу додати тільки три польські справи: 1) граматики о. Онуфрія Копчинського, 2) віршованої присвяти Адама Юноші Росцішевського під портретом В'ячеслава Ганки, призначеним до граматики польської мови, 3) польського перекладу чеських віршів Ганки. Обговорю по черзі всі три справи.

О. Онуфрія Копчинського: „Gramatyka języka polskiego".

До львівської цензури звернувся при кінці 1822 р. львівський друкар Йосиф Шнайдер із просьбою дозволити йому передрукувати граматику о. Онуфрія Копчинського, що вийшла була у Варшаві 1817 р.[2]). Львівський цензор для польських книжок

---

[1]) В однім випадку є мова про цензурну історію статті самого Копітара.

[2]) Gramatyka języka polskiégo. Przez X. Onufrego Kopczynskiégo Piiara. Dzieło pozgonne. W Warszawie 1817 R. W drukarni Xięży Piiarów, 267 стор. + 9 + 14 непаґінованих.

виступив проти адреси оо. піярів у Варшаві[1]), поміщеної при кінці книжки (по 267. ст., на 5 непаґінованих сторінках), а львівська губернія вислала книжку ще до Відня, до т. зв. Zensur-und Polizei Hofsstelle, до оцінки та рішення вищої інстанції. Тут віддано її Копітареві, тодішньому генеральному цензорові для слов'янських книжок. Останній віднісся до цензурованого твору як знавець і як приятель польської мови й культури. Про покійного вже автора граматики сказав він, що вже від 1780-их рр. був він членом Товариства Приятелів Наук у Варшаві, де як член Комісії Едукаційної надрукував латинсько-польську граматику та був признаний найліпшим польським граматиком, що він около 1807 р. написав польську граматику для французів (Grammaire polonaise) та що 1817 р., по смерті автора, оо. піяри видали його польську граматику польською мовою. З наукового боку значіння тієї граматики є беззастережне, бо вона є перша й найліпша у свому роді.

Як цензор заявив Копітар, що її тенденція є чисто польська (ganz und warm polnisch). На це вказує хронологія на 23-ій ст., де говориться про визволення Відня поляками 1684 (!) р., про Конституцію 3-мая 1791 р., але також про злуку Польщі з Росією 1815 р. На 112-ій ст. подано як примір злучників: Косцюшко

---

[1]) Про це сказано виразно в письмі ґр. Седльніцького до галицької краєвої президії з 15/12 1822 р., Ч. 10743/90. fasc. 867. Чи львівський цензор відмітив також якісь інші місця, про те не говориться в письмі ґр. Седл., а ориґінального письма львівського цензора не було в актах. Можна догадуватись, що його разили вже самі факти з життя Конґресового Королівства, такого відмінного від життя австрійських поляків. Відозва піярської друкарні („Odezwa Drukarni Piiarskiej") була звернена „Do Komisyi Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego". Була в ній мова про начального міністра краєвої освіти, президента сенату Польського Королівства, ґр. Станіслава Потоцького, про королівський університет варшавський, про Королівське Товариство Приятелів Наук у Варшаві. Для австрійського урядовця неприємно звучала фраза: „Ustaje niewola ludów, niechaj ustaie i językowa" (4 ст. непаґінована). Безумовно стерпіти він не міг закінчення відозви: „O toż do czystości i doskonałości języka naszego narodowego (którego nam dobrotliwy Monarcha zagubiać, iak inni czynią, nie kazał, lecz Rodakom na Urzędach będącym wszelkie Rządowe i Sądowe czynności nim pisać w Konstytucyi zalecił) [підчеркнення моє, *М. Т.*], przyłoży się Grammatyka, gdy iey prawidła, iako i dalsze do mowy polskiey wprowadzone układy zwierzchnicza nauk powaga zatwierdzone zostaną!" — Які далекі від цього обставини, серед яких жили всі австрійські ненімецькі народи в передконституційній Австрії, з її ґерманізацією, з її топтанням усяких національних, навіть скромних, свободолюбних рухів, із усуванням від адміністрації місцевих людей, а насиланням чужинців, байдужих, а то й ворожих супроти місцевої людности.

і Понятовський, хоробрі, але нещасливі борці? На 114-тій ст. з проповідей Скарґи з 1595 р. подано як примір пророцтво про поділ Польщі, але зате на 121-ій ст. є похвала для інституту глухо-німих у Відні. Копітар був тієї думки, щоб книжку допустити, не вважаючи на такі місця, бо вони обходять більше Росію, як Австрію, що Австрія не повинна бути гостріша від Росії, та, з уваги на деякі будучі можливості, не радив доводити до того, щоб польщина поляків пропала в російськости („die Polonität der Polen nicht in der Russität untergehen zu lassen", ч. 10743/90, fasc. 887).

Іншої думки був ґр. Седльніцький, президент Zensur- und Polizei-Hofstelle. У своїм письмі з 15/12 1822 р. до галицької краєвої президії у Львові покликався він на місця, піднесені львівським цензором та Копітаром[1]), і дозволив Йосифові Шнайдрові зробити передрук тільки під тією умовою, що згадані, а також інші місця в граматиці, осудні під політичною або іншою причиною, будуть усунені (те саме число).

З великодушного дозволу ґр. Седльніцького не скористав Шнайдер, не надрукував такої обкроєної граматики та не дав

[1]) Коли порівняти вискази Копітара і ґр. Седльніцького, то переконаємося, як останній грубо переяскравлював помічання першого. — Копітар писав: S. 23 ist eine Chronologie angeführt, worunter auch Wiens Befreiung durch Polen 1684, die Constitution vom 3 May 1791, die Erlangung des Herzogthums Warschau 1817 (freilich auch die Vereinigung Polens mit Russland 1815). — S. 112 wird Kościuszko und Poniatowoki die tapferen aber unglücklichen Krieger als Beispiele von Bindewörtern angeführt. — S. 114 wird aus den Predigten des Jesuiten Skarga von **1595** Prophezeihung von Polens Theilung, als Beispiel gegeben. Dafür wird S. 121 Wiens Taubstummen-Institut gerühmt. 4) In Betracht daher, dass die Russen, die die angeführten Stellen noch näher angehen, als Oesterreich, ohne seinen Schaden, nicht strenger seyn kann, als Russland; in Betracht II), dass es für gewisse künftige Möglichkeit gut und zweckmässig seyn kann, die Polonität der Polen nicht in der Russität untergehen zu lassen, — glaubt der Cenzor auf admittitur antrag stellen zu müssen". Ми бачимо, що Копітар наводив тільки приміри польського духа (далеко не всі!), але водночас приміри льояльности супроти Росії та Австрії та поставив виразне внесення на допущення книжки (з політичних причин). — Ґр. Седльн. зовсім злегковажив собі ті політичні причини, а невинні спостереження Копітара роздмухав ось як: „In der (Seite 23) angeführten Chronologie wird die Befreiung Wiens wohl aus keinem anderen Grunde angeführt, als um dadurch auf den polnischen Nationalgeist zu wirken, und selben zu nähren. Zu gleicher Absicht werden (Seite 112) unter den Beyspielen von Bindewörtern: Kościuszko und Poniatowski als tapfere aber unglückliche Feldherrn, (dann Seite 114) aus den Predigten des Jesuiten Skarga vom Jahre 1595 die Prophezeyung von Pohlens Theilung, den dortländigen Nationalen in Erinnerung gebracht...

змоги пану президентові Zensur- und Poiizei-Hofstelle збагатити польську наукову бібліографію новою позицією.

Віршована присвята А. Росцішевського під портретом В. Ганки.

1839 р. у Празі мала вийти граматика польської мови, написана по-чеськи для чехів: „Mluwnice polského jazyka podle Dobrawského“. Її автором був Вячеслав Ганка, що на осібній картці по заголовку вмістив присвяту: Jaśnie Wielmożnemu Adamowi Junoszy Rościszewskiemu z Rościszewa i na Żurowicach, Członkowi różnych towarzystw uczonych poświęca Autor“. З тим справжнім ідеалістом, що цілий свій маєток посвятив на закупівлю Čechica для львівського Ossolineum і закупівлю Polonica для празького Народнього Музею, був Ганка в живій переписці довгі роки[1]). За присвяту в граматиці, а ще більше за живе зацікавлення польськими справами Росцішевський хотів також віддячитися Ганці: до його граматики хотів додати його портрет, і під ним умістити присвяту: „Wacław Hanka, Bibliotekarz Naropowego Muzeum Czeskiego, Towarzystw uczonych Warszawskiego, Wileńskiego i Krakowskiego Członek etc. Orderu S. Włodzimierza Kawaler.

Jak że Cię godnie zaszczycę,
Gdy szerząc w świecie miłość i cześć polskiej mowy,
Rozszerzasz Polski granice. A. Rościszewski“[2]).

Скористав він із портрету Ганки, роботи ритівника Тепляра ще з 1833 р., та з побуту в Відні свого приятеля Адама Клодзінського (виховника сина Альфреда Потоцького) і звернувся до нього з просьбою здобути цензурний дозвіл для присвяти.

Не чекаючи на рішення віденської цензури, Росцішевський оголосив у львівських „Rozmaitośc-ях“ з 1833 р., ч. 21., ст. 179 за підписом *A.* ось яку нотатку: „Znany rytownik wiedeński pan Tepplar odrytował obraz uczonego Hanki, który tyle zasług położył w ogóle około literatury słowiańkiej, a w szczególności około czeskiej. Pod tym obrazem za napisanie czesko-polskiej gramatyki ma być umieszczony ten ułamek wiersza:

Jak że Cię godnie zaszczycę?
Gdy szerząc w świecie miłość i cześć polskiej mowy,
Rozszerzasz Polski granice“.

---

[1]) Гл. Korespondencya Pana Adama Junosza (!) Rościszewskiego z Wacławem Hanką (Refleksye z czasów odrodzenia 1829—1844. Przez Edwarda Jelinka. Odbitka z Dziennika Poznańskiego, Познань, 1894. Stefan Vrtel-Wierczyński: Adam Junosza Rościszewski, „Przedstawiciel potomności“ Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i jego korespondencja z Wacławem Hanką, W Poznaniu 1928.

[2]) Таку присвяту бачив я в актах справи.

Оцю нотатку з присвятою Ганці львівська цензура пустила, та віденська не спішилася з дозволом і віднеслася в цій справі до львівської краєвої президії письмом з 16/7 1834 р., щоб добути відповідні вістки про справу. Яких саме вияснень зажадала віденська влада (ґр. Седльніцький), певно не знаємо, бо само письмо не збереглося, але його змісту можемо догадуватися з відповіді барона Кріґа. Довга й неповна відповідь останнього вказує на те, що запит мусів бути поставлений у рішучій формі та освітлював справу дуже поважно. На це вказувала б також та обставина, що галицька президія, не бажаючи зробити якийсь промах, звернулася по інформації про Ганку аж до команди міста та дирекції поліції у Празі. А що відповідь із Праги не надходила, а Відень мабуть домагався негайної відповіді, барон Кріґ 28/7 1834 р. вислав свій докладний реферат до Відня. Про Ганку сказав він, що це учений філолог та знавець не тільки чеської, але також усіх слов'янських мов, а його повага в усіх слов'ян дуже велика. Його не цікавить політика[1]). Присвята Росцішевського на портреті Ганки не є небезпечна, бо слова про поширення гряниць Польщі не можна розуміти у фізичнім розумінні, а говорити можна тільки про поширення гряниць у ділянці літератури. На тій основі, а також тому, шо „Rozmaitości" розходяться в малім числі примірників, львівський цензор дав дозвіл надрукувати знану нотатку[2]). Одначе тепер, коли розходиться про значно більше число читачів (eine viel grössere Publizität), а також тому, що є люди, які у творах визначних мужів чисто літературного змісту добачують польські тенденції, барон Кріґ уважає за вказане не допустити до надруковання згаданої присвяти, щоб не давати жадного приводу до зловільних вияснень.

Отак то та сама влада ту саму річ перед роком пропускала, а по році осуджувала.

---

[1]) Не так невинно представлений Ганка у празькім урядовім письмі з 15/9 1834 (ч. 5999 ad 9934/6804). Говориться там, що у своїх філологічних працях Ганка старався виказати згідність (Übereinstimmung) між чеською й польською, а також і московською мовою. Через це стягнув на себе докір багатьох учених, що сприяє російській політиці, яка змагає до поширення російського панування над усіма краями та до запанування однієї слов'янської мови.

[2]) Про цю нотатку знав також ґр. Седл., і він мусів згадати в письмі до бар. Кріґа, який це потвержує у своїм письмі до ґр. Седл. („Diesen Entschluss [в справі присвяти Ганці] deutete Rościszewski in dem von Euerer Exscellenz bemerkten Artikel der hiesigen Zeitschrift Rozmaitości Nr, 21. vom Jahre 1833 an").

Hankowy pjsně w polském přeloženj.

Ганка таки не мав щастя у своїх польських симпатіях. Попри наукову діяльність у молодих літах писав він вірші, що у своїм часі були досить популярні серед чеської публики, виходили в кількох виданнях, заєдно поширюваних, ще у 1850-их рр., і вкінці діждалися критичного видання 1918 р. під редакцією Яна Махаля. З кінцем 1830-их рр. задумав він зробити нове видання та поширити його паралельними польськими власними перекладами. З уваги на те, шо вірші мали бути поширені також між польською публикою, рукопис перекладу віддано до львівської цензури. Львівський цензор для польської літератури заявив, що збірка складається з невинних любовних пісень, одначе є між ними такі, що заслуговують на докладну увагу. І так пісня, поміщена зараз на 1-ій ст. і дальших, п. з. „Wdzięczność Grodca Królowa uczonym Czechom“ викликує спомини про давнішу форму правління чеського королівства під власними королями, про давні геройські перемоги над ворогами, виявляє любов для виборного короля, величає празького пароха Рокіцану, знаного як народнього ворохобника, та вказує на мужів, що заслужилися для чеської історії та літератури.

Коли подумати, що така ода в очах галичан польської народности, які кожний історичний натяк відносять до себе, могла б розбудити симпатії для свого власного краю, що вона могла б віддзеркалювати подібні відносини в колишній польській державі, або могла б бути спонукою до бажань поставити минувшину на місце теперішности, то її безумовно не можна допустити до друку.

Таксамо є з віршем п. з. „Żywot“ на 26-ій ст., що життя рідної мови (Landessprache) вважає питанням життя нації, „якої дума й слава в'яне, як гасне прив'язання до рідної мови“[1]).

При докладнім роздуманні також вірш на 30 і 31 ст. п. з. „Na siebie“ викликує побоювання, бо слова чеської матері до дитини:

„Gdybym wiedziała,
Moje pacholę,

[1]) „Narody nie gasną:
Pokąd język żyje,
Mają bytność jasną;
Ale jako żmije
Obczyzna się wije;
Gdy dlań czucia gasną:
Duch i sława gniie“.
Див. Hankowy písně, Praha, 1851., ст. 23.

Że z ciebie będzie
Lichy, zdradny Czech;
Oplotłabym cię
Twardą rogożą,
Z twardą rogożą
W ciernie rzuciła" — [1])

самі собою невинні, але вони можуть бути небезпечні, як польське населення витолкує їх собі у своїм змислі.

Отже львівський цензор був тієї думки, що рукопис можна допустити до друку, одначе по зчеркненні названих трьох віршів (ommissis deletis admittitur ad imprimendum, письмо з 12/7 1840 р. ч. 1945 ad 7257).

Тому, що Ганкові пісні чеською мовою в усіх попередніх виданнях не були цензуровані у Відні, тільки у Празі, — ґр. Седльніцький доручив віденському цензорові висловити свою думку про пісні з видання 1831 р. Віденський цензор, а міг ним бути не хто інший, тільки Копітар, заявився за необмеженою допустимістю віршів[2]) Та ґр. Седльніцький у своїм письмі з 9/9 1840 р. (fasc. 1510) до гр. Хотка, краєвого начальника Чехії, доручив у новім виданні пісень усунути „Żiwot". Цікавий його висказ із цього приводу: „Das diesfällige Ergebniss fiel dahin aus, dass die Wiederauflage der gedachten böhmischen Lieder zwar im Ganzen genommen keinem Anstande unterliege, dass jedoch das Lied p. 17 (Żiwot) wegen seiner feindseligen Gesinnung gegen Alles, was nicht Landessprache spricht, Anstoss erregt, daher weg(zu)bleiben hätte. „Das diesfällige Ergebnis", оскільки ми знаємо з актів, може мало на думці тільки віденського цензора, себто Копітара, а ми бачили, що він був за необмеженим допущенням книжки. Значить: ґр. Седл. розминувся з правдою, бо він с а м заявився за осудженням „Żiwot-a", а не хто інший, але гнів Ганки за зчеркнення вірша міг здобути не хто інший, тільки віденський цензор, бо при сяких-таких знайомостях між урядовцями ґр. Хотка можна було розвідати, яке було рішення віденської централі.

Яким способом сталося, що, не вважаючи на заборону ґр. Седл., „Żiwot" таки ввійшов до збірки з 1811 р., не вмію пояснити.

[1]) Див. ibid., 79 ст. — Львівський цензор подав це місце в німецькім перекладі, такcамо слова з вірша п. з. „Żywot".

[2]) Опінії віденського цензора не маємо в ориґіналі; він сам у актах не названий по імени, але про його оцінку знаємо з письма т.зв. »k.k. Central-Bücher-Rewisions-Amt-у« у Відні до ґр. Седл. з 1/8 1840 (див. ч. 708 ad 7122/5331). Там сказано, „dass in dem weiters beygeschlossenen Censurgutachten von dem betreffenden Censor auf dessen („Werkchen", себто Hankowy Pisně) unbeschränkte Zulässigkeit angetragen wird".

Із нових річей у збірці з 1841 р. треба відмітити два нові переклади з польської мови, а саме: двох віршів Адама з Росцішева:[1]) „Křepelečka« (104 стор.) і „Rozpač" (109—110 стор.). Зате нема в ній Ганкових перекладів на польську мову. Вони вийшли щойно у збірці з 1851 р., що була значно поширена й вийшла вже в часах, із політичного боку дуже відмінних. Маємо 20 перекладів у цій збірці в парі з чеськими оригіналами (останні уміщені наліво, перші направо). Ось заголовки перекладів і оригіналів: 1) „Modre oczy" (3, 5. ст.) — „Modré oči" (2, 4), 2) „Rokita" (5, 7), — „Rokyta" (4, 6), — 3) „Gniew" (21, 33) — „Hněv" (20, 22), — 4) „Żywot" (23), — Žiwot" (22), — 5) „Tęsknota" (29, 31), — „Toužení" (28, 30), — 6) „Sen" (33, 35), — „Sen" (32, 34), — 7) „Wezwanie" (47) — „Zastaveníčko" I (46), — 8) „Serenada" (49) — „Zastaveníčko" II (48), — 9) „Odprowadzenie" (51, 53, 55), — „Vyprovázení" (50, 52, 54), — 10) Rozżegnanie (61) — Loučení II (60), 11) „Narzek" (69, 71) — „Nářek" (68, 70), — „Gołębica" (71, 74, 75) — „Holubinka" (70, 72, 74), — 14) „Na siebie" (77, 79) — „Na sebe" (76, 78), — 14) „Koszyczek" (79, 81, 83) — „Košíček" (78, 80, 82), — 15) „Zdenka" (85, 87, 89) — „Zdenka" (84, 86, 88), — 16) „Warinka" (97, 99), — „Várinka" (96, 98), — 17) „Siostry rajskie" (99) — „Sestry z ráje (98), — 18) „Brzecisław" (121, 123, 125) — „Břetislav" (120, 122, 124), — 19) „Wdzięczność Grodca Królowa uczonym Czechom" (145, 147, 149, 151, 153, 155) — „Vděčnost Kralohradečan učeným Čechům" (144, 146, 148, 150, 152, 154), — 20) „Niewinność" (155, 157, 159, 161) — „Nevinnost" (154, 156).

Можна думати, що ті самі переклади мали бути у збірці 1841 р.

*

З черги займемося творами чеської науки, що їх доля рішалася у віденській цензурі. Були це: рецензія на граматику чеської мови проф. Неєдлі (по-чеськи й по-німецьки) та стаття Табліца про спільність чеської і словацької літератури (1823 р.), 2) стаття Франца Паляцького „O mučenj sw. Waclawa podle legendy slowanské" (1836—1837 р. р.), Далімілева хроніка (1838) та „Letopisec Boleslawky" (1839 р.), які приготовив до видання Ганка.

Хто був автором рецензії, написаної по-чеськи й по-німецьки на граматику Яна Неєдлі („Praktische böhmische Grammatik", мабуть з 1821 р.), в актах про це не сказано. Можна припускати, що той сам Табліц Богуслав, що написав по-чеськи розвідку про давню спільність словацької й чеської літератури[2]), — а ду-

[1]) У збірці з 1831 р. був переклад одного вірша Одинца „Panic i Diewčina" і двох віршів А. Міцкевича.

[2]) Von der alten Gemeinschaft der Literatur der Slovaken mit der böhmischen.

мати можна на тій основі, що празький книгар, Йосиф Новотни, обидві справи злучив у одне та післав до Відня через посередництво віденської книгарні: „Teudler і Mannstein“. Рецензію й розвідку читав Копітар та замітив коротко (9/3 1823), що протестант Табліц побивається за задержанням чеської мови для своїх словаків на Угорщині проти звичаю католиків писати також пословацьки. З мериторичного боку Копітар не хотів рішати, бо обидві статті не прислані до Відня дорогою рекурсу, тільки віддані безпосередньо до віденської цензури. З уваги на те ґр. Седльніцький у письмі з 19/3 1823 р. до гр. Кольоврата, O. B. G. у Празі[1]), доручив віддати рукописи до празької цензури, яка повинна була занятись їх змістом і мовою та зокрема взяти під увагу тамошні місцеві та особисті відносини. Говорячи про оцінку віденського цензора, написав ґр. Седльніцький, що він осудив у рукописах кілька місць, що в разі друковання мусіли б відпасти або бути відповідно змінені. Віденським цензором був Копітар, а ми бачили, що в своїй дуже коротенькій опінії він зовсім не вдавався в оцінку присланих статтей, тільки подав провідну думку статті Табліца про спільність чеської і словацької літератури. Іншими словами: ґр. Седльніцький розминувся з правдою, у своїм зарядженні заслонився авторитетом Копітара, на голову якого й за життя, а ще більше по смерті посиплються закиди, що він був нелюдяним цензором. В наших, дуже небагатих актах, знаходимо так уже другий випадок такого неправдивого представлювання справи (перший випадок — при рішенні Седльніцького у справі збірки чеських пісень Ганки).

Фр. Паляцький: „O mučenj sw. Wáclawa“.

19/4 1836 р. ґр. Каспар Штернберґ прислав до ґр. Седльніцького лист такого змісту: 1830 р. відкрили в Росії леґенду про св. Вацлава й копію прислали до Праги. Бібліотекар Ганка надрукував її у Časopis-i Českého Muzeum“ без жадних перепон. Ця леґенда різниться від леґенди, давно надрукованої. З уваги на те, а також з уваги на її старинну слов'янську мову Паляцький рішився освітлити її критично, та його розвідку осудила духовна цензура. Чому? У леґенді говориться, що Драгоміра похоронила тіло св. Вацлава в церкві в Болеславі разом з іншим вірними. На цій основі Паляцький заключав, що Драгоміра не брала участи в убивстві свого сина тим більше, що мусіла втікати за границю,

[1]) Див. ч. 1973/159, fasc. 929. [2]) „Der hierortige über die Druckzulässigkeit dieses Manuscriptes einvernommene Censor hat darin mehrere Stellen beanständiget, welche bei der wirklichen Drucklegung desselben wegbleiben, oder gehörig abgeändert seyn müssten“.

щоб охоронитись перед переслідуваннями. Паляцький твердив також, що Драгоміра не може бути поганкою, як оснувала церкву св. Михайла. З таким освітленням не погодився цензор-канонік, бо в народній леґенді оповідається про злу Драгоміру, яку проковтнула земля у Празі на площі Капуцинів разом із шістьма кіньми, що везли її.

Вправді ґр. Штернберґ признає, що у своїй молодості сам бачив таке зображення на стовпі, який цісар Йосиф казав усунути, та проте інтерпретація каноніка-цензора, що основується на думках Хрістаннуса та хроніста Віттекінда, є хибна. Справа в тім, що у примірнику празької бібліотеки твір Віттекінда оправлений у тім самім збірнику, що й твір Енея Сільвія з 15 ст. Канонік-цензор сплутав останній твір із твором Віттекінда, значно старшим, і зробив хибний висновок. Хрістаннус говорить про Драгоміру те саме, про що мова і в леґенді, відкритій у Росії. Паляцький обережно (schonend) виказав похибку каноніка, що на основі хибної цитати зробив хибний висновок, та хоч він був готов відповідне місце змінити, його розвідка все таки була осуджена. Гр. Штернберґ предкладає цю справу до вирішення ґр. Седльніцькому та просить узяти під увагу, що розвідка Паляцького призначена для освічених людей, а не для простолюддя. (ч. 3483 ad 7557).

Лист ґр. Штернберґа Каспара, що разом із своїм братом Францом був меценатом Паляцького вже від 1823 р., передав адресат Копітарові, щоб висловився про його зміст. — У своїй опінії з 23/4 1836 р. Копітар заявив, що Каспар Штернберґ має рацію, що зацитовано твір Енея Сільвія з 15 ст. — замісць твору Віттекінда з 10 ст. — і то з друкованої книжки, як це Копітар сам провірив. 2) Гр. Штернберґ має рацію також у тім, що по трьох розвідках Добровського на ту саму тему[1]) (у виданнях празького наукового товариства) не допускати ще четвертої — було б непослідовно. 3) Але з другого боку, може бути не до вподоби чеському клирові слухати від протестанта Паляцького того, що йому повинен би сказати католицький свя-

[1]) Копітар мав на гадці працю Йоспфа Добровського п. з. „Kritische Versuche die ältere böhmische Geschichte von späteren Erdichtungen zu reinigen. I. Bořiwoy's Taufe. Zugleich eine Probe, wie man alte Legenden für die Geschichte benützen soll", Прага. 1803. II. „Ludmila und Drahomir, Fortgesetzte Probe, wie man alte Legenden für die Geschichte benützen soll", Прага, 1807. III. „Wenzel und Boleslaw. Die älteste Legende vom H. Wenzel als Probe, wie man alte Legenden für die Geschichte benützen soll", Прага, 1819. Праця виходила в „Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften".

щеник, Добровський, в додатку з більшою оглядністю та скромністю, ніж поверховний Паляцький. 4) Копітар радить піти середньою, але справедливою дорогою: держати Паляцького за слово, що злагіднить, або усуне осуджені місця, а саме: свій погляд на виключно аскетичну тенденцію народніх леґенд, а також дослід (в історичній основі байдужий) про християнську чи поганську злобу тещі св. Людміли й матері св. Вацлава[1]).

Зрештою без жадної перепони можна допустити до друку (admittiren) не конче переконливу гіпотезу Паляцького (в її язиково-критичній части) про первісно чеське походження леґенди з 10 ст., що стала основою для руського відпису з 15 ст.

В кожнім разі Копітар піддавав думку, щоб розвідку Паляцького, наново зредаґовану, прислали назад до Відня для безпосереднього, остаточного вирішення[2]).

Що гарячий католик-Копітар і тут зачепив Паляцького-протестанта, що й тут дав вислів свому неприязному почуванню супроти Паляцького (говорення про його наукову поверховність, про його непереконливі гіпотези), нас зовсім не дивує, коли пригадаємо собі, що вже в 1833 р.[3]) і в приватних листах і в друкованих творах був на ворожій стопі з Паляцьким і Шафаржіком. Та проте треба признати, що свого особистого неприязного відношення не посував він до тієї міри, щоб робити пакості Паляцькому-авторові, використавши своє урядове становище цензора, навпаки: супроти цензурованого твору свого противника він виявив справедливість, пропустив його твір, хоч наукова арґументація його не переконала.

Ґр. Седльніцький у письмі до ґр. Хотка, краєвого начальника Чехії, з 21/9 1836 р. станув на становищі Копітара (ч. 3483/4475 ex 1837), а Паляцький справді пропустив небезпечне місце, перероблений рукопис прислав до Відня, а тут уже не проти-

---

[1]) „dass er die beanständeten Stellen, namentlich den Seitenblick auf die blos ascetische Tendenz der heimischen Legenden, und allenfalls auf die im Grunde historisch gleichgültige Untersuchung über die christliche oder heidnische Bosheit der Schwiegertochter der h. Ludmila, und Mutter des h. Wenceslaus mildere oder ganz weglasse“.

[2]) Übrigens aber wäre seine, ohnehin nicht streng überzeugende Hypothese über die ursprünglich böhmische Abfassung im X-ten sec. dieser russischen Abschrift aus dem XV-ten ihrem sprachlich-kritischen Theile nach ohne weiters zu admittiren. (Allenfals könnte Palacky's neu redigirter Artikel unmitterlbar hieher zur endlichen Erledigung einverlangt werd[en]“.)

[3]) Гл. V. Jagić: „Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Westslaven. Berlin 1897, LXI ст. і д.

вились його надрукуванню. Не противився також цензор-теолог, ані архиепископська празька консисторія, як про це довідуємося з письма ґр. Седльніцького до ґр. Хотка з 8/6 1837 (ч. 4475/110, fasc. 1404). Стаття Паляцького була справді надрукована 1837 р. („Radhost“ II., 131-140), „Spisy drobné“ II., 79-90[1]).

Dalimilowa chronika (1838).

Цензурна історія, яку переходила т. зв. „Dalimilowa chronika“ (з німецьким перекладом), є однією з найдовших і дуже характеристичних для передконституційної Австрії. Частину цієї історії знаємо з друкованих матеріялів, а саме з переписки Копітара, а частина відкривається щойно з цензурних матеріялів. Перший раз Ганка вислав її до цензури вже 1823., а може навіть 1822 р.[2]) Копітар пропустив її під умовою, що Добровський напише передмову (яку обіцяв зрештою сам Ганка), щоб злагіднити національну ненависть[3]). Що з нею сталося, Копітар не знав ще в жовтні, пишучи лист, але він вірно догадувався, що die Oberen переслали її dem Obersten Burggraf, бо з наших документів знаємо, що рішення переслав до Праги ґр. Седльніцький вже 29/9 1823 р.[4]) Яке? Певне, що відмовне, коли Ганка не видав її й наново старався про новий дозвіл. Коли? На основі письма ґр. Хотка до ґр. Седльніцького з 20/1 1838 р. виходить, що Ганка старався про дозвіл надрукувати хроніку другий раз, у 1825 р.[5]), і знов безуспішно, бо ґр. Седльн. письмом із 18/1 1825. полад-

[1]) Див. И. В. Ягича: „Энциклопедія славянской филологіи“, I вып., Перербург, 1910, 258 ст.

[2]) Лист Копітара до Ганки, у 57 ч., де є перший раз мова про хроніку, не датований, але він уміщений перед листом з 14/12 1822 р. Копітар пише: „Von Ihren Dalimils glaubt das Amt, dass sie entweder von der Hofstelle, quae non potest moneri, oder gar in Prag zur Begutachtung sind. Ergo Gwezdaty petat a collega Koll». Гл. „Neue Briefe“, 48. ст.

[3]) Ihre Dalemile hab' ich admittirt, mit der Bedingung, dass Dobr. Vorrede, die Sie versprechen, so sei, um den Nationalhass zu neutralisiren. — Was die Oberen damit verfügt haben, kann ich nicht wissen. (розуміється: Polizei-und Zensur-Hofstelle). Vermuthlich haben sie die Sache dem Oberst Burgraf (краєвому начальникові Чехії) überlassen. Nunc non sunt tempora pro criticis rebus, und Ihre Censoren haben sich unter dem Vorwande der Sprachunkenntniss dem Urtheile entzogen. Ihr seid beiderseits in Prag rechte Kinder und Weiber, nicht Männer“. Гл. лист з 25/10 1823. — Neue Briefe, 53. ст.

[4]) Див. письмо ґр. Хотка до Седльніцького з 20/1 1838 р., ч. 796.

[5]) Потверджують це також слова з письма ґр. Седл. до ґр. Хотка з 24/2 1838 р.: „dass noch immer dieselben Motive bestehen, welche die Nichtzulassung dieser Manuscripte im Jahre 1825 veranlasst haben“ (ч. 796/1).

нав її non admittitur, основуючись на відємній оцінці празького та віденського цензора та на поглядах тодішньої празької краєвої президії. Цим віденським цензором мусів бути таки Копітар, одначе його від'ємний осуд треба розуміти хіба в такім самім змислі, як осуд з 1823 р., коли то він пропускав хроніку, одначе під умовою, що Добровський напише передмову до неї. Ганка видко не дав тієї передмови, і працю йому відкинено.

По 13 роках Ганка післав хроніку до цензури третій раз, 1838 р[1]). В Празі читали її два цензори: теологічний цензор, краєвий пралат Цайдлєр, та провізоричний белетристичний цензор др. Шафаржік. Обидва вони були за допущення, а особливо останній, що написав докладно про вартість та тенденцію рукописів (властиво хроніки). Сам ґр. Хотек заявлявся за недопущення з уваги на ті самі мотиви, для яких вона була давніше осуджена[2]), лишаючи справу до рішення ґр. Седльніцькому. Останній письмом з 24/2 1838 р. доручив поладнити: non admittitur.

Яка була роля Копітара в цій справі, про це в наших актах нічого не говориться, а на основі опублікованих Яґічем листів не можна виробити собі ясного образу, бо не маємо листів Ганки до Копітара й не можемо означити ролі Паляцького в цій справі. Маємо два листи Копітара в цім ділі: з 20/5 1838 і 14/4 1839 р. У першім листі Копітар писав: „An dem non admittitur Ihres D*** bin ich vielleicht selbst Schuld; denn P. hatte mir gesagt, das(s) nun durch seine Vermittlung die Gesellschaft ihn herausgeben wolle. Als er nun zum dritten Mal privatim vorkam, konnte ich nicht anders thun, als es dem Ermessen des Ministeriums, ob nun die Zeit gekommen sei, diese früher zweimal hintangehaltene Schrift in die Welt zu lassen. Kein Wunder, dass das Ministerium fürs Warten stimmte. Aber es trete die Gesellschaft als Garant auf, sorge für Neutralisirung des Obnoxen durch eine Dobrovskysche Einleitung, item durch die falsche Chronologie und a. falsches berichtigende Anmerkungen, und dann kann ich mit Hoffnung auf Erfolg für den Druck referiren". В другому письмі писав Копітар таке: „Was werden Sie sagen, wenn Sie von mir selbst vernehmen, dass ich Ihren Dalimil 1838-1839 gar nicht zu sehen bekann? Sie können Ihre Zöllner noch viel zu wenig. Uebrigens verzeihe ich Ihnen gern die übereilte und unverdiente Rache; was ich sage

[1]) Що це було третій раз, те потверджують слова Копітара в листі до Ганки з 20/5 1838 р. про „diese früher zweimal hintangelassene Schrift", „Neue Briefe", LVII. ст.

[2]) „erachte aber, dass noch immer dieselben Motive obwalten, welche damals die Bestimmung auf die Nichtzulassung zum Drucke abgaben".

und schreibe, muss ich im Nothfall auch verantworten können, wiewohl ich ihnen nicht gerade so glaube gerathen zu haben, sondern dass das modificirte MS. die Geselschaft der Wissenschaften, wie mir Palacky angedeutet hatte, unter ihrem Schutze herausgeben wollte"[1]). Слова Копітара з першого листа про якусь його вину в забороні хроніки та про те, що він інакше не міг зробити, тільки долю хроніки віддати в руки міністерства, стоять неначе в суперечності із словами з другого листа, що він узагалі не бачив хроніки у 1838 — 1839 рр. Та ця суперечність виступає тільки на перший погляд. На основі актів знаємо, що 1838 р. справді ніхто не звертався до нього урядово письменно, а заборону хроніки рішили два достойники в урядовій переписці між собою: ґр. Хотек і ґр. Седльніцький (у цій справі маємо саме тільки два письма: від ґр. Х. і ґр. С.). Коли ж робив щонебудь у цій справі, то робив приватно, спонуканий приватними розмовами з Паляцьким, а дальше робив усно, але не як рішаюсий, урядовий чинник, а як приватний інформатор чи дорадник. Коли ж у приватних листах отверто домагався невтралізуючого вступу Добровського, то числився з реальними обставинами, сучасними вимогами та небезпеками, що йшли саме з боку підзорливої, всемогучої бюрократії, такої дуже вразливої на ворожнечу до німців. Сучасна наукова критика відмічувала цю прикмету саме в Далімілевій хроніці[2]). Знаючи це й бажаючи про-

---

1) Див. Neue Briefe, LVI—LVII ст.

2) Meinert писав: „Dalimils Reimwerk in böhmischer Sprache enthält minder die Geschichte des böhmischen Volkes von seiner Einwanderung bis auf die Krönung Königs Johann im J. 1311, als ein Gewebe von Lügen und Erdichtungen über dieselbe, und ist durch den glühenden Deutschenhass, den es athmet, wie durch den Eindruck, den es machte, das eingenthümlichste, und insofern das merkwürdigste Zeitbuch der Čechen. Es kann eben so gut die Trompete des Hussitenkrieges, als die Hauptquelle aller der abgeschmackten Fabeln genannt werden, die so lange die böhmische Geschichte entstellten". Кілька років раніше подібно висловлювався Йосиф Добровський у своїй „Geschichte der böhmischen Sprache« з 1818 р. на 146 ст.: „Nie hatte der böhmische Nationalhaß gegen die Deutschen einen so hohen Grad erreicht, als ihn hier der Dichter schildert. Groß und tapfer sind seine Helden, die böhmischen Herren und Ritter, wenn sie die Deutschen aus ihrem Vaterlande hinausjagen, klein und ohnmächtig die Könige, wenn sie deutschen Räthen Gehör geben. Heftig und groß ist sein Schimpf auf Deutsche, die er für erklärte Feinde des böhmischen Ruhmes, der böhmischen Nation und Sprache ansieht, und sie durchgängig für die Urheber alles Unglückes hält. Lüge und Erdichtungen nahm er zu Hilfe, um sie allen Böhmen noch verhaßter zu machen, als sie es seit Ottokars Niederlage schon waren. Immer mochte der warme Patriotismus an ihm gefallen, nur hätte man ihn nicht auch für einen glaubwurdigen Erzähler halten

мостити дорогу хроніці, Копітар від самого початку домагався вступу Добровського (див. вище), бо з ним, мовляв, у Відні числяться [1]).

Треба справді подивляти, що, не вважаючи на такий прикрий перебіг справи та мабуть прикрий тон листів Ганки в цій справі [2]), Копітар не зразився до неї та піддав Ганці ще один спосіб урятувати Далімілеву хроніку, а саме: пропустити обємистий вступ та наново внести до цензури [3]). Ганка зробив це 1839 р., змінив заголовок та віддав рукопис празькій книгарні Gottlieb Haase et Söhne, що через свого аґента Смекаля передала його до Відня. Гр. Седльніцький переслав рукопис до Праги (гл. письмо з 14. І. 1839 р., ч. 114/125 fasc. 1472.). Ґр. Хотек віддав рукопис до оцінки провізоричному цензорові Шафаржікові, а його оцінку й також усі цензурні матеріяли цієї справи переслав ґр. Седльніцькому. На жаль, між актами не найшлися ці матеріяли, тільки само письмо ґр. Хотка, який заявив, що, не вважаючи на прихильні опінії багатьох цензорів, він сам спротивляється надрукованню Болеславського літопису так, як перше противився надрукованню Далімілевої хроніки (гл. ч. 1233, з 8. III. 1839 р.). Гр. Седльніцький не давав Копітарові рукопису до оцінки [4]) й не тільки наказав полагодити справу „non admittitur“, але за неприємну поведінку доручив дати поважну пригадку (ernste Erinnerung) Ганці за те, що наново післав до цензури незмінений рукопис, але із зміненим заголовком та з поминенням празької цензури (Див. ч. 1233/114.)

На поважну пригадку найвищої цензурної та поліційної влади Ганка прислав ось таке оправдання: від подорожніх чужинців довідався він, що за границею задумують видати цей літопис. Щоб

---

sollen. Aus ihm kamen die albernsten Märchen in unsere Geschichte“. — Див. „Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber. — Eine von der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften gekrönte Preisschrift von Franz Palacky. Prag, 1830, 108—109 ст.

[1]) „Sed facite, ut magister (значить: Добровський) faciat finem immunitatis, mittendo ad redactorem annalium recensionem aut vestram illam aut aliam a se factam; et imprimetur, nam omnia, quae ille miserit, cupide excipiuntur“. Лист із квітня або травня 1823 р., див. „Neue Briefe“ LI—LII. — 1 зам.

[2]) На це вказували би слова самого Копітара в листі до Ганки з 14. IV. 1839 р. вже вище цитовані (»Uebrigens verzeihe ich Ihnen gern die übereilte und unverdiente Rache«).

[3]) Так представив справу Ганка у своїм оправданні до „Pol. und Zens. Hof.-Stelle“ з 20. III. 1839 р.

[4]) Потверджується висказ Копітара з 14. IV. 1849 р., „dass ich Ihren Dalimil 1838—1839 gar nicht zu sehen bekam“ (не знав навіть про зміну заголовка).

випередити загряничних учених, за порадою Копітара, пропустив просторий вступ та віддав твір до цензури. Первісну назву „Далімілева хроніка“, видуману Гаєком, змінив, а привернув давню, Letopisec Boleslawský, ідучи за двома старшими виданнями: Гессіна з 1620 р. та Прохазки з 1786 р. та законною дорогою віддав рукопис до цензури через книгарню Haase. Своїм виданням хотів тільки не допустити до фальшивих лекцій, вияснень та непоправного друку за гряницею, а доказом цього є те, що на заголовку книжки поставив своє імя.

За передконституційної ери літопис таки не вийшов, а вийшов щойно 1849 р., отже в інших часах, під первісною назвою: „Dalimilova chronika česká v nejdavnější čtení navracená“. На видання чекав твір повних 27 літ. Що не Копітар завинив у цьому, ми це бачили, — навпаки: мусимо ствердити, що він робив усе можливе, щоб твір побачив денне світло. Виною були тодішні політичні та цензурні відносини, що не пощадили самого Копітара, про що негайно переконаємося.

Супроти своєї влади був він усе льояльний. Не вважаючи на це, мав він деколи неприємності, н. пр., із нагоди цензурування творів Вука Караджіча.[1] Та найбільше прикростей мав Копітар у звязку з виданням „Psałterz-a Florjańsk-ого“, коли він одержав від ґр. Седльніцького гостру догану за те, що сам цензурував свою статтю, звернену проти ґр. Станислава Дунін-Борковського.[2] Нова прикрість стрінула його у звязку з його статтею п. з.: „Der Ursprung per slavischen Liturgie in Pannonien“, написаною з нагоди появи І. ч. „Історії Чехії“ Паляцького 1836 р. та І-го випуску Шафаржікових „Слов'янських старинностей“ 1837 р. У статті, призначеній для журналу „Der oesterreichische Geschichtsforscher“, Копітар боронив знаної своєї панонської теорії. Її віддано до цензури аж трьом цензорам: двом світським і одному духовному. Два перші заявилися за допущенням її до друку, зате духовний цензор осудив його за спосіб полеміки проти Паляцького й Шафаржіка та за 10-у замітку, в якій була мова про багатство бар. Ротшільда та про ролю князя Милоша й єпископів із Загребу й П'ятицерков, яку вони мали б відіграти при відкритті старинного слов'янського кодексу.[3] Гр. Седльніцький уважав замітку духовного цензора

[1] Див. „Kopitar und Vuk.“

[2] Див. „Вартоломей Копітар й гр. Станислав Дунін-Борковський“.

[3] Копітар писав у своїй статті: „Wären wir reich, so würden wir ohne Bedenken den Preis von 5.000—10.000 Dukaten auf die Entdeckung eines solchen methodianischen Codex setzen“. Гл. „Der oesterreichische Geschichtsforscher“ 509 ст., 10 зам. Копітарові розходилося про відкриття найстаршого памятника, написаного в Панонії, в якім

за таку важну з політичного боку, що у своїм письмі з 28. VII. 1838 р. звернувся з запитом аж до канцелярії кн. Меттерніха (ч. 6237/1). Тут рішено 8. VIII. 1838 р., що Копітар повинен усунути всі місця, які мають характер особистих випадів проти Паляцького й Шафаржіка, усунути 10-у замітку, а також невідповідну й образливу згадку про князя Милоша та єпископів із Загребу й П'ятицерков (ч. 6675/6237).

З наведених випадків бачили ми, яка докучлива була цензура в передконституційній Австрії. Бували випадки, що ту саму річ раз дозволяли, другий раз її осуджували (присвята Росцішевського Ганці). Твори, що виходили за границею, в Австрії осуджували або ставляли умови, тяжкі до виконання (граматика Копчинського). Рукописи давали до цензури двох, трьох і більшого числа цензорів: світських і духовних („O mučenj sw. Wácława", „Der Ursprung der slavischen Liturgie in Pannonien"). Краєві та віденські цензори не вдоволялися опініями цензорів, і на власну руку осуджували твори в цілості, або в частині (хоч цензори не признали їх осудними), а ненависть авторів спадала потім на цензорів, у данім випадку — на Копітара.

Зокрема вияснюється вповні роля Копітара як цензора, про якого ще за життя, а ще більше по смерті — і прилюдно у книгах і журналах і приватно у листах (Ганки, Паляцького, Шафаржіка) — висловлювали найнесправедливіші думки саме празькі вчені. Перед деякими закидами, надрукованими ще за його життя[1]), Копітар міг боронитися, але супроти нагінки на його пам'ять, що шаліла по його смерті, він був уже безборонний. Найприкріше вражають безпощадні, неперебірчиві й несправедливі вискази Ганки, якому Копітар дуже часто давав щирі поради та якому робив важні прислуги. Наведені на основі урядових актів випадки опрокидують закиди його ворогів і не лишають найменшої плями на його цензорській діяльності, що була цікава, а то й спасенна не менше від його наукової діяльности. Що вищі урядові круги дуже часто не зважали на його опінію, це не було його виною. При близькій 100 річниці смерти цього великого словінця слов'янський світ повинен це тямити та гідно пошанувати його пам'ять.

був би т. зв. слов'янський доризм (Dorismus), себто, поява звуків „шт" і „жд" із давніх: „t+j" і „d+j". На цьому місці мусів він певно говорити про багатство Ротшільда, одначе на бажання вищої влади мусів це счеркнути. Що він говорив у дальшій частині 10 зам. про князя Милоша та про єпископів із Загребу й П'ятицерков, того не знаємо, бо ця частина 10-ої замітки таки не надрукована.

[1]) Прим. у „Conversationslexicon der Gegenwart", Leipzig, 1840, III. т., 109—110 ст.

ДОДАТОК (МАТЕРІЯЛИ).

I.

ГРАМАТИКА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ О. ОНУФРІЯ КОПЧИНСЬКОГО.

1.

Опінія[1]) віденського цензора, Варт. Копітара про граматику.

1. Der selige P. Kopczyński, Piarist und Mitglied der Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften, ist seit den 1780-ger Jahren, wo er als Mitglied der Erziehungskommission, eine lateinisch-polnische Grammatik (hat) drucken lassen, als der beste polnische Grammatiker anerkannt.

2. Um 1807 hat er, für Franzosen, eine Grammaire polonaise geschrieben.

3. Die vorliegende polnische Grammatik in polnischem Vortrag, hat 1817 nach dem Tode des Verfassers, sein Orden, die Piaristen in Warschau, drucken lassen. Von der wissenschaftlichen Seite ist das Verdienst des Werkes unbestritten, weil es in seiner Art das erste und beste ist.

Aber dabey ist seine Tendenz auch ganz und warm polnisch.

S. 23 ist eine Chronologie angeführt, worunter auch Wiens Befreiung durch Polen 1684, die Constitution vom 3 May 1791, die Erlangung des Herzogthums Warschau 1807, freilich auch die Vereinigung Polens mit Russland 1815.

S. 112 werd. Kościuszko und Poniatowski die tapferen aber unglücklichen Krieger als Beispiele von Bindewörtern angeführt.

S. 114 wird aus den Predigten des Jesuiten Skarga von 1595 die Prophezeihung von Polens Theilung, als Beispiel gegeben.

Dafür wird S. 121 Wiens Taubstummen Institut gerühmt.

4. In Betracht daher, dass die Russen, die die angeführten Stellen noch näher angehen, als Oesterreich, sie dennoch passieren lassen, und Oesterreich, ohne seinen Schaden, nicht strenger seyn kann, als Russland;

in Betracht II) dass es für gewisse künftige Möglichkeiten gut und zweckmässig seyn kann, die Polonität der Polen nicht in der Russität untergehen zu lassen,

glaubt der Censor auf admittitur Antrag (stellen) zu müssen.

Denn eine Bearbeitung dieses opus posthumum mit Abänderung der obnoxen Stellen, würde die Russen, grossherziger erscheinen machen, als Oesterreich, und den Einfluss des Warschauer Originals doch nicht abhalten.

D. 10-ten Dez. 1822. — Kopitar.

---

[1]) Ч. 10743/90, фасцикул: 887.

2.

Письмо[1]) ґр. Седльніцького до ц. к. галицької краєвої президії у Львові (k. k. galiz. Landespraesidium).

№ 10743.

In der Anlage habe ich die Ehre, Einem etc. die unter 12. v. M. Z. 8177 zur hierortigen Censur-Entscheidung eingesandte Grammatik der pohln. Sprache von dem Piaristen Onuphr. Kopczynski, Warschau 1817, mit der Bemerkung danknehmig zurückzustellen, dass bey hierortlicher Prüfung nicht blos die am Schlusse des vorliegenden Werkes beygefügte und von dem dortigen Censor für die pohln. Litteratur beanständigte Addresse der Piaristen Buchdruckerey in Warschau, sondern auch die in mehreren Stellen unverkennbar ausgesprochene Tendenz dieses Buches in politischer Beziehung anstössig befunden worden ist.

In der (Seite 23) angeführten Chronologie wird die Befreiung Wiens u. s. w. wohl aus keinem anderen Grunde angeführt, als um dadurch auf den polnischen Nationalgeist zu wirken, und selben zu nähren. In gleicher Absicht werden (Seite 112) unter den Beyspielen von Bindewörtern Kościuszko und Poniatowski als tapfere aber unglückliche Feldherrn, dann (Seite 114) aus den Predigten des Jesuiten Skarga vom Jahre 1595 die Prophezeihung von Pohlens Theilung, den dortländigen Nationalen in Erinnerung gebracht. Die von dem dortigen Buchdrucker, Joseph Schnayder, nachgesuchte Bewilligung, die vorliegende Grammatik nachdrucken zu dürfen, kann sonach nur unter der unerlässlichen Bedingung ertheilt werden, dass diese Grammatik vorher von den obbezeichneten und andern darin etwa noch vorkommenden in politischer oder sonstiger Beziehung bedenklichen Stellen sorgfältig gereiniget, folglich zweckmässig bearbeitet und sodann wieder zur Censur eingereicht werde.

Ich ersuche Ew. etc., hiernach das erforderliche gefälligst verfügen zu wollen, und habe die Ehre u. s. w.

Wien, den 15. December 1822. — Sedlnitzky.

---

[1]) Ч. 10743/90, фасц. 887.

II.

ПРИСВЯТА АДАМА ЮНОШІ-РОСЦІШЕВСЬКОГО ДЛЯ ВЯЧЕСЛАВА ГАНКИ, ЩО ВРАЗ ІЗ ПОРТРЕТОМ ГАНКИ МАЛА БУТИ ПОМІЩЕНА В ГАНКОВІЙ ГРАМАТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ.

Письмо[1]) гал. краєвої президії до ґр. Седльніцького.

№ 1133.

Hochgeborner Graf!

Der Exhibent, welcher das mit dem hohen Erlasse vom **16**-ten d. M. herablangte, hierneben zurückfolgende Porträt des Bibliothekars an dem böhmischen Museum zu Prag, Wenzel Hanka, der Wiener Zensurbehörde mit der Bitte überreichte, damit solches mit dem beigefügten Texte abgedruckt werden dürfe, um der pohlnischen Grammatik, welche Hanka herauszugeben beabsichtigt, beigelegt zu werden, ist wahrscheinlich Adam Klodzinski — nicht Klodinski.

Dieser Adam Klodzinski ist Hofmeister des ältesten Sohnes des Grafen Alfred Potocki, der sich gegenwärtig in Wien aufhält, Mitglied der Krakauer Gelehrten Gesellschaft, zu der auch Hanka gehört, mit Hanka persöhnlich bekannt, und ein Schulfreund des galizischen Gutsbesitzers Adam Rościszewski.

Der letztere ist ebenfalls Mitglied der Krakauer Gelehrten Gesellschaft, und steht mit Hanka, den er auch persöhnlich kennen soll, in litterarischer Korrespondenz.

Was den Bibliothekar Hanka selbst betrifft, so bin ich nicht im Stande Euerer Excellenz über denselben eine genaue Auskunft zu geben; soviel mir indessen bekannt wurde, und aus den von ihm herausgegebenen Schriften entnommen werden kann, scheint derselbe in politischer Beziehung nicht bedenklich zu sein. Ein gelehrter Philolog und Bücherkenner lebt er bloss seinem Berufe und den Studien, ohne viel Interesse an den politischen Ereignissen zu nehmen. Sein Lieblingsstudium sind die älteren Dokumente der boemischen Sprache, in der er eine sehr gründliche Kenntniss besitzt, zu welcher er auf dem einzig möglichen Wege, nämlich durch genaue Kenntniss der übrigen slavischen Mundarten gelangte. Hanka spricht und schreibt alle slavischen Mundarten; und wo es sich immer um Interessen der slavischen Literatur handelt, ist sein Wort von Gewicht. Er steht daher bei allen gelehrten Slaven in hohem Ansehen.

Der Zusammenhang der Sache, um die es sich in dem bezogenen hohen Erlasse vom **16**-ten d. M. handelt, ist nun folgender.

---

[1]) Ч. 8087/45.

Der Wiener Kupferstecher Tepplar hat im vorigen Jahre das Porträt des Hanka gestochen; Rościszewski bekam davon Nachricht, als er eben auch zur Kenntnis gelangte, dass Hanka eine böhmisch-polnische Grammatik herauszugeben beabsichtige; er fasste daher Entschluss, auf einem von ihm verfassten Verse abgedruckt, und den Exemplaren der erwähnten Grammatik beigelegt werden (?? *M. T.*). Diesen Entschluss deutete Rościszewski in dem von Euerer Excellenz bemerkten Artikel der hiesigen Zeitschrift Rozmaitości № 21 vom Jahre 1833 an, denn der mit **A**, der Chiffer des Adam Rościszewski in seinen Korrespondenzartikeln für diese Zeitschrift gezeichnete Artikel ist von ihm, und lautet wörtlich also[1] ..... Unter dieses Porträt soll für die Verfassung der böhmisch-polnischen Grammatik folgender Vers (Bruchstück) gesetzt werden:

„Wie soll ich Dich würdig preisen, da Du — indem Du die Liebe zur polnischen Sprache und ihren Ruhm in der Welt verbreitest, — die Gränzen Pohlens erweiterst“.

Um endlich den angedeuteten Entschluss auszuführen, hat sich Rościszewski an seinen Freund Kłodziński in Wien gewendet, damit dieser nach erlangter Zensursbewilligung den Abdruck des Porträts besorge“.

У продовженні свого письма барон Kpiґ переконував свою віденську начальну владу (Zensur- und Polizei- Hofstelle), що наведені вище слова Росцішевського не є осудні, що в реченні „rozszerzasz granice Polski“ слово: „rozszerzasz“ не треба розуміти в фізичному змислі, тільки: „dass hier nur von der Erweiterung der Gränzen im Gebiethe der Literatur die Rede ist“.

In dieser Hinsicht hat der hiesige Zensor keinen Anstand genommen den angeführten Artikel und beziehungsweise den bemerkten Text zu passieren, was bei dem geringen Absatze der hiesigen Zeitschrift (d. h. Rozmaitości) auch nicht von Folgen sein konnte. Gegenwärtig da es sich darum handelt, jenen Worten eine viel grössere Publizität zu verschaffen, und da es wirklich an Leuten nicht fehlt, die sich zum Geschäfte machen, den reinsten

---

[1]) На цьому місці інкриміновані слова були подані в німецькому перекладі. — В актах справи бачив я портрет Ганки, а під ним була ось така рукописна дописка: „Wacław Hanka Bibliotekarz Narodowego Muzeum Czeskiego Towarzystw uczonych Warszawskiego, Wileńskiego i Krakowskiego Członek etc. Orderu S. Włodzimierza Kawaler.

Jakże Cię godnie zaszczycę
Gdy szerząc w świecie miłość i cześć polskiej mowy
Rozszerzasz Polski granice.
A. Rościszewski“.

literarischen Bestrebungen angesehener Männer, die mit ihren Arbeiten nicht im geringsten eine polnische Tendenz verbinden, dennoch eine solche beizulegen, scheint es mir räthlich zu sein, um eben zu solchen böswilligen Deutungen keinen Anlass zu geben, den fraglichen... zum Drucke nicht zuzulassen...

Lemberg, am 28-ten July 1834. — Krieg.

2.

Письмо[1]) міського староства та дирекції поліції у Празі (k. k. Stadthauptmannschaft) до краєвої президії.

№ Exh. 602.

...„Der Bibliothekar am böhmischen Nationalmuseum Wenzl Hanka wurde schon seit mehreren Jahren von mehreren böhmischen Sprachgelehrten aufgefordert, eine polnische Gramatik für die Böhmen zu verfassen, damit sie sich mit dem Idioticon dieser Mundart näher vertraut machen könnten.

Wenzl Hanka folgte sehr gern dieser Aufforderung und bearbeitete mit dem grössten Eifer eine polnische Grammatik nach der Dobrowsky'schen Lehrmethode. Da er aber der pohlnischen Wortfügung nicht ganz mächtig sich fühlte, so verband er sich zu diesem Zwecke mit mehreren polnischen Litteraten, insbesondere mit Adam Rosciszewski, Mitglied des böhmischen Nationalmuseums, und mit Adam Klodinsky, Hofmeister beim Grafen Potocky in Wien... Дальше була мова про ритівника Тепляра та про портрет Ганки.

„Es ist übrigens bekannt, dass Hanka als ein unermüdeter Sprachforscher der slavischen Mundarten sich schon seit Jahren mit der Nachforschung über die verschiedenen Abweichungen dieser Mundarten beschäftigt, und eine Übereinstimmung der böhmischen Sprache nicht nur mit der polnischen, sondern auch mit der russischen Sprache zu erzielen beabsichtigt haben soll; in welcher Beziehung er mit den Gelehrten aller slavischen Nationen und darunter insbesondere mit jenen in Pohlen, Russland und Ungarn — sich zu befreunden gesucht hat. Wodurch sich derselbe aber auch den Vorwurf mehrerer mit ihm nicht übereinstimmenden böhmischen Gelehrten zugezogen hatte: dass er sich der russischen Politik angeschlossen habe, welche die russische Herrsch(a)ft über alle jene Länder auszudehnen beabsichtigt, wo eine slavische Mundart gesprochen werde.

Prag, am 15-ten September 1834". — Нечиткий підпис.

---

[1]) Ч. 5999 ad 9934/6804.

III.

ГАНКОВІ ПІСНІ В ПОЛЬСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.

1.

Опінія[1]) львівського польського цензора (в письмі до краєвої президії).

№ 1945.

Hochlöbliches k. k. Landes Praesidium!

Die von dem Bibliothekar des böhmischen National-Museums Wenzel Hanka in böhmischer Sprache verfassten, und nunmehr auch von ihm selbst in das Polnische übersetzten Gedichte unter dem böhmischen Titel „Hankowy pjsně w polském přeloženj", wovon das im Anschlusse zurückfolgende Manuskript dem ehrerbietigst Gefertigten mit Hohen k. k. Landes Praesidial-Erlasse vom 24. v. Mts. Z. 4633 zur genauen Prüfung zugewiesen wurde; enthalten zwar dem grössten Teile nach unbedenkliche Liebeslieder, allein es finden sich darunter auch einige Piecen vor, welche eine genaue Beachtung erheischen.

Die erste derselben: „Wdzięczność Grodca Królowa uczonym Czechom" pag. 1. u. f. ruft Erinnernngen an die vormalige Regierungsform des Königreiches Böhmen unter einheimischen Fürsten hervor; an seine in jener Zeitperiode ausgeübten Heldenthaten, an seine Siege über den Erb- ...[2]) und seine Vorliebe für den Wahl-König; sie preist den (als Volksaufwiegler bekannten) Prager Pfarrer Rokicana und weist mit Bedeutung auf die Männer hin, die sich um die böhmische Geschichte und Litteratur verdient gemacht haben.

Wenn erwogen wird, dass diese Widmungs Ode in den Augen der Galizianer polnischer Nationalität, die jede historische Andeutung auf sich beziehen zu sollen glauben — als ein Aufruf an ihre Sympathien für das eigene Land, als ein Spiegel der ähnlichen Verhältnisse des erloschenen Polenreiches und als ein Wink zum Bestreben: das Vergangene an die Stelle des Gegenwärtigen zu setzen, gelten könnte, so stellt sich die Zulassung dieser Piece zum Drucke als durchaus unstatthaft dar.

Derselbe Fall besteht bezüglich des Gedichtes: „Żywot" pag. 26., welches die Fortdauer der Landessprache zur Lebensfrage einer Nation macht, „deren Geist und Ruhm dahinwelkt, sobald die Anhänglichkeit an Ihre Sprache erlischt".

---

[1]) Ч. 7257.

[2]) У моїй копії якнись пропуск.

Bei genauer Würdigung erscheint auch die poetische Betrachtung: „Na siebie“ pag. 30 und 31 nichts als ganz unbedenklich; da die Anrede einer böhmischen Mutter an ihr neugeborenes Kind: „wenn ich wüsste, dass du zu einem treuen und guten Böhmen heranwachsest, so würde ich dich mit Rosen umwinden; im Gegentheile aber, wenn du ein niedriger, verrätherischer Böhme werden solltest, würde ich dich in eine Dornhecke werfen“... an sich zwar harmlos ist; in dem Sinne aber, welcher derselben — der polnischen Bevölkerung gegenüber — unterlegt werden könnte, gefährlich werden dürfte.

Der Unterzeichnete ist daher der ehrerbietigen Meinung, dass in dem in Rede stehenden Manuscripte die bezeichneten drei Gedichte gestrichen, und sohin das Werkchen mit der Formel: ommissis deletis admittitur ad imprimendum, zu erledigen wäre.

Lemberg, am 12. Juli 1840. — Нечиткий підпис.

2.

Письмо[1]) центрального ревізійного книжкового уряду (k. k. Zentral-Bücher-Revisions-Amt) до гр. Седльніцького.

ad № 708.

Hochlöbliche k. k. Oberste Polizei- und Censur- Hofstelle!

In der Nebenlage wird das mit hohem (Indosat ?) Auftrage vom 30. Juni/4. Juli d. J. Z. 5808 zur Censurierung und Berichterstattung anher mitgetheilte böhmische Werkchen: „Hankowy Pjsně. W Praze. U Jana Host. Pospišila 1831“, der Hochlöblichen k. k. Obersten Polizei- und Censur- Hofstelle mit dem gehorsamsten Bemerken pflichtschuldigst zurückunterbreitet, dass in dem weiters beygeschlossenen Censurgutachten von dem betreffenden Censor auf dessen unbeschränkte Zulässigkeit angetragen wird, und dass von den nach den Andeutungen des Prager Bücher-Revisions-Amtes hierorts diessfalls vorgekommen seyn sollenden Censur-Erledigungen, nach Ausweis der hierortigen Protokolle nichts vorzufinden war, ausser des gleichfalls mitfolgenden Censurzettels einer Ankündigung von Hromadko's böhmischer Zeitung vom Jahre 1812.

Wien, am 1. August 1840. — In Verhinderung d. Hn. Amtsvorstehers J. D. Freyberger.

---

[1]) Ч. 7122/5331.

3.

Із письма[1]) ґр. Седльніцького до ґр. Хотка (краєвого начальника Чехії).

На початку письма повторені мотиви з письма львівського польського цензора та з письма львівської губернії (воно не збереглося між актами), а дальше сказано:

... „Da ich übrigens aus dem Berichte des Prager BRAmtes, welchen mir Ew. etc. mit dem schätzbaren Schreiben[2]) von 25-ten Juni l. J. Z. 3652 gefälligst mittheilten, und welchen ich im Anschluse sammt den Beilagen desselben danknehmigst zurückstelle, entnahm, dass die vorgedachten polnischen Übersetzungen mehrerer Lieder Hanka's bestimmt sind, einen Anhang zu der im Druck befindlichen neuen Auflage des Originals seiner böhmischen Lieder zu bilden, so fand ich mich veranlasst, dieses Letztere, welches früher hierorts zur Censur nicht vorgekommen ist, zum Behuf seiner Wiederauflage der Censurverhandlung zu unterziehen.

Das diesfällige Ergebniss fiel dahin aus, dass die Wiederauflage der gedachten böhmischen Lieder zwar im Ganzen genommen keinem Anstande unterliege, dass jedoch das Lied S. 17 (Žiwot) wegen seiner feindseligen Gesinnung gegen Alles, was nicht Landessprache spricht, Anstoss erregt, daher wegzubleiben hätte.

Einverstanden mit diesem Antrage ersuche ich Ew. etc. in Gemässheit desselben die Erledigung des gedachten Censurgegenstandes verfügen zu wollen, und ich habe die Ehre etc.

Wien, 9. Septemb. 1840. — Sedlnitzky.

IV.

КРИТИКА НА ЧЕСЬКУ ГРАМАТИКУ НЕЄДЛІ (ПО ЧЕСЬКИ Й НІМЕЦЬКИ) ТА РОЗВІДКА ТАБЛІЦА.

1.

Опінія[3]) Копітара.

1. u. 2. sind das Nämliche in zwey Sprach.	1) Posudek etc. = Beurtheilung (Recension) von Prof. Negedly's böhmischer Grammatik. böhmisch. 2) detto deutsch.

[1]) Ч. 5808, 7122, 7257, ad 5331. фасц. 1510.
[2]) В актах не збереглося.
[3]) Без числа.

3) eifert der Protestant Tablitz für Beibehaltung der böhmischen Mundart bei seinen Slowaken in Ungarn, gegen den Brauch der Katholiken auch in slowakischer Mundart zu schreiben.

3) Von der alten Gemeinschaft der Literatur der Slowaken mit der böhmischen. Böhmisch.

Es ist zu vermuthen, dass alle drey Stücke schon in der Provinz möchten in Censur gewesen seyn; in welch. Falle freilich ein förmlicher Rekurs an die Obercensur von Seite der Verf. oder der Censur mehr in der Ordnung gewesen wäre.

Da indessen der Exhibent, Teudler, sie als für sich (loco Wien) einreicht; übrigens auch den Provinzialisten die Obercensur als erste und letzte Instanz offen steht, so trägt Censor auf obstehende Erledigung an.

Wien, 9-ten März 1823. — Kopitar.

2.

Письмо[1]) гр. Седльніцького до гр. Кольоврата (найвищого бурґґрафа, Oberster Burg-Graf) у Празі.

Schreiben an Hrn. Grafen Kolowrat OBG. in Prag.

Joseph Nowotny in Prag hat durch die hiesige Buchhandlung Teudler und Mannstein bey der hierortigen Central-Censurbehörde das nebenliegende Manuscript, welches eine in böhmischer und deutscher Sprache verfasste Recension der böhmischen Grammatik des Professors Negedly, dann einen von dem Protestanten Tablicz herrürenden Aufsatz „Von der alten Gemeinschaft der Literatur der Slowaken mit der Böhmischen“ enthält, zur Censur einreichen lassen. Der hierortige über die Druckzulässigkeit dieses Manuscriptes einvernommene Censor hat darin mehrere Stellen beanständiget, welche bey der wirklichen Drucklegung desselben wegbleiben, oder gehörig abgeändert seyn müssten. Das vorliegende Manuscript aber ist, sowohl rücksichtlich seines Inhalts als auch der Sprache, in welcher es abgefasst ist, vorzüglich dazu geeignet, in Beziehung auf dortländige Locale und Personal-Verhältnisse auch dortlandes geprüft zu werden. Ich gebe mir die Ehre, Ew. Excel. dieses Manuscript zur gefälligen Veranlassung seiner genauen Prüfung mit dem Ersuchen mitzutheilen, Hochdero verehrliche Wohlmeinung über die Druckzulässigkeit desselben mir geneigtes gewähren zu wollen...

Wien, den 19. März 1823. — Sedlnitzky.

---

[1]) Ч. 1973/159, фасц. 929.

V.

ФРАНЦА ПАЛЯЦЬКОГО „O MUČENJ SW. WACLAWA".

1.

Лист[1]) гр. Каспара Штернберґа до гр. Седльніцького.

Euer Excellenz

erlauben mir eine von der Censur in Prag damnierte Schrift zu reiferer Einsicht vorzulegen, wäre es nur der Sonderarbeit wegen dass: obgleich der Verfasser nachgewiesen, dass die Damnation auf einem Falsum beruhe, der Verfasser sich angebothen die beanständete Stelle zu ändern oder ganz auszulassen sich angebothen, dem ungeachtet damniert geblieben ist, weil(en) was einmal von dem Consistorio dam(n)iert worden nicht mehr erlaubt werden könne!

Der Thatbestand ist in wenig Worten folgender. Im Jahre 1830 wurde in Russland eine Legende des Heil. Wenzl entdekt und eine Abschrift davon nach Prag mitgetheilt und von dem Bibliothekar Hanka in der böhmischen Zeitschrift des Museums abgedruckt, ohne dass die löbl. Censur den aller geringsten Anstand dabei gefunden hätte. Da diese Legende in einigen Umständen von der schon längst abgedrukten abweicht und in Rücksicht der alten slavischen Sprache von Wichtigkeit ist, so hat sie Fr. Palacky kritisch beleuchtet, diese beleuchtung wurde damniert — weil(en) nach der Legende gesagt wird, Drahomira habe die Leiche ihres Sohnes in der Kirche zu Bunzlau mit einigen Getreuen begraben(.) woraus der Verfasser schliesst(,) dass die Mutter an dem Mord ihres Sohnes keinen Theil genommen(,) zumal sie um Verfolgungen zu entgehen nach dem Ausland fliehen müssen, auch meinte er(,) da sie nach Christannus die Kirche zu dem Heiligen Michael in ... erbaut haben solle, könne sie keine Heidin mehr gewesen seyn. Dagegen hat nur Herr Canonicus seine Stimme erhoben, weilen(?) nach der Volks Legende die böse Drahomira mit 6 Schimmeln fahrend auf dem Kapuziner Platz in Prag von der Erde verschlungen worden; die Säule(,) auf welcher es gemahlt gewesen habe ich in meiner Jugend oft gesehen, bevor sie Kaiser Joseph rasieren lies(s). Der gelehrte Canonicus hat sich in eine gelehrte Dissertation eingelassen, und durch Stellen aus Christannus und dem Chronisten Wittekind nachgewiesen(,) das(s) Drahomira verdam(m)t seyn müsse. In dieser gelehrten Abhandlung ist ihm aber ein Unglück begegnet(,) dass er nicht bemer(k)t hat, dass in demselben Codex der

---

[1]) Ч. 3483 ad 7557.

Prager k. k. Bibliothek Wittekind und Aeneas Sylvius zusammen gebunden sind, und daher eine Stelle aus dem letzten author des 15-ten Jahrhundert statt einer von dem ersteren viel ältern Chronisten abgeschrieben habe, Christannus aber dasselbe von Drahomira sage(,) was auch in der in Russland entdekten Legende angegeben wird. Herr Palacky hat diesen Ir(r)thum schonend nachgewiesen und sich zu umänderung dieser Stelle angebothen, ist aber damniert geblieben(,) weilen ein Consistorial Rath durch eine falsche Citation ihn wiederlegt hat, dieses Urtheil klingt in etwas sonderbar.

Ich für meine Person halte den H. Canonicus für ganz unschuldig. Denn ich zweifle sehr, dass er, der sich mit der Geschichte nie befas(s)t hat(,) jemal seinen Blick in die alten Chronisten geworfen hat, das Material zu seiner Abhandlung möchte ihm wohl von einem Dritten(,) der in der Bibliothek besser bekannt ist(,) dargeboten worden seyn, es ist aber doch bedauerlich dass in unseren Tagen solche Missgriffe stattfinden können — doch überlasse es Euer Excellenz(,) ob Sie es schiklich finden, dass dieses Akten Stück einem hiesigen gewan(d)teren Recensenten zur Beurtheilung übergeben werden solle oder nicht. Als Legende ist nicht ausserordentlich vlel neues dabei gewonnen, aber in Rüksicht der Sprache ist sie interessant, und da sie den doch schon gedrukt ist(,) so ist kaum abzusehen was für elnen Schaden dlese kritische beleuchtung die blos(s) für geschichts forscher nicht für ein Volksbuch geschrieben ist bringen könnte, zumal wen (?) um den Volksglauben zu schonen die Reflexion des Schriftstellers wie er sich selbst dazu angeboten weggelassen würde, die an und für sich ganz unwesentlich ist.

Salvo meliori iudicio.

Graf Kaspar Sternberg.

Wien, den 19-ten April 1836.

2.

Опінія[1]) Копітара.

Über die russiscke Legende von St. Wenceslaus. ad № $^0/_0$ Graf Caspar Sternberg 19-ten April 1836.

1) Graf C. S. hat Recht, dass die Citation des Aeneas Sylvius sec. XV. anstatt Witekind sec. X. stattgefunden hat. Und dazu aus einem gedruckten Buch, was den Wittekind et complures alios auf dem Titel führt, und ich selbst verificirt habe!

---

[1]) Ч. ad 3483—836.

2) Auch darin hat er Recht, dass es nach Dobrowsky's von der Prager Gesellschaft der Wissenschaften in ihrem Namen gedruckten drey Abhandlungen über denselben Gegenstand nun eine **4-te,** (wenn auch böhmisch, aber mit lateinischer dem Bauer schweren Schrift) hintanhalten zu wollen **inconsequent** wäre.

3) Aber andererseits ist es ebenso natürlich, dass der böhmische Clerus sich vom Protestanten Palatzky nicht gefallen lässt, was ihm der katholische Geistliche Dobrowsky sagen durfte; und übrigens mit viel mehr Umsicht und Bescheidenheit sagte, als der oberflächlichere Palatzky.

4) Der gerechte und billige Mittelweg wäre daher, den Hrn. Palatzky beim Worte zu ...., dass er die beanständeten Stellen, namentlich den Seitenblick auf die blos ascetische Tendenz der heimischen Legenden, und allenfalls auf die im Grunde historisch gleichgültige Uutersuchung über die christliche oder heidnische Bosheit der Schwiegertochter der h. Ludmila, und Mutter des h. Wenzeslaus mildere oder ganz weglasse.

Übrigens aber wäre seine, ohnehin nicht streng überzeugende Hypothese über die ursprünglich böhmische Abfassung im X-ten sec. dieser russischen Abschrift aus dem XV-ten ihrem sprachlich-kritischen Theile nach ohne weiters zu admittiren. (Allenfalls könnte Palacky's neu redigirter Artikel unmittelbar hieher zur endlichen Erledigung einverlangt werd.)

Wien, d. 23-ten Apr. 1836. — Censor Copitar.

3.

Письмо[1]) гр. Седльніцького до гр. Хотка.

In Beantwortung der verehrten Zuschrift[2]) vom 27. May d. J. № 3491, gebe ich mir die Ehre, im Anschlusse die neuerlichen Verhandlungsakten hinsichtlich der Druckzulässigkeit des von Franz Palacky verfassten Manuscriptes: „O umučenj sw. Wáclawa“ etc. mit einem verbindlichsten Danke und mit dem Bemerken zurückzusenden, dass ich nunmehr nach der von dem Verfasser veranlassten Durchstreichung der bei der ersten Censurierung des gedachten Aufsatzes für unzulässig erkannten Stellen, gemäss dem Gutachten des Prager theologischen Zensors und des dortigen f. erzbischöflichen Consistoriums auch meines Orts ferner

[1]) Ч. 4475/110, фасц. 1404.
[2]) В актах не було.

keinen Anstand gegen die Drucklegung jenes Aufsatzes zu erheben finde. Ich bitte demnach Ew. etc. das diesfällige Manuscript mit dem Imprimatur omm(issis) del(endis) gefälligst erledigen zu lassen.

Wien, d. 8. Juny 1337. — Sedlnitzky.

4.

Письмо[1]) гр. Седльніцького до гр. Хотка.

Mit der zur persönlichen Einsicht Ew. etc. gegen gefällige Zurückstellug anverwahrter Eingabe hat H. Graf Kaspar Sternberg meine Aufmerksamkeit auf das hier beigeschlossene Manuscript von Franz Palatzky unter dem Titel „O umučenj Sw. Wáclawa, podle legendy slowanské" etc. und auf die darüber zu Prag gepflogene gleichfalls angebogene Censurverhandlung mit der Bitte geleitet, diesen Censurgegenstand einer neuerlichen Revision unterziehen zu lassen.

Wie ich aus dem diessfällig. Verhandlungsakte ersehe, hat der Verfasser Palatzky sein Manuscript, ohne die Censurerledigung abzuwarten, selbst zurückgenommen, ist aber anderer Seits erbötig, die darin ebenfalls von dem theologischen Censor anstössig erkannten Stellen abzuändern oder zu streichen. In dieser Bereitwilligkeit des Verfassers scheint allerdings ein Auskunftsmittel zu liegen, um den Anforderungen der Censur, mit Rücksicht auf dortlandes seit Jahrhunderten im Volksglauben festgewurzelten Inhalt der Legenden vom heil. Wenceslaus und der heil. Ludmilla, vollstängig Genüge zu leisten. ohne dass wegen der sprachlich-kritischen Forschung zu enge Schranken zu setzen. Дальше повторено дослівно мотиви Копітара, а від виповнення його жадань зроблено залежним надруковання статті в „Časopis-i Českého Museum".

... „Ich stelle es daher Ew. etc. anheim, dem Verfasser Franz Palatzky unter Zurückstellung seines vorliegengen Manuscriptes zu bedeuten, dasselbe werde, wenn er die der obigen Andeutung entsprechende Abänderung darin vorgenommen haben wird, nochmals der Censur unterzogen werden, und ich ersuche Sie hiernach gefälligst v(e)rfügen zu wollen, dass sobald er das solchergestalt abgeänderte Mskpt exhibirt, dasselbe eben so wie früher vorschriftsmäs(s)ig in die Censur geleitet werde. Das Ergebniss dieser Amtshandlung bitte ich zum Behuf der hierortig. Entscheidung über dasselbe mit Ihrem verehrlichen Gutachten unter Rücksendung der Kommunikate anher einzusenden".

Wien, d. 21. Sept. 1836. — Sedlnitzky.

[1]) Ч. 3483/4775 — 837.

VI.

ГАНКОВА „DALIMILOWA KRONIKA ČESKÁ“.

1.

Письмо[1]) гр. Хотка до гр. Седльніцького.

Dep. № 17. — № 5661.

Hochgeborner Graf!

Wenzl Hanka, Bibliothekar am hierortigen Museum, hat seine beiden von Euerer Excellenz bereits mit dem verehrten Schreiben vom 29-ten September 1823 herabgelangten Manuscripte: Dalimilowa Kronika Česká und die deutsche Übersetzung von Dalimils böhmischer Chronik vom Jahre 1384 der hierländigen Gesellschaft der Wissenschaften zur Herausgabe auf ihre Kosten angeboten, welche dieselbe dem k. k. Bücherrevisionsamte zur Censur übergab. Diese Behörde überreicht nun beide Manuscripte in Quart zur Erwirkung der hohen Hofcensurentscheidung und schliesst zugleich das hierüber vom theologischen Censor und Landesprälaten S-or Zeidler und vom provisorischen belletristischen Censor Doktor Schaffarik eingeholte Gutachten bei. Diese Censoren namentlich der Letztere sprechen sich umständlich über den Werth und die Tendenz dieser Manuscripte aus und tragen, so wie die Gesellschaft der Wissenschaften in ihrem beiliegenden Berichte, auf die Druckbewilligung an.

Eben diese Manuscripte, welche ich im Anschlusse mit dem instruirten Berichte des Bücherrevisionsamtes Euerer Excellenz wieder vorzulegen die Ehre habe, wurden laut der verehrten Entschliessung vom 18-ten Febr. 1825 nach dem übereinstimmenden Gutachten des prager, so wie des wiener Censors und im Einklange mit den Ansichten des damaligen Landespraesidiums zur Drucklegung nicht geeignet befunden, weshalb Euere Excellenz anordnen geruhten, solche mit non admittitur zu erledigen.

In wie weit nun, die dermalige Beurtheilung dieser Schriften eine Abänderung des erwähnten Decisiums zulässig machet, muss ich dem einsichtsvollen Ermessen Euerer Excellenz anheim stellen, erachte aber, dass noch immer dieselben Motive obwalten, welche damals die Bestimmung auf die Nichtzulassung zum Drucke abgaben, obschon man den literarischen Werth derselben nicht verkannte...

Prag, am 20-t. Jänner 1838. — Chotek.

---

[1]) Ч. 796.

2.

Письмо[1]) гр. Седльніцького до гр. Хотка.

E. E. beliebten mit schätzbarem Schreiben v. 20. Jän. l. J. Z. 5661 die beiden von Wenzel Hanka, Bibliotekar des k. Böhmischen Museums zu Prag durch die dortländige Gesellschaft der Wissenschaft, neuerdings zur Censur überreichten, im Anschlusse wieder zurückfolgenden Manuscripte, betitelt: „Dalimilowa Kronika česká“ und die deutsche Übersetzung von Dalimils Chronik vom Jahre 1389 mit dem Erachten anher vorzulegen: dass noch immer dieselben Motive bestehen, welche die Nichtzulassung dieser Manuscripte zum Drucke im Jahre 1825 veranlasst haben.

Ich kann dieser sehr richtigen Ansicht meines Orts nur vollkommen beistimmen, und indem ich die Beilagen des oben bezogenen schätzbaren Schreibens im Anschluss danknehmigst zurückstelle, ersuche ich HD. die beiden vorliegenden Manuscripte hiernach mit non admittitur erledigen, sohin mit dieser Erledigung und angemessener Belehrung dem oben genannten Bibliothekar hinausgeben lassen zu wollen...

VI.

ГАНЧИН „LETOPISEC BOLESLAWSKÝ“.

1.

Письмо[2]) гр. Седльніцького до гр. Хотка.

Schreiben an S. des H. Oberburggrafen in Böhmen Grafen v. Chotek Excellenz. Prag.

Wie E. E. aus der Anlage gefälligst ersehen, hat H. E. Smekal, als Agent der Prager Buchhandlung Gottlieb Haase et Söhne, um die Druckbewilligung für das beyliegende böhmische Manuscript: „Letopisec Boleslawský w najdawniejšé čtenié nawrácen a rosnoslowiém desiéti rukopisów opatřen od Wáclawa Hanky etc. und um die Nachsicht von Beybringung des Dupplikats gebeten.

Insofern dieses Manuscript als ein rein wissenschaftliches Werk in böhmischer Sprache angesehen werden kann, finde ich dem zweiten Gesuchspunkte zu willfahren, und ich erlaube mir

[1]) Ч. 796/1.

[2]) Ч. 114/125, фасц. 1472.

daher das gedachte Mscpt. E. E. mit der Bitte:... dasselbe ordnungsmässig in die Censur leiten sohin dasselbe mit dem gründlich motivierten Gutachten des betfden Censors an mich zurück gelangen lassen zu wollen, und ich habe u. s. w.

Wien, 18. Jänner 839, — Sedlnitzky.

2.

Письмо[1]) гр. Хотка до ґр. Седльніцького.

Dep. № 36. — № 768.

Hochgeborner Graf!

Das mit dem verehrten Auftragsschreiben vom 18-ten v. M. anher übersendete Manuscript betitelt: „Letopisec Boleslawský, w najdawnějšie čtenie nawrácen a roznoslowiem desieti rukopisow opatřen od Waclawa Hanky etc. habe ich ordnungsmässig in die Censur mittels des hierortigen Bücherrevisionsamtes eingeleitet, und säume nun nicht dasselbe mit dem auf dem zuliegenden Censurszettel № 1126 l. J. enthaltenen Gutachten des provisorischen Censors Schafarik und der Begleitung des Bücherrevisionsamtes nebst den früheren hierauf sich beziehenden Censursverhandlungen Eurer Excellenz im Anschlusse wieder zu überreichen. Obgleich dieses Werk auch unter dem Titel: Kronika Boleslawska, wie das Bücherrevisionsamt bemerket, in der literärischen Welt hinlänglich bekannt ist, und obgleich mehrere Censoren und sogar auch die Gesellschaft der Wissenschaften, wie es die mitfolgenden Verhandlungen nachweisen, auf die Druckbewilligung der Dalimil's böhmischen Chronik antrugen; so geruhten doch Euer Excellenz auch den von mir aufgestellten Ansichten dem Antrage auf die Druckverweigerung derselben in der hohen Entschliessung vom 24-ten Februar l. J. vollkommen beizustimmen. Auch dermal glaube ich bei dieser meiner Meinung für die Unzulässigkeit der Drucklegung dieses Manuscripts beharren zu sollen.

Indem ich die weitere Beilage des angeführten verehrten Auftragsschreibens vom 18. v. M. hierneben gehorsamst zurückschliesse, habe ich die Ehre mit der ausgezeichnetsten Hochachtung zu verharren Eurer Excellenz gehorsamster Diener Chotek.

Prag, am 8-ten Febr. 1839.

---

[1]) Ч. 1233.

3.

Письмо[1]) гр. Седльніцького до гр. Хотка.

Schreiben an S. des H. Oberburggrafen in Böhmen Grafen v. Chotek Excellenz.

In Übereinstimmung mit den hierortig. früheren Entscheidungen, und im Einklange mit der von E. E. in dem schätzbaren Schreiben vom 8. d. M. Z. 768 ausgesprochenen, durch dessen im Anschlusse danknehmigst zurückgebogenen Beilagen näher begründeten Ansicht habe ich die für das böhmische Manuscript: Letopisec Boleslawský w najdawniejšié čtenié nawrácen a rosnoslowiém desiéti rukopisów opatřen od Wáclawa Hanky etc. durch die Haasische Buchhandlug in Prag hierots angesuchte Druckbewilligung nicht zu erteilen befunden, daher dem hiesig. k. k. C. B. R. A. aufgetragen, dieses Mscpt. mit non admittitur zu erledigen.

Indem ich E. E. von dieser Censurs Entscheidung in Kenntniss zu setzen mir erlaube, ersuche ich H. D. den Bibliothekar Hanka, welcher allem Anscheine nach, die Bewilligung zum Drucke dieses Manuscripts, ungeachtet, selbe bereits wiederholt verweigert worden war, doch wieder in seiner früheren Gestalt, und zwar unter geändertem Titel — mit Umgehung der k. k. Censurbehörde in Prag zu erwirken versucht hat, über dieses unangenehme Benehmen im hierortigen Namen eine ernste Erinnerung zu ertheilen, und ich habe die Ehre etc.

Wien, 15. Febr. 1839. — Sedlnitzky.

4.

Письмо Ганки[2]) до Zensur- und Polizei-Hofstelle.

Der Gefertigte hat die Ehre auf die ihm gemachte Erinnerung folgende Gründe gehorsamst vorzulegen, und bittet zu seiner Rechtfertigung die k. k. Censurhofstelle hievon in Kenntniss zu setzen:

Nachdem er von durchreisenden Fremden erfahren, dass im Auslande zur Drucklegung dieses geschichtlichen Werkes Anstalten gemacht werden, so hat er, um diesen zuvorzukommen, sich

[1]) Ч. 1233/114.
[2]) Ч. 2940.

bei dem bekannten Gelehrten Hrn. Hofbiblioteks-Kustos Kopitar Rath erholt. Hr. Kopitar hat im gerathen die Weglassung der weitläufigen Einleitung und die neuerliche Einreichung bei der k. k. Censur. Der Gefertigte befolgte diesen Rath: liess diese Einleitung weg, und da bei einem historischen Monumente ein nomen fictum, d. i. der vom Hagek ersonnene Dalimil, am unrechten Orte ist, so hat er den alten Titel dieses Buches, nähmlich die Bunzlauer Chronik, böhmisch: Letopisec Boleslawský, wie es die bei den früheren Ausgaben von Gessin 1620 und von Procházka 1786 hatten aufgenommen, und das Manuscript im gesetzlichen Wege durch die Haassische Buchhandlung bei der k. k. Hofcensur einreichen lassen. Dass er dabei nichts anderes als die Verhütung falscher Lesarten und Auslegungen, dann eines uncorrecten Druckes im Auslande bezwecken wollte, bestätigt auch die Festsetzung seines Namens als Herausgebers, auf den Titel dieses Chronisten.

Prag, am 20. März 1839.

unterthänigster Wenceslaw Hanka.

VIII.

СТАТТЯ КОПІТАРА: „DER URSPRUNG DER SLAVISCHEN LITURGIE IN PANNONIEN".

1.

Письмо[1]) гр. Седльніцького до тайної канцелярії.

Note an die löbliche k. k. geh. Haus- Hof- und Staatskanzley.

Der hiesige Buchhändler Beck hat für das in seinem Verlage erscheinende, von dem geh. Haus- und Hofarchivar Joseph Chmel, in ungezwungenen Heften herausgegebene Werk betitelt „Der oesterreichische Geschichtsforscher" den von dem Kustos der Hofbibliothek B. Kopitar verfassten, anverwahrten Beitrag über den „Ursprung der slavischen Liturgie in Pannonien" zum Behuf der Druckbewilligung anher vorgelegt.

Die hierorts darüber vernommenen Censoren sprechen sich, zeuge ihrer beigeschlossenen Gutachten[2]), für die Zullässigkeit

---

[1]) Ч. 6237/1.

[2]) Оцінки цензорів не збереглося між архівними документами.

dieses Aufsatzes zur Drucklegung aus; der theologische Censor[1]) glaubte jedoch auf die polemische Richtung dieser Schrift mit dem Beisatze aufmerksam machen zu sollen, dass mehrere Ausdrücke das Gepräge der Persönlichkeit gegen die zwei inländischen Slavisten Palacky und Schaffarik an sich tragen, und dass ausserden die in der Anmerkung 10 auf der letzten Seite vorkommende Erwähnung des Frh. v. Rothschild, dann der Bischöfe von Agram und Fünfkirchen nicht am Platze sein dürfte.

Mit Rücksicht auf den Inhalt des in Rede stehenden Aufsatzes, dann mit Rücksicht auf seine Bestimmung für das von dem Hof- und Hausarchivar Chmel herausgegebene eingangserwähnte Werk erlaube ich mir, diesen Aufsatz im ersten Probedrucke Einer löbl. etc. mit dem Ersuchen mitzutheilen: mir über die Druckzulässigkeit dieses mit Hinblick auf manche dabei eintretende politische Beziehungen nicht unwichtigen Aufsatzes Hochdero verehrte Ansicht geneigtest eröffnen zu wollen.

Wien, den 28. Juli 1838. — Sedlnitzky.

2.

Письмо[2]) тайної канцелярії до гр. Седльніцького.

An die löbliche k. k. Polizei- und Zensurstelle.

Note.

In Erledigung der schätzbaren Note vom 28. v. M. hat man die Ehre den von dem Hofbibliotheks-Custos Kopitar verfassten Aufsatz „Über den Ursprung der slavischen Liturgie in Pannonien“, welcher zur Aufnahme in den „Oesterreichischen Geschichtsforscher“ des H. Archivar Chmel bestimmt ist, im Anschlusse mit Dank und dem Bemerken, an die löbliche k. k. Polizei- und Zensurhofstelle zurückzuleiten, dass sie der im weitern Anbuge zurückfolgenden Ansicht des hierüber einvernommenen theologischen Zensors vollkommen beipflichtet, und daher ebenfalls der Meinung ist, dass die verschiedenen in dem genannten Aufsatze enthaltenen — das Gepräge von persönlichen Ausfällen gegen die zwei inländischen Slavisten Polaczky (!) und Schafarik tragenden Ausdrücke zu beseitigen, so wie die auf der letzten Seite vor-

[1]) І цієї оцінки не збереглося між архівними документами.
[2]) Ч. 6675/6237.

kommende Anmerkung 10 ganz wegzulassen sein dürfte, und zwar — weil einerseits die Anspielung auf den Reichthum Rothschild's und das Interesse, welches nach des Verfassers individueller Ansicht der Fürst Milosch und die Bischöfe von Agram und Fünfkirchen an der Entdeckung eines methodianischen Kodex nehmen sollen, mindestens unzukömmlich — wo nicht beleidigend ist.

Wien, den 8. August 1838,

In Abwesenheit des Herrn Haus- Hof- und Staatskanzlers

(нечиткий підпис).

Мовні ознаки пам'яток українського письменства домонгольської доби.

Подав ***Іларіон Свєнціцький.***

Поділ пам'яток східньо-слов'янського письменства за національними територіями, складений перед 50 роками „Очерками“ й перед 40 рр. „Лекціями“ Соболевського з невеликими змінами, підо впливом критики Яґіча й Потебні — приняв і Шахматов. В основу цього історично-правописного поділу покладено говорові прикмети східньо-слов'янських мов сучасности. На основі появи и—ы, навіть у приявності ѣ—и=і та похідного ѣ замісць первісного стисненого є в закінченнях типу -ѣниѥ, -нѣмь, -ѣль, -ѣць пам'ятки з цього правописного типу принято вважати за твори українського — київського або галицько-волинського походження. Таким робом допущено суперечну можливість рівночасної живучости в українській мові двозмісного: и—ы, ї; ѣ—є, ї. Одначе скупини рівнобіжного вживання о—є, ъ—ь, ъ—о, ь—є, ы—и, ѣ—ѥ, є, що ми їх стрічаємо в Ізборнику 1073. р., ведуть нас до південно-слов'янського джерела.

Відповідно до теорії „другого ѣ“, за Соболевським, уважають за найстаршу пам'ятку галицько-українського походження Галицьку Євангелію 1144. р. й Добрилову Євангелію 1164. р. Це ѣ 1144. р. появляється виключно перед палятальними приголосівками в тих самих випадках, у яких появляється воно й у Маріїнській Євангелії. Про ѣ Добрилової Євангелії 1164. р. доводиться сказати, що його поява в закінченнях типу: бѫдѣть, олѣнь, дѣлатѣль, при дуже частому ѥ на місці є, свідчить проти українського характеру таких, рідших написів: рємѣнь, въ нѣмь, знамѣньѥ, камѣнь, поява яких є можлива як рівноважник староболгарських, на глаголицькому підкладі, написів: рємѧнь, знамѧньѥ, камѧнь. Зате Віґолексинський Зборник виказує більше живих новгородських ознак цього походження.

Знаменні риси української мови виступають тільки в пам'ятках кінця XIII. в., через ѣ на місці давнього закритого є, через

приставне в- перед назвучними -о, -ѹ (вовца, на вѹдници), появу -оѹ-, -оо- замісць стиснутого -о (роѹжьство, воовьца), через міну ѹ—в: вьшима, ѹнѣшьнее, через міну х—ф (кварисѣие, хроль). З уваги на це пам'ятки з очевидними скупинами рівночасних неукраїнських мовних ознак доводиться зачислити до відповідної національної групи, а саме: Типографську Євангелію № 6 до великоруської групи, Життя Сави Освященного, Типографську Євангелію № 5, статті додані до Галицької Євангелії 1144. р. й Полікарпову Євангелію 1307. р. до білоруської групи різних говорів.

Роздроблення великого князівства київського після першого розгрому руської землі татарами й відорваність та відокремленість поодиноких частин давньої руської землі від осередків книжности — Царгороду, Атону і православного Подунав'я, робили кожну княжу столицю осередком своєї місцево-говорової книжности. Тому в пам'ятках потатарської доби виступають ознаки місцевої племінної мови без внутрішніх суперечностей у правописі, які треба було б шляхом різних теоретичних міркувань-гіпотез погоджувати.

Станислав Виспянський і Україна.

Написав *Ярослав Гординський.*

I.

Одне з найзамітніших питань, зв'язаних із повстанням того складного українського літературного руху, що його звичайно охоплюють назвою української літературної модерни кін. XIX го й поч. XX-го ст., це — проблема польсько-українських взаємин — літературних, мистецьких та ідейних. Передусім важна тут роля польського гуртка у Кракові в 90. р.р. XIX. і з поч. XX. ст. — того гуртка, що перетворивсь у відому „Młod-y Posk-y“. Цю ролю не так легко визначити, бо вона сплутується часто з тими настроями, гаслами, ідеями, що створили голосний на свій час fin de siècle і стали загальною модою. Певне тогочасні польсько-українські духові взаємини обговорювали через те досі тільки або дуже загально, або обмежували хиба́ натяками, або й обминали просто, як це бачимо, нпр., у глибокій зрештою статті М. Степняка про поетів „Молодої Музи“[1]).

Ця праця — це одна з перших спроб підійти до тих взаємин подрібніше й визначити ближче ролю в польсько-українських літературних взаєминах найбільшого діяча тодішнього краківського гуртка — Станислава Виспянського.

Про особу Виспянського згадували і згадують і досі в українському письменстві. Почалися ці згадки з появою в 1903. р. драматичної поеми В. Пачовського „Сон української ночі“ — в ній помітили сильний вплив „Wesel“-я Виспянського[2]) так, що чотири роки пізніше П. Карманський боронив містерію Пачовського перед закидом, що, мовляв, це парафраза польського

---

[1]) М. Степняк, Поети „Молодої Музи“, „Червоний Шлях“, 1933 р., ч. 1, ст. 147 і д.

[2]) Павло Штокалко, „Сон української ночі“ В. Пачовського, „Руслан“, Львів, 1903, ч. 278 з 22. грудня.

твору.[1]) Та саме тоді помер Виспянський. І ось „Діло“ подало про це поки-що коротку вістку в „Новинках“,[2]) а незабаром помістило ентузіястичний фейлетон про життя і творчість Виспянського із згадкою про його прихильність до українських учнів.[3])

У часі до 1914. р. заговорив іще був кілька разів про Виспянського критик М. Євшан. Він висловив гадку, що Пачовський не міг нічого запозичити від Виспянського, бо „Wesele“ і „Сон української ночі“ є творами чисто національними.[4]) Зате Євшан добачує аналогію між гадкою Виспянського про творчість, що випливає з великого терпіння, і мотивом В. Стефаника про повстання пісні в його „Дорозі“.[4])

Полишаючи на боці загальні Євшанові згадки про Виспянського у статті про вплив польської літератури на українську,[6]) знаходимо звичайно короткі завваги про нього аж після світової війни, нпр., у зв'язку із Стефаником у Д. Лукіяновича,[7]) про його вплив на малярів М. Жука та О. Новаківського в М. Голубця[8]) й под. Ширше заговорив про Виспянського В. Сімович у життєписі Б. Лепкого,[9]) святкування 25-ліття смерти Виспянського

---

[1]) Петро Карманський, Василя Пачовського „Сон української ночі“, „Діло“, Львів, 1917, ч.ч. 258, 260—262 з 29. падолиста і 2—5. грудня.

[2]) „Станислав Виспянський, визначний польський маляр і оден з найвизначнійших сучасних польських поетів, помер вчера вечером в Кракові в 38 році житя“ („Діло“, 1907, з 29. падолиста). Є це, здається, єдина вістка про смерть Виспянського в українській пресі.

[3]) Н., Станислав Виспянський, „Діло“, 1908, ч. 2. з 2. січня.

[4]) „...про подібність обох творів не можна говорити так, немов би щось Пачовський позичив... Вони обидва є новим словом молодого покоління... Але поза спільним обом творам характером, — не може бути між ними ніякої ідейної спільности, хоч би вже через те, що обидва твори чисто національні, і кожний з них є випливом питомого національного духа. Виспянський застав вже у житті живу традицію, тому й займається більше сучасностю, у Пачовського навпаки... збудження традиції є метою твору... Крім того згадати-б ще про ріжницю типів обох творців. У Виспянського більше елементу пластичного, будова драм більше архітектонічна, фіґури виходять з профілю... Там рівновага і гармонія, в композиції ряд поодиноких рівноряднних сцен... а в слід за тим брак всякої дії — виходить концепція швидче епічна... Золотий вінець я уважаю супроти złotego rogu Виспянського за самєстійний, як також і сміхунчика супроти chochoła...“ (Микола Євшан, Під прапором мистецтва, Київ 1910, ст. 51—52.)

[5]) Тамсаме, ст. 104.

[6]) М. Євшан, Сучасна польська література і її вплив на нашу, „Літер. Наук. Вістник“, 1912. р., ст. 526—534.

[7]) В. Стефаник, Земля, Львів, 1926, ст. VIII.

[8]) М. Голубець, Галицьке малярство, Львів, 1926, ст. 33.

[9]) Б. Лепкий, Писання, Т. І. Київ-Ляйпціґ (вступне слово й завваги В. Верниволі-Сімовича).

принесло теж більші українські статті про нього. Тоді М. Рудницький помістив у „Ділі“ гостру критику театру Виспянського, вказуючи „на нездорові елєменти могутньої, але дуже нескристалізованої поетової уяви“.[1]) Ювілейна стаття в „Новому Часі“ подає вперше також українські переклади з уривків поезії Виспянського п. н. „До збруї!“[2]) Згадаю нарешті думку М. Драй-Хмари про вплив Виспянського також на драму В. Пачовського „Сонце Руїни“.[3])

Як бачимо, ці вістки дуже припадконі й уривчасті та суперечні в оцінці творчости Виспянського й гадках про його відношення до українського письменства.

II.

До того ці вістки однобічні. Вони говорять тільки про вплив Виспянського на українське образотворче та словне мистецтво. Але ніхто не заторкав питання, чи не було й навпаки, чи не вплинула Україна на Виспянського, хоч для відповіді на це питання дають нам доволі матеріялу його писані й мистецькі твори.[4])

Уже замолоду довелось Виспянському пізнати особисто частину української території — Східню Галичину. Про цю справу розповідає докладно д-р Ян Dürr із Варшави на основі поетової рукописної спадщини.[5])

Тітка та виховниця Виспянського Яніна Станкевичева згадує у своїх споминах, що, скінчивши гімназію 1887. р., Виспянський вибрався в подорож по Галичині, бо дуже хотів пізнати з мистецького боку галицькі міста, містечка, костели, церкви, синаґоґи. У збірках після Володимира Жулавського у Кракові збереглося кількадесят рисунків олівцем Виспянського саме з тієї подорожі. Ці вривки з більшого ескізника дозволяють відтворити поетовий маршрут, що він його відбув луком на південь

---

[1]) М. Рудницький, Станіслав Виспянський, У 25-ліття смерти, „Діло“, 1932, ч. 273 з 9. грудня.

[2]) Співець польського визволення, 25-ліття смерти Станислава Виспянського, „Новий Час“, 1923, ч. 268, з 4. грудня.

[3]) Леся Українка, Твори, Т. VIII, Книгоспілка, ст. 91.

[4]) Писання Виспянського вийшли у критичному виданні: Stanisław Wyspiański, Dzieła... w opracowaniu Adama Chmiela i Tadeusza Sinki (T. I—VI) i Leona Płoszewskiego (T. VII i VIII), Warszawa 1924—1932.

[5]) Dr. Jan Dürr, Wędrówka Stanisława Wyspiańskiego po Małopolsce Wschodniej, „Kurjer Literacko-Naukowy“, Dodatek do № 357 Ilustrowanego Kurjera Codziennego z dnia 25. grudnia 1934 i № 7 z dnia 7. stycznia 1935. Ця стаття появилась як доповнення до мого реферату, виголошеного в вересні 1934. року в Варшаві.

відо Львова (куди його завезли Станкевичі) до міст: Дрогобич у серпні 1887, Станиславів, Богородчани й Галич. Рисунки зі Львова мають дату: 10. й 11. серпня. Виспянський вибрався з виразною метою пізнати пам'ятки українського мистецтва, попередивши цю подорож фаховими студіями над українським мистецтвом у біліотеці краківського польського національного Музею під проводом Владислава Лущкевича. Отже з Дрогобича Виспянський нарисував: парохіяльний костел, побудований 1392. р. (кілька рисунків); дзвіницю з XV. ст. коло костела (два рисунки); святотроїцьку церкву о.о. василіян із приблизно 1700. р. (кілька рисунків із поясненнями, між ними й цінні церковні ризи). Далі він оглянув у Станиславові: церкву з 1713—1722. р.р. та костели — вірменський і латинський із 1690—1703. р.р. У Богородчанах поет бачив костел і захопився передусім славним іконостасом із XVII. ст. у тамошній церкві (Виспянський читав м. і. працю Владислава Лозінського „Malarstwo na Rusi", 1887). В Галичі Виспянський звернув увагу на руїни замку XIV—XVII. ст., старовинну церкву св. Пантелеймона, перероблену на францісканський костел (про цей костел читав Виспянський працю В. Лущкевича з 1880. р.); у зв'язку з цим читав він Соколовського „Badania archeologiczne na Rusi Galicyjskiej", 1882—3. У Львові Виспянський бачив, здається, латинську катедру, що для неї опісля малював вітражі; костел о.о. домініканів із 1746 р. із замітними гробівцями XVII. ст.; вірменську катедру зперед 1363. р.; василіянську церкву св. Онуфрія (3 рисунки з іконостату); церкву св. Миколи (3 рисунки з іконостасу); церкву св. Параскевії (рисунок іконостасу); катедру св. Юрія з 1748—1764. р.р. Подорож Виспянського закінчилася сумно, як про це розповідає, може з деяким перебільшенням, Станкевичева. У Галичі мистець важко занедужав, його перевезли до Львова, де він пролежав кілька тижнів, і опісля ще й кілька день у Кракові. Пізніше бував Виспянський у Східній Галичині ще, здається, двічі. Але ця перша подорож не могла залишитись без глибшого впливу на зацікавлення Виспянського й українськими справами.

Про Україну, українців, українські землі й под. заговорив Виспянський у своїх 17 писаних творах. Є це передусім сцени і згадки, зв'язані з історією Польщі. Одні з них сягають леґендарної польської історії.

Сюди можна вже зачислити згадку про відомого у староукраїнській леґенді апостола св. Андрія, що в „Legjon"-і (1900) названий апостолом слов'ян.[1]) А у драматичній поемі „Królowa

[1]) У VII. сцені папа благословить головою св. Андрія, „będącego patronem Słowian" (III, ст. 189), а опісля: „Przed oczyma Słowian, na

Polskiej Korony“ (1893) король Ян Казимір бачить у привиді жінку, що має при боці оточений леґендарними вістками срібний меч „szczerbiec“.[1]) Одначе все те справи, що торкаються України тільки посередньо.

Драми й рапсоди з історичної доби польської історії пов'язані нераз із Україною, і то дуже близько. Вже з часів Пястовичів виринає у Виспянського з болючою плястичністю справа завоювання Києва, втілена у дві улюблені його контрастові постаті: Болеслава Сміливого й єпископа Станислава. В рапсоді „Bolesław Śmiały“ (1900—1902) Вислові русалки співають тому володареві про його повитання в Червоних містах.[2]) Але про Болеславовий київський похід читаємо в „Argumentum do dramatu Króla Bolesława i Biskupa Stanisława“: „Boleslaw — król, koronowany przez wielu (15?) biskupów polskich w (Krakowie czy) Gnieźnie osiada po czasie w Krakowie, ożeniony (z Rusinką, bo i matka jego Rusinka) i wyprawę czyni na Ruś — do Kijowa. Tam rzecz-czyn kończy się sromotnie. Uciekają odeń rycerze jego, ziemianie ze dworów, a on ostawiony li z dworskimi musi uciekać. Wraca i mści się. Na kim? — mści się na narodzie — na tych, co go porzucili, więc wielkość kraju zdradzili, na zdrajcach. Na tych, co nie chcieli wojen zaborczych i rabusiostwa, mówił biskup-rycerz Stanisław... Biskup-rzycerz Stanisław zwycięża — po śmierci. Ale ginąc, jako obrońca zdrajców-mężów i żon niewiernych; jako zdrajca... Ani zdrajcy-biskupa uniewinniać będziemy, ani króla okrótnika bronić.[3]) Musiał ci ten król mieć wiele kochanek, jakich?... Dziewuch wszelkiego rodzaju — rusinek na Rusi, krakowianek w Krakowie i t. d.“[4]) Так компромісово пробує Виспянський поладнати проблему, що настирливо вимагала мужньої відповіді: так, або ні! І можемо уявити собі ту болючу боротьбу в його душі, ту боротьбу, що ясно виявляється контрасто-

---

których czele Mickiewicz, jawi się żywa, rzeczywista chwila; jako Andrzeja, świętego Apostoła, oprawce wiodą na mękę krzyżową. i jak Apostoł radośnie tę mękę przyjmuje“ (тамсаме).

[1]) „Wgórze przedemną
Kobieta rozkłada ramiona białe...
U boku miecz, srebrny miecz
szczerbiec...“

Про „szczerbiec“ див. хочби; М. Грушевський, Історія України-Руси, Т. II, вид. друге, Львів, 1905, ст. 15—16.

[2]) „Żleć w domu, małe-ć serce;
Czy chcesz na Czerwone-miasta;
jak cię pana witają i własta
i ścielą mostem kobierce“ (VII, ст. 61).

[3]) Це парафраза слів Аноніма Ґалля, III, ст. CXXXV.

[4]) VII, ст. 48—50.

вими поняттями: велич краю і грабівництво, епископ-зрадник і жорстокий король. На чиєму боці симпатії Виспянського? І Болеслав і Станислав займають першорядне місце в його творчості. Одначе Болеслав, людина чину, для нього симпатичніший, він живіша людина. Та все те — чи це розв'язка проблеми?... Небагато помагає тут і спроба Виспянського розв'язати справу містичним способом — по смерті поет погоджує Станислава з Болеславом.

Розуміється, така драма, як „Bolesław Śmiały" (1903), згадує нераз про землі давньої України-Руси. Є це звичайно елеґійні спомини з часів походу на Київ,[1]) що спричинили королівську

[1]) Сєцех говорить до Короля:
„Hejże orzeł jesteście a sokół
świetny zbroją, jak przed Kijowiany" (III, 287).

В іншому місці оповідає Король про келих, немов уривок із епосу:
„Kiedy byłem na Rusi,
to rusińscy kneziowie
zeń pili moje zdrowie,
ostatniemu mnie wypić kazali.
Jad był na dnie chowany,
a rusińskie tyrany
godzily na me życie.
Więc ja mówię: Kneziowie,
wy się na tem mylicie,
że mnie jadem uśpicie,
bo ja z oczu wyczytam, kto kłamie.
Wasz ten puhar ostawię
na waszej pamiątkę miłości.
Z onego zasię własnego
będę pijał na zdrowie.
Wasz ostawię kiedyś dla mych gości" (III. ст. 311).

Або далі:
„Pamiętasz, jako w Kijowie
w bramę biliśmy złotą.
A jako w oną rzekę
rycerskie kiryśne roty
przypadly za mną..." і т. д. (III, ст. 313).

А Невірна жінка пригадує Болеславові в формі цілої балади, як то:
„mąż z królem Bolesławem
poszedł na kijowiany" (III, ст. 331).

і як, мовляв,
„... ciebie mąż porzucił
tam, het, w Kijowskim grodzie" (III, ст. 332).

І знову король згадує:
„my w Rusi
byliśmy pany, i książęta ruskie
i ruskie króle w pokłon się kolany
ścielą przed nami!" (III, ст. 337).

помсту,[1]) або натяки на красу гарних „русинок“, Болеславових коханок.[2]) Тільки для повноти образу додам, що в уривку „Piastowicze“ мала виступати й „Żona Rusinka“ — Пракседа, дочка Всеволода І., а в іншому вривку „Jadwiga — Hedvigis“ (1905—1907) мала виступати „Elżbieta, córka barona węgierskiego Emeryka“, старости „całego państwa ruskiego“.[3])

Одначе ті вагання, те роздвоєння, що ми його бачимо в творах Виспянського, зачерпнутих із історії Пястовичів, зникають, коли поет переходить до Ягайловичів. Ідея тісної й нерозривної єдности всіх земель, що входили в склад давньої Польщі, тріюмфує тут у нього беззастережно. В осередку поетових зацікавлень стоїть тепер Люблинська унія, бо до цього мотиву повертає заєдно його гадка. Вказує на це хочби записка, що в другій частині рапсодів мали бути, здається, опрацьовані „Unja Lubelska“, „Wernyhora“,[4]) а при кінці життя поет написав драматичні вривки „Zygmunt Augustus“, де ціла 11. і 12. ява присвячені саме особливо святочному проведенню Люблинської унії.[5]) На такому тлі стає зрозумілий той довгий реєстер важких закидів, що з ними звертаються до короля в драматичних сценах „Król Kazimierz Jagiellończyk“ кардинал Збіґнєв і воєвода Ян із Тенчина за те, що король цілий ряд українських земель віддав Литві.[6]) В подібному дусі у творі, зачерпненому вже з подій

---

[1]) Король каже:
„Kto mnie w Rusi ostawił bez broni,
tego jeno miecz sądu mój goni“ (III, ст. 289).

[2]) Король згадує:
„Pamiętasz ruskie kraski,
prosiły twojej łaski,
jak bawilim na Rusi przed rokiem?“ (III, ст. 314).

А Невірна жінка кидає Королеві закид:
„iżeś dziewek używał gwoli
na Rusi, tam...“ (III, ст. 326).

[3]) VI. ст. 306. — [4]) VII, ст. 349—350.

[5]) В 11. яві в кімнаті на люблинському замку кардинал Гозій заявляє:
„...połączone
dwa krewkie ludy w jedno społeczeństwo
stanowić mają odtąd państwo zwarte
jedno jedynie...“ (VI, ст. 226).

І далі Авґуст звіщає;
„Wołyń, Podole, toż i Ruskie Kraje,
prawem dziedzicznem naszem oddaliśmy
ku temu spólnemu złączeniu“ (VI, ст. 230).

Іменем Литви протестує Ходкевич (тамсаме). Ява 12. відбувається в люблинській соймовій салі (VII, ст. 236 і д.).

[6]) „...biskupstwo Przemyskie dałeś człowiekowi obcemu i nieznanemu; ziemię Podolską i Łucką od Królewstwa oderwałeś i do innego

у елекційній добі п. н. „Królowa Polskiej Korony“, що його сцена перенесена до львівської архикатедри, король Ян Казимір піддає під опіку Матері Божої всю свою державу разом із українськими землями,[1]) а далі каже починати операції на галицьких полях та під Збаражем.[2]) Піснею „Śliczna gwiazdo miasta Lwowa, Maryja!“ [3]) кінчиться та поема, що повстала у зв'язку з проєктами вітражів до львівської катедри.[4]) В цій справі Виспянський навіть відвідав Львів у жовтні 1894. р., але його вітражі не найшли признання у львівському комітеті, й огірчений мистець забрав їх до Кракова.[5]) Додати б іще, що у пляні драми „Król Kazimierz Jagiellończyk“ зазначені яви: в Самборі 1451, в Луцьку 1452 та смерть Свитригайла,[6]) а в 1. яві король говорить про руського воєводу Сухту,[7]) що мав виконати замах на нього, далі змальований спір за Луцьк. — Тільки невеликий зв'язок з Україною мають постаті воєводів: руського Петра Боратинського й берестейського Рафала Лєщинського у драмі „Zygmunt Augustus“.[8])

Замітне те, що Виспянський майже обминає історію козаччини, коли не числити всього двох моментів: невиконану сцену на Запорожжі у пляні до драматичних уривків „Samuel Zborowski“ (1905—1907)[9]) і короткої згадки про Мазепу на коні у степу в „Noc-и Listopadow“-ій (1904). Чи не зробив цього свідомо, щоб просто обминути яскраві польсько-українські непорозуміння?

Бо Виспянський, що так захоплюється Люблинською унією, більш любується в таких символах польсько-української спільноти, як той боєвий прапор, що його шиє василіянка Мокрина Мечиславська у драматичній поемі „Legjon“:

---

kraju przyłączyłeś.“ — „Ciężką, Miłościwy Królu, zadałeś nam ranę. Ziemię Łucką, odwieczne dziedzictwo Królewstwa Polskiego, oderwałeś od Polski. A kiedy kraje Litwy i Rusi połączone są z Królewstwem i do niego wcielone, ty usiłujesz przenosić do Litwy te ziemie, które nie przez twego ojca, ale od dawnych królów naszych nabyte Polska najsłuszniejszem prawem posiada. Już to i dawniej kusił się o to książę Witołd, tak własnym przemysłem, jako i zabiegami obcych, aby zerwać te prawe związki, które łączą Królewstwo z należącemi do niego krajami Litwy i Rusi. Ale zuchwały ten zamiar Witołda i innych odparty został wywodami słusznemi i orężem; nie dopuszczono koronacji, przejęto listy, które ją popierały. Koronę zaledwie zdołano uprowadzić spiesznie do Węgier...“ — За це всі відступають від короля (VI, ст. 116—118).

[1]) „...siebie i moje królewstwo polskie, księstwo litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, inflanckie, czernichowskie, wojska obydwu narodów i lud cały“ (I, ст. 70).

[2]) I, ст. 73. — [3]) I, ст. 74. — [4]) I, ст. 305.

[5]) Wincenty Trojanowski, Wyspiański, Warszawa 1928, ст. 45—54.

[6]) VI, ст. 297. — [7]) VI, ст. 103. — [8]) VI, ст. 164. — [9]) VI, ст. 314.

„Polska, polska chorągiew w robocie:
orzeł biały i pole czerwone
i rycerz ra koniu we złocie
i anioł, co w krzyż składa miecze.“ [1])

І не тільки це. Від тієї спільноти, від згоди „na kresach“ Виспянський сподівається визволення Польщі з неволі. Цю ідею поет висловлює вже в рапсоді „Wernyhora“ (1900), що, як і всі його рапсоди, завдячує свою концепцію — праці над картонами з проєктами вітражів для Вавеля, а форму — лектурі Ю. Словацького,[2]) а може й М. Чайковського.[3]) В цьому рапсоді Вер-

[1]) III, ст. 166 і 168. — Про містичну містифікаторку, матір Мокрину Мечиславську, див.: Ks. Jan Urban T. J. Makryna Mieczysławska w świetle prawdy, Kraków, 1923. — Багату збірку документів про неї подав Е. Майковський. Причинки до життя і справи м. Мокрини Мечиславської ЧСВВ., Записки ЧСВВ., т. III, вип. 1—4, ст. 76—96 і 467—495.

[2]) Складна генеза невеликого поетичного вривка „Wernyhora“ тепер доволі відома. Hoesick завважує, що все, що годі було виразити при допомозі малярських засобів у вавельських вітражах, те говорять рапсоди. Поема могла краще висловити ту ідейну надбудову, що її трудно змалювати в вітражі. Форму для цих рапсодів дала лектура „Króla Ducha“ Ю. Словацького. Щодо Вернигори, то в вітражах бачимо злуку Пяста і „хлопства“ Вернигори й воскресення; подібне знайдемо і в рапсодах. Вернигорина постать була добре відома вже в польській романтичній літературі, що його ідеалізувала, аж нарешті Матейко змалював його як надхненого пророка незалежности Польщі. До того в 1900 р. йшла у Кракові драма Словацького „Sen srebrny Salomei“, де Вернигора заповідає, що колись у місячну ніч його дух стане знову па могилах, наведе лебедів, лицарів та гетьманів і пробудить трупа Польщі своєю лірою, блиском минулого та старими думами. Та ще важніше було для Виспянського пророцтво Вернигори з „Беньовського“ про білого коня. Здається, Виспянського вразив передусім образ духа лірника на коні, що поривае короля. Виспянський відразу розвиває цей образ: Вернигора прибуде до вавельської катедри, щоб пірвати всіх до бою. „Wernyhora“ — це тільки, як згадано, врпвок, але при вітражах є замітка: „Wernyhora — Resurrectio Sędzia Chrystus“ — отже це є початковий задум пізнішої драматичної поеми „Akropolis“ із 1903—1904 р.р. (VII, ст. XIII—XVII і LVI—LVII).

[3]) У повісті М. Чайковського „Wernyhora“ виступає троякий; 1) Вернигора підо впливом леґенди як надхнений пророк із надприродною силою; 2) як розумний політичний діяч, що знає, коли треба діяти; 3) як український селянин, свідомий сили в народній масі, з бажанням ужити цю силу в згоді з Польщею. Отже неодне з того, що стрічаємо в Виспянського, є вже готове в Чайковського (»Przymierze“ на Сході). Але Виспянський уявляє собі інакше Вернигору, бо в Чайковського це тільки поважний, розумний дід (Jadwiga z Wokulskich Piotrowiczowa, Michał Czajkowski jako powieściopisarz, Wilno, 1932, ст. 100—102.)

нигора взиває воєводів, лицарів, гетьманів і королів, що сплять на Вавелі, до повстанчого поготівля й до бою.[1]) І в „Wesel"-і (так із 1900 р.) поет доручає йому важну місію — розбудити повстання. Вернигора прибуває сюди „zdaleka — hen od kresów", бо, як думає Господар:

„Zdaleka jechał, miał blisko;
Goniec, zwiastun, Wernyhora!
Tam! już jakaś wielka Zgoda..."[2])

Він появляється як дід той із лірою, увесь у вогні, на казковому коні, що сипле вогнем.[3]) Вернигора приносить Господареві золоті дари й таємні вісті про „Przymierze", та велить йому зараз-таки завізвати народ до діла. Справа скінчилась повною невдачею — і то через дрібничку: згублене павине перо. Цікаве, що й нотатка до вавельських вітражів говорить про плян „Królów-Duchów", де теж мав виступати Вернигора.[4])

Такі в Виспянського гадки про Україну у зв'язку з історією Польщі. Але поет доторкнувся й сучасної йому України. Його „Raptularz" передусім із 1905. р. показує, що його найбільше цікавив із тієї України — гуцульський світ: він зазначує, нпр., праці Сіхульського та Машковського з гуцульського життя.[5])

А з поч. 1900. р. повстала трагедія „Sędziowie", правда, тоді не видана, але перероблена трохи, — появилася при кінці поетового життя (1907. р.). Акція в цій драмі відбувається геть-чисто вся у східньо-галицькому, гуцульському селі (Виспянський знав Гуцульщину, бо був у своєї рідні в Делятині). Головними особами цієї трагедії є жиди-корчмарі, але важну ролю в акції грає й сільська дівчина, їх служниця Євдоха, вихована змалку

---

1) VII, ст. 125— 127.

2) IV, ст. 155.

3) „złote iskry miał na wąsach
a ta delijo pąsowa,
to jak ogień, jak płomieniec
a koń, djabeł, czart, odmieniec...
Koń siwy, czaprakiem kryty,
czaprak tkany, rozmaity!...
U siodła pistolków dwoje...
I lira przez siodło zwisła" (IV, ст. 160—161).

4) VII, ст. 349—350.

5) Ось уривки з 1905 р.: „27. marca.. ...Rano wstępuję do Akad. Szt. P. i oglądam prace Sichulskiego Huculów" (VIII, ст. 400); 9. травня: „oglądam obrazy Maszkowskiego" (VIII, ст. 406); 18. травня: „Maszkowski oświadcza, że koniecznie chce mi przeczytać część swego pisania „O Hucułach..."; 1. maja... Maszkowski czyta część „o Hucułach", ale strasznie liche" (VIII, ст. 409).

в корчмі. Побіч неї виступає й її батько-Дід, що, скривджений корчмарем Самуїлом, намовляє її до помсти, хоч і даремне, бо Євдоха залишається вірна Самуїловому синові Натанові, що його дитину від неї вона стратила. Натан задумує женитися, та в дорозі стає йому Євдоха, він мусить її перед подружжям убити. Але вбиває Євдоху випадково її власний брат, Урльопник. Євдоха мала ще силу заволоктися до комори, де зазнала першого кохання. Сходяться люди, а з ними священик... Такі є українські постаті в „Sędziach", схоплені епізодично, та вірне Євдошине кохання справді — величне. У трагедії попадаються й українські вислови.[1])

А так маємо ще у творах Виспянського тільки вривчасті згадки про різні українські місцевості, як, нпр., Бар,[2]) Богородчани, Рогатин.[3]) У фрагменті „Rudera" (1904) стрічаємося з чортом Микитою.[4]) Нарешті слід би згадати, що в особистих відносинах із українцями Виспянський вимагав теплішої сердечности.[5])

Наведені гадки про українські справи, позбирані з різних писань Виспянського, є, правда, тільки виривками з цілостей, і до того насправді переважно гадки не так самого Виспянського, як властиво осіб його драм і поем із їх індивідуальним освітленням. Та проте синтеза цих гадок дасть вірний образ поглядів Виспянського на українську проблему. Отже на основі сказаного можна установити ось що:

---

[1]) Дід витається з Явдохою: „Daj ty Boże zdrowie, dziecko" (II, ст. 225), а далі каже: „Jak czort święcony" (II, ст. 261), або: Jak ja na ręku niańczył dońkę" (II. ст. 266). Замісць Урльопника в первісній редакції виступав Wojak, що співав українську пісню, зазначену олівцем:

„Oj, nema hołuba,
taj wże ne bude" (II, ст. 358).

[2]) Міцкевич згадує в „Legjon-i": „Zwoływam rycerze Baru" (III, ст. 202).

[3]) Дід у „Sędziach" показує Євдосі святощі:

„Widzisz tu medalik święty,
u rożańca, aż z Bohorodczanów,
na odpuście...
A ten wzięty
z Rohatyna...
Wszystko poświęcone
na czarty, złe duchy, złoczyńce" (II, ст. 260—261).

[4]) Надруковано в VI, ст. 45 і д.

[5]) У „Raptularz"-і записано під 5. червня 1905. р.: „W poł. wstępuję do Stanisławskiego, jest tam... jakiś rusiński młody pisarz, dziwnie chłodny i dziwnie mi obcy, był w sprawie jakiegoś nowego ucznia, zdaje się z Charkowa" (VIII, ст. 412).

1) Українські справи виступають у писаннях Виспянського в 1893—1907. р.р., отже в часі майже цілої його творчости — найбільш 1900. р.

2) Назви „Україна“ в писаннях Виспянського немає — в них є тільки загальна назва „Русь“, або назви поодиноких земель.

3) Ці літературні мотиви в'яжуться часто з поетовою малярською творчістю, одначе наша праця не займається нею.

4) Джерелами цих мотивів були: а) мистецькі праці Виспянського; б) поетовий побут у Східній Галичині; в) поетові особисті зв'язки з українцями; г) історичні студії; ґ) думка щодо ролі України в минулому й майбутньому Польщі.

5) Найлюбіші постаті Виспянського зв'язані якнебудь із Україною: Болеслав Сміливий, Станислав, Казимір В. (хоч при цій постаті не згадується про Україну), Вернигора.

6) На Україні притягає поета найбільше: чар пісні (Вернигора) та елементарна сила чистих, непофальшованих почувань (Євдоха, частинно красуні Болєслава Сміливого); зокрема він цікавиться Гуцульщиною.

7) Українська проблема займає одне з найважніших місць у творчості Виспянського: втілена в постать Вернигори, вона має стати першою підвалиною відбудови польської держави.

8) Основним мотивом цієї проблеми є: згода й нерозривна сполука українських земель із Польщею. Поет дивиться на Україну під кутом історичних земель давньої Польщі — цей погляд висловлює найкраще кн. Адам у драмі „Lelewel“ (1899):

„Od morza do morza
ma być Polska wskrzeszona“.[1])

9) Поет нерадо зачіпає польсько-українські конфлікти; коли ж їх торкається, то це приводить у нього до болючих ваганъ (Болеслав—Станислав) та роздвоєння. Сюди належить подекуди також заввага Конрада в „Wyzwolen“-і: „Nie mogę ścierpieć i znosić i słuchać, że kobieta Polka przeistacza dom męża obcego i czyni zeń dom polski... Jeżeli tak czyni, to czyni podłość... która się prędzej czy później odezwie w charakterze potomstwa.“ [2])

10) Але поряд із цим спроби відірвати українські землі від Польші дієві особи визнають за гріх.

11) У Ягайлонській добі поет бачить властиво лише два народи: Польщу й Литву; українським землям припадає тут тільки підрядна роля.

[1]) III, ст. 95.
[2]) IV, ст. 348—349.

12) Територія України виявляється в Виспянського за місцевостями так: Львів, Дрогобич, Станиславів, Богородчани, Руське князівство, Чернигівське князівство, Галич і галицькі поля, Збараж, Бар, східньо-галицьке гірське село, Червоні міста, Луцьк, Перемишль, Поділля, Запорожжя, Берестя, Люблин, Волинь, Київ, Харків, Гуцульщина — доволі багата ґалерія різних місць. З осіб виступають або хоч ізгадані: Вернигора, Євдоха, Дід, Урльопник (Вояк), гірські селяни, священик, чорт Микита, Свитригайло, Болеславова мати-русинка, Жук, невідомий письменник. Осіб цих зовсім небагато, й вони не дають образу українського суспільства.

III.

Не всі згадані твори Виспянського були за поетового життя ширшій громаді відомі. Але від часу тріюмфу його „Wesel"-я (1900) позначується в польському громадянстві помітно його вплив. Безмежний патріотизм ґеніяльного мистця й письменника, прибраний у поетичну форму пророцького візіонерства, викликав у поляків незвичайно глибоке враження, що пригадувало колишніх польських трьох ґеніїв. І не тільки поляків — він захопив частинно й українців-галичан, що, підо впливом щораз живішого розвитку українського національного життя передусім від 1898. р.[1]), вводять у поезію все частіше національно-патріотичні мотиви.

Бачимо це передусім на тому першому уґрупованні письменників української модерни, що з'єдналися були під назвою „Молода Муза" (1906—1911).[2]) На цих письменниках був слідний за-

---

[1]) Боротьба за український університет у Львові, аґрарні страйки, російська революція 1905. р. й под.

[2]) „Молода Муза" видала загалом 14 творів: віршованих, прозових і драматичних. Вона не творила якоїсь одноцільної мистецької програми, бо її члени були злучені тільки силою припадкових товариських зв'язків. Отже було це чисто зовнішне, а не внутрішне об'єднання. До того не доставало молодомузцям ідеологічного теоретика, тимто й певне були такі короткотривалі їх органи: „Світ" 1906. р. і „Будучність". Найвизначнішими поетами „Молодої Музи" були: П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, С. Чарнецький, О. Луцький, С. Твердохліб. Поетичні змагання трьох перших у дусі европеїзму й символізму схарактеризував докладно Степняк, op. cit. Всі вони були молоді люди, всі захоплювалися поезією „Молодої Польщі" (найменше Карманський). Про „Молоду Музу" див.: М. Євшан, Під прапором мистецтва, Київ, 1910; Б. Якубський у вступній статті до: „Галицької та буковинської поезії XX в.", Харків—Київ, 1930; Ф. Якубовський у вступнів статті до: „Антології"; Д. Рудик, Молодомузці, „Життя і Революція", 1925. р., ч. 12, ст. 36—45. Одначе найбільше дає згадана

галом тісний зв'язок із новою польською поезією[1]) — між іншими, бачимо цей зв'язок і в найбільщого мистця форми „Молодої Музи“ — В. Пачовського. Він дебютував 1901. р. ліричною збіркою „Розсипані перли“, де в стилі Гайне й під мелодію народньої пісні (V-ий том Чубинського!) оспівав індивідуальні, найчастіше любовні почування.[2]) Та боротьба за український університет у Львові кинула його в вир діяльности патріотичного українського студентства, що, після коротких заворушень, для протесту покинуло було масово український університет (т. зв. сецесія) — і Пачовський із кінцем 1901. р. опинивсь у Відні. Без сумніву, ці події надхнули його стати співцем незнаного майбутнього України тим більше, що вже передтим він містив у студентському органі „Молода Україна“ боєві патріотичні поезії.[3])

Вислідом цих гадок був його „Сон української ночи, трагедія“, що її творив він частинно в часі побуту в Відні; вийшла 1903. р.[4]) Зразків для свого твору поет мав доволі у все-

---

стаття Степнякова. Загальне тло тодішнього українського модернізму дав І. Миронець у вступній статі до „Прозаїків 1890—1900 р.р.“, 2 том., Харків—Київ, 1930.

[1]) Межі того зв'язку ще не визначені докладно, але я вкажу, н. пр., на те, що С. Чарнецький, пізніший перекладач Міцкевичевого „Конрада Валенрода“, сам зазначує у своїй збірці деякі переклади з польських поетів; на тісний зв'язок О. Луцького з польською поезією вказувала зараз критика, С. Твердохліб перекладав із обох мов, Б. Лепкий переселився скоро на постійний побут до Кракова й увійшов у безпосередній контакт із польською поезією, а над відношенням польської поезії до В. Пачовського сперечалися вже давно. Може найменше торкнулася польська поезія П. Карманського, та в найновіших часах і в нього добачують її відгуки. — Дуже причинилася до підтриму взаємин із польською літературою й мистецтвом тодішня українська громада в Кракові. Зокрема були відомі особисті прихильні відносини Виспянського до тієї громади. Та так узагалі ці важні взаємини ближче невідомі. Тільки з чуток знаємо, н. пр., про якісь зв'язки В. Оркана, С. Пшибишевського й ін. із українськими літератами та мистцями. А не забуваймо, що з краківської атмосфери скристалізувалася творчість хочби В. Стефаника. Бракує нам споминів про ці справи, і, не прослідивши їх, годі буде зрозуміти не тільки шляхи української модерни, але й багато польських літературно-мистецьких явищ полишиться загадкою.

[2]) Збірку привитав дуже прихильно І. Франко.

[3]) Так н. пр., є там; „З пісень болю“ („Молода Україна“, 1900. р., ч. 2, ст. 69); „Пісня борців“ (тамсаме, ст. 70); „З борби титанів“ (ч. 9 і 10, ст. 365—369).

[4]) Накладом головного видавця пізнішої „Молодої Музи“ М. Петрицького.

світній літературі [Шекспір,[1]) Словацький],[2]) але ж безпосередню спонуку до нього дав йому таки Виспянський — його „Wesele“ з'явилося в травні 1901. р. і на львівській сцені.[3]) Сполучивши минуле й теперішнє Польщі в одноцільний образ на межі сну й дійсности, Виспянський дав у „Wesel“-і не тільки різьку картину своєї суспільности, але й показав їй реальний ідеал: віру в силу власного героїзму.[4]) Глибоке враження, викликане незвичайною пластикою почувань, виведених у цій драмі на сцену, захопило й Пачовського, що хотів стати поетичним висловником гадок тодішньої української університетської молоді про Україну[5])та схопити в конкретну поетичну форму ідеї тієї нечисленної ще тоді громади ентузіястів. Намір був справді сміливий. — Та чи він удався? „Я Українець тепер!! І ревно плаче душа моя, чому ті три слова зі серця вирвані мені не повторив голос міліонів...“ — закінчує сам поет.[6]) Так драма Пачовського, як і загалом твори українських модерністів тієї пори духового перелому, скермовує свою увагу на власне соціяльне оточення, вона стає проблемою нового активного покоління української інтеліґенції під знаком загостреного психологізму та злученого з цим ліризму, з типовим невдоволенням із реальної дійсности та протестом проти неї. А що ця молода ґенерація українських інтеліґентів не мала ще міцно зорганізованої психіки, вона використовує в поезії европейські форми поміркованого символізму, спираючись так на чужі зразки.[7]) Пачовський найшов такий безпосередній зовнішній взірець у Виспянського „Wesel“-і.

Бо зв'язку між обома драмами нема що заперечувати. Сам добір осіб у обох авторів має багато аналогій. Є це живі люди й духи-примари. Між людьми бачимо представників різних, пе-

---

[1]) Пачовський знав Шекспірів „Сон літньої ночі“.

[2]) Нпр., „Sen srebrny Salomei“. — Пачовський захоплювався, за прикладом „Młod-ої Polsk-и“, Словацьким.

[3]) Дня 16. березня 1901. р. виставив „Wesele“ Виспянського краківський театр, а 24. травня львівський.

[4]) L. Skoczylas, Stanisław Wyspiański, Kraków, 1932, ст. 45

[5]) Ці гадки можна добре пізнати з тодішнього студентського часопису „Молода Україна“, що виходив від 1900. р. У статтях провідників університетської молоді (Є. Косевича, В. Старосольського, Л. Цегельського й ін.) підкреслено ідею самостійної, незалежної України, разом із симпатіями в бік соціялізму, або, як висловився В. Старосольський у промові на Шевченкових вечерницях („Молода Україна“ 1900. р., ст. 150): „свобідну, нерозділену кордонами Україну, Україну без хлопа і пана, Україну, що буде сім'єю вільних просвічених людей.“

[6]) Пачовський, Сон української ночи, ст. 290.

[7]) Так характеризує українську модерну поезію поч. XX. ст. Миронець [Прозаїки, т. II, ст. VIII—XXVII.]

редусім інтеліґентських професій. Та тільки світ духів у Пачовського казково фантастичний; у Виспянського він — історичнореальний. Автім у Пачовського історичні постаті не тільки перемагають щодо числа, але грають вирішну ролю в акції, бо власне Богдан Хмельницький є персоніфікацією діяльної сили і зриву України. У Виспянського головна акція спочиває таки в руках сучасних, а не історичних постатей. До того в польському творі інтеліґенція з'єднана з селянством. У Пачовського Марко Проклятий, мужицька душа народу, на кінці драми мало що не побиває Богдана камінням. Сміхунчик у Пачовського — це щось посереднє між Шекспіровим Паком і Виспянського Хохолом. Це — персоніфікація народнього гумору, оборонець народнього ідеалу. У Виспянського Хохол це тільки оживлений химерний солом'яний страхопуд, що іронічно приглядається з боку акції та нарешті заколисує всіх у бездушному танку. До того в українській драмі є ще Сміхунчиків рівноважник-противник — Демон, Чорний Див. Сміхунчик переймає на себе частинно й ролю Яська з „Wesel"-я, тільки він має спинити Богданового духа, щоб не дав часом гасла не в пору. Як Ясєк не сповнив свого завдання, так не долетів на час до Богдана і Сміхунчик. Але обидві драми мають одну постать спільну — Вернигору. У списі осіб у Пачовського Вернигора не зазначений, але він з'являється у другій і третій дії поруч із колишніми визначними діячами. В кінцевих „Увагах для ріжних читачів" автор пояснює: „Вернигора — український кобзарь, що перейшов в леґендарного оборонця Люблинської унії змальованєм Чайковского в повісти та Виспяньского у драмі »Wesele«. Тут тип мужика, що хоче злуки люду з інтеліґенцією для виборення спільного ідеалу". Так аж у цій постаті Пачовський утілив властиву ідею Виспянського „Wesel"-я. Одначе його Вернигора грає малу ролю у „Сні української ночі". В другій дії автор навіть іронізує собі з його ролі в Виспянського,[1]) ставлячись критично до його ідеї — спасти Польщу, починаючи те спасення від „кресів"-окраїн.

---

[1]) „А з терему золотого виходить кобзарь Вернигора в мужицькім строю...

Вернигора. Вяжіть вінець... (замовчує).
Демон. Пан Вернигора тут?
Ов, ти не скинув свій мужицький стрій?
Та ж ти у горносталях в Поляків
тепер на сцені сиплеш фунти слів,
яко спаситель Польщі і пророк,
що ти „на кресах" думаєш о ній,
даєш Мазурам обманчивуй жест
іти „на креси" Польщу будувать

Та аналогія між „Сном“ і „Wesel“-ям, очевидна й у детайлях. Головною ідеєю „Сну“ — скувати золотий вінець України, що має бути готовий на Богданів поклик. Цю ідею міг Пачовському піддати не тільки золотий ріг у „Wesel“-і, але й, н. пр., Ваґнерові твори. Але згадки про Богданову трубу, наслухування кінського тупоту, розкидання листів між люд і под. — це щось наче відгуки з драми Виспянського. Та важніше, ніж усе те, є — Вона — Україна, що в трагедії Пачовського виступає як мучениця. Вона ховає цілющу воду, її кров страшна для ворогів... Одне слово, це персоніфікація месіяністичної ідеї на Україні,[1]) тієї самої ідеї, що з нею пробує боротися Виспянський (н. пр, у „Wyzwolen“-і). Ця українська месіяністична ідея, зв'язана з пробудом романтичного історизму[2]) та романтичними мріями університетської молоді — віджила з давньої української традиції,[3]) певне підо впливом і „Młod-ої Polsk“-и і зокрема Виспянського, що боровся з нею, та насправді її позбутися не міг. Сучасні й дальші історичні події, що втягали Україну в шалений життєвий вир, тільки сконкретизували і змінили цю ідею,

---

„від моржа, аж до моржа“, дуриш люд,
що Матер Божа пише маніфест,
позичить з неба війська цілий рій,
аби той люд звалив ся на кінець
з сліпою вірою на український люд
тому, що Прусаки на нього пруть!...
Такий ти пташок там, а иньший тут,
не признаєш ся тут до тих думок,
що там голосять скрізь твої уста —
тут затягнув мужицький сірачок
назад і беш України вінець
та мрія знов тебе манить пуста,
що стягнеш весь народ під спільний стяг,
панів і люд, щоб ставить царство мас!
Даремний труд! розділюєть ся шлях...
трібуй злучити їх в оден народ,
вяжи вінець, провадь їх на царя!!

Вернигора відступає з кровавого диму взад... задержуєть ся побіч митрополита Тукальського...“ (ст. 91—92). Але Вернигора виступає далі ще раз уже як німа фіґура, побіч Гоголя, Шевченка, Драгоманова і двох ченців.

[1]) Степняк, пробуючи показати, що в Пачовського мало справжнього европейського символізму, заперечує месіяністичну ідею в нього, але це очевидне, що ця месіяністична ідея в „Сні“ виступає зовсім виразно.

[2]) Не забуваймо, що вже тоді було готових кілька томів „Історії України-Руси“ М. Грушевського.

[3]) Улюбленим мотивом у недавній українській поезії був „терновий вінок України“.

що в найближчій поезії націоналізму виринає в наступних письменницьких угрупованнях.[1])

Нарешті між „Сном“ Пачовського і „Wesel“-єм Виспянського знайдемо й майже дослівні аналогії.[2])

В сумі бачимо таке: драма Пачовського виросла на чисто українському ґрунті; на це вказує роля інтеліґенції в ній в óбразі студентів, що кують Україні золотий вінець, але оформлення цієї ідеї повстало під визначним, хоч і не виключним впливом „Wesel“-я — аналогії між обома творами є надто яскраві. Як елемент більше зовнішній, не зрісся цей вплив органічно з цілим твором, тимто його детайлі повторяються часто доволі механічно, без відповідного емоціонального ефекту, ще більше, — вони причиняються до надмірного розтягу драми. І тільки там, де Пачовський не допустив цього впливу, він блиснув чарами справжньої поезії (н. пр., у деяких стилізаціях під давніші твори). Одне слово, вплив Виспянського нівелював драму Пачовського.

Та з ідейного боку цей вплив був багато важніший: серед української мóлоді причинився він, правда, не до витвору, але до яснішого формулювання поглядів і на українську проблему, що власне в тому часі починала домагатися щораз настирливіше розв'язки. Крім цього, Виспянський вплинув на Пачовського і з чисто формального боку: ритміка й будова вірша у „Сні“ нераз зближається до віршевої будови в „Wesel“-і, але важне питання про зв'язки Виспянського з українськими поетичними досягами (ритміка, поетичні засоби й под.) доведеться нам по-

---

1) Месіяністична ідея слідна ще в поезіях П. Тичини, що стоїть у зв'язку з поезією Пачовського.

2) Н. пр., Цареслав говорить:
„Ой, горе, села всї мов занялись
пожаром, всї нараз ударили
у дзвони, люд, як бджоли з улиїв,
зі сїл висипуєсь, гуде, валить
з косами в поле — а нїяк спинить...
А хто дзвонив, нїхто вам не повість,
не знає нїби, всьо валить, жене
на поле і чекає на когось
по всїх лїсах, загонах і лугах
на знак якийсь — всьо дивить ся на шлях“ (ст. 164).

А у 19. яві у „Wesel“-і Чепец заявляє:
„a chłopi tu wsioscy już som
gotowi, i stoją tam!...
że nas tu jest ze dwieście
z kosom, cepem, żelaziwem...
niechże który wyjrzy w pole,
co sie widzi han na dole,
kandy jest krakowska scizka...“

У 26. яві оповідає Господиня:
„Słyszcie, chłopcy, podźcie patrzeć,
jakieś wojsko w ogniu stoi.
Całe pole pod Krakowem
od tych kosisków się roi...

У 32. яві пригадує собі Господар:
„Ktoś był, — kazał, — co — ?“

Таких аналогій знайдеться більше.

кищо залишити на боці, бо це питання щойно починає зарисовуватися.[1])

А що подібні ситуації викликують і подібні гадки, подібні ідейні вподоби, то важко говорити про дальше відношення Виспянського до української літератури. Можемо говорити хиба́ про деякі паралелі — і то дуже обережно, бо такі аналогії торкаються власне патріотичної поезії. Що на українську патріотичну поезію твори Виспянського мали деякий вплив, це ясне кожному, хто знає настрої серед галицьких поетів початку XX. ст. Але межі цього впливу докладніше означити годі. Досить згадати хочби драму В. Пачовського „Сонце руїни" (1911), що в ній вплив Виспянського хоче добачити Драй-Хмара. Та хоч тут справді і знаходимо згадку про Вернигору,[2]) чуємо далекий шум[3]) і голос труб,[4]) виступає тінь кривавого гетьмана,[5]) попадаються римовані ремарки[6]) й под. — то проте це не дає ще права говорити, що все це запозичене в Виспянського.

І інші поезії „Молодої Музи" (бо й „Сонце Руїни" є виданням „Молодої Музи") виявляють живі аналогії з подією Виспянського. Ось у збірці Пачовського „На стоці гір"[7]) знаходимо поему „До схід сонця".[8]) Її візіонерський характер дуже скидається на той образ у Польщі, що його бачить дух короля Казиміра в рапсоді „Kazimierz Wielki".[9]) В цій поемі Пачовського є й відгуки критики цминтарної історії,[10]) як і в Виспян-

---

[1]) Гарний почин до цього дають згадані праці Степняка; про поезію Виспянського дав знамениту працю: H. Balk.

[2]) В. Пачовський. Сонце Руїни, Жовква—Київ, 1911. ст. 35.

[3]) Op. cit., ст. 42.

[4]) Op. cit., ст. 67.

[5]) Op. cit., ст. 43.

[6]) Op. cit., ст. 64.

[7]) Молода Муза, IV, Львів, 1907.

[8]) Ст. 40—48.

[9]) Повернувшись на голос народу на землю ізнад засвітньої ріки забуття, король бачить своїх людей, що:

„trudami drogi pielgrzymiej pośnięci
legą — a już daleki odblask świtał" (розд. LXXVII).

Так і в Пачовського поетів дух хотів би співати „До люду, що спить як те море у сні..." Обидва поети бачать свій народ у занепаді й у неволі (однакова ситуація!).

[10]) Тільки Виспянський проголошує могутній протест проти замилування у власних терпіннях, що їх виявляє історія народу; а Пачовський, знаючи свою суспільність, проголошує:

„Не встануть герої в знеславній країні,
Де плюли на кости їх рідні онуки!
Знов найдуть наживу чужі на руїні...",

хоч далі питається: „Чи гідний іронії люд, що є цвіллю Руїни?" Навіть ритміка в обох авторів схожа.

ського, але і критики романтичних поетів, замилуваних у могильних настроях.[1])

Усе це, як згадано, аналогії, що ще багато не говорять — вони спричинені подібними в обох поетів настроями, у Пачовського зокрема — подіями на Україні після російсько-японської війни. А все ж у витворі таких настроїв серед молодих галицьких письменників „Młoda Polska“ загалом і Виспянський зокрема свою ролю відіграли. Раз витворений настрій давав опісля й аналогічні ситуації. Пачовський, просякнутий наскрізь романтичним історизмом і мрійливим візіонерством, шукав сформулювання своїх ідей і знаходив уже готовий шлях до нього, між іншим, і в тодішній польській літературі.

Цей „мертвецький сон“, що ми його бачили в Пачовського, повторяється ще й у іншого поета „Молодої Музи“ — С. Твердохліба.[2]) В його поезійці „Тим, що в болоті“ бачимо образи, неначе виняті з творів Виспянського [„Kazimierz Wielki“, „Wernyhora“] [3]) з очевидними відгуками з поезії Пачовського [4]) — так, що вони переходять у типові ознаки епігонства та деклямацію фраз.

І ще одного поета „Молодої Музи“ доведеться нам тут згадати — Б. Лепкого. Він сам признається, що одна з найпопулярніших його пісень „Видиш, брате мій“ повстала підо враженням вистави драми Виспянського „Noc listopadowa“.[5]) Правда,

---

[1]) Про українських поетів каже Пачовський;
„А пісню про волю Тобі (Україні) акробати
Юрби принесуть в пилі слів і полови...
Їх сьпів твоє слово дощаду знеславить...“

[2]) С. Твердохліб, В сьвічаді плеса, Львів, 1908.

[3]) „Поглухли, посліпли, в безстидній дрімоті...
Не війсь над мерцями русалчиним летом,
Не страш, не жахай їх кличем Вернигори!
Не встануть, хоч будуть валитися гори...
Хай сплять, не буди їх!...“ (ст. 25.)

[4]) У поезійці „Попри шпилї мідяними рядами“ читаємо:
„Днї і ночи, рано й вечір чекають,
Чи не йде зов степів від Славути?
Йдуть лїта, води в море тїкають,
Але гомону труб — не почути,..
Лицарі! Товариство!... в пожарі!
Ваші чола скаменїли від болю —
Лице стидом загоріло у хмарі,
Що народ не скидає неволю!...“ (ст. 58.)

[5]) „Поезійка „Журавлї“ написана „у Кракові, року 1910. Я вертав з театру, з драми Виспянського »Noc listopadowa«, під ногами шелестіло пожовкле листя, а над головою лунали крики відлїтаючих журавлів. Вірш склався немов сам із себе, без мого відома й праці“ (Лепкий, Писання, I, ст. 387).

„Noc listopadowa“ дає високо емоціональні осінні настрої, є там навіть згадка про журавлів,[1]) але коли вже дошукуватися першої спонуки для написання пісні Лепкого, то вона лежить далеко ясніше в „Legjon“-і.[2]) Та дослідник поезії Лепкого В. Сімович добачує аналогію між Лепким і Виспянським у самих основах його поетичної творчости — в тому примусі, що приневолює поета творити, в самому способі творби та у злуці неоромантизму з реалізмом.[3])

Нарешті ще одна далека аналогія поетичних мотивів у Виспянського і в українському письменстві. Фантастичній леґенді про Федьковичевого „Короля Гуцула“, що спить заклятий у Сокільському, відповідає у Виспянського довша поетична фантазія в рапсоді „Bolesław Smiały“.[4])

— — — — — — — — — — — — — — — —

---

[1]) Висоцький говорить: „...leććie, żórawie, rozniešcie po polach skry z płonących chat“.

[2]) Тут у 9. яві Рапсод відповідає Міцкевичеві:

„Z legjonami,
w on czas, kiedy odlot ptaków,
jakoby żórawne klucze,
wiódł Polaków, gnał Polaków
coraz dalej polskich szlaków
na te burze, na te burze.
I wichr w oczy i grad tłucze,
żórawne się łamią klucze,
żórawne się skrzydła łamią.
Serce zbrzydło, miłość zbrzydła,
Ciało strute, serce strute:
Ot i połamane skrzydła...“ (III, ст. 228.)

Тут маємо всі основні мотиви пісні Лепкого, навіть ритміка в обох поетів недалеко відбігає одна від однієї.

[3]) Сімович (В. Верниволя) так характеризує світогляд Лепкого: „Усе, що в світі твориться, повстає, все воно являється висловом якогось невідомого мусу (пор. висказ Виспянського: „mus mię woła...“), і боротьба з тим мусом — це життя. І поет, якщо він творить,... робить це... передусім того, що робити мусить“ (Лепкий, op. cit., ст. XIII—XV). Але в боротьбі з тим „мусом“ Лепкому доводиться схилитись. Далі порівнює Сімович так: „Колись казали про польського поета драматурґа й маляра Виспянського, що він, пишучи драми, все мав перед очима сцену... Щось подібне можна сказати і про Лепкого. Забіраючись до малюнків словами, він неначе має перед собою палету“ (тамсаме, ст. XLII).

[4]) „...że gdzieś w Karpatach Król Chrobry zaśnięty,
w grotach, u wstępu do podziemnych lasów,
jego rycerstwo i on jak zaklęty...“ (VII, ст. 80 і д.).

У кінцевому висліді можемо про відношення С. Виспянського до України сказати ось що:

1) Вплив України на Виспянського був досить значний — і то в різних напрямах: у ідеях, мистецькому виразі та в опоетизуванні дійсности; з другого боку, Виспянський спричинився до розвитку й скріплення української модерни в мистецтві й поезії, найбільше в скристалізуванні й оформленні ідей, в удосконаленні віршевої форми та в мистецькому виразі.

2) Сила ґенія Виспянського налягала нераз нівеляційно передусім на український мистецький вираз.

3) Гадки Виспянського про Україну будили між українською суспільністю критичну засторогу, хоч його вогненний патріотизм поривав за собою й українську суспільність, поглиблюючи й її патріотизм.

4) Гаряча й чиста любов своєї батьківщини в Виспянського, замінена на могутні мистецькі цінності, має моменти вселюдської ваги — вона передалася й іншим народам (н. пр., українцям), викликуючи в них своєрідні явища.

5) Зокрема в Галичині ці ідеї спричинились до скріплення українського історизму (викликаного й іншими причинами) та своєрідного українського месіянізму.

6) Щодо літературних напрямів, то вплив Виспянського виявивсь у скріпленні українського неоромантизму, що лучився з реалізмом — але ця остання справа вимагає ще докладнішого розгляду.

Потенціяльність мови.

Написав: ***Агенор Артимович.***

Я виходжу з поглядів Ф. де-Сосюра. Його відкриття різниці між мовою[1]) [langue] і говіркою [parole], чи балачкою, можна порівняти тільки з відкриттям Америки. Тільки я думаю, що тут треба маленького „пересуву ваги“, як то при перекладах кажуть.

Насамперед я дозволю собі сказати, за що *я* вважаю мову, й де *я* бачу різницю між мовою й говіркою (балачкою, мовою говореною).

Передусім я не вважаю мову за *ἐνέργει*-ю Гумбольдта, за діяльність. *Ἐνέργεια*, діяльність, це — говірка. Мова щось тривале, тривке, мова, це — тривала, тривка можливість. Вона — намір, щось задумане. Рефлекси, це властиво — не мова, а то ж той, що говорить, мусить наперед знати, щó хоче сказати, і той, що слухає, може розуміти те, що говорять, тільки тому, що вже передтим знає значіння слів.

Мова належить до семіологічних систем, кожне слово мусить мати якесь значіння, мусить бути *σημεῖον*. А кожна семіологічна система є потенціяльна, існує in potentia. Ці знаки мусять уже наперед існувати, мусять мати своє призначення, мусить бути зв'язок із тямками. При семологічних системах инакше й бути не може. Кожна семіологічна система мусить уже існувати перед практичним ужитком, бо мусить бути знана обом сторонам. Тóму, що дає знаки, й тому, що знаки приймає (н. пр., сиґнали моряків прапорчиками). А то з соціяльного погляду вона була б безкорисна, непотрібна. Так воно є і з мовою. Той, що говорить, і той, що слухає, мусять наперед знати, яке значіння мають ці різні знаки, слова, граматичні будови,

---

[1]) Ferdinand de Saussure, „Cours de linguistique général“, цитуємо далі з 12. видання, „publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger“, Париж 1922.

звороти, різні інтонації. Як цього не знає ні один, ні другий, то ціла мова зайва — як незнана, чужа мова.

Маленька замітка. Як і де ця мова існує перед ужитком, перед реалізацією, перед висловом, перед говіркою, це справа філософії, хай філософи займаються цим питанням. Звичайно думають, що — в мізку, в різних мізках, у всіх колективно, разом; так каже бодай де-Сосюр[1]). Я відмовляюся від відповіді, це не моя річ, я кажу тільки: мова можливість, існує — in potentia. Той вислів я маю від Дмитра Чижевського[2]), він уживає його про загальну фонологічну систему. І деинде вживається теж цього вислову, н. пр., у Сосюра: virtuel, virtuellement[3]). Про потенціяльність мовних явищ говорить В. Матезіюс[4])...

Це зовсім не наша річ, де й як можливе таке існування, де й як таке існування in potentia відбувається, як власне річ мається з такими можливими системами, що все ж таки можуть бути предметом наукових дослідів. Ми цим не займаємось, це належить до філософів.

Мова належить — а це доказав де-Сосюр без сумніву — до семіологічних систем, отже мусить існувати вже перед уживанням як можливість, in potentia. Коли є знаки на щонебудь, що мають якесь значіння, щось означають, коли є слова із своїм значінням, різні граматичні форми, мовні звороти, різні інтонації, а все це може змінятися в вислові, в ужитку, в реалізації — то все це мусить існувати тривало як можливість, in potentia. Кожне мовне явище існує як можливість, in potentia.

Щоб не було ніяких непорозумінь, я хотів би ще докладніше підкреслити, щó я розумію, й чого не розумію під цими назвами, „мова" й „говірка", „langue" і „parole", „Sprache" й „Rede". Мову я вважаю за систему можливостей говірки, себто — дійсного говорення; говірка це — реалізація мови, себто здійснення можливости говорити. Це не перешкоджає, що ця можливість говірки повинна бути доцільна, повинна бути нормою, щоб слухачі розуміли — адже можуть бути й хиби.

---

[1]) ibidem, ст. 30, див. далі, ст. 135.

[2]) „Psychologie und Phonologie", Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 4, Прага, 1931, ст. 15.

[3]) н. пр., Cours de linguistique général, ст. 30, див далі, ст. 135.

[4]) V. Mathesius, O potenciálnosti jevů jazykových, Прага, 1912, див. далі, ст. 138.

Та мова це не тільки літературна мова, а говірка — діялект, говір. Перед реалізацією й говір є мовою, langue, можливістю говорення, зате по реалізації й т. зв. літературна мова є говіркою, parole, дійсне говорення. Дійсна різниця між одною і другою — то факт реалізації, здійснення однієї з тих можливостей, що їх система й є властива мова, тимто ми й говоримо про потенціяльність мови. Коли вибір одної з різних можливостей уже стався, коли одна можливість уже здійснена, то маємо до діла з parole, із говіркою, дарма що можемо говорити й найчистішою літературною мовою. Коли вже говоримо, то це вже — говірка, parole.

Правда, коли ми говоримо про літературну мову, то звичайно маємо на думці літературну мову як норму: *що* треба, *що* ліпше з різних можливостей вибирати, цю або ту, отже ще перед реалізацією, а то по реалізації вже за пізно, це вже не буде мова. Так, із другого боку, говір, діялект належить до говірки, коли маємо на думці дійсну, зреалізовану мову. Коли ми кажемо, що, н. пр., гуцули кажуть *п'єть, єк, мнєсо*, замісць — *п'ять, як, м'ясо*, то маємо на думці норму, звичку, закон, можливість, які гуцули завсіди здійснюють, реалізують; у цьому випадку говір беремо за систему можливостей, за норму, то й говір уважаємо за мову.

Отже мова, langue, є система семіологічних можливостей перед реалізацією, а говірка, parole, то вже зреалізована, здійснена мова. На жаль, ми не маємо такого слова, що означало б мову й говірку разом, як, н. пр., французи, де langage є langue і parole разом, докупи.

З цього виходить, що де-Сосюр не має рації, коли відділює фонему від мови, від langue, і приділює її де говірки, до parole. Він це робить тому, що фонема звичайно не зв'язана з тямкою, з поняттям. На його погляд, слово, де той зв'язок існує, належить до мови (і це є правда), а фонема, де того зв'язку немає, нібито належить до говірки, до parole (а це не є правда). Бо ж фонема — елемент слова. Таксамо як слово потенціяльне, як слово існує in potentia, належить до мови, і фонема, як елемент слова, теж мусить існувати in potentia, теж належати до мови. Зате, коли слово зреалізоване, висловлене, то його елемент, елемент уже висловленого, дійсного слова, звук, належить до говірки, до parole. У де-Сосюра зникає, затирається гряниця між мовою й говіркою, але те, в чім

вона властиво лежить, думка про потенціяльність мови, вона снувалася бодай перед його очима.

Таксамо де-Сосюр виключає з мови фрази, синтагми, різні комбінації і приділяє все це до говірки, мовляв, „питома, властива прикмета говірки, це — свобода комбінацій“ [1]). Але що існують і сталі, неначе закам'янілі фрази та звороти, то такі Сосюр приймає до мови. Та треба признати, що в домені синтагми немає гостро відрізаної грянниці між фактом мови, ознакою колективного вживання, й фактом говірки, що залежить від індивідуальної свободи. Є тьма-тьменна випадків, де тяжко склясифікувати якусь комбінацію одиниць, тому що й один і другий фактор спільно продукували її, і то в пропорціях, яких певно означити не можна [2]).

Здається, тут Сосюр зовсім далекий від нашого погляду про потенціяльність мови. Але ж фрази, синтагми, комбінації мусять таксамо вже перед реалізацією говіркою існувати в мові, існувати in potentia, отже належать — до мови. Таксамо й різні інтонації, „каденції“, „антикаденції“ (Карцевського) і т. д. В питанні цілком досить питайної інтонації, і не треба окремого слова, щоб висловити цей граматичний факт. І це все належить до мови, мусить належати, бо існує вже **перед** говіркою.

Але й Сосюр деинде знов шось инше говорить, може, ця думка про потенціяльність мови, як я вже сказав, бодай снувалася перед його очима. Ось видавці „Cours“-у Баллі й Сеше, його учні, які його слухали і властиво повинні б знати, *як* він це собі думав, кажуть ось що: „Акустичний образ це par excellence природна репрезентація слова, такого віртюального (себто, потенціяльного) факту мови, без огляду на всяку реалізацію говіркою“ [3]). А й Сосюр сам каже: „Вона (себто мова) — це скарб, депонований практикою говірки в суб'єктах, що належать до того самого колективу, граматична система, що існує virtuellement,

---

[1]) Cours de linguistique général, ст. 172. („le propre de la parole, c'est la liberté de combinaisons...“).

[2]) ibidem, ст. 173. („Mais il faut reconnaître que dans le domaine du syntagme il n'y a pas de limite tranchée entre le fait de langue, marque de l'usage collectif, et le fait de parole, qui dépend de la liberté individuelle. Dans une foule de cas, il est difficile de classer une combinaison d'unités, parce que l'un et l'autre facteurs ont concouru à produire, et dans de proportions qu'il est impossible de déterminer“).

[3]) „L'image acoustique est par excellence la représentation naturelle du mot en tant que fait de langue virtuel, en dehors de toute réalisation par la parole“ (ibidem, ст. 98, помітка).

(себто потенціяльно, в можливості) в кожнім мізку, або докладніше, в мізках колективу (ensemble) індивідуїв“ [1]). Отже граматична система існує віртюально, її можна фіксувати: „...лексикон і граматика можуть бути її (себто мови) вірною репрезентацією, бо мова це склад (depôt) акустичних образів, і письмо — доторкальна форма тих образів“ [2]). А це не було б можливе, коли б мова не була чимось сталим, не була чимось тривким. „Вона річ така дуже різна (distincte) від говірки, що людина, якій узято, яка втратила можливість уживати говірки (parole), зберігає мову, наскільки розуміє звукові значки, що їх вона чує“ [3]).

Отже коли Сосюр це писав, то мусіла йому ця правда, думка про потенціяльність мови, бодай снуватися перед очима. Це дійсно так і буває. Коли лексикон, граматика можуть бути вірним образом мови, можуть наче її віддзеркалювати, то мова вже перед реалізацією її, перед говіркою, мусить існувати як можливість, існувати in potentia, і то стало, тривало.

А це ніщо, що Сосюр назвав мову „un objet de nature concrète“ [4]), конкретною. Це знову тому, що Сосюр за мало відрізняє мову від говірки, що занедбує справу потенціяльности мови. Це тому, що мова може бути в кожній хвилині р е а л і з о в а н а говіркою, як стій, зараз-таки, кожний раз, що цього навіть очікується. Прапорові сиґнали моряків, знаки глухонімих можна теж називати конкретними, і вони є конкретні, але щоб бути мовою, семіологічною системою, мусять наперед бути умовлені, існувати перед реалізацією як можливість, — in potentia. Чи це можна називати конкретним, то — спір за с л о в а, за н а з в у.

Але „мова, то скарб депонований...“ і т. д. Тим більший скарб, чим вона, як потенціяльна, дає при реалізації, при го-

---

[1]) ibidem, ст. 30 („C'est un trésor déposé par la pratique de la parole dans la sujets appartenant à une même communauté, un système grammatical existant v i r t u e l l e m e n t (підкресленя наше, *А. А.*) dans chaque cerveau, ou plus exactement dans les cerveaux d'un ensemble d'individus“...)

[2]) ibidem, ст. 32. („c'est cette possibilité de fixer ...qui fait qu'un dictionnaire et une grammaire peuvent en être une représentation fidèle, la langue étant le depôt des images acoustiques, et l'écriture la forme tangible de ces images“).

[3]) ibidem, ст. 31. („elle — себто, la langue — est si bien une chose distincte — від la parole — qu'un homme privé de l'usage de la parole conserve la langue, pourvu qu'il comprenne le signes vocaux qu'il entend“).

[4]) ibidem, ст. 32.

вірці різні можливості до вибору, різні синоніми, фрази, синтагми, інтонації, тощо, так що з цього дійсного скарбу можна черпати тьму-тьменну можливостей.

Тут треба розрізняти двояку категорію потенціяльности, в залежності від того, чи різні можливості живуть у мовній свідомості, чи не живуть, чи при реалізації є можливий який вибір, чи його немає. Перший випадок є тоді, коли мова вибирає з різних можливостей, які живуть у мовній свідомості, коли, напр., ми маємо вибір між різними синонімами, синтагмами, комбінаціями, тощо, коли маємо вибирати між різними стилями, інтонаціями, поезією і прозою й т. д. Це все явища мови, що живуть у мовній свідомості, де мова, сама потенціяльна, дає різні можливості й дає вибір. Сюди належать і мови різних функцій, напр., поетична мова, мова наукових творів, урядницька, тощо, allegro-, lento-форми, якщо так говорять навмисно, свідомо.

Але є ще й друга категорія, де потенціяльність є не в мові, а в її реалізації, в переході від мови до говірки. Це тут не різні форми мови, що живуть у мовній свідомості, і що з них мова дає вибирати: тут немає жадного вибору, реалізація відбувається тут несвідомо, різниця не живе в мовній свідомості. Це — головно царство звуків, царство фонетики. Фонема — елемент мови, має обмежене число знаків, що ними можна її пізнати й відрізнити, диференціювати від инших фонем. Усі ці знаки для мови прикметні, релевантні, всі вони живуть у мовній свідомості. Зате реалізація фонеми — звук, має не тільки ці для мови релевантні прикмети фонеми, але, крім того, ще й безліч знаків, для мови нерелевантних знаків, що не всі живуть у мовній свідомості, і не всі з них можна вжити для диференціяції. І ця несвідома реалізація є також потенціяльна, це є друга категорія потенціяльности мови, при переході, як ми сказали, від мови до говірки, при реалізації фонеми звуком. Ця реалізація відбувається в різних одиниць різно — а то б не можна було пізнати людини „по голосі" — і то не тільки в різних одиниць, але й у тої самої людини не все однаково. Те саме слово висловлює вона раз із більшою дбалістю, докладно, коли воно живе в мовній свідомості людини, коли людина вважає, що воно так потрібно, а другий раз знов недбайливо, бо вона знає, що слухачі й так її розуміють.

Я наведу тут на це приклад, що рівночасно вказує на те, яка важна це справа в науці. Олена Курило[1]) міркує, ніби в українській мові ненаголошене „*е*“ і „*и*“ не є дві різні фонеми, що є тільки одна ненаголошена фонема „и“. В неї наголошених голосівкових фонем є в українській мові 6 (*а*, *е*, *и*, *і*, *о*, *у*), ненаголошених тільки 5, бо „*е*“ і „*и*“ творять тільки одну фонему; мовляв, вони в вимові майже однакові так, що їх не можна одної від одної розрізнити, пор. „*плетú*“ і „*плитú*“. В полеміці проти неї твердить і доказує В. Сімович, що ненаголошені „*е*“ і „*и*“ є таки дві різні фонеми. Сімович наводить цілу низку прикладів, де не тільки наголошені „*е*“ або „*и*“, але й ненаголошені диференціюють слова (*і мене́ не мине́*... в Шевченка й т. д.). Та вони не тільки (перед наголосом і після наголосу) диференціюють слова, але й різні форми в відміні[2]) імен (voc. sing. *наро́де* й nom. pl. *наро́ди*) та дієслів (3 ос. sing. praes. *блúсне* і imperat. *блúсни*). Отже дарма, що ці дві фонеми реалізуються подібно, висловлюються майже таксамо, в мовній свідомості вони живуть, мусять жити як дві різні фонеми.

Тут ми бачимо, яка важна ця потенціяльність при реалізації. Коли тільки мова, і наскільки мова сповняє свою функцію, коли не може повстати ніяке непорозуміння, то й недбала реалізація не може шкодити, навіть і тоді ні, коли дві різні фонеми при реалізації однаково звучать. Але коли важно, щоб не повстала двозначність, тоді вже докладніше, з більшою дбайливістю мову реалізується. Коли я кажу, н. пр. „*наро́де мій*“ або „*наро́ди мої*“, то тут така велика дбайливість зайва, і так кожний, що слухає, знає, що одне — voc. sing., друге — nom. plur. Але коли треба, то я „*наро́де*“ й „*наро́ди*“, себто це „*е*“ „*и*“ в цих словах докладно реалізую, відрізняю, хоч вони ненаголошені.

Та я думаю, що й усякі звукові зміни (дефонологізація) і повстають са́ме з таких недокладних реалізацій, треба тільки,

---

[1]) Збірник секції граматики української мови (Науково-дослідчий Інститут мовознавства при ВУАН, кн. І,) Київ, 1930, ст. 229 (стаття О. Курилової: „До поняття фонеми“).

[2]) Праця, прочитана з початком 1933. р. на засіданні празького „Лінґвістичного Гуртка“ та „Українського історично-філологічного Товариства“ у Празі, принята влітку того самого року до друку редакцією журналу „Slavia“ (по-німецьки) — досі не надрукована. Ред.

щоб вони згодом перейшли в мовну свідомість. Прикладів на це — багато.

Зовсім справедливо каже В. Матезіюс, що „статичне хитання є з багатьох поглядів важною прикметою мовних явищ... і признання цієї правди помагає вирішити кілька цікавих лінґвістичних питань“ [1]).

[1]) „O potenciálnosti jevů jazykových“ (Věstník královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1911), Прага, 1912, ст. II, 3 (сторінкування кожної статті — своє: „statická kolisavost je na mnoha stránkách důležitou vlástností jevů jazykových... a uznání této pravdy pomáhá řešíti několik zajímavých otazek linguistických“ (підкреслення автора, *А. А.*). В цій праці проф. Матезіюс доторкається хитань у часокількости голосівок у південно-англійській вимові освічених верстов і обговорює цікаве питання самостійности слова в реченні. На діяфони в англійській мові звертав мені увагу проф. Б. Трнка, наприклад, англійці вимовляють раз mils, то знову milts.

Про поголоснене українське „л".

Написав **Василь Сімович.**

В українській мові появляється поголоснене (вокалізоване) *„л"* у двох випадках:

1) у праславянських сполуках ъl+cons., ыl+cons., типу: *doṷh, voṷk*, та

2) в чоловічому роді минулого часу після голосівок, типу: *čytaṷ, xot'iṷ, koloṷ, xodyṷ.*

Перше явище українська мова поділяє з полабською (tåusty, våuk), з білоруською та із словінськими говорами, друге бачимо ще й у білоруській мові та в деяких говорах північноросійської (олонецький, потемський). Щось подібне знає в обидвох випадках і сербохорватська мова, а саме — її штокавський говір, при чому тут це явище чисто фонетичне, обхоплює в с і випадки в мові: коли *л* найшлося після голосівки, воно все, на різний спосіб, поголоснювалося, порівн. dug, vuk — із одного боку, і — čitao, chodio; oreo [орел — orla], deo [діл — dela], і далі: stô (stola), vô (vola), і навіть seoski (сільський), čitaonica (читальниця), з другого. Тимто в порівнянні з українським поголосненням *„л"* анальоґія н е п о в н а. Єдина білоруська мова виявляє тут повну анальоґію, до того ж рефлекс поголосненого *„л"* ув обидвох випадках той самий, що й у мові українській (voŭk, chadźiŭ).

* * *

У першому випадку ми в українській мові маємо до діла з явищем чисто фонетичним. Кожне »*l*« у сполуці: ъl, ыl+cons. вокалізується, і то не тільки в корінних українських словах, але й у запозиках (пор. *шовк*). У таких словах, як *Холм*, *„л"* живе тільки тому, що це н а з в а, подібно, як воно й досі залишилося в назвах місцевостей, головно, на західній українській території, пор. *Волчківці, Долге, Здолбунів, Столпє* і т. д. побіч — *Товсте*, хоч у перших трьох назвах, побіч архаїчного *„л"*, почуєте в устах народу нову вимову: *Вовчківці, Довге, Здовбунів*[1]) Зате у прізвищах таке *„л"* уперто нераз зберігається (пор.,

[1]) Вимова з „л« — інтеліґентська, а інтеліґенція зберігає архаїчну форму підо впливом польської, чи російської урядової номенклятури

н. пр., *Волк, Волчук, Должицький, Чолган* і т. д.). Щодо „*л*“ у слові *»полк«* (таксамо *»полковник«*), то воно збереглося, бо *полк* — військовий термін. А проте побіч архаїчного *»полк«* живе в говорах і нове *»повк«* (poụk), пор. Словник Грінченка III, ст. 233.

Цікаво помітити, що таке поголоснене *»л«* появляється вже в памятках XV. ст. (вперше в Минеях із 1489 р.: *»невдовзѣ«*, пор. „Русскій Филологическій Вѣстникъ“, 1893, № 1, ст. 101). Тоді ж таки воно почало появлятися, за анальоґією, в запозиках із польської мови, де ця мова мала сполуку *oł + cons.*, пор. *Витовтъ* (буков. грамота з 1425. р.), *Кгастовтъ»* (грамота з 1452. р. в „Archiwum ks. Sanguszków I, ст. 47 — при польському Gaschtoltowycz, ibidem, ст. 67). Так і тепер ми маємо в усіх таких запозиках із польської мови, де є сполука *oł + cons.*, — українське *ов (оụ)*, пор.
żołnierz — *жовнір* (у прізвищі — *Жолнірчук*)
kołnierz — *ковнір* (наддніпрянське „комір“ — тепер літературне — явище пізніше)
kołdra — *ковдра*
kołtun — *ковтун* (у прізвищі — *Колтунюк*) і навіть
ołtarz — *вівтар* < овтар [із іканням].

Сюди належить: *бовван, бовваніти* (пор. поль. bałwan, рос. балван), *бовдур, ковпак* (у прізвищі — *Колпачкевич*), *бовтати* і т. д.

У сполуках із иншими голосівками в запозиках, н. пр., у сполуці

$a + l + cons.$

вокалізація *»л«* цілої української етноґрафічної території не обхопила. Ми вживаємо частіше

ґвалт (Gewalt, gwałt), *малпа* (małpa), ніж — *ґвавт, мавпа,*
і знаємо тільки
шталт та архаїчний церковний *псалтир*.[2])

До того ж у перших двох прикладах (хоч слова „мавпа“ вживає, н. пр., Леся Українка, тільки *ụ* в цьому слові знає Словник Грінченка, II, 395, обидві форми допускає академічний російсько-український Словник, III, 7) — сполука *аụ+cons.* викликує в нас враження вульґарности.

Та українська мова знає кілька слів, що в них у сполуці якийнебудь (не—о) *voc. + l + cons.*

(пор. Dołhe, Wołczkowce, Zdołbunów, в УССР урядова назва „*Здовбунів*“, рос. Здолбуново). Пор. іще бойківську назву села „*Довжки*“ або „*Вовче*“ (ця остання назва записана в С. Рабіївної, пор. Dialekt Bojków, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności“, т. XXXVII, червень, 1932, № 6, ст. 23, в місцевій фонетичній вимові *цоụč'у*[e]), хоч бойки кажуть і „*Должки*“ та „*Волче*“ (з записів Ярослава Рудницького в терені; за дані — щира йому подяка. *В. С.*)

[2]) хоч., н. пр., Огієнко пише і „псавтиря“.

появляється на всій українській території то *»l«*, то *„u̯“*, при чому форми з *»u̯«* виступають, іздебільша, на заході, на сході переважають форми з *»l«*, але ж відомі одні та другі:

саджалка (на сході) й *саджавка* (на заході),
сопілка „ „ „ *сопівка* (здебільша, на заході, здрібніле тільки — *сопілочка),*
горілка „ „ „ *горівка* (на цілому укр. етн. просторі, здрібніла форма: *горілочка* й *горівочка*, Грінч., I, 311),
гойдалка (Чернигівщина[1]) й *гойдавка* (Гуцульщина[2])
тарахкалка й *тарахкавка* (Грінч., IV., 247)
гаїлка (на сході) й *гаївка* (на заході обидві форми).

Появу такого поголосненого *»л«* у перших пятьох прикладах легко засоціювати з дієслівними формами минулого часу чол. роду дієслів: саджати, сопіти, горіти, гойдати, тарахкати *(саджав, сопів, горів, гойдав, тарахкав)*. В останньому слові, де етимольоґія ще неясна (зводять же „гаїлку“ з „глагілкою“, себто, зі словом „глаголати“), появу *u̯* можна пояснити собі такою народньою етимольоґією, як:

май : маївка = гай : гаївка.

А так, вокалізоване *»л«* бачимо ще йно у слові *пів,* порівн. ст.-укр. полъ. На наш погляд, коріння цього *u̯* треба шукати у сполуці

polъ + vъtora,

де голосисте *»l«*, після занику глухого *»ъ“*, асимілювалося до найближчого *„v“* [як, н. пр., у слові *molva* > *mova*], отже

**pōu̯u̯tora* > **pōu̯tora* > *puu̯tora* > *piu̯tora*[3])

(в инших славянських мовах *„v“* випало, н. пр.. в поль., чи в рос.), при чому із затратою слова *„вторий“* ув українській мові пропала і свідомість того, що це слово зложене[4]), а просто

---

[1]) Пор. Матеріяли до українсько-руської етнольогії, III. (за редакцією Хв. Вовка), вид. НТШ., Львів, 1900, ст. 169.

[2]) Пор. Бронислав Кобилянський, Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття (Український діялектологічний збірник, кн. I. видання ВУАН., „Праці діялектологічної комісії“ під головуванням акад. А. Е. Кримського), Київ, 1928, ст. 38. Кобилянський занотовує, побіч цієї форми в гуцулів, ще й загально-відому скрізь форму: „гойданка“.

[3]) Можна тут говорити і про випад *u̯* < *l* у першій половині слова в тому часі, коли корінне *o* перейшло було в *u*, як це воно сталося у слові „пуголовиця“ (*polъ + holovyća > *pōu̯holovyća > puu̯holovyća), але ж тоді важко говорити про повстання (абстрагування) окремого терміну *»пів«*.

[4]) У мовній свідомости простого народу вже здавна немає розуміння, що, н. пр., *„вівторок“* тому так зветься, що це другий день після

абстрагувався окремий технічний термін на число $1^1/_2$ (півтора); до того ж часу перша частина сполуки дісталася до таких числових висловів, як: *півтретя, півчверта* і т. д., а далі й до слів: *північ, південь* (останнє слово вже нової формації за анальоґією до *„північ“*), і нарешті абстрагувалося окреме слово *пів*, побіч *половина*. В инших подібних випадках ми так загально в українській (і літературній) мові поголосненого *„л“* не бачимо, пор. *на-с-піл*, як не бачимо його, зрештою, так узагалі в середозвуці, пор. *иволга, гилкотіння, гилкотати* й далі: *галка, булка, кобілка, голка* й т. д.

Правда, у значній частині південно-західніх українських говорів (Бойківщина, Гуцульщина, Покуття, Опілля, Буковина, північна Басарабія) видко в середозвуці сильну тенденцію до поголоснювання *„л“* після голосівок перед твердими приголосівками, головно перед сучасними наростками -ка, пор. *k'iu̯ky* (кілок—звідтіля подекуди називн. одн. k'ivok, пор. Janów, Gwara Moszkowiec..., ст. 49), *kobiu̯ka* (кобеля) або гуц. *tobiu̯ka* побіч тобілка, *pyᵉu̯ka* (пилка, звідсіля навіть здрібніла форма pyvočka= пилочка), striu̯ka (стрілка), *vyu̯kyᵉ* (вилки), *Botyᵉu̯ka* (село Ботелка[1]). Ця тенденція така сильна, що поголоснення захопило й палятал̇ізоване „л“, де воно (головно перед сучасним наростком -ко, -ка, -ник, -ний, -ба, -це) диспалятал̇ізувалося. Відома вона й на Лемківщині, пор. *t'iu̯na,* чи декуди *k'iu̯na* (тільна) korowa, побіч *t'ilna, biu̯še* (більше), *konopeu̯ka* (конопелька), а далі на Бойківщині: *ćiru̯no* (ціпильно), *pčiu̯nyi̯* (бджільний), *striu̯ba* (= стрільба), побіч *strilba*[2]), *videu̯ci* і *videlci;* на Гу-

неділі, або *„повторити“*: сказати щось удруге (є розуміння = сказати щось іще раз). Тимто в назві „вівторок“ могла так легко появитися редуплікація *„в“* в назвуку. Галицька інтеліґенція довго силкувалася підтримувати в себе цю свідомість (що „вівторок“ другий день після неділі), тимто, всупереч народній назві на майже всьому просторі українських земель, пробувала вводити назву *„второк“*, та тільки після війни ця назва пропала з (часописного) ужитку.

[1]) Пор. С. Рабіївна, op. cit. ст. 23; Б. Кобилянський, op. cit ст. 38; J. Janów, Z fonetyki gwar huculskich, „Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, vol. II, Краків, 1928, ст. 266, 271; Janów, Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych, Львів, 1926, ст. 40, 50; І. Зілинський (приклади з Опілля), фонетичні записи, які ласкаво відступив для використання, й за які висловлюю йому тут щиру подяку; буковинські приклади (*kobiu̯ka)* — з власних записів; із старшої літератури, пор. Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880, ст. 68.

[2]) Записи І. Зілинського; Яр. Рудницький записав на Бойківщині назви сіл: Kau̯ne (Кальне) Uhou̯ńa (Угольня).

цульщині: *spiųnyk*, побіч *spilnyk*, *meųnyk*, побіч *melnyk*, *syųnyį* побіч *sylnyį*[1]), *poneďiųnok*, побіч *poneďilnok*, на Покутті: *mizyųnyį* і *mizylnyį*, *maďiųnyća* і *maďilnyća*[2]), над Дністром *śpiųna* (= спільна, Janów, Gwara Moszkowiec, ст. 90), на Буковині: *pužiųno* (пужально) і т. д. Явища ці захоплюють, як бачимо, суцільну територію — ізофона тягнеться вужем від української частини Карпат (Лемківщина в l > ų в таких випадках участи не бере, там майже кожне l = ų), підходячи до Дністра, й далі переходить трохи Дністер—, але ж у порівнянні з цілістю українських земель ця територія — невелика. Всі ці явища — другісні, пізніщі, нові[3]). Тимто, маючи на увазі цілість української етнографічної території, треба погодитися з тим, що, так узагалі, поголоснення „л" в українській мові в середозвуці, [в визвуку складів] поза праславянською сполукою *ъl*, *ьl* + *cons.* та поза деякими запозиками з чужих мов (із польської), і то у сполуці *ol* + *cons.* — немає.

Але ж на тій самій території відоме поголоснення *»л«* після голосівки й у визвуку слів, в абсолютному визвуку, пор. *vių* (вола), *popių* (попелу), *sťiu* (стіл) або *śťių*, а то й *śćių*, *ųoreų*[4]) (орел) або *voreų* (на буковинській Гуцульщині, в селі Ізворі, вже й род. одн. — орева́, таксамо над Дністром, див. Janów, Gwara Moszkowiec... ст. 49: *ųoreųa* побіч *ųorla*), *kotéų*, род. одн. — котева́[4]) і далі таксамо, головно на Гуцульщині й на Покутті, і на Буковині, деколи й на Бойківщині: *pośćių*[5]) побіч *pośćil'* (= постіль — Городище, пов. Самбір), *pokių* (= покіль),

[1]) J. Janów, Z fonet. gwar huc., ст. 282; Кобилянський, op. cit., ст. 38 (до речі, в нього приклади з „l" та „l'" посплутувані).

[2]) Цікаво відмітити, що в цих південно-західніх українських говорах ця ізофона (знов Лемківщина залишається збоку) збігається — ясна річ, незалежно від неї — з иншою ізофоною (теж другісним, новіщим явищем): помягченням кожної приголосівки перед *i*, без огляду на те, з чого вона повстала (на Гуцульщині ще не кожної, здебільша, тільки після t, d), отже: *ńis* (род. одн. носа) — і *ńis* (жін. рід: несла), *ťik* (току і текла) й т. д.

[3]) С. Рабіїівна, op cit., ст. 18, 19, 23; J. Ziłyński, Opis fonetyczny języka ukraińskiego. Краків, 1932, ст. 35; Janów, Gwara małoruska Moszkowiec..., ст. 49, 50, 112; цікаво, що на Бойківщині буває, як це помітив Яр. Рудницький, поголоснення *»л«* у визвуку назв гір, нпр., *Mončių*, *Senečių*, хоч — *hucul*; у гуцулів цього не буває, пор., *Mončil*.

[4]) Вже в Огоновського (op. cit., ст. 68) занотовані подібні форми, пор. фіјавонька, пор. у Янова: pyvočka, (=пилочка), k'ivok (=кілок) в селі Мошківцях, op. cit., ст. 49, 50.

[5]) Запис І. Зілинського.

zakiц̯ (=закіль), *vitkiц̯*[1]) (=відкіль), *dośiц̯* (=досіль—на Буковині)[2]) — прикладів цих покищо ще небагато.

Решта ж української етноґрафічної території (9/10 всієї) в таких випадках поголоснення „л" в абсолютному визвуку не знає, воно обмежене виключно [крім лемківських сіл у доріччі Попраду, де живуть іще форми з „л"] на чоловічий рід минулого часу дієслів після голосівки. Тимто виринає сумнів, чи можна обидва ці явища зєднювати й говорити загалом про фонетичну появу *ц̯* < *l* у формах дієслова, та чи можна говорити про споріднення щодо поголоснення „l" між українською мовою та сербською [Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, von St. von Smal-Stockyj und Theodor Gartner, Відень, 1913, ст. 468], бо ж у тій мові кожне „l" після голосівки, в усіх випадках, хоч і на різний спосіб, вокалізується.

А проте досі лінґвістика, здебільша, звязувала одне з одним обидва явища, вважала їх за фонетичні, добачувала в обидвох випадках в українській мові поголоснення „l". Так дивився на них А. Соболєвський (Лекціи по исторіи русскаго языка, IV. вид., Москва, 1907., ст. 1907)[3]), О. Огоновський (Studien, ст. 68-69), Ст. Смаль Стоцький і Ф. Ґартнер (op. cit., ст. 44), що подають XVII. в. як час, коли ця вокалізація „wurde allgemein durchgeführt" (приклади: *žoltъ* — жовтий, *pьsalъ* — писав).

Пояснення на ці явища в цих учених або зовсім немає (Соболєвський), або вони—загальні. Зате находимо пояснення в А. Шахматова (Курсъ исторіи русскаго языка, ч. II, изданіе 2.— літоґрафоване — Петербургъ, 1910/11, ст. 135; Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка, „Энциклопедія славянской филологіи", выпускъ 11,$_1$, Петроградъ, 1915, ст. 308), та в С. Кульбакіна (Украинскій языкъ, Харків, 1919, ст. 39), при чому один і другий учений обговорює обидва явища вокалізації (poц̯nyį, daц̯) — разом.

Шахматов у „Курс"-і на згаданому місці підносить, що, мовляв, „*ł* въ концѣ слога, ассимилируясь предшествующей гласной задняго ряда (отже — *o, a, y, ц̯*), переходило въ болѣе задній оттѣнокъ, изъ котораго впослѣдствіи развивалось *ц̯*; тамъ, гдѣ *ł* стояло въ постоянной ассоціяціи съ словами *ła*, *łu*, *ły* и т. д. (отже: стола, столу, столы), въ родственныхъ словахъ,

[1]) Приклади з Гуцульщини, зап. Зілинського; пор. Кобилянський, op. cit., ст. 38.

[2]) Инші приклади з Буковини, див. Огоновський, op. cit., 68.

[3]) При цій нагоді треба замітити, що форма сгл҃дал҃ъ єсмь у грамоті рязанського кн. Олега після 1350. р. сюди не належить.

подобной ассимиляціи *ł* предшествующей гласной не могло быть. Такимъ образомъ напр. въ существительныхъ муж. рода *ł* сохранялось безъ измѣненія подъ вліяніемъ *ła, ło, ły* косвенныхъ падежей; также въ родит. словъ женск. и ср. рода [отже— кобил, бо — кобили, кобилам і т. д.]; напротивъ, въ несклоняемыхъ причастіяхъ на *ł* [отже: xodiłъ > xodyų] долженъ былъ совершиться переходъ *ł* въ *ų*; въ серединѣ словъ *ł* переходило въ *ų* въ исконномъ сочетаніи *oł* + согласная, а въ сочетаніи *oł* передъ старымъ суффиксомъ-ък такой переходъ былъ задержанъ вліяніемъ родственныхъ словъ: *голка* подъ вліяніемъ *»гол«* род. мн., а также *»голок, голочка«* (бѣлор. *гарэлка* подъ вліяніемъ *»гарэлочка«*). Въ настоящее время видимъ распространеніе *ų* также и на причастныя формы на *eų, ių*, но думаю, что въ древности при *daų* существовало произношеніе *xodił...*" Иншими словами, Шахматов допускає, що був час, коли ми повинни були говорити, н. пр., *stoų* (стіл), *kaų* (кал), *kobyų* (кобил), попри — *orel, popel,* таксамо *daų* — попри *xot'il.* Тільки ж до переходу *l* в *ų* в іменників, де перед *»l«* були велярні голосівки, не допускали форми, де після „*l*“ були голосівки заднього ряду (н. пр., stola, stoly, stolu; kobyly, kobylu і т. д.), тимто в таких випадках, мовляв, *l* зберігалося.

Ніколи не можна виключати впливу одних форм на другі, тільки, щоб той вплив не виходив механічним, отже незрозумілим. Такий вплив буде ясний, коли якісь форми функціями близькі одна до одної [в цьому випадку найкраще в формі наз. одн. чол. роду допустити вплив кличного відмінка]. Але ж тоді не буде зрозуміло, чому форма чол. роду дієприкметника оперлася впливові спорідненої форми жін. й сер. роду (dala, dalo), а форма множ. чолов. роду таки не допускала переходу „*l*“ в *ų* з її голосівкою переднього ряду після „*l*“ (dali). Здається, таке пояснення не вдоволяло й самого Шахматова, тимто в „Очерку древнѣйшаго періода“ воно вже трохи змінене[1]). Тут російський учений „исключенія изъ общаго правила о переходѣ *ł* въ *ų* въ

[1]) „...наиболѣе вѣроятнымъ представляется предположить, что *ł* въ концѣ слога измѣнялось въ *ų* сначала только послѣ нѣкоторыхъ гласныхъ, вѣроятнѣе (підкр. наше, *B. C.*) всего послѣ гласныхъ лабіализованныхъ *o, u*; въ сочетаніяхъ же съ предшествующими *a, y,* а также съ *e, i, ѣ* сохранялось ł; кромѣ того *ł* сохранялось и за *o, u* тамъ, гдѣ вліяніе аналогіи затрудняло его измѣненіе въ *ų*; такъ подъ вліяніемъ *vał — vała, mѣł — mѣła*, вмѣсто *stoų, poų* при *stoła, poła*, являлось произношеніе *stoł, poł.* Впослѣдствіи, уже по устраненіи физіологической причины, приведшей къ переходу *ł* въ *ų*, звуки *ł* и *ų* въ концѣ слоговъ распредѣлились въ извѣстныхъ случаяхъ по

концѣ слова“ вияснює тим, що, мовляв, „первоначально онъ (перехід) былъ ограниченъ еще какимъ нибудь физіологическимъ условіемъ, отсутствіе котораго позволяло сохранить *ł* въ указанномъ положеніи“, і приймає перехід *l* на *ų* у визвуку складу насамперед після лябіялізованих *o, u,* зате, на його думку, „*l*“ у сполуці з попереднім *a, y, e, i, ѣ* — зберігалося, а далі зробила вже своє анальогія.

Це пояснення Шахматова приймає й Кульбакін, який теж допускає, що „вѣроятно, измѣненіе *l* въ *ų* ...было ограничено первоначально какимъ либо добавочнымъ условіемъ: нпр., положеніемъ послѣ *o, u*“, отже, треба припустити, що первісно було *čuų*, але *dał, bił*, було — *stoų*, але — *kozьł*, а далі анальоґія довела до теперішнього стану (*daų—stil*)[1]). Для нас цікаве тут у Кульбакіна те, що він говорить про вплив форми part. praet. act. I. типу *davъ, bivъ* на форму part. praet. act. II. типу *dalъ, bilъ*, хоч, як бачимо, становище його в справі вокалізації *l* не різниться ні в чому від Шахматового.

Обидва ці пояснення — ніщо більш, як гіпотези, які можна зрозуміти з погляду фізіольоґічного, але ж хоч і які вони бистроумні, то відгонить від них штучним конструктивізмом, потвердження їх не дають ні факти мови, ні її історія. Самі автори дуже непевно її ставлять (вѣроятно, предположительно, ограниченія какимъ нибудь физіологическимъ условіемъ, устраненіе физіологической причины...). Не диво, що переконати вони нас не можуть. Сумнів, що в українській мові появу *ų* в чол. роді минулого часу треба трактувати нарівні з рефлексом праслав. сполуки *ъl, ьl + cons.*, отже, що в першому випадку ми маємо до діла теж із фонетичним явищем — залишається далі.

* * *

Цей сумнів щодо фонетичного походження *ų* в формах part. praet. pact. II. в український мові висунув перший Кость Михальчук у критиці на працю А. Соболевського: „Къ южнорусской діалектологіи“ III., »Малорусское нарѣчіе«, надруковану

грамматическимъ категоріямъ: такъ въ им. пад. ед., р. мн. и въ уменшительныхъ съ суффиксомъ *-ъk* удерживалось систематически *ł*, между тѣмъ въ причастіяхъ *ų* вмѣсто *ł* проникло и въ положеніе послѣ гласныхъ *a, i, ѣ, y*“ (Очеркъ..., ст. 308).

[1]) „...слѣдовательно было предположительно: *čuų*, но *dał, bił, stoų*, но *kozьł*; подъ вліяніемъ формы прич. прош. склоняемой *дав-* (давъша род. п.), *бив-* обобщилась форма съ *ų* (в) въ причастіяхъ на *ł*; наоборотъ — подъ вліяніемъ отношеній *kozьl — koz(ь)la* и т. п. вмѣсто *stōų—stoła* явилось *stōł* : *stoła* (позже *стіл—стола*)“, пор. Украинскій языкъ, ст. 39, § 56“.

в журналі „Живая Старина“ [вип. IV. 1892., ст. 3—6]; цю свою критику помістив Михальчук у „Кіевск-ій Старин-і“ т. XLII., 1893., відділ „Библіографія“, ст. 479—480. Там читаємо таке:

„Исключительное употребленіе *в (ў)* вм. *л* только въ причастныхъ формахъ: *даў*, *ішоў* и проч., прозишло, повидимому, вслѣдствіе простой замѣны (при благопріятномъ отчасти фонетическомъ условіи: ассимиляціи и сліянія *ц* съ *в*) формъ II-го дѣйствительнаго причастія прош. вр. м. рода на *-лъ* формамъ I-го древняго такогоже причастія на *-въ* — при постоянной дальнѣйшей, вѣроятно, также поддержкѣ этого формами въ родѣ *даўши* (= др. *давъши*) — уравненной съ нею *ішоўши* (= др. *шьдъши*) й т. д. Уже въ XV. ст., въ грамотѣ кіев. кн. Семена Александровича встрѣчаемъ: *хотѣв*, вм. *хотѣлъ;* въ памятникахъ же XVI и XVII ст. онѣ становятся чаще. Однако формы женс. и ср. рода съ *л* остались неприкосновенными: *да-ла* и проч. Аналогическое явленіе представляютъ, кажется, общерусскія формы: *несъ, умеръ* (I. проч.), вм. *неслъ, умерлъ* (II. проч.) при *нес-ла, умер-ла* и проч. Во всѣхъ другихъ случаяхъ конечное *л*, насколько знаемъ, въ малорусскомъ нарѣчіи всегда сохраняется, укр. *стілъ, білъ камінь* и проч.“.

Іще далі пішов акад. А ґ а т а н ґ е л К р и м с ь к и й. Уже у своїй „Украинск-ій Граммати-ці для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья“, Москва, 1907, I., вип. 1, ст. 90—96 вказує він на те, що в українських памятках одне і друге part. praet. act. вже здавендавна вживалося в ф у н к ц і ї ч а с у й наводить приклади вже з Ізборника Святослава з 1073. р. Те саме бачимо пізніш у його праці „Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася“ (пор. Акад. Ол. Шахматов і акад. Аг. Кримський, „Нариси з історії української мови“ та „Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI—XVIII вв.,“ вид. Укр. Акад. Наук, Київ, 1924). Там на ст. 105. читаємо: „Видко з XI віку нахил висловлювати минулий час не тільки-но причасником на *-»лъ«* („онъ да*лъ* єсть“, „они да*ли* суть“), але й причасником на *-»въ«* („онъ да*въ* єсть“, „они да*ъше* суть“), наприклад, в київ. Ізборнику 1073 р.: онъ є събра*въ* (л. 77 об.), „є да*въ*“ (л. 89), „устави*въ*“ (л. 23 об. = *ἐδουγμάτισε*), то що. Із них згодом у множині запанувала форма тільки на *-„лъ«* [пор. сьогочасне малоруське (sic!) „ми да*ли*“, хоч іще в XV. віці для мр. (себто українських) грамот звичайна була форма типу „мы взǒзрѣ*вше* есмо“,] а в однині—навпаки: тепер запанувала виключно форма на *-„въ“* (пор. сьогочасне мр. — себто українське — „він да*в*“, „він зібра*в*“, „він устави*в*“, те, що по великоруськи: „онъ да*лъ*“,

„онъ собра*лъ*“, „онъ устави*лъ*). В „Украинск-ій Граммати-ці“ на ст. 90—96 прикладів більше, н. пр., із XII. в.: якоже и Х[ристо]съ бы*въ* єсть (Богословіє Йоанна екзарха болгарського), ст. 93, з XIV. в.: євагельскый источник' наводнився и всю землю покрывъ и до насъ пролиявся (список із „Слова“ митрополита Іляріона з XI. в.)[1]) і т. д.

Дуже важні для нас приклади з XVI. та XVII. ст., що їх наводить Кримський у своїй граматиці на ст. 95—96., приклади, де форми обох дієприкметників мішаються між собою щодо функцій, де, з одного боку, читаємо, н. пр., *приодѣвъ* у функції минулого часу, і—*приступильше, оставильше* [язлівська четвероєвангелія з XVI. в.] *приодѣлши* [в Галятовського] — в функції part. praet. act. I. Поплутання *„л“* із *„в“* в обидвох формах указує на правописні хитання у способі, як передавати *ў*, пор. іще приклади з XVI. в.: *вольторъникъ,* наведений у Шахматова „Очерк“ у, ст. 308, „Курс“-і, ст. 136, у Кримського Граматиці I., ст. 89 — останній приклад із луцького акту 1583. р., або переписане українське імя *Явтух,* чи *Йовтух,* із церк. Єvтихїй латинськими буквами „*Joltuch*“ (з цього вже за писаними актами прізвище: *Скоропис-Йолтуховський),* Кримський, Грам., I., ст. 397. у помітці, *Елфимія,* Київ. помяник XVII. в.: народнє українське *ў* в формі „в“ могло видаватися писареві простим, вульґарним, і він переписував його буквою *„л“*.

Шахматов на здогад А. Кримського не звернув належної уваги[2]), мовляв „нефонетическое объясненіе этихъ формъ“ йому „представляется невѣроятнымъ... уже потому, что въ ж. и сред. родѣ находимъ окончанія -ла, -ло, во мн. числѣ -ли“ (Очеркъ древнѣйшей исторіи..., ст. 308).

Сумнів щодо фонетичного походження *ў* у згаданій формі висловив і Є. Карський (Бѣлоруссы, т. II.,$_1$, Варшава, 1908, ст. 397—403).

Появу *ў* в чол. роді мин. часу дієслів уважає й О. Бузук (Нарис історії української мови, Київ, 1917, ст. 36) за форму

---

[1]) Приклади з Галицько-волинського літопису, що їх подає Кримський у своїй граматиці дуже непевні; пор. Войшелкъ убоявъся того же и бѣжа; Тренята же попередивъ и убивъ Товтивила и нача княжити (ст. 93), і на це і вказує сам Кримський; тут може збити зпантелику сполучник (и), який народня українська мова в таких випадках знає (пор. приклади: В. Сімович, Граматика української мови, Київ-Ляйпціґ, ст. 429).

[2]) Пор. його вислів: „пытаясь объяснить (формы мин. часу) какъ старыя причастія на -въ“, Очеркъ, ст. 308.

„зовсім иншого походження“, ніж *ц* у прасл. сполуках *ъl, ьl+cons.*; на його погляд, „*в* зам. *л* виникає тут не фонетичним шляхом, а чисто морфологічним, а саме в наслідок впливу дієприкметника минул. часу на *-въ, -въши*“, та тільки він не погоджується з Кримським, який ніби „ототожнює цілком розглянуті форми“ із старими формами дієприкметника на *-въ*, мовляв, „проти цієї думки (Бузук іде за Шахматовим) промовляє захования (!) *л* у фор. жін. і сер. роду“ (ibidem, ст. 78).

Є. Тимченко не висловлюється ні сяк, ні так (Курс історії українського язика, 2. вид., Київ, 1930); він думає, що „питання про ц в дієсловах вимагає ближчого дослідження“ (ст. 184), але ж із слів „само собою (перехід *»л«* в „*ц*“ в дієслів) воно одночасове з переходом *-ол-* в *-оц-*“ (ст. 183) можна зогадуватися, що він таки вважає *ц* в дієсловах за явище фонетичне (відносить його до XV. в.)

Для нас дуже важна думка Кримського, таксамо велику вагу для пояснення самого явища має, на основі наведених прикладів, його сконстатування того факту на українському ґрунті, що, зрештою, відомий і в инших славянських памятках, знаний і в староцерковнославянській мові — сплутання функцій обох дієприкметників минулого часу. Правда, виходячи з теперішнього граматичного думання, нам не дуже то й легко вияснити собі той шлях, який вів до поплутання функцій обидвох дієприкметників у напрямі їх присудковости. Наростки обидвох дієприкметників — номінальні, семантично були, мабуть, близькі один до одного [давъ — той, що дав і далъ — (більш-менш) той, що дав] — тимто легко part. praet. act. I. у сполуці з допоміжним дієсловом могло набрати функції присудка. Та як не як, факти мови, засвідчені памятками, на таке сплутання функцій обох дієприкметників указують.

Та, залишивши з боку справу функційну, правда, незвичайно важну, але ж і дуже складну (з погляду теперішнього граматичного думання), придивімося до відносин між обидвома формами з погляду структури української мови. Структуральні ж закони української мови, мови як чогось цілого, як системи, кажуть, що форма чол. роду мин. часу склалася на основі такої відповідні (кореляції) обидвох дієприкметникових форм:

paslъ : pasъ = znalъ : znavъ.

На основі фонетичних законів української мови „*l*“ у першому члені першої частини відповідні після приголосівки „*s*“ відпало, тимто тут обидві форми між собою злилися. Навіть

коли устаткувалися закони ікання, і то в якійнебудь формі, н. пр.:

neslъ : nesъ = ńusl : ńus = ńisl : ńis,

то це нічого в суті справи не зміняло. Це видко і в тих мовах (білоруська) і говорах (північно-московських), що закону ікання не знають, але ж знають відпад „l“ після деяких приголосівках у формі чол. род. мин. часу та поділяють із українською мовою в цій формі перехід „*l*“ на „*u̯*“.

У схронольоґізованій кореляції виглядало б це так:

pas (< paslъ) : *pas* (< pasъ) = x : *znau̯* (< znavъ)

x = *znau̯*

Иншими словами:

коли ізлилися між собою форми в першому випадку (*paslъ*, *pasl* — *pas*), то, для однородности будови мови, вони злилися і в другій частині відповідні, при чому вплив тут мав другий член першої частини кореляції, який наче б то на око усував перший член і робився панівним. Коли в першому випадку запанувала єдина вже форма дієприкметника (*pasъ*), то мусіла запанувати вона і в другій частині кореляції [*znavъ* > > *znau̯*], при чому ці єдині вже форми перебирали на себе функцію тієї форми, яка чи силою звукових законів (у 1. випадку) перестала існувати, чи просто її витиснула з мови друга форма (у 2. випадку).

Це тим легше могло статися, що в українській мові пропала зовсім не тільки функція давнього part. praet. act. I., але і зникла зовсім і сама давня форма, залишившись тільки в закостенілій формі instr. pl. (як форма способова, пор. по-руськи, по-польськи й т. д.) на -ши (*пас-ши*, *ніс-ши*, *знав-ши*) з окремою функцією [1]). Влегчити шлях до того, щоб ці форми одна з одною злилися, могли й деякі фонетичні переміни серед новішої формації українських дієслів, таких, як: **plyvlъ*, **revlъ* („v“, „ev“ — із презентичних форм), де „l“, після випаду глухого, губи-

[1]) В деяких народніх піснях виступає й ця форма у присудковій функції, нпр., у загально відомій пісні „Калино, калино, чом не процвитаєш“, складеній дванацятискладовим віршем (6 + 6), із цезурою після шостого складу, читаємо таке:

Сумне дівча, сумне, сумне-невеселе,
дві нічки не спало, дрібний лист писало,
дрібний лист писало та на почту слало
до свого милого, що вірне кохало.
Милий рано вставши, лист перечитавши,
тяженько здихнувши, ревне заплакавши.
Як молодий жовнір по касарни ходит, і т. д.

Правда, пісня вояцька...

лося в визвуку, пор. *плив, рів,* і далі — *пливла* (і *плила*), *ревла*[1]).

На цьому прикладі, де на основі кореляції:

$$pas \left(< \begin{matrix} \text{pasъ} \\ \text{paslъ} \end{matrix} \right) : pasla = ply\underset{\frown}{u} : \text{x}$$

$$\text{x} = ply\underset{\frown}{u}la$$

утворилася форма жіночого (й середнього) роду (а далі форма plural.), видко, як мова йде до створення однієї системи в формах, тимто й вирівнялися дериваційні звязки між поодинокими формами.

* * *

Цікаво, що ці форми позливалися саме в тих мовах, де в формі part. praet. act. II. „*l*" після деяких голосівок відпало (укр., білорусь., півн.-моск. говір). Що таке злиття не доторкнуло російської літературної мови — пояснюється непереможним впливом церковнославянської мови, що під ним складалася російська літературна мова; підо впливом церковщини зберегла російська літературна мова й форму part. praet. act. I. в відомій функції (*знавъ*), і в цій функції ця форма й досі живе у свідомости російського народу. Північно-московські говори не брали участи у творбі російської літературної мови, тимто в цих говорах злиття обидвох форм part. відоме.

В польській мові, де немає тепер part. praet. act. I. в давній формі, бачимо в закостенілій прислівниковій формі на *-szy* протилежний вплив, ніж в українській мові: кінцеве *ł* part. praet. act. II. після приголосівок довго зберігалося, і то так сильно, в мовній свідомости, що вдерлося навіть у закостенілі форми part. praet. act. I., пор. pasłszy, niósłszy і т. д.

Погляд про структуральне злиття обох форм потверджує й історія української мови, підтверджують і українські мовні памятки. Кінцеве „*l*" у формах part. praet. act. II. після деяких приголосівок відпало вже в XV. ст. (пор. приклад із 1473 р., записаний у ЗНТШ., т. CXXIV., його наводить Тимченко, op. cit., ст. 183: *дорадивъся*); у XVI. ст. процес злиття міг закінчитися, і са́ме в тому часі починають мішатися в минулому часі форми з *л* та *в*, отже форма з *в* (*ṷ*) була вже в народній свідомости для функції минулого часу — жива. Цікаво, що тоді появляються вже і другісні форми part. praet. act. II., утво-

[1]) Автім є ще такі українські говори (лемківські, в доріччі річки Попраду, як подають записи Зілинського), що не знають переходу *l* > *ṷ* в формі чол. роду мин. часу (dal, znal, chodyl), хоч утратили форму part. praet. act. I., але ж у прасл. сполуці *ъl, ьl* + *cons.* — *ṷ* знають. На те, що ці говори зберегли „*l*" у цій формі, могла вилинути польська мова.

рені просто з форм мин. часу, типу: *вывѣвши, найшовши* (В. Шимановскій, Очерки изъ исторіи русскихъ нарѣчій, Черты малорусск. нарѣчія XVI—XVII. в., ст. 88), пор. *вивів, найшов* — а це тільки доказує, що погляд на злиття обох форм — правдивий. Тільки ж такі дієприслівникові форми входили в мову спроквола, коли зважити, що старі форми появляються спорадично ще з початком XIX. ст. (пор. у Квітки *„увійшедши“*, хоч тут не виключений і церковний вплив у цього автора).

Коли так дивитися на появу *ṷ* в чол. роді мин. часу дієслів після голосівки, то виходить ясно, що це явище—не фонетичне, не має нічого спільного ні з загальною начебто вокалізацією „l“ після голосівок в українській мові, з його поголосненням у праславянських сполуках *ъl, ьl + cons.*, а явище — структуральне, що появилося в ділянці морфольоґії в висліді тенденції вирівнювати дериваційні звязки в одну системну цілість, тимто можна його назвати й — морфольоґічним.

Таким чином висновки наших міркувань про вокалізацію „*l*“ в українській мові такі:

1, вокалізація „*l*“ у праславянських сполуках *ъl + cons.*, *ьl + cons.* обхоплює ввесь український мовний простір, це явище фонетичне;

2. крім цих сполук, появляється *ṷ* на місці „*l*“ в середозвуці після *o* (*ol + cons.*) у запозиках із чужих (з польської) мов (за анальоґією до першого випадку, де праславянське *ъl, ьl + cons.* давало в староукраїнській мові *ol + cons.*);

3. появу *ṷ* < *l* після инших голосівок у середозвуці деяких іменників поясняє асоціяція до форм чол. род. мин. часу подібних дієслів;

4. вокалізації „*l*“ у визвуку складів (у середозвуку) й слів (абсолютному визвуку) українська мова, — в останньому випадку, крім чолов. роду дієслів у мин. часі, — в $^9/_{10}$ свойого мовного простору не знає; поява його в південно-західніх говорах — явище нове, другісне; в цих околицях появляється ṷ й на місці паляталізованого *l* (l'), де це ṷ виступає побіч *l;*

5. ṷ в чол. роді мин. часу дієслів явище — нефонетичне, а морфольоґічне, спричинене структуральними законами української мови (злиття в цьому роді форм part. praet. act. I із формами part. praet. act. II); таким чином

6. українська мова щодо поголоснення „l“ виявляє не повну анальоґію із сербохорватською мовою.

Авґуст Харамбашіч і Тарас Шевченко

Написав: ***Лука Луців.***

I. АВҐУСТ ХАРАМБАШІЧ (1851—1911).

Авґуст Харамбашіч народився в році Кобзаревої смерти і вмер у п'ятдесяті роковини смерти Шевченка. В 1879 р. склав іспит зрілости й записався на правничий факультет загребського університету, та вже 1881. р. викинули його з університету за участь у протиурядовій маніфестації. Палкий студент посвячується журналістичній праці, але одночасно студіює право в Відні, а згодом знову в Загребі. В 1887. р. австрійська влада арештує його за поезію „Три молитви", він відбуває шестимісячну в'язницю і тратить можливість продовжувати студії. В 1890. р. він знову записується на університет і за кілька літ стає адвокатом. З його громадського життя треба б іще згадати, що 1910. р. хорвати вибрали його послом.

Авґуст Харамбашіч був гарячим хорватським патріотом, у своїх поезіях закликає до бадьорости та витривалости, і сам дає зразок працьовитости, а рідним майстрам слова радить оспівувати славу й волю, боротися із злом та дбати про добро свого народу [1]).

Писати вірші Харамбашіч почав уже на шкільній лавці. Більшість його поезій появилася в 80. рр. минулого віку. І так, перша збірка політичних і патріотичних віршів вийшла 1883. р. [„Slobodarke"], рік пізніше появилися його „Sitne pjesme" (дрібні пісні), в 1887. р. „Tugomilke" — збірка ліричних віршів, у 1889. р. Харамбашіч видав збірку поем „Pjesničke pripoviesti", а 1892. р. збірку лірик „Nevenke". Його найбільша поема „Rob" (Невольник) вийшла окремо в 1888. р. В 1895. р. „Хорватська Матиця" видала вибір із його творів під заг. „Izabrane pjesme".

Хорватський поет перекладав мало не з усіх слов'янських мов, до того ще з німецької, французької й італійської. З укра-

---

[1]) August Harambašić, „Izabrane pjesme", Загреб, 1895, ст. 217.

їнської мови, крім Шевченка, — перекладав іще оповідання Марка Вовчка й написав про письменницю осібну студію під заг. „Marko Vovčok. Život i djela“, Загреб, 1899.

З оригінальних творів Харамбашіча більше значіння мають його ліричні поезії; на поеми його критика не звертає майже ніякої уваги. В його ліриці вибиваються два основні тони: любов батьківщини й еротика, та й вона підпорядкована патріотичним почуванням. Ідеал його жінки це не живе з кров'ю і тілом єство, а вимріяна, майже абстрактна постать, символ краси й добра, вона має бути найліпшою дружиною й ідейною помічницею чоловікові в боротьбі за волю Хорватії [1]). Харамбашічів ерос це тільки наче тінь його патріотичного етосу: в нього перша рана в серці є — батьківщина, що терпить тяжку кривду, і щойно другу рану в його душі заподіяла любов [2]).

Хоча Харамбашіч писав у 80. роках, у часі позитивізму в філософії та реалізму в мистецтві, то духом він романтик. Із найбільшим захопленням згадує минуле свого народу, бачить у історії Хорватії тільки ясні постаті, самих відважних львів. В поемі „Hrvatskoj“ дивується, де ділася колишня слава, де пропала давня корона, меч і скипетр, де ті Зрінські, Франкопани, де Крешіміри [3]). Він звертається до бана Зрінського, щоб устав із могили та повів свій народ до боротьби за волю, бо на світі панує нужда, неволя й сум, їх не можна знищити сльозами, тільки гарячою кров'ю [4]), Поет заповідав своїм землякам, що воля Хорватії коштуватиме багато крови, чимало жертв. Хорватські критики закидали Харамбашічеві, що він свому синові, замісць цяцьки, рад би був дати на іграшку шибеницю, а собі, після смерти, на гробі поставити „vješala“, а не хрест [5]). Та зпоза тих його слів ясно було видко віру, що Хорватії засяє сонце волі, що для неї прийде золоте майбутнє. Харамбашіч, співець хорватського націоналізму, кликав своїх братів

---

[1]) A. G. Matoš, Feljtoni i eseji, Загреб, 1917; про Харамбашіча ст. 53—86.

[2]) Izabrane pjesme, ст. 125.

[3]) Izabrane pjesme, ст. 12, 15, пор.:

Gdje slobode sad su dani,
Što ih Hrvat cienit zna?
Gdje su Zrinski, Frankopani,
Gdje su ona lava dva?

[4]) ibidem, ст. 13, 8.

[5]) Dr. Dragutin Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti, Загреб, 1921, ст. 14; Matoš op cit., ст 66.

до праці під гаслом „Хорватія хорватам“, що вже досить тих 300 літ, коли хорвати проливали кров за чужинців [1]).

У любовних поезіях Харамбашіч стоїть на ґрунті народньої поезії, часом і сам зазначує, що пише „на народній мотив“ [2]), та на це вказує й формальна сторінка його лірики: він наслідує народні рими та ритми, і взагалі послуговується народніми мистецькими засобами [3]).

Збірочка „Nevenky“ містить 60 поезій, кожна по 12 рядків. Ось одна як зразок його лірики:

Vidiš, dušo, na nebesih
One dvije zvjezdice, —
Čini mi se, to su oči
Pokojne mi majčice;
Al već gasnu, a po cvieću
Eno sjajne rosice,

Čini mi se, majčine su
Mile, svete suzice;
Ona mene ljuto žali,
Što me rano ostavi,
I što mlad mi život gine
Ah, bez tvoje ljubavi.

Деякі віршики (н. пр., зі збірки „Ružmarinke“) читаються немов народні пісні, й аж просяться, щоб їх заспівати [4]).

Але не завжди в поета панує така простота та економія слова. Темпераментний автор попадав часто в гіперболізм та патріотичну реторику, нагромаджуючи тілько образів, що серед повені инших барв затиралася основна [5]). Часто в багатословній патріотичній реториці автор дорогі діяманти справжньої поезії замінював на фальшиві, хоч і блискучі шкла. А проте Харамбашіч відограв свого часу немаловажну ролю в хорватській літературі. Матош зве його поетом народньої енергії, що будив патріотичні почування, що боровся за права нації як сучасник Барреса й Кіплінґа [6]).

Хорватська критика підносила, що Харамбашіч завдячує свою творчість чужинним поетам. Прохаска бачить у тих поезіях впливи й наслідування Віктора Гюґо („від нього взяв деякі рядки майже дослівно“), Леопарді та Кардуччі [7]). Матош стверджує, що Харамбашіч наслідував іще Змая, Шеное та Пре-

[1]) Izabrane pjesme, ст. 210—211.

[2]) ibidem, ст. 92.

[3]) ibidem, ст. 163.

[4]) Пор. „Ružmarinke“, 1887 р., 4 видання, ст. 12. і д.

[5]) При описі дівчини Смільки в поемі „Rob“ поет послуговується предовгим паралелізмом. Перша частина (ст. 44) цього паралелізму складається з 8 рядків, в кожній парі рядків бачимо один поетичний образ. Бідна сиротина в'яне, як в'яне фіялка, як тужить ластівочка, як блідне червоно-рожева зоря, як завмирає солодка, мила пісня.

[6]) Матош, op. cit., ст. 80, 85.

[7]) Прохаска, op. cit., ст. 15.

радовіча, а то й Гайне [1]). Та про Шевченка хорватські й сербські дослідники Харамбашічевої творчости й не згадують. Матош підносить, що Харамбашіч перекладав Шевченка, а Прохаска і про це не згадує.

II. ХАРАМБАШІЧЕВІ ПЕРЕКЛАДИ ШЕВЧЕНКА.

У першій половині XIX. віку серби й хорвати майже не цікавилися українською літературою [2]). На це склалося багато причин. Др. Бадаліч жаліється на тодішні політичні відносини, серби захоплювалися тоді величчю централістичної Росії, тимто їм не під смак були самостійницько-федералістичні ідеї Кирило-Методіївців [3]). І з російської літератури серби цікавилися тоді тільки офіційними письменниками, такими, як Греч, Булґарін та Сєнковський — і не звертали майже уваги на Лєрмонтова, чи Гоголя. Таксамо й польські письменники (Міцкевич, Словацький, Красінський) не находили тоді симпатиків у сербів [4]). Та нам здається, що тут причина і в тому, що не було ніяких зв'язків між сербами й українцями.

Перші звістки про Шевченка дісталися до Сербії від українців з колишньої Австрії. З початком 60. років XIX. в. в Галичині ширився культ Шевченка, головно між гімназійною й університетською молоддю. По містах у Галичині й поза нею студенство влаштовувало тоді концерти, і ось 1866. р. на Шевченківському концерті в Відні промовляв сербський студент Ґеорґієвич [5]).

Заснована в 1867. р. львівська „Правда“ обмінювалася українськими виданнями з чужинними видавництвами. Зі Львова післали тоді до білгородської „Вил“-и Стояна Новаковича твори Марка Вовчка, Стороженка й Шевченків „Кобзар“ видання Кожанчикова, й Новакович сердечно відгукнувся на посилку Ол. Барвінського: мовляв, серби „мовби вже з природи приятелі українців“. „Коли читаємо“ — писав він — „і перекладаємо опо-

---

[1]) Матош, op. cit., ст. 82.

[2]) Про зносини українців з Сербами до XVIII. віку див. працю В. Гнатюка „Зносини Українців з Сербами“ („Науковий Збірник в честь М. Грушевському“, Львів, 1906; П. А. Заболотскій, „Русская струя въ литературѣ сербскаго возрожденія“, Варшава, 1908. Праця Заболотського доведена до половини XIX. віку.

[3]) Др. Осип Бадаліч, Ševčenkova doba i Južni Slaveni“, у книзі „Velikome Slavenu“, spomen knjiga prigodom 60 god od smrti T. Ševčenka, Загреб, 1922, ст. 11—12.

[4]) Заболотський, op. cit., ст. 386 і д.

[5]) Пор. статейку дра К. Студинського у „Старій Україні“, Львів, 1925, III-IV, 66.

відання з українського життя, нам здається, що це оповідання з нашого рідного сільського життя" [1]).

В тому саме часі Новаковичева „Вила" (рік IV, 1868) принесла перші переклади з Шевченка. Сам редактор написав дуже теплу згадку про нашого поета, докоряв своїм землякам, що не цікавляться українською літературою й зазначив, що в його журналі це перші переклади з Шевченка на сербську мову. Сам редактор переклав тоді прозою „Неофітів", а Ніколіч віршем „Заповіт" („Завет") та „Хустину" („Рубац" — Ил' је божја вольа така") [2]). Ці перші, не дуже вдатні, переклади Шевченка на сербську мову не спопуляризували імени нашого поета серед сербів. Найближчий сербський переклад походить із 1877. року: Мілован Ґлішіч переклав Шевченкову „Причинну" („Чини") й надрукував у часописі „Јавор" [Новий Сад, 1877, число 22. і 23.].

Ми згадали про перші сербо-хорватські переклади Шевченка, щоб як-слід оцінити працю Авґуста Харамбашіча, що видав переклади нашого поета окремою книжкою та написав про нього обширну розвідку.

Яким чином Харамбашіч пізнав Шевченка?

Він перекладав узагалі з усіх слов'янських мов. А з Шевченком міг він зазнайомитися в часі своїх університетських студій у Відні, де завжди студіював гурт і українських студентів із Галичини та з Буковини. Харамбашічеві переклади вийшли як XCVI-XCVIII томи „Забавової Бібліотеки Хорватської Матиці" під заг.: Taras Ševčenko „Pjesničke pripoviesti", preveo i uvodom popratio August Harambašić, sa slikom pjesnika, U Zagrebu, naklada „Matice Hrvatske", 1887. 8⁰, ст. V—XXXIII + 188. (Tisak Dioničke tiskare, 1887) [3]).

Свою розвідку про Шевченка написав Харамбашіч на основі двох праць: 1) Н. И. Петровъ, „Очерки исторіи украинской литературы XIX ст." (про Шевченка на ст. 297—368) і 2) А. Пыпинъ, „Русскія сочиненія Шевченка" [„Вѣстникъ Европы", томъ

[1]) Олександер Барвінський, „Спомини з мого житя", Львів, 1912, ст. 94, 165, 166.

[2]) Пор. „Вила", 1868, ч. 12, ст. 273; ч. 13, ст. 295; ч. 14, ст. 313. Тут зазначую, що користувався я дуже совісними копіями п. Ілька Крайцара, і за його працю на цьому місці складаю йому щиру подяку.

[3]) Переклади ці мусіли появитися друком аж 1888. року, бо Харамбашіч цитує в розвідці про Шевченка Пипінову студію „Русскія сочиненія Шевченка" з „Вѣстник-а Европ"-и, 1888, том III (за березень). Чому на книзі вміщено 1887. рік — не знаємо. Мабуть, „Хорватська Матиця" спізнилилася із своїми виданнями. Василь Лукич (Левицький) писав про ці переклади у львівській „Зорі", 1890 р., ст. 116—117.

ІІІ, ст. 246—286]. Харамбашіч цитує у своїй розвідці ще й инших авторів, але з праці Петрова, не зазначуючи цього. Між иншим він повторив за цими джерелами деякі невірні погляди на Шевченкову творчість, н. пр., що Шевчевко не був „сепаратистом" супроти Росії [1]). А тимчасом ця справа вже ясна, й одне речення зі спогадів М. Микешина про Шевченка було б переконало Харамбашіча, що воно не так [пор. „громилъ на право и на лѣво и Пушкиныхъ и Державиныхъ" — та однаково ненавидів Петра. І й Катерину ІІ. — як і Миколу ІІ.], не кажучи про самі поеми поета („Сон").

Харамбашіч вірив, що хорватська громада зацікавиться українським поетом, бо його життя повне надзвичайних пригод, та і твори його небуденні. Тут хорватський автор покликувався на чужинних критиків, що ставлять українського поета поруч найбільших слов'янських поетів, таких, як Міцкевич і Пушкін. Щодо „народности" — то Шевченко, на думку Харамбашіча, перевищує згаданих поетів. На ст. VII—XXIV поданий життєпис Шевченка; на ст. XXV—XXIX — огляд дотогочасної літературної критики про Шевченка (за Петровим) та критичні завваги його самого, нарешті (ст. XXIX—XXXIII) згадує Харамбашіч про свої переклади та борониться перед можливими закидами, чому між перекладеними творами знайшлися й Шевченкові „Гайдамаки" та „Неофіти". „Неофітів", мовляв, він переклав, щоб показати своїм землякам, що український народній поет почувається дома й серед чужинного сюжету. А в „Гайдамаках" український поет досить вірно змалював трагічні події українського народу. Перекладач глибоко переконаний, що Шевченко не кликав до братовбивчої боротьби, а тільки до взаїмної любови, до направи давніх кривд, і на доказ своїх слів згадує відповідні місця з „Никити Гайдая" і „Передмову" до „Гайдамаків".

Харамбашіч дав тоді переклади 8 Шевченкових поем: 1) „Причинна" („Začarana"), 2) „Топола" („Topola"), 3) „Катерина" („Katarina"), 4) „Наймичка" („Služavka"), 5) „Невольник" („Nevoljnik"), 6) „Петрусь" („Petrica"), 7) „Неофіти" („Neofiti"), і 8) „Гайдамаки" (Hajduci"). Десять років пізніше він переклав іще 12 дрібніших творів Шевченка: 1) „Тече вода в синє море", 2) „Вітре буйний, вітре буйний", 3) „Нащо мені чорні брови", 4) „Тяжко-важко в світі жити", 5) „Н. В. Гоголю", 6) „Чого мені тяжко", 7) „Минають дні, минають ночі", 8) „Вітер в гаї нагинає", 9) „Не хочу я женитися", 10) „За байраком байрак", 11) „Не кидай матері" і 12) „І досі сниться: під горою". Переклади

[1]) Пор. Петровъ, op. cit., ст. 333—355.

ці появилися в сараєвському часописі „Nada“, 1899, чч: 9, 10, 11 і 12 [1]).

Часом перекладач перекладає не безпосередньо з оригіналу, а з якогось иншого перекладу. Аналізуючи Харамбашічеві переклади, ми знайшли одне місце, що могло б указувати на російський переклад Крестовського. Слова „Причинної“.

Защебетав соловейко,
Пішла луна гаєм. —

Всеволод Крестовський перекладає:

Соловей запѣлъ-защелкалъ...
Мѣсяцъ потухаетъ [2]).

У Харамбашіча читаємо:

Zabiljiso slavuj mali,
Mjesec slabo sieva.

Але з докладної аналізи перекладу виходить, що хорватський перекладач зробив цю помилку самостійно. Справа в тому, що в сербо-хорватській мові слово „луна“ теж означає тільки „місяць“ (на небі) [3]).

*

Оцінюючи переклади, треба мати на оці деякі вимоги, як звичайно стявлять до добрих перекладів: 1) те саме число рядків, 2) розмір, 3) чергування рим, 4) характер „переносів“, чи там „переступів“ („enjambements“), 5) характер рим, 6) характер словника, 7) тип порівнянь і 8) инші окремі риси, якщо вони є [4]).

Але добрі перекладачі дуже часто не тримаються цих заповідей; вони у своїй праці кермуються вимогами і своєї рідної мови, а це має своє значіння, воно впливає на мистецькість перекладу.

І Харамбашіч так собі радив. Приглянмося ближче його перекладам. Для аналізи беремо початок баляди „Причинна“.

Реве та стогне Дніпр широкий,	Šumom šumi Dnjepar silni,
Сердитий вітер завива,	Srdit vjetar granje kosi,
Додолу верби гне високі,	Stare vrbe k zemlji svija,
Горами хвилю підійма.	Gorom žuto lišće nosi.

[1]) Пор. „Кіевская Старина“, 1899, кн. 7. Библ. ст. 30—31; „Літературно-Науковий Вістник“, 1899, кн. 8., Бібліоґрафія, ст. 118.

[2]) „Кобзарь“ Т. Шевченка въ переводѣ русскихъ поэтовъ, изданъ. подъ редакціею Н. В. Гербеля, Петербург, друге видання, 1869, ст. 50

[3]) „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio VI, ст. 217.

[4]) „Принципы художественного перевода“ (збірка статтей), Гос. Издат., Петербург, 1920, ст. 7—15.

І блідний місяць на ту пору	Bliedi mjesec u toj časak
Із хмари де-де виглядав,	Za oblaci gdje god sine,
Неначе човен в синім морю	Kano čun na sinjem moru,
То виринав, то потопав.	Sad se javi, sad umine.
Ще треті півні не співали,	Jošter nisu treći pietli
Ніхто ніде не гомонів,	Zapjevali zorom ranom;
Сичі в гаю перекликались,	Samo ćuk je kadkad ćukn'o,
Та ясень раз-у-раз скрипів.	Samo jasen škripn'o granom.
(„Кобзар“, вид. Сімовича, ст. 1).	(ст. 3).

Як бачимо — перекладач не віддав як-слід чергування рим. У Шевченка, місцями асонантичні рими, — чергуються за схемою: а б а б. В Харамбашіча рим менше, у нього схема: а б в б. В українському оригіналі жіночі рими перехрещуються з чоловічими — таке чергування надає віршеві більшого руху, бо ж це опис грізної бурі на розбурханому Дніпрі. І розмір вірша в перекладі змінений: в оригіналі числа складів зміняються (9 + 8 + 9 + 8) — у перекладі всі рядки мають тільки по 8 складів. Харамбашіч у перекладі пішов за своїм поетичним чуттям і не зберіг Шевченкового ритму. А. Матош підносить у своїй праці, що хорватський поет часто любив, на зразок хорватської народньої пісні, чергувати трохеї з дактилями [1]) — таких ритмів у Шевченкових творах немає [2]).

Шевченків опис нічної бурі над Дніпром складається з кількох образів: 1) ревучий Дніпро, 2) верби гнуться додолу, 3) гори-хвилі, 4) місяць-човен, 5) тиша — тільки сичі перекликаються, і 6) скрипить ясень. У Харамбашіча стрічаємо перші три образи — і то вони не такі плястичні, як в українському оригіналі. Найгірше вийшов у перекладі третій образ, „гори-хвилі“, який Харамбашіч передав образом „жовтого листя“, що його вітер несе горою. Цей образ зовсім до цього місця поеми не підходить: дія йде вночі, коли важко було б бачити вгорі жовте листя. До того дія „Причинної“ відбувається вліті („Ішли дівчата жито жати“...), коли ще „жовтого листя“ в природі немає...

Подібних непорозумінь найшли ми ще кілька. В „Катерині“ Шевченко коротко змальовує сором дівчини, що втратила дівоцтво [„Катрусю накрили“]; Харамбашіч передає цей образ звичайним: „Ostavio Katu“ („ostaviti“ — значить „залишити“, „покинути“).

---

[1]) Матош, op. cit., 84.

[2]) Акад. Др. Степан Смаль Стоцький, Ритмика Шевченкової поезії, Прага, ст. 47., 1925. року.

В „Невольнику“, при кінці поеми:

У Шевченка:	У Харамбашічевому перекладі;
...Старий батько	Otac stari
Сидить коло хати	Izpred kuće sjedi
Та вчить внука маленького	Pa svog malog unučića
Чолом оддавати.	Boga molit uči.

Харамбашіч високо цінив „Гайдамаків“, а проте попропускав драматичніші місця ориґіналу. Неперекладених рядків є яких 280 [1]). У перекладі попропускані такі сцени: конфедерати в жида, деякі місця про поляків у виступі кобзаря й запорожця, криваві сцени „Бенкету в Лисянці“ та з „Лебедина“. Здається, зробив це Харамбашіч чи із своїх своєрідних естетичних причин, чи наслідком своїх слов'янофільських поглядів.

Та на похвалу перекладачеві треба йому признати, що його переклади подекуди кращі, ніж проаналізований початок „Причинної“. Як зразок наведемо уривок із „Гайдамаків“ та з „Тополі“, щоб видко було різні розміри вірша:

Oj, hetmani slavni, kad bi vi se digli,
Pogledali na svoj liepi Čigirin,
Gdje ste nekoč gordo vladali i sjali,
Vi bi zaplakali, ne bi prepoznali
Razvaline puste slave kozačke:
Bazar, gdje je vojska, kô crveno more,
S barjaci i stiezi viek se znala nać,
Gdje je velemožni hetman na svom konju
Svojom sablom man'o — nast'o mora šum... (ст. 130).

А ось початок „Тополі“.

Vietar vije po dolini,
Poljem travu hara,
Pa topolu pokraj puta
K zemljici obara.
Vitko granje, bujno lišće
Zašto se zeleni?
Krugom polje, kano more,
Zašto se rumeni?

Momak ide, pogleda ju,
Pa tak glavu spušta;
Čoban jutrom na brežuljku
S dudama se smiešta.
Pogleda ju — žao mu je:
Nigdje ni biline!
Sama, sama kô sirota
U tudjini, gine! (ст. 10).

Книга Харамбашічевих перекладів Шевченка, разом із розвідкою про життя та творами українського Кобзаря, спопуляризувала нашого поета серед хорватів і потрохи серед сербів. До того спричинилося те, що переклади ці появилися в популярній бібліотеці „Хорватської Матиці“.

[1]) Ми порівнювали тут із „Повним виданням творів“, Київ-Ляйпціґ, „Українська Накладня“, редакція Б. Лепкого.

III. ПРО ВПЛИВ ШЕВЧЕНКА НА ПОЕМИ ХАРАМБАШІЧА.

Поеми Харамбашіча вийшли в тій самій „Забавовій Бібліотеці Хорватської Матиці“ (т. 122—123), що й переклади Шевченка: „Pjesničke pripoviesti“, spjevao August Harambašić, Загреб, 1889., ст. 166. Зміст цієї книги: 1) „Osamljen od svega svieta“, 2) „Sanjarije“ („Сон“), 3) Nevjernik“, 4) „Mrtva noć“, 5) „Vilenjak“ („Чарівник“), 6) „Ivica“, 7) „Sliepčeva' ljubav“, 8) „Braća“, 9) „Sirota“, і 10) „Guslar“ („Кобзар“). Крім цього, поема „Rob“ („Невольник“) вийшла окремою відбиткою з „Балкану“, Загреб, 1888. р., ст. 72, 16⁰.

Харамбашічеві поеми — це типові романтичні твори, їх герої мрійники, що тужать за щастям на землі, та не вміють жити на цьому світі. У „Невольнику“ герой Смілко викрадає свою любку, але ж не втішається довго щастям, — гине в часі окупації Босни з рук рідного батька. „Невірний“ умирає на гробі обдуреної ним дівчини. Іво стріляє в суперника, не знаючи, що вбиває рідного брата („Іваца“). В поемі „Любов сліпця“ Марко топиться, хотячи ще раз почути голос любої Каті. Павло бере вину свого брата та йде до в'язниці, бо — безнадійно любиться у братовій („Брати“). Над Надкою насміхається панич („Сирота“), над Вельком багачі знущаються, і цей приймак замерзає під церквою („Кобзар“). Деякі Шевченкові поеми мають теж таку трагічну розв'язку — але ж помилкою було б робити на цій основі висновок про генетичну залежність Харамбашіча від Шевченка. Те саме можна сказати і про деякі инші схожості в обох поетів, бо байронівський жанр романтичної поезії став спільним добром романтиків усіх народів. Крім трагічної розв'язки. в романтичній поемі бачимо нахил до драматичної композиції, ліричну манеру оповідання, переплутування об'єктивної дії суб'єктивними вставками про долю героїв та знаменну рису композиції — обминати деякі події фабули[1]).

В Шевченкових поемах повно суб'єктивних вставок — згадати б тільки чи „Причинну“, чи „Катерину“, чи „Тополю“. Український поет перериває епічний спокій та звертається до героїні: „Катерино, серце моє! Лишенько з тобою“! Щось подібне читаємо і в Харамбашіча, чи в „Сироті“ [„Mala Nadka, nesretnica moja mala“], чи в „Кобзарі“ [„Golubica moja biela i sirota prečemerna“). В „Тополі“ Шевченко звертається просто до читачів: [„Постривайте, все розкажу. Слухайте ж, дівчата!] — Хорват-

[1]) Пор. Б, Навроцький, »Гайдамаки« Т. Шевченка, Київ, 1928, ст. 52—57; 204—213.

ський поет таксамо пише про свого героя Іву [„Ej, ta kazat ću ga, sve ću kazat“...]. Український автор у „Катерині“ навчає дівчата, щоб їм не довелося пізніше терпіти лиха; хорватський автор „Невольника“ подібно кличе до дівчат:

Mile mome, sirotanke,
Molite se višnjem Bogu,
Da i vama roditelji
Ne zadadu žalost mnogu.

Ще кілька зразків, як обидва поети обминають деякі події фабули. Шевченко пише в „Невольнику“: „Уже третій і четвертий і п'ятий минає — немалий рік“, або в „Наймичці“: „Чимало літ перевернулось, води чимало утекло“; такими самими композиційними засобами послуговується й Харамбашіч у „Сироті“: „Opet prošlo ljeto dana“, або „Opet prošla dva tri ljeta“, або „Minulo i opet ljeto“. Четвертий розділ Харамбашічевого „Кобзаря“ має такий зачин: „Brzo je vrieme hitilo, brzo su dani tekli“.

Та й ці схожості не можуть бути доказом впливу Шевченка на Харамбашіча, бо ці спільні риси це — знамена популярного романтичного жанру, „байронівської“ поеми. Але ж не треба забувати, що Харамбашіч писав свої поеми майже рівнобіжно з працею над українськими перекладами, і вона не могла не полишити свого сліду в його творчості. Праця над перекладами це — умова докладно простудіювати перекладуваний твір. Довге та інтимне пробування Харамбашіча в гостях у Шевченкової музи дало змогу хорватському поетові засвоїти собі риси Шевченкової поезії. Є поети, що можуть пам'ятати слово до слова цілі відступи прочитаних творів. І великі поети признаються, чого вони навчилися від попередників і сучасників [1]). Харамбашіч це другорядний талант, що запліднював свою уяву скарбами поетів, про яких ми згадували вище. До цієї низки поетів доведеться додати й нашого Шевченка, якого він наслідував у своїх поемах [2]). Бо Харамбашіч належить до тих письменників, яким власної фантазії не досить. У їх творчості їм помагає читацька п'амять та здатність скомбіновувати різні чужі мотиви. Такі письменники це — вроджені наслідувачі [3]).

В чому ж це наслідування Шевченка проявляється? Перейдемо поему за поемою.

---

[1]) Wacław Borowy, „O wpływach i zależnościach w literaturze“, Краків, 1921, ст. 6 і д.

[2]) І. Айзенштох розрізнює літературний „вплив“ („загальніше поділання художньої манери письменника“) та літературне „наслідування“ (себто „перенесення певного конкретного мотиву“), пор. „Котляревщина“, Харків, 1928, ст. 104.

[3]) ibidem, ст. 80.

1. „Кобзар“ („Guslar“).

Ця поема майже рівняється числом рядків Шевченковій „Наймичці“. Обидві поеми попереджує „Пролог“. У Шевченка пролог у високо мистецький спосіб сповняє ролю експозиції для цілої поеми. Харамбашіч попередив свою поему міркуваннями про те, що за гроші можна все здобути, навіть і — любов; без грошей, мовляв, немає на світі нічого, тимто бідний кобзар щастя на землі не находить.

Крім подібного композиційного значіння обох прологів, у Харамбашічевому „Кобзарі“ бачимо ще й наслідування першого розділу „Наймички“.

У Харамбашіча:

Tako bili djed i baka;
Oboje je jurve bili
Dosta staro. U nj'ih nije
Nikad ničeg pomanjkalo,
Doli jedno.
Djed je često
Svoju baku pitat znao:
„Je l' ti žao, što Bog nije
Bar nam jedno diete dao“?
A tad baka oči skrila,
Uzdišući iz sve duše;
A djed s tugom opazio,
Da ju gorke suze guše,
Pa umukn'o. (ст. 149).

І пізніше, коли дід захворів:
„Ali jedno mene boli:
Kada tebe bolest shvati,
Pa kad umreš, bako moja,
Tko će tebe pokopati.
(ст. 151).

У Шевченка:

Був собі дід та баба,
З давнього давна, у гаї
[над ставом,
У двох собі на хуторі жили...
— — — — — — —
Всього надбали.
Та діточок у їх Бог ма.
— — — — — — —
„А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо“?
— „Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра цього?“
— — — — — — —
Старі сумують. Може вже
Оце збіраються до Бога,
Та хто в далекую дорогу,
Їм добре коней запряже?
(ст. 174—175) [1]).

В „Наймичці“ старі находять під хатою підкинуту дитину та приймають її за свою. В Харамбашіча дідусь умирає, бабуся плаче, нараз чує чийсь голос, виходить надвір, бачить малого хлопчину з гуслями та приймає його за вихованця. В Шевченка історія приймака змальована реалістичніше, ніж у Харамбашіча. Сам хорватський поет відчував, мабуть, штучність цієї ситуації, тимто й зазначив:

Pravo čudo: kao da je
S vedra neba pao! (ст. 151).

[1]) Український текст наводитиму за виданням дра В. Сімовича, Катеринослав—Кам'янець—Ляйпціґ, 1921.

Дальша доля приймаків у обидвох поетів іще більше різниться. Марко виростає, жениться й довідується про своє походження, коли мати вмирає. Харамбашічевому Велькові, що ось-ось уже мав одружитися з коханою Златкою, нагло вмирає прибрана мати, рідня її розхоплює ввесь маєток, Златка виходить заміж за багача, а бідний Велько, що ще грає їй на весіллі, замерзає пізніш на цвинтарі. Поетична дійсність у хорватській поемі далека від імовірности. Харамбашіч не зумів Шевченкового мотиву „дитини-підкидька" стопити із своєю фабулою. Дивна в його поемі поява хлопця-кобзаря, ще дивніші пізніші шляхи його життя. Шевченків мотив „дитини-підкидька" творить у його поемі основне ядро літературного твору: ним починається, ним і кінчиться поема, його тягар висить над кожним моментом твору. В Харамбашіча все це штучне, далеке від життєвої дійсности.

А проте Харамбашічів „Guslar" нагадує Шевченкову поему ще й коломийковим розміром у деяких місцях поеми. Любовна стріча в цій поемі Велька із Златкою живо нагадує Шевченкову „Тополю":

Харамбашіч:	Шевченко:
Prošla nojca,	Защебече соловейко
Svanu jutro bajno,	В лузі на калині,
Oj, a oni već su sretni,	Заспіває козаченько,
Sastali se tajno.	Ходя по долині.
Ona njemu milo tepa:	Виспівує, поки вийде
„Sladka moja rano!"	Чорнобрива з хати,
A on njojzi nježno vraća:	А він її поспитає:
— Nebo uzdisano! (ст 156).	„Чи не била мати?" (ст. 26).

2. „Івіца".

Мотив приймака так сильно врізався в уяву Харамбашіча-перекладача, що він іще двічі покористувався ним у своїх оригінальних творах. У поемі „Rob" теж виступає „знайда" Велько. та в цілій поемі мотив цей хорватський поет потрактував оригінально. Зате в поемі „Івіца" находимо місця — немов поперекладувані з Шевченкової „Наймички". Поема ця чисто вся написана коломийковим розміром. У тексті бачимо виразні в кількох місцях сліди Шевченка. Вже сам початок нагадує Шевченкову поему:

Poput skromnih i poniznih
Božjih pustinjaka,
Živili se u svom domu
Stari djed i baka (ст. 79).

Ці „stari“ мають єдину доню Мару, що, на сором батькам, утікає з паничем. На старість батьки журяться самітньою старістю, подібно як „дід і баба“ в „Наймичці“.

Харамбашіч:

Oboje se zamislilo:
„Bože, Bože sveti!
Tko li će nam oči sklopit,
Kad nam bude mrieti“?
— — — — — — —
Sve je tiho, tek na vatri
Suho drvlje puca, —
Tad se začu, kô da netko
Baš na vrata kuca.
— Pogledji der, tko je vani,
Pogledji der malko! —
Reče baka, a djed vrata
Otvori polako.
Pa se sluša. Netko plače
Kao diete malo,
A u njenoj staroj grudi
Srce zadrhtalo. (ст. 84).

Шевченко:

— „А хто нас, Насте, похо-
[ває,
Як помремо“?
— »Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало«.

— „Стривай лишень!
Чи чуєш? Щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! Бачиш?
Я вгадував, що щось буде“!
Та до воріт. (ст. 175).

Та далі вже обидві поеми розходяться. У Харамбашічевому творі блудна дочка вертається до батьків з дитиною. Цю дитину, Іва, після смерти старих, виховує вдова разом із своєю внучкою Савкою. Опис їх любови нагадує Шевченкову „Тополю“

Ljubili se, milovali
Stidljivo i tajno,
Grlili se, uživali
Samo nebo bajno.
— — — — — — — —
Ali Bog im na nebesih
Inače dosudi.
(ст. 78—79).

Любилася, кохалися,
А серденько мліло;
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає.
— — — — — — — —
Чуло серце недоленьку,
Сказати — не вміло.
Не сказало. (ст. 26).

Харамбашіч розгорнув цей сюжет зовсім оригінально і в другій частині поеми бачимо братовбивство — брат убиває суперника в любові, не знаючи, що це його рідний брат.

3. „Брати“ („Braća“).

У Шевченка маємо мотив посвяти в поемах: „Москалева криниця“ [Максим іде після смерти своєї дружини в москалі за „ледачого вдовиченка“] і „Петрусь“ [Петрусь бере на себе вину ґенеральші, що отруїла чоловіка]. Є такий мотив і в Харамбашіча. Та тільки його фабула розгортається инакше. Доб-

ряга Павло закохується у своїй братовій, дружині Петра — та взаїмности не находить. Петро вбиває для грошей багатого ловця в лісі. Сокира, загублена в лісі, зраджує вбивника. Як убивник зголошується Павло — він бере на себе братову вину. Ось закінчення обох поем:

Харамбашіч [„Braća“]:

Ali Pavo dosjeti se s mjesta sve-
[mu,
I da svoga brata spasi,
Priskoči što brže k njemu,
Pa mu jecnu: „Oj, oprosti,
Oj, oprosti bratu ludu!
Ja sam lovca usmrtio,
Pa ću priznat sve na sudu«!
(ст. 114).

Шевченко [„Петрусь“]:

Тоді на ґанок вихожає,
І до громади промовляє
Петрусь, і каже: — „Я зро-
[бив!
Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого“!
(ст. 945).

Шевченкового Петруся „взяли... та в город в путах одвезли“, а Харамбашічевого Павла „oružnici svezali i odveli“. Петрусь „поволік кайдани аж у Сибір“, Павло сидів — „u tamnici“.

Хорватський поет зручно покористувався Шевченковим мотивом посвяти за другого, коли самому не можна бути щасливим. Правда, подробиці сюжету в обох поемах инші — а проте не можна не підмітити, що ідеї в цих творах тотожні, і що „Петруся“ наслідував хорватський автор у поемі „Брати“.

4. „Сирота“ („Sirota“).

В цій поемі терпить Надка через забаганки панича. Тут хорватський автор стає в обороні покривджених дівчат, подібно, як це робив Шевченко в „Катерині“ та в багатьох инших творах. Ідею цю Харамбашіч утілює в иншу фабулу, не в таку, як це зробив Шевченко в „Катерині“. Його жертва панської забаганки побожним життям та самаританською працею відпокутовує провину своєї молодости. А проте наслідування Шевченка бачимо в закінченні „Сироти“. В Шевченковій поемі Катеринин син є повожатим кобзаря. Його стрічає рідний батько, та не признається до своєї дитини, обідраної та босої, що витягає руку по милостиню. Надчин син теж ходить просити милостині. На кінці поеми є в Харамбашіча подібна стріча — нещасної дитини з оповідачем цілого твору, що бачив Надку, як колись опікувалася його недужою матір'ю.

Такі схожості находимо в таких кінцевих сценах:

1) обидва хлопці гарні; в Шевченка — „дала мати бровенята“; в Харамбашіча — „liep je bio kô angljelak“;

2) хлопчаки пообдирані; в Шевченка — і „босе і голе“, в Харамбашіча — „al u dronjcih“;

3) хлопці живуть із милостині;

4) старші панове, що здибають їх, пізнають у них жертви колишніх панських забаганок.

Правда, є в цих сценах і різниці. В „Катерині“ рідний батько стрічає свого сина й відвертається від нього; в „Сироті“ хлопця здибає тільки принагідний свідок материної праці. Та, не зважаючи на ці розбіжності, можна все ж міркувати, що кінцева сцена „Сироти“ написана підо впливом „Катерини“.

5. „Невольник“ („Rob“).

Сюжет цієї поеми дав змогу хорватському авторові роздумувати над політичним становищем своєї батьківщини, Хорватії та Босни, що були тоді під чужинним пануванням, подібно як Україна за часів Шевченка: з колишньої слави й волі на Україні „осталися могили по полю“. Те саме було й з Босною: стара пісня її слави давно виспівана, залишився тільки спогад. Босна бідна „sirotanka“, її сини в неволі, проливають кров свою за „чужинця“, подібно як Шевченків „друг єдиний“, Яків де Бальмен, пролив був „кров добру не за Україну, а за її ката“ [1]).

Крім цих патріотичних рефлексій, що можуть бути самостійними хорватськими паралелями до творів українського поета — я находжу в „Rob-i“ одне місце, де його автор наслідував Шевченкову „Утоплену“. Харамбашіч до поеми „Rob“ вставив цілу баляду про закляте озеро. Ця баляда в поемі тільки епізод, із цілістю твору сполучена доволі механічно, вставлена на те, щоб ствердити, що її герой „ніколи не боявся“ цього заклятого місця [2]). В „Утопленій“ Шевченка мати топить свою Ганусю в ставку й тоне сама. В Харамбашічевій баляді запався злющий пан із дочкою в озері, бо вбивав усіх женихів своєї доні. Та в закінченні цієї баляди бачимо сліди Шевченкової „Утопленої“.

Харамбашіч:

Sred te gorske visočine
Jezero je malo bilo,
Al tek groze i strahote
Skrivalo mu tajno krilo.
(Всі боялися того озера, ніхто не ходив попри нього... тільки Велько).

Шевченко:

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата, —
Обходять горою;
Як угледять, то хрестяться,
І зовуть заклятим.
Сумно, сумно кругом його...

[1]) Пор. „Rob“, ст. 47, 55, 57; „Кобзар“, ст. 24—5, 186.
[2]) „Rob“, ст. 22—23.

A kad tiha nojca pane I kad mjesec nebom sine, Pomalja se divna djeva Mutnoj vodi iz dubine, Pa si zlatne vlasi češlja. (ст. 21—23).	А вночі, дівчата, Випливає з води мати, Сяде по тім боці... — — — — — — — Сидить сумно над водою Чеше довгі коси. (ст. 100).

6. „Любов сліпця“.

Цікавий зразок літературного впливу творить поема „Любов сліпця“, що є немов антитезою в тій розв'язці, яку бачимо в Шевченковому „Сліпому“ („Невольнику“). Сам Шевченко бачив, що „може й не до ладу“ розказує, бо, мовляв,

...не було того дива Може зпоконвіку,	Щоб щаслива була жінка З сліпим чоловіком!

Харамбашіч пішов за сумнівом українського поета і скомпонував свою поему так, що унеможливив вінчання сліпого. Харамбашіч зробив свого героя сліпим від народин. Катя просить батьків узяти сліпця до хати, бо він — круглий сирота. Сліпий залюблюється в Каті, але почувається щасливим, коли тільки може жити з нею під одним дахом і чути її голос. Харамбашічів сліпий знає, що тільки недоум у його становищі міг би просити Катиної руки. Не хотів братися з Яриною й Шевченків Степан, не бажаючи нещастя коханій. Хорватський герой розуміє своє становище:

Znao je i Marko, da o sretnu braku
Nije ni pomišljat biednu siromaku. (ст. 98)

Цю ідею втілює Харамбашіч у иншу, ніж у Шевченка, фабулу. Ідея „Сліпого“ („Невольника“) — „щаслива жінка з сліпим чоловіком“; у Харамбашіча бачимо антитезу до Шевченкової ідеї — „сліпий не сміє женитися“.

Перекладаючи „Невольника“, Харамбашіч розвинув сумніви українського поета й написав поему з протилежною розв'язкою.

Треба згадати ще про одну спільну рису в цих поемах: герої — круглі сироти, що живуть годованцями у прибраних батьків і залюблюються в їх дочках.

7. Мотив „дум-дітей“ та ейдетизм у поемах Харамбашіча.

У Шевченкових творах читаємо частий мотив — „думи-діти“, пор. поеми: 1) „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами“, 2) „Думи мої, думи мої, ви мої єдині“, 3) „Гайдамаки“, 4) „Не-

вольник" [1]). В Харамбашіча цей мотив стрічаємо в поезійці „Osamljen od svego svieta" і в „Epilog-y".

Pjesme moje, moja djeco draga,
Dodje vrieme, da vas na put spremim.
(„Izabrane pjesme", 231).

або:

„moju djecu, — moje pjesme" („Pjesn. prip.", ст. 6).

Для Шевченка єдиною розрадою на чужині була — поетична творчість. У „Сліпому" („Невольнику") поет бачить свою самоту, мовляв, „пустку натопити нема кому". Подібні почування самотности має й хорватський поет: „sve je pusto oko mene [2]). Та розрадою для обох поетів є їх творчість:

Харамбашіч:	Шевченко:
Ali nije... Mašto moja, Ti si meni ostavila Svoju djecu, da me tješe, — Svoju djecu, a i moju, — Moje pjesme! (ст. 6).	Оставсь я, Та не сиротою, А з тобою молодою — — — — — — — Єдиная думо, пречистая. (ст. 142).

Шевченко поет маляр був ейдетик. Він бачив немов живі події, описуючи їх. Подібний ейдетизм буває і в Харамбашіча: авторові з'являються герої його творів та оповідають про своє життя:

Харамбашіч:	Шевченко:
Osamljen od svega svieta, Kad u svojoj sobi sjedim Tihoj noći u samoći. (5).	Один собі У моїй хатині Заспіваю, заридаю Як мала дитина. (41).

І враз зникає самотність у поетів, бо:

I na jednom nije više Toli pusto oko mene: Moja soba polagano Sva oživi, k meni dodju Siedi starci, djeca mala, Krasne mome, liepe žene, Pa mi onda pričat stanu Svoje puste doživljaje, Težke muke svog života. (ст. 5).	А тимчасом Пишними рядами Виступають отамани, Сотники з панами, І гетьмани... У мою хатину Прийшли, сіли коло мене, І про Україну Розмовляють, розказують, Як Січ будували... (ст. 42).

Шевченко в перших часах своєї творчости свої поезії звав „немудрими та щирими"; в оді „До Основ'яненка" українську

[1]) „Кобзар", 35, 36, 43, 142, 228.
[2]) „Кобзар", ст. 141; „Piesn. prip.", ст. 6.

пісню схарактеризував, що вона „без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як Господа слово“. Подібно, як у Шевченка, і в Харамбашіча його пісня „stidna i blaha“; nestašna je i malena, ubožko ju ruho kiti; bez bogatstva, bez imena ne će možda sretna biti, al je moga srca glas“ [1]).

8. Ідеологічні схожості.

Є й ідеологічні схожости між обома поетами: Шевченко бажав волі Україні, Харамбашіч Хорватії.

Український поет закликав своїх земляків, щоб „схаменулися“, щоб „були людьми“, зазначував, що всі люди рівні, бо і „царята і старчата Адамові діти“, що українські пани повинні обняти любов'ю найменшого брата [2]). І Харамбашіч кликав своїх земляків, щоб любилися:

Svi smo ljudi, svi smo jedna čeda
Jednog otca, koj nas s neba gleda;
Svi smo ljudi, svi smo srodna braća,
Al do ljubav ljubavlju se vraća [3]).

Шевченко бачив „кругом неправду і неволю“; і в Харамбашіча „al kud okom, svud me vjerno kruži stara bieda i nevolja stara“ („Pjesn. prip., ст. 39/40), „svud po zemlji kal i blato samo“ (там-таки, ст. 52). Автор „Кобзаря“ закликав борців за волю: „борітеся, поборете, вам Бог помагає“; і Харамбашіч кличе до своїх братів: „Robska sudba ne da se zasladit suzicami, nego krlvju žarkom... S Bogom, sviete, pukoše mi grudi“. („Izabrane pjesme“, ст. 8).

ПІДСУМКИ ПРАЦІ.

Підсумовуючи нами сказане, ми подаємо ще раз коротко свої висновки:

1) Харамбашіч переклав 8 більших Шевченкових поем та 12 дрібних поезій; ці переклади зробили нашого поета відомим серед хорватів, бо вийшли в поширеному виданні „Хорватської Матиці“; до пізнання нашого поета причинилася й об'ємиста стаття про нього, написана на основі знаних тогочасних праць про Шевченка;

2) в Харамбашічевих поемах видко вплив Шевченка; декуди находимо свідоме наслідування українського поета; сліди Шевченкових поем бачимо в таких творах Харамбашіча: а) „Guslar“, б) „Ivica“, в) „Braća“, г) „Sirota“, д) „Slepčeva ljubav“ і е) „Rob“;

[1]) „Кобзар“, ст. 8, 32; „Izobrane pjesme“, ст. 8.
[2]) „Кобзар“, 188, 194.
[3]) „Izabrane pjesme“, ст. 10.

відгуки Шевченкової поезії находимо ще в двох поемах: а) „Pjesma“ і б) „Osamljen od svega svieta“. Сюди зарахуємо й „Epilog“;

3) найчастіше повторюється в Харамбашіча Шевченків мотив приймака з „Наймички“; з ним переплітається мотив нещасливого кохання бідного, чи бідної з багатим; є в Харамбашіча й Шевченків мотив матери-покритки з „Катерини“; хорватський поет покористувався й Шевченковим мотивом посвяти за другого; цікавим родом наслідування Шевченка є неґативне використання мотиву любови сліпого з Шевченкової поеми („Сліпий“); український твір був спонукою для хорватського поета написати поему з протилежною розв'язкою; спільний для обох поетів є мотив „дум-дітей“ та ейдетичні візії описуваних подій;

4) крім впливу Шевченка на Харамбашіча треба окремо говорити про деякі схожості між обома поетами (ідеологічні, в композиції творів), але їх за наслідування Шевченка брати не можна.

* * *

На закінчення не від речі буде навести Харамбашічеву поезійку „Kada umrem, čedo moje“. Може, спонуку до її написання міг дати Шевченків „Заповіт“:

Kada umrem, čedo moje,
Ne znam, hoće l' bolje biti,
Ali ćemo bar oboje
U hrvatskoj zemlji sniti.

Duša mi se raja maša
Na tu sreću, divnu, mirnu:
Ta Hrvatska, majka naša,
Prostriet će nam postelj pirnu.

Al će hum nam bit nad grobom,
Možda teži od olova:
Klat se braća medju sobom,
Az uz zveku — od okova!
(„Izabrane pjesme“, 31 – 32).

Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх инших українських говорів, і передовсім до північно-карпатських.

Написав: ***Іван Панькевич.***

Питання взаємин українських мовних груп, і зокрема групи південно-карпатської, що була від початку історичних діб під володінням угрів, а від 1919. р., була розділена між чотири держави (Чехословаччину, котрій припала найбільша частина української етнографічної території від Попраду аж по джерела Тиси; Румунію, котрій припали села — 10 — на південь від Тиси в кол. Марамароші; в Югославії два села та кілька островів у Мадярщині) — було все предметом уваг та живих дискусій між діялектологами, українськими й російськими, особливо з початком XX. століття. Початок увагам про мову згаданої південно-карпатської области дали самі вродженці теперішньої політичної Підкарпатської Руси — Іван Фоґорошій та Михайло Лучкай. Перший із них, під псевдонімом „Іван Бережанин", у листі до Орлая в р. 1827 [1]), подав загальну характеристику своєї мови та зазначив, що вона така сама, як українська (карпато- или угророссіане исходом своим мало-россіяне суть... так и бесѣда их по большой части мало-русской совершенно исходна есть), і подібно загально висловив свою думку й М. Лучкай у своїй граматиці: Grammmatica slavo-ruthena, Budae, 1830 (Unica Dialectus mansit absque Grammatica, et forte corruptione, scilicet: Ruthenica, aut Карпато-рѹсскаѧ, quae praeter parvam Russiam, Poloniam, praecipue usu venit in Galicia, Lodomeria, Bukovina, et ab hinc per latus meridionale montium Carpathicorum, seu superiorem Hungariam usque Scepusium...) [2]).

Перший український учений Яків Головацький, що дійсно був добрим знавцем українських карпатських говорів та

---

[1]) И. С. Свѣнцицкій, Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси I, Львів, 1906, стор. 55—56.

[2]) Op. cit., стор. VIII.

етнографії цієї околиці, зробив спробу докладніше склясифікувати мову південно-карпатської української етнографічної території та сполучив говори обох сторін Карпат у одну цілість, називаючи її „гірским нарічієм“, що, на його думку, „грубше і менше розвите, мов задеревіло, але за тоє заховало богато слів, ізреченій і видів стародавних, старосвітских словенских“, „дещо воно збиваєся на язик словацкий і ческий...“. За головні ознаки його вважає: 1. широкі *а*, *ја*, 2. закінчення в instr. sing. fem. *-ov*, *-ev*, 3. півголосний *ь* замісць *е* (тут хотів, мабуть, цим знаком означити вузьке *е*), 4. зберігання різниці між первісними *ы* та *і* та сполуки *кы*, *гы*, *хы* [1]).

Подібно й К. П. Михальчук зачислив у першій спробі української діялектології: „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины“ [2]) говори південно-карпатські до карпатського підговору „червоноруського, русинського або руснацкого“ говору „південно-руського“ язика. Поділ цей опер на далеко більше мовних даних, ніж це зробив Я. Головацький. Навів він аж 22 ознаки фонетичні та морфологічні, але ж під ними ховається далеко більше ознак, бо аж 30.

Клясифікація Михальчука, як буде видко далі, була зовсім влучна, вона й досі має стійність. Михальчукову клясифікацію приняв зовсім Омелян Огоновський у „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“, Львів, 1880.

Зміни поглядів на відношення південно-карпатських говорів викликала клясифікація українських говорів, переведена А. Соболевським у його: „Очерк-у русской діалектологіи, III. Малорусское нарѣчіе, »Живая Старина«, 1892, IV. На основі того, що старі закриті *о*, *е* не скрізь дали монофтонг *і*, але і старші рефлекси: u, ü, — він розірвав єдність південно-карпатських говорів та приділив говори з більше архаїчними рефлексами старих закритих *о*, *е*, а саме u, ü до говорів північних, себто — поліських. Погляд Соболевського вдержувався довго в науці, бо його приняв такий авторитетний учений, як А. Шахматов, а за ним і Іван Зілинський у своїй „Пробі упорядкування українських говорів“ (Привіт Іванови Франкови в сороклітє письменської діяльности, Львів, 1914, Зап. Н. Т. ім. Шевченка 117—118).

[1]) Цитую за виданням творів Я. Головацького, вид. тов. „Просвіта“ у Львові „Руська письменність“ III/1., Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького, вид. друге, Львів, 1913, стор. 245—246.

[2]) Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, т. VII, вып. 2, Петербургъ, 1877.

Иншими дорогами пішла московська „Діалектологическая Коммиссія“ в праці: „Опытъ діалектологической карты русскаго языка въ Европѣ съ приложеніемъ »Очерка русской діялектологіи«“ за редакцією: Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколова та Д. Н. Ушакова, Москва, 1915. На основі праць Верхратського про угорсько-руські говори вона злучила південно-карпатські говори з говорами лемків, долинян, замішанців, бойків у одну карпатську або карпато-угорську групу, об'єднану 8 головними ознаками, і то: 1. на місці старого *ě*, а також на місці старого закритого *e—i*, 2. зберігання різниці межи *ы* та *і* (и), 3. затрата дзвінкости приголосівок у визвуці та всередині слів перед глухими, 4. м'яке *r* зберігається, 5. у великій частині зберігається сполука *кы*, *гы*, *хы*, 6. звук *a* по м'яких та шипучих приголосівках зберігається, 7. приголосівки *ž*, *š* ствердли, 8. *ы* в дієйменнннику дієслова *byti*.

Подібний поділ задержав і проф. Н. Н. Дурново у свойому „Введени-ї в историю русского языка“, I, Берно, 1927, виділивши карпатські говори в окрему групу „карпаторуську“, яка найближча до його західньо-українських говорів, за поділом В. Ганцова, до південно-західньої, і з нею та із східньо-українськими говорами творять окрему групу від північних говорів. Зазначивши 21 прикмету спільних карпаторуській та західньо-українській групі, він поширяє спільні прикмети цієї групи з 8 московської Діялектологічної Комісії на 16, і то через те, що сам побував на терені теперішньої Підкарпатської Руси та ближче пізнав головні прикмети тамошніх говорів. З нових ознак навів іще 10, а з давніших залишив два. До нових прикмет додав: 1. ненаголошене *e* не є рівне звукові середньо-передньому *і* (наше *и*); 2. закінчення *e* в наростку іменників середнього роду *-ьје* переходить на м'яке *a*; 3. брак контракції у прикметників у середнім роді в nom. sing. (*dobroje*); 4. інтервокальне *i̯* перед *u* в 1. особі одн. і 3. множ. у дієслів кляси *-e-* з пнем на голосівку випадає (*тau*, *dau*, *čytau*); 5. поява середнього *l* (*λ*); 6. м'які *d*, *t* не переходять на *g*, *k* (*d'ity*, *t'isto* > *g'ity*, *k'isto*); 7. *o* після м'яких приголосівок у відмінкових закінченнях прикметників та займенників; 8. брак дієслівних форм типу *chode*; 9. м'яке *t'* в закінченні 3. особи одн. і множ. у дієслів; 10. закінчення 1. особи множини *-me*. Із давнішого поділу не бачимо тут двох прикмет: зберігання дзвінкости приголосівок у визвуці та гвердість шипучих *š*, *ž*.

Та всі ці прикмети не мають ознак загальности для всіх карпатських говорів, декотрі з них, як під ч. 3, 4, 9, обіймають

лише менші області, а щодо 5, то справа мається зовсім инакше ніж твердить автор, бо середнє *l* появляється спорадично на цілій території південного Підкарпаття.

Я згадав, що Н. Дурново змінив свій загальний поділ цілої української мовної території за Ганцовим. Всеволод Ганцов, як відомо, видав у 1923. р. працю під заг. „Діялектологічна клясифікація українських говорів“, де цілу етнографічну українську територію поділив на дві головні групи: північну та південну, і до південної зачислив і карпатські говори взагалі. Відтак іще пізніше, в рецензії на „Очеркъ русской діалектологіи“ Московської Діялектологічної Комісії, поміщеній у „Zeitschrift für slavische Philologie“ III/1/2 (1926), рішуче відкинув її карпатоугорську групу як самостійну супроти і північної і південної. Та нові погляди Ганцова не залишилися без впливу і на погляди Ів. Зілинського, котрий своє давніше становище, висказане в „Пробі...“, зміняв і не без впливу уваг Лєра-Сплавінського, поміщених у „Rocznik-у Slaw.“, т. VII, на працю проф. Смаль-Стоцького-Гартнера „Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache“, Wien, 1913 та на його таки, Зілинського „Пробу“ в тому самому журналі, т. VIII.

Цю повільну зміну поглядів Зілинського можна було простежити в його рецензії на згадувану вже нами працю московської „Діялектологічної Комісії“, поміщену в „Rocznik-у Slaw.“ IX/1/2 (1925), а також у статті „До питання про діялєктольоґічну клясифікацію українських говорів“ (Зап. Н. Т. ім. Ш. у Львові, т. 151—153), поки зовсім не прилучився до думки Ганцова у своїй найновішій праці: „Карта українських говорів“, Варшава, 1933 („Праці Українського Наукового Інституту“, т. XIV).

У всіх вище згаданих працях, хоч вони опиралися на небагатьох оголошених досі матеріялах із карпатської території взагалі, видко було однозгідність у тому, що південно-карпатські говори в'яжуться тісно з північними в одну цілість, котра, на думку одних, творить окрему самостійну групу, на думку більшости — в'яжеться з говорами південно-західніми.

Та останніми роками почали появлятися і спеціяльні праці, що мали за мету ближче прослідити відносини північно-карпатських говорів до говорів південно карпатських. Початок дав А. Княжинський на сторінках часопису „Бойківщина“ т. I, Самбір, 1931. У статті „Межі Бойківщини“, він, на основі даних із студій Верхратського та моїх інформацій, поширив межі Бойківщини, з погляду мови, на південь від Карпат, прилучивши до неї південно-карпатську область від Лабірця до Тересви на

основі таких звукових прикмет: 1. зберігання *а* по м'яких приголосівках та по шипучих; 2. поява вузького *е* перед м'якими складами; 3. зберігання різниці межи старими *ы* та *і*; 4. зберігання м'якого *с* в наростках *-еć*, *-уćа*; 5. зберігання м'якости *r*, та кілька морфологічних прикмет, і то: 1. вплив твердих пнів на м'які в відміні іменників; 2. закінчення gen. sing. давніх ū-пнів на *-е*; 3. архаїчні форми в dat. і loc. pl. давніх о-пнів на на *-ім*, *-ісh*; 4. закінчення 1. ос. pl. дієслів теп. часу на *-me*; 5. рухомий наголос.

Залишаючи збоку деякі недостачі в арґументації, я мушу признати, що спроба Княжинського поширити межі Бойківщини на південь від Карпат до Тиси зовсім удатна, хоч вона не дістала повної апробації у праці Софії Рабіївної, що її зміст подав проф. Зілинський у „Sprawozdaniach z czynności i posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności“ XXXVII, № 6, 1932[1]). Вона обмежила межі Бойківщини лише до верховинського пасма на південних узбіччях Карпат, передусім на основі инших рефлексів старих закритих *о*, *е* > u, ü, 'u та різниці в наголосі. Та з короткого змісту не можна як-слід оцінити арґументації згаданих поглядів. Цей погляд найшов також і свій відгомін у карті проф. Зілинського, хоч він у цім напрямі працював самостійно. на основі матеріялів, які подав йому я з південної карпатської території, бо Зілинський південну частину теперішньої Підкарпатської Руси, на основі деяких менше важних прикмет, теж відзначив був від суцільної бойківської території.

Та тут не можна промовчати найновішої спроби Г. Геровського ізолювати південно-карпатські говори від усіх инших українських говорів і передусім від згаданих північно-карпатських, що він намагався зробити в статті „Jazyk Podkarpatské Rusi“, поміщеній у „Československ-ій Vlastivěd-i“, т. III., Jazyk, під редакцією О. Гуєра. Поглядами Ґеровського руководить зовсім наявна тенденція — відзначити характеристичні ознаки, замічені лише ним у неподаних ним місцях, такі, що лучили б ці говори з московськими, він зовсім не звернув уваги на численні статті та приведені нами погляди вчених, що мають принципіяльне значіння щодо клясифікації карпатських говорів узагалі і зокрема — південно-карпатських. Крім цього, в Ґеровського замітне незнання мовних фактів, передусім із північного Підкарпаття, на що в міжчасі мені довелося звернути увагу на сторінках „Рідної Мови“, річ. III, ч. 1, стор. 14—15.

---

[1]) Prof. J. Ziłyński przedstawił pracę p. Zofji Rabiej p. t. *Dialekt Bojków*, op. cit., стор. 15.

Наведені нами діялектологи, українські й російські, підходили до вияснення справи споріднення карпатських говорів на основі матеріялу доволі неповного, особливо по боці галицькім, де донедавна найменше були простудіовані бойківські говори, себто говори між річками Солонкою на заході й Лімницею на сході; до того останніми часами Ів. Зілинській на згаданій карті, як і треба, прилучив південно-західні говори до лемківських по ріку Цiроку, від Цірокої на схід розділив на дві частини а) „*чисто-бойківську*“, що обіймає верховинське пасмо, та б) „*середньо-закарпатську*“, що обіймає доли й характеристична більш архаїчними рефлексами старих закритих *о*, *е*, та деякими рідкими формами минулого часу (*pryvi̯uch*), та в) *гуцульські* говори.

Діялектичне угрупування південної карпатської території хоч на око вельми просте, бож усі виходять від єдиного засновку, що, мовляв, південну територію Карпат колонізували мешканці північно-карпатської области, як найближчої за своїм географічним положенням — воно має деякі відмінності в розчленуванні деяких звукових явищ, спричинені передовсім ходом самої колонізації українським етнографічним елементом, який ішов різними дорогами з півночі та зі сходу, при чому цей колонізаційний рух відбувався в різних часах. Спершу, в добі загальної слов'янської колонізації, обмежувався він лише на родючіші підніжжя Карпат та ширші долини рік, а відтак зріс по нападі татар, особливо в XIV. віці, коли нова династія угорських королів щедро обдаровувала чуже боярство передовсім карпатськими землями — в тому часі приходить рід Друґетів із Італії й дістає територію панства гуменянського, михайловецького та ужгородського, пізніш Корятович дістає панство мукачівське та деякі частини Марамароша — і ще один великий колонізаційний рух треба зазначити: після Ракоцієвих воєн із початком XVIII. століття, коли знищені села, особливо долішні, наново почали чи заселюватись, чи доповняти своє рідне населення, чи там робітничий матеріял панських маєтків. У тому часі помічується переселення на угорську долішню землю, очевидячки, з долішніх околиць. Найпізнішим колонізаційним об'явом є південно-карпатська Гуцульщина, бо початок її починається від XVIII. віку, а то й іще пізніше.

Не можна теж поминути мовчки безпосереднього контакту українського етнографічного елементу з чужим, і слов'янським і неслов'янським елементом, на колишній Угорщині. На доволі широкому західньому просторі, від Спища аж майже по Ужго-

род, українці стрінулися з близьким собі словацьким населенням; з ними сусідувало теж польське населення в околицях запопрадських, а то зрідка просякало і в підбескидські околиці; на згаданому Спишу зійшлися вони і з німцями, вже в XII—XIII. столітті, на сході, в надтисянських городах, із саськими осадчими в XIV. ст., починаючи від Береґсасу аж по Сиґіт, а відтак із німецькою колонізацією в панстві мукачівськім у 1740. рр. і пізніше; а далі в Марамароші, в другій половині XVIII. в. Здовж Тиси від річки Вішави аж по Королево над Тисою-Гальмин зустрілися з населенням румунським, котре від XIV. століття спорадично поширялося аж в околицю Ужгород-Михайлівці, та з населенням мадярським від околиць Севлюша аж під Нове-Місто під Шатром, що в останніх віках проникало поволі й до міст, як елемент ремісничий та урядовничий.

Це все, очевидячки, полишило деякі впливи в українських говорах південного Підкарпаття, передовсім у лексиці. Найбільший вплив мали словацькі говори, як говори культурнішого елементу, наслідком чого значна частина тубільчого українського населення в околиці між Ужгородом і Кошицями пословачилася, витворивши із словацьким елементом окремий словацько-український говір із характером перехідного говору.

Не можна забувати й того, що український етнографічний елемент складався майже виключно з селянської верстви, яка робила тяжку панщину, з вийнятком дрібної селянської марамороської шляхти, почасти й угоцько-бережанської, розсіяної по селах побіч цілковитих підданих — та ця шляхта назверха не різнилася від селян. На такому самому ступені, що селяни, було й нижче духовенство та численний чернечий чин, особливо в Марамороші.

Методи теперішніх діялектологічних праць вимагають не лише докладного статистичного опису говорів під оглядом звуковим, морфологічним, словниковим і синтактичним, але й географічного розсліду поодиноких явищ та зображення їх на мапі в формі ізоглос, ізоморфем і т. д. І хоч дехто тепер відкидає діялекти як мовну одиницю, то все ж ізоглоси покажуть нам своїми лініями певні замкнені терени з характеристичними мовними ознаками, котрі са́ме будуть становити говір, чи діялект.

Цією методою руководивсь і я у своїй праці над говорами південного Підкарпаття, та накреслені мною ізоглоси й ізоформи чекають продовження свого по північному боці Карпат.

Та хоч ми не маємо ще таких праць із північного боку Карпат, то проте можу тепер насмілитися перевести, на основі

згаданих праць Верхратського про „Говір галицких лемків“, говір околиці Угерська коло Ліська (Die Mundart der Gegend von Uherci bei Lisko, „Archiv. f. sl. Phil.“, XXV), статті Зілинського: „Лемківська говірка села Явірок“, »Lud. Słow.« III. A, статті Княжинського та реферату проф. Зілинського про працю С. Рабіївної над бойківськими говорами й далі Кобилянського (Гуцульський говір, „Український діялектол. Збірник“ I, Київ, 1928) та Янова (Z fonetyki gwar huculskich, „Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski II“, Cracoviae, 1927) про говір гуцульський — спробу клясифікації південно-карпатських говорів та їх відношення до північно-карпатських.[1])

Вислід цієї клясифікації такий: ще з більшою рішучістю можна ствердити, що сучасні південно-карпатські говори у своїй основі є такі самі, як говори північно-карпатські, себто — *лемківські*, *бойківські* та *гуцульські*.

Спершу нам треба зазначити, що територія від Попраду до Тересви, себто лемківська та бойківська (як і по північній стороні), ближчі одна одній із багатьох поглядів, ніж бойківська й гуцульська область, бо ця остання має звукові явища куди молодші, ніж говори на захід від Тересви. Говори на захід від Тересви зберігають різницю межи старими *ы* та *і*, зберігають *а* по м'яких та шипучих приголосівках у всіх позиціях, *е* в наростку -*ьје* іменників середнього роду переходить в *а*, в більшості збебігають старі сполуки *кы*, *гы*, *хы*, але ж у деклінації вирівняли (з малими вийнятками в Марамароші) відміну іменників м'яких пнів до твердих у всіх трьох родах у давальнім та орудні̂м однини в роді чол. та середнім, і в орудні̂м у роді жін., а у множині в іменників р. чол. та серед. в давал. і місц. зберігають архаїзми: *koňovy*, *koňom*, *pol'om*, *mast'ou̯*; *panim*, *panиm*, *z volы*, *z jahňatы*, *v kvaśich*, *v lisoch*, назвучне *je* в займеннику особовім 3 ос. одн. і в gen. і dat. m. n. переходить в *jo*: *joho*, *jomu*, 1. особа множини дієслів має закінчення -*me*, стягнені форми тепер. часу: *trymam*, *trymaš*, *trymat'*, *trymame*, *trymate*; зберігання наростка -*ova*- в дієслів VI. кл., а не перехід його на -*uva*-: *kupovaty*.

Лемківські говори.

Коли порівняти ознаки говорів галицьких лемків, які подав Верхратський у згаданому вже творі про говори галицьких лемків, то слід ствердити велику згідність і у звучні і в морфології

[1]) Про нові розвідки Я. Рудницького й А. Княжинського в „Літописі Бойківщини“ ч. 3, 6, 7 дізнався я вже, коли стаття було зложена. *І. П.*

з говорами лемків по той бік Карпат (полишаючи збоку однозгідну майже лексику). Цю згідність бачимо аж у 16 точках у звучні і в 15 точках у морфології.

Спільні **звукові** явища обох частин карпатської области, і північної і південної, такі:

1. перезвук старого закритого *о* на *і* та *ы* в околицях, що тісно прилягають одна до одної: *кін*, *ріp* — *кын*, *рыр*, з винятком островів на південному Спишу, де в чотирьох селах: Завадка, Порач та Словінки Н. і В., находимо рефлекс *'и (i̯u)*: *k'i̯uń*, *śul'*;

2. перезвук старого закритого *е*, в околицях західніх — *'и*: *l'ud*, *i̯ui̯*, *pryvi̯uz*, а далі на схід — *і*: *l'id*, *pryviz*;

3. старе *ě* по губних у запопрадських околицях має рефлекс *і* з незначною прейотацією *pi̯iśńa*, *mi̯isto*, подібно, як це сконстатував Зілинський у Явірках, що відповідає зовсім і територіяльно;

4. зберігання різниці між старим *ы* та *і*, котре часто має ще давню звукову вартість: *sыn*, *rыba*, *robyti*, dat. encl. — *mi*, *ti*, *si*; лише південна Земплинщина має палятальні *d*, *t* перед старим *і*: *chod'il'i*, *mat'i*, може, як продовження старої артикуляції, так маємо і в говорі володавськім на Поліссі;

5. старі *trъl*, *trьt*, *tlъt* мають рефлекси *tыrt*, *tыlt (tыu̯t)*: *hыrmyt*, *chыrbet*, *sыu̯za*, що поширені передовсім на західній частині Лемківщини, але зате ближче ріки Лабірця появляються рефлекси *trыt*, *tlыt*;

6. побіч старих рефлексів *or*, *er*, *ou̯* на місці *r̥*, *l̥* находимо часто *ar*, *ыr*: *harčok*, *šыršon*;

7. звук *а* зберігається по м'яких та шипучих у всіх позиціях, а бачимо його й на місці *е* в наростку *-ьje* іменників середнього роду: *žil'a*, *naśińa*;

8. звук *е* перед колишніми м'якими складами не звужується, з винятком околиць, близьких до Лабірця: *teper*, *otec*;

9. ствердіння *с* в наростках *-eć*, *-yc'a*: *kupec*, *pšenyca*, *pšenycu*;

10. ствердіння зубних *d*, *t*, *n*, *s*, *z*, *r* у визвуці: *pi̯at*, *ohen*, і imperat.: *nes*, *voz*, *chod*;

11. неоднакова артикуляція *l*: тверда, середня та м'яка: *čelo*, *chodyλ*, *l'ito*; тверде *l* у декотрих околицях, більше на захід положених, перед звуками твердими: *а*, *о*, *u*, *ы* переходить на білябіяльне *u̯*: *hou̯ova*, *bыu̯a*;

12. диспаляталізація *r* у визвуці в західніх частинах лемківської території: *pisar*;

13. переміна приголосівки *v* у функції прийменника, чи то наростка, на *h* перед дзвінкими приголосівками, а на *x* перед глухими: *hmer* замісць — *vmer*, *xpik*;

14. зубні приголосівки *s*, *z* перед м'якими голосівками, а то *i* з *ě* та *'a*, *'u* паляталізуються так сильно, що стають м'якими *ś'*, *ź'* на західньо-лемківській території: *ś'ino*, *ź'il'a*, *ź'at'*, *ś'asti*;

15. приголосівки *s, z, c* перед наростком *-ьskъ* тверді; замісць літературного: *-ський*, *-цький*, *-зький* находимо тут: *-skыį, -ckыį, -zkыį: ruskыį, slovackыį, nyzkыį*;

16. ствердіння *š*, *ž* на цілій лемківській території, а *č* лише на західніх окраїнах, наслідком цього пересувається по них артикуляція голосівки *i (y)* до *ы*: *šыlo, žыto, pečы.*

За лемківські явища в ділянці морфології треба вважати такі:

1. старе закінчення в nom. pl. іменників чол. роду о-пнів на *-i*, *-y*: *chlopi*, *ptacy, paribcy, d'acy*;

2. ширше розповсюдження закінчення *-ove* в nom. pl. іменників чол. роду, бо переходить воно й на неживі іменники: *vitrove, pluhove*;

3. закінчення *-e* в nom. pl. в іменників чол. роду на *-ar*: *učare, vol'are*;

4. закінчення gen. pl. *-och* у іменників усіх трьох родів: *panoch, kost'och, pol'och*, яке, на північному боці Карпат іще рідке, удержується під — словацьким впливом;

5. закінчення *-och* у loc. pl. іменників чол. й серед. роду — загальне: *v l'isoch, v pol'och*;

6. іменники жін. роду всіх пнів та за ними і прикметники та займенники в instr. sing. мають, замісць закінчення *-oų, -eų*, *-oju, -eju*, закінчення — *-om*: *rukom, dыňom, mast'om, za tom horom*;

7. у loc. sing. прономінальної деклінації чол. та серед. роду, замісць закінчення *-im* < *-omъ* маємо закінчення *-ыm,* себто таке, як в instr. sing.: *na dobrыm pol'u, na velikыm dubi*;

8. закінчення, gen. sing. прономінальної деклінації є *-oį*, замісць *-oji*: *dobroj ženы*;

9. прикметники серед. роду в nom. sing. мають стягнене закінчення *-e*, замісць *-oj*, *-oje* бойківських говорів: *dobre tel'a*;

10. в nom. pl. прикметників для всіх трьох родів — *ы*: *dobrы l'ude, dobrы knyhy, dobrы pol'a*;

11. ступенювання твориться при помочі наростків: *-ijšыį, -šыį: bil'ijšыį, hardšыį, dorožšыį.* а не так, як у сусідніх бойківських говорах, із допомогою коротшого наростка *-ьj, -yį: dorožyį, douźyį*;

12. тверде *-t* в закінченні 3 ос. sing. і pl. теп. часу, а не так, як переважно в бойківськім, м'яке: *chodyt, chod'at*;

13. брак *l* епент. після губних у 1. ос. sing. та 3. pl. у відміні дієслів, супроти появи його в таких самих закінченнях у південних бойківських говорах: *l'ubįu, spįu, sыpįu*;

14. творення минулого часу описового з допомогою допоміжного дієслова *jesmь* та part. praes. act. II., при чому *l* не переходить на *u̯*, з вийнятком запопрадських околиць, де *l* перед твердими голосними, як було сказано вище, переходить на білябіяльне *u̯*: *chodyl-jem*;

15. творення будучого часу з допомогою *budu* та part. praes. act. II., побіч дієйменника: *budu chodyl* і *budu chodyty*.

Важною ознакою лемківських говорів є незмінний наголос на другому від кінця так, як у польській мові: *vóda, séstra*, а з лексикального боку запозики з мов західньо-слов'янських, і то польської і словацької, що, зрештою, було видко з морфології.

Правда, є деякі явища, невідомі на північному боці Карпат, і то явища фонетичні, про котрі була вже згадка під 1, а про одне згадати треба на цьому місці; є це перезвук *u* в закінченні 1. особи sing. і 3. pl. дієслів на *-ovaty* на *i, ü, ы*: *kupiįu, kupiįut, kupüįu, kupыįu*, що стоїть у зв'язку з загальним перезвуком *o > ü, ы, i*. Таких форм не сконстатовано на галицькій Лемківщині, та це не виключає, що такі форми могли бути й там.

Бойківські говори.

За бойківські говори визначено, як це вже було зазначено перше, говори, що тягнуться між рікою Солонкою й Лімницею на північних узбіччях Карпат, і на південних від Цірокої по Тересву, хоч границі їх щодо лемківських говорів супроти багатьох спільних рис із ними не такі гострі, як поміж гуцульськими говорами. Спільні головні прикмети з лемківськими говорами ми вже згадали, їх можна ще поширити такими прикметами; 1. архаїчність у морфології в закінченнях dat. і loc. pl. іменників чол. та сер.: *panim, v l'isoch*, 2. заник старих деклінаційних типів n-пнів серед. роду та i-пнів і n-пнів чол. роду, 3. заміну прислівника *de* у зложеннях на *da*, 4. переміну займенника *čьto* на *što*.

Галицькі бойківські говори, прослiджені згаданою вже Софією Рабіївною, вирізняються 24 прикметами від инших говорів, що їх окружають. Всі ці ознаки, з вийнятком двох, як далі буде зазначено, відомі і в говорах південно-карпатських, а що ще важніше — число спільних явищ зросте ще через мої додатки на що найменше 6.

До спільних прикмет, признаних Рабіївною за бойківські, котрі, на мій погляд, знані і в південно-карпатських говорах від Лабірця по Тересву, й навіть далі ще на схід, частинно аж по річку Рускову, належать:

1. зберігання різниці межи старими *ы* та *і*, перше з них часто лябіялізується до вузького *о* (*ы*), друге в околицях, рівнолежних географічно, зберігають стару артикуляцію *у* як *і*: *bratovi*, *chodili*;

2. звук *а* по палятальних приголосівках та по шипучих зберігається (*pi̯at'*, *šapka*, *žaba*), а по твердих приголосівках не лябіялізується, як це є в галицьких говорах;

3. звук *е* появляється у двох варіяціях, як нормальне — перед твердими приголосівками та як вузьке — перед м'якими або наслідком вокальної гармонії: *otêć*, *têpêr'*;

4. таксамо і звук *о* має два варіянти: нормальний та вузький перед складом з *і* або *и* або наслідком вокальної гармонії: *v bôlôt'i*, *kôńi*, *kôrôvu*;

5. старі закриті *о*, *е* лише частинно вирівнялися до *і*, а південно-карпатські говори, понижче Верховини, мають іще старші заступства *и*, *ӥ*: *kuń*, *küń*, *t'utka*, *na ńüi̯*;

6. зубні *s*, *z* характеризуються слабою паляталізацією перед $i < ě$ та йотованими *ja*, *ju*: *śino*, *źil'a*, *śadu*; але Мараморощина тут відрізняється сильнішим ступенем паляталізації цих приголосівок, що, мабуть, буде відповідати подібним відносинам і у східніх бойківських говорах;

7. приголосівки *s*, *z*, *c* зберігають м'якість у наростках: *-цький*, *-ський*, *-зький*: *mukačicśkyi̯*, *berećkyi̯*, *blyźkyi̯*;

8. рефлекс прасл. *dj*, здебільша, м'який, дає *dž*: *urodž'ai̯*, *solodž'yi̯*, але в говорах на схід від Латориці виявляє *ž*: *chožu*, *urožai̯*, *medvežyi̯*; африкат *dz* на місці *z* зустрічається лише спорадично: *dzvizda*, *dzerno*;

9. зубно-носове палятальне *n* перед *k* переходить на *i̯* в південно-карпатських говорах лише на Верховині: *zeleneі̯kыi̯*, *panoi̯ko*;

10. палятальність *č* зберігається з вийнятком говорів Верховини бережанської та мараморoської: *bohač'*, *č'asto*, зате *š*, *ž* тверді: *šapka*, *žaba*;

11. звук *r* у визвуці та всередині слів зберігає палятальну артикуляцію: *vêr'ch, pastыr', kolesar'*;

12. зберігання середнього *l*(*λ*), часто на місці не лише твердого, але й м'якого: *maλыį, čytaλńa*; тверде *l* держиться в західніх околицях між Лабірцем та Угом;

13. сполуки *кы, гы, хы, ки, ги, хи, кі, гі, хі* мають свої географічні відповідники по обох боках Карпат;

14. інтервокальне *į* щезає передусім у формах теперішнього часу 1. ос. одн. та 3. множ. на доволі значному просторі й на південному Підкарпатті аж по Хуст: *mau, dau*, інтервокальне *h* лише спорадично: *moo*, замісць — *moho*;

15. з приголосівкових груп характеристичними явищами по обох карпатських говорів є на менші території обмежені переміни *šk* на *č'k, č'koda* замісць *škoda*, асиміляція *dn* на — *nn: dva nny* замісць *dny*, *vn* на *mn*: *rimnыį*;

16. вплив м'якої приголосівки на попередню сичну *s*, а навіть прояви другої палятальзації у визвуці на південь, головно в мараморських говорах: *kuśt', maśt', raduść, śčiu*;

17. часте зберігання дзвінкости приголосівок у визвуці відоме на півдні Карпат лише у східніх верховинських говорах і передовсім у емфазі: *dub, viz*;

18. кон'югаційний тип *trymam* поширений також на південнім Підкарпатті від Уга на захід, а контракція у 2. і 3. особі однини та 1. і 2. множини в дієслів на *-aty* з пнем тепер. часу на *-a*: *trymaš, trymat, trymame, trymate*;

19. тверде *t* в закінченні 3. особи одн. і множ. теп. часу є також ознакою великої частини південно-карпатських говорів, особливо східніх та верховинських, а доволі великий простір поширення м'якого *t'* у згаданих категоріях, як явище більшої архаїчности, має незначний уже відповідник географічний і на північному боці Карпат;

20. закінчення 1. ос. множини *-me*, яке є і прикметою лемківських говорів, при чому воно, передовсім у дієслів І. кл., переймає на себе наголос: *budemé, metemé, beremé.*

У вичислених Рабіївною 24 прикметах північного бойківського говору, південно-карпатські говори, що відповідають територіяльно північним бойківським говорам, невідомі вже тепер два, і то: м'якість шипучих š', ž' (*š'apka, ž'aba*) та брак появи епентетичного *l* у формах дієслів теп. часу (*l'ubiu*).

Як уже було згадано, вичисленими прикметами не обмежуються бойківські говори. Їх є більше, і то спільні вони обом, північним і південним, говорам. Ось вони:

1. зрівняння м'яких пнів із твердими в відміні іменників усіх трьох родів однини в відмінках, де чергувалося *e* з *o*: *kon̆ovy*, *kon̆om*, *sonćom*, *dьn̆ou̯*, *kuštʼou̯*;

2. старі відмінкові закінчення як останок давнього деклінаційного поділу за пнями, н. пр., gen. sing. давніх n- та ū-пнів: *toho dne*, *z cerkve* та в dat. instr. і loc. pl. давніх o-пнів або nt-пнів: *panum*, *z volы*, *z jahn̆alы*, або дуальні форми instr. в іменників або займенникової деклінації: *z tыma dobrыma psoma*;

3. з деклінації займенників важною ознакою є зберігання різниці між указовими займенниками: *sêś* — для ближчого, *tot* — для дальшого, і то передовсім на сході, а також вирівняння деклінації займенника *sêś* — *śoho* до типу: *tot* — *toho*;

4. в дієслів І. кл. з пнем на гортанну зберігаються останки форм із задержанням гортанних у 1. ос. одн. та 3. мн. типу *rekú*, але на південному Підкарпатті є їх в околиці Іршави та Верховини Ужанської більше: *pekú*, *mohú* — *pekútʼ*, *mohútʼ*;

5. наказовий спосіб із короткими формами типу: *ber*, *berte* є відомий і на південній частині аж по Тересву, а останки старого дієприслівника на *-ja (a)*: *sydʼa*, *leža* живе особливо на сході від Боржави;

6. із словотвору слід піднести зберігання категорії іменників давніх ū-пнів із теперішнім закінченням на *-ou̯*: *brytou̯*, *bukou̯*, а також улюблені здрібнілі форми сер. роду на *-a (ʼa)*: *dʼiu̯ča*, *svýn̆a* = (порося).

Коли до цього додати ще архаїчну рису в словарі обох частин, далі — зберігання деяких старих систем наголошування з пересувом наголосу на приростки: *po (pótik)*, *na (názad)*, *za (zádar)*, то не будемо сумніватися щодо спільнот обох мовних областей по обох боках Карпат, обнятих на півночі ріками Солонкою й Лімницею, на південь — Лабірцем і Тересвою.

Правда, на південній стороні маємо куди більше архаїзмів або й новотворів, спричинених, може, і контактом із чужими елементами. До таких архаїзмів треба зачислити рефлекси *u*, *ü*, *ʼu* на місці старих закритих *o*, *e*: *kun̆*, *kün̆*, *pryvi̯uz*, які займають значну територію, бо ціле підполонинське пасмо, а до новотворів метатези груп *kt*, на *tk* у слові *къто* > *tko*, *tch* на *cht* у слові *tchur* > *chtur*, *pch* на *chp* у слові *pchaty* > *chpaty*, широкий відтінок *u* під наголосом перед твердими складами: *Jůrku*, *důb*, перехід *l* на *r*: *burš* < *bulš*, асиміляція *r* до *l*: *tellyča*, *umella*, форми чотирьох дієслів: *plesty*, *mesty*, *vesty*, *bosty* в минулім часі на *ch* або *h*: *zaplʼuch*, *zami̯uch*, *zavi̯uch*, *izbuch*,

але вони не дають нам права, супроти вичислених спільнот, виділити долішню частину південно-карпатських говорів у окрему групу, що своїм розвитком пішли иншою дорогою, ніж північно-карпатські говори, як це намагається доказати д. Геровський.

Гуцульські говори.

Про гуцульську колонізацію було вже сказано, що вона наймолодша, бо початок її сягає XVIII. століття й обіймає села[1]: Ясіння, Кваси, Білин, Рахів, Боґдан, Требушани, Кобилецьку й Косівську Поляну в ЧСР. та Бистрий і Красний у Румунії. Тимто й ці говори в контакті з тубільчим населенням не втратили ще своєрідних рис, із вийнятком села Кобилецької Поляни, що підпало під сильний вплив Бичкова — в заступстві старого закритого *о* на *и*. Навпаки, гуцульські говори чи власне, новіша галицька колонізація, вплинули сильно на говори цілої околиці Сигота в ділянці лексики й форм, а у звуковій частині щодо пепереміни *ы* на *у*, коли цього явища не вважати за також доволі старинне, бо ж молдавські грамоти вже в XIV. столітті знають чисельні випадки такої переміни.

На основі праць Кобилянського й Янова та моїх дослідів із згаданих сіл можемо установити такі прикмети спільні для гуцульських говорів по обох сторонах Карпат:

1. перезвук старих закритих *о*, *е* на *і*, при чім *і* з *о* палялізує попередні зубні приголосні: *sť'iu̯*, *śil'*;

2. м'яке *а* по шипучих та м'яких приголосівках, без огляду на походження, переходить на вузьке *ê* (яке є лише варіянтом *у*): *š'êpka*, *ž'êba*, *pi̯êť*, вийнятки творять деякі категорії слів із початковим *ja*: *jakyi̯*, *jabƛyko*, *jačmiń* та дієслова на *-jaty*: *stojaty*, *bojaty śê*;

3. старі *ы* та *і* злилися в один середній звук *у* широкого підняття, зближений до *е*: *sy*^{e}*n*, *sy*^{e}*r*, *dy*^{e}*vy*^{e}*tyśê*, *ly*^{e}*š*, старе *і* (и) зберігається декуди по м'якім *č*: *uč'iť'il'*, *čisty*^{e}*ty*^{e};

4. звук *е* вирізняється більшою відкритістю, як наше нормальне: *de*^{a}*s bui̯u*;

5. приголосівки *č*, *ž*, *š* зберігають м'якість: *č'ornyi*, *ž'êrt*, *š'êpka*;

6. зубне *с* в наростках *-eć*, *-yća* та *z*, *s* у визвуці диспалялізуються: *chƛopec*, *moƛodyca*, *kriz*, *des*, *šos*;

7. по губних перед м'якими голосівками часто маємо епент. *n*, а епент. *l* появляється лише в незначній мірі, в Рахові, не без впливу, здається, долішньо-марамороських говорів: *zemńê*, *k'êmńu*; *l'ubi̯u*;

8. звук *l* виступає лише у двох видах, м'якім та середнім: *l'ude, hoλova*;

9. звук *r* зберігає теж м'якість у наростках *ar', yr'*: *volar', pastyr'*, та всередині слів: *ver'ch*;

10. зубні м'які *t', d'* переходять, здебільша, у м'які *k', g'*, як у бойківських говорах: *k'imie* < *t'imia, g'ido* < *d'ido*;

11. задньоязикові сполуки, давні *кы, гы, хы*, здебільша, мають нові сполуки, підо впливом пересуву артикуляції *k, h, ch* до переду, і то: *k'i, h'i, ch'i*, та не брак також сполук: *k'y, h'y, ch'y*;

12. зубні *s, c, z* у південних гуцульських говорах м'які в наростках: *-ський, -цький, -зький*, як це констатуємо і в говорах галицьких: *huculśk'yį, ńimećk'yį, bereźk'yį*;

13. перехід назвучного *ch, chv* на *f*: *fustka, faλa*;

14. в відміні іменників усіх трьох родів зберігаються різниці між твердими та м'якими пнями щодо чергування *-e-, -o-*: *konevy, konem, dyᵉneц, poλem*;

15. в gen. pl. іменників жін. роду a-пнів появляється закінчення *-eį*: *koseį*;

16. в відміні займенників зберігаються типи: *jeho, seho, našeho, jemu, semu, našemu*, вирівняння до типу: *toho* — немає;

17. закінчення 3. особи множ. *-t* у дієслів кляси *-y (i)* відпадає: *chod'ê, robįê*;

18. поява стягнених дієслівних форм тепер. часу типу: *čytáš, čytát*... ще порідку зберігається;

19. закінчення 3. особи множ. є *-mo*: *idemo, robymo*;

20. будучий час твориться з допомогою *mu* + дієйменник: *mu chodyty*, але бувають і форми з *budu*: *budu chodyty*;

21. умовний спосіб твориться часто з допомогою *bych*: *išoų bych*;

22. у системі наголосу дієслів I. кл. тепер. часі годяться обидві частини: *nesú, kλadú* — *nesêš, kλadéš*;

23. лексика виявляє румунізми: *rypa* (стрімкий берег), *poderéį* (висока рівнина), *kλaka* (спільна робота), і т. д., не рахуючи лексики з життя пастушського; як ось: *gl'êg, žentyca, bryndza, spudza, vatra, berbenyca* й т. д.

Треба нам іще зазначити, що в багатьох точках гуцульські говори мають спільноти з говорами марамороськими, які ми зачислили теж до бойківських. Є ними: поява *ž* на місці прасл. *dj* у формах дієслів: 1. *výžu, chožu*; 2. двояке *l*; 3. м'якість *r'*; 4. деклінаційні типи займенників: *našeho, našemu*, котрі можна прослідити на значній частині марамороських говорів, особливо

в долині річки Тересви, і навіть Тереблі; 5. тверде закінчення *-t* в 3. особі однини і множини; 6. закінчення instr. sing. fem. *-оу̯*; 7. творення будучого часу з допомогою *ти* (на північ від Хусту). Все це говорить за контакт цих говорів у давнину й на південно-карпатській території.

Що між цими групами існують перехідні говори, про те не треба і згадувати, як про щось особливе. За такі перехідні говори можна вважати говори межи Лабірцем і Цірокою, що мають лемківські прикмети й бойківські, говори сигітської кітловини як — перехідні між бойківськими та гуцульськими. Але на особливу увагу заслуговують говори знад річки Рускови, на що звернуто увагу в моїм описі цих говорів на сторінках „Наукового Збірника тов. Просвіта“ в Ужгороді, річник X., бо вони можуть нам відтворити образ давніх гуцульських говорів.

Оцими порівняннями, думаю, доказано найтісніший зв'язок південно-карпатських говорів із північно-карпатськими, та угрупування їх на три головні групи: *лемківську* — на заході від Попраду по Лаборець, *бойківську* — від Лабірця до Тересви та *гуцульську* — від Тересви в горішній течві Тиси.

Відгуки „Żywotów Świętych“ П. Скарґи в „Четьїх-Минеях“ Дмитра Тупталенка.

Написав: ***Теоктист Пачовський.***

На джерела Тупталенкової „Книги Житій Святыхъ“, тієї — як називає її проф. Возняк — „знаменитої й одинокої української антольоґії аґіографії й старохристиянських леґенд“,[1]) складаються: Acta Sanctorum Боляндистів, Vitae Sanctorum Сурія, Четьї-Минеї Макарія, Патерики, Пролог, Літописи й багато інших творів[2]). Та головне джерело були Vitae Sanctorum Сурія й Acta Sanctorum Боляндистів тому, що з тих збірників митр. Дмитро запозичив найбільше матеріялу; залежність твору Тупталенка від цих латинських джерел виказав Нєчаєв[3]). Висліди Нєчаєва, коли їх розглянемо, не можуть обійтись без спростування, що не всі житія, які він уважає за переклади із Сурія або Боляндистів, вийшли від них безпосередно. З докладнішого порівняння житій Тупталенка з латинськими текстами випливає можливість якогось іншого джерела. В руках Дмитра таким посереднім кільцем, як виходить із спису книжок його бібліотеки[4]), могли бути тільки „Żywoty Świętych“ П. Скарґи, укладені на основі творів Ліпоманія й Сурія[5]).

Досі ніхто ще не досліджував відношення Тупталенка до „Żywot-ів“ Скарґи. Правда, ще І. Франко кинув думку, що ав-

---

[1]) Записки Н. Т. Ш., т. CI, стор. 181.

[2]) Докладніше відношення Тупталенка до цих творів подаю у своїй основній праці про його „Житія“, що в рукописі. *Т. П.*

[3]) Святый Димитрій, Митрополитъ Ростовскій, стор. 130—203, Москва, 1849; автор цієї анонімної праці, на думку деяких учених, був Нечаев.

[4]) Шляпкинъ И. А., Св. Димитрій Ростовскій и его время, С.-Петербургъ, 1891, стор. (прил.) 56.

[5]) St. Windakiewicz, Piotr Skarga, Краків, 1925, стор. 209.

тор українських „Житій“, крім Миней Макарія, в неменшій мірі користувався теж твором Скарґи, але свого погляду не підтвердив він жадним доказом [6]). В останніх часах про вплив Скарґи на „Житія“ пригадала В. П. Адріянова, зазначуючи у своїй монографії про св. Алексія в літературі та словесності, що відповідний уступ із Тупталенка своєю генезою в'яжеться теж із Скарґою [7]).

„Żywoty“ Скарґи, твір дуже поширений на Україні [8]) ,пізнав Дмитро, мабуть, уже як проповідник у Чернигові, коли працював там під рукою Л. Барановича. Гагіографія мусіла навіть цікавити тоді Тупталенка, бо ж у тому часі писав він своє „Руно Орошенное“, де із гагіографічним письменством в'яжуться т. зв. „прилоги“ або, вірніше кажучи, вийнятки із „Житій Святыхъ“ [9]). Дуже добре міг він розчитуватися в „Żywotach“ Скарґи в часі свойого пробування на Литві (1677), де він особливо вивчав польсько-латинську літературу [10]). Також не можна забувати, що й пізніше могли вони його цікавити, а са́ме, коли він писав „Житія“ (1684—1705); так бодай указує на це спис книжок його бібліотеки.

Наші здогади, що Тупталенко знав „Żywoty Świętych“ Скарґи, найяркіше можна ствердити на основі „Житій“. Докладніший розслід цього твору виявляє, що Ростовський обходиться з гагіографічною літературою таксамо, як Скарґа, спирається м. і. на тих самих збірниках, а деколи посувається ще далі, використовуючи його „Żywoty“ у своїх „Четьїх-Минеях“.

До цього останнього висновку схиляє нас докладніше порівняння життєписів святих із обидвох названих вище гагіографічних антологій. Для ілюстрації подаємо ось такі паралелі з Тупталенкових „Миней“, „Żywot-ів Święty-х“ Скарґи та їх латинського перводжерела:

---

[6]) Южно-русская литература, Энц. словарь Брокгауза Ефрона, т. 41, стор. 306.

[7]) В. П. Адріянова, Житіе Алексѣя человѣка Божія въ древ. русской литературѣ и нар. словесности, Петроград, 1917, стор. 115—21.

[8]) Н. К. Гудзій, Переводы „Żywotów Świętych“ Петра Скарги въ юго-западной Руси, Київ, 1917; пор. також автора: Żywoty Świętych ks. Piotra Skargi w przekładach rusko-ukraińskich, Spr. T-wa Nauk. we Lwowie, p. XIV., стор. 104—11.

[9]) Пор. І. Огієнко, Руно Орошенное св. Димитрія Ростовського, Записки Кам. Под. Держ. Укр. Універс., II, стор. 75.

[10]) Шляпкинъ, op. cit. стор. 30.

T II 418.[11]	C 567.[12]	AS IV 42.[13]
1. Мѡѷсей законода́вецъ, ѿкри́вый днѡ̀ мо́рю, и̂ безвѡ́днꙋю землю въ пꙋсты́ни напѡи́вый водо́ю и̂ и̃наѧ мно́гаѧ чꙋдеса̀ сотвори́вый, написа̀ дѣѧ́нїѧ Стых пре́жде бы́вшихъ, не о̃ною премꙋ́дростїю ѿ е̂гѵптѧ́нъ взѧ́тою, но Бл҃гтїю ѿ нб҃си̇̀ да́нною.	1. Zakonodawca Moyzesz, ktory morskie dno otworzył, y na puszczy suchą źiemię wodą oblał, y inne cuda czynił, wypisał żywoty świętych onych ktorzy byli przed nim. nie oną mądrośćią, ktorą miał od Egypcyan, ale oną łaską, którą miał z nieba.	1. Moses divinus legislator, qui maris fundum aperuit, et aquis obruit aridam solitudinem, et alia omnia fecit miracula, veterum Sanctorum res gestas conscripsit, non ea utens sapientia, quam ab Aegyptis didicerat, sed splendore gratia coelitibus accepto.
2. ...и̂ во́лны на ѡ̂де́ждꙋ е̂мꙋ̀ не тре́бѣ бѧ́ше ко́зїими бѡ покрыва́ше сѧ ко́жами... ...Мы́сль же свою̀ ѡ̂чища́ше, на Бл҃гѡвѣдѣнїе, творѧ̀ ю́ зерца́ло Дх҃а ст҃го, и́ ѿкрове́ннымъ лице́мъ ꙗ̃коже гл҃етъ ст҃ый А̃птолъ...	2. ...y wełny mu na suknią było nie potrzeba skorami się kożimy pokrywał... ...a myśl swoię na widzenie Boga przeczyśćiał, czynił ią zwierćiadłem Ducha ś. y obiawioną twarzą, iako mowi Apostoł...	2. ...usum quoque lanarum supervacaneum ducebat, earumque vicem asperrimi caprorum villi explebant, ex quibus et tunica illi fiebat et simplex amiculum... ..mentisque aciem expugnans, et divini Spiritus per spicuum efficiens speculum, revelata facie, jucta divinum Apostolum...

[11]) T II 418. = Житія Святыхъ Тупталенка, т. II., Київ, 1695, к. 418; свойого авторства Тупталенко явно не зазначує, воно ховається в ось такому чотировірші на кінці другого тому:

Іс҃ꙋ Єдиномꙋ премꙋдРОмꙋ бг҃ꙋ,
МалОумНый воздаю ѡ̑ всѣХЪ славꙋ мнѡгꙋ.
Давшемꙋ И сію Мнѣ̀ ИсТоРЇЙ сп҃сенныхъ
Списать Вто́рꙋю кнИгꙋ. в̓ Чт҃ь слꙋгъ бж҃ственныхъ.

[12]) C 567 = X. Piotr Skarga, Żywoty Świętych, cz. 1 i 2, Kraków, 1615, стор. 567. Скарґів правопис задержую, пропускаю тільки знак над подовженим a.

[13]) AS IV 42 = Acta Sanctorum Боляндистів, т. IV, стор. 42, Parisiis et Romae, 1868.

Т II 732 г.

3. Бл҃годарю тѧ̀ Г҃и Б҃же, ꙗ҆́кѡ съ М҃чєники твоими и҆ И҆сповѣдники вчини́ти мѧ бл҃гоизволи́лъ є҆си̑, и҆ пі́ю ча́шꙋ ст҃рнїй Хр҃та̀ твое́гѡ, и҆ прича́стникъ є҆смъ бо́лѣзнїй є҆го̀, да и҆ въ воскр҃нїи Живота̀ вѣ́чнагѡ Прича́стникъ с ни́ми бꙋ́дꙋ.

С 72.

3. Dziękuię Panie, iżeś mię miedzy twoie męczenniki y świadki poczytać raczył: iż piię kusz męki Chrystusa twego, y boleśćim iego vczestnikiem, abym też y zmartwychwstania y żywota wiecznego był.

Л 12.[14])

3... benefico te, qui me in hanc diem atque in hanc horam perducere digratus es, ut particeps existerem martyrum, et calicis Christi tui in resurectionem vitae aeternae animae ac spiritus mei per incoruptionem spiritus sancti in quibus suscipiar in conspectu tuo hodie tanquam sacrificium pingue et acceptabile...

Т III 398.

4. ...мє́ждꙋ ни́ми жє мнѡ́зи ꙋ҆жѐ и҆ соста́рѣшасѧ в' д҃вствѣ цѣлость чи́стагѡ тѣ́ла, нє ꙋ҆бѣждє́нїемъ и҆ бл҃годѣ́йство соблюда́ющє. И҆ в прем҃дрости ѻ҆́ной поꙋча́щєсѧ, нє то́чїю ср҃цы, но̀ и҆ тѣлєсы̀ ѡ҆с҃щаю́тсѧ, вмѣня́ющє сєбѣ̀ нєприли́чнꙋ бы́ти вє́щь, да сладостра́стїю слꙋ́житъ сосꙋ́дъ, на прїѧ́тїе прем҃дрости ꙋ҆готова́нный: и҆ да́бы пло́тскомꙋ и҆мѣ́ло рабо́тати рождє́нїю то̀ лицѐ, є҆́жє жела́етъ сѣ́мєнє Бж҃їѧ сло́ва; нєтлѣ́ннагѡ жє и҆ бєзсмє́ртнагѡ ло́жа, ѿ нє-

С 313.

4. ...miedzy ktoremi wiele się ich iuż w dżiewictwie sstarzało: całość czystego ćiała, nie z przymuszenia, ale z nabożeństwa zachowuiąc, y mądrości oney vżywając: nie tylko sercem, ale ciałem się poświęcaią, poczytaiąc to sobie za rzecz nieprzystoyną aby roskoszy służyć miało naczynie, na prziymowanie mądrości zgotowane: a żeby to rodźić miało wedle ciała, które pragnie nasienia słowa Boskiego y niepokalanego a niesmiertelnego łoża: z ktorego się rodźi nigdy nie

Відповідний текст латинський непропорціонально поширений (пор. Л I 406).

[14]) Л 12 = Historiae Aloyisi Lipomani episcopi veronensis, de vitis Sanctorum, p(ars) secunda, стор. 12, Lovanii, M. D. L. X. X. I.

гоже рóдится плóдъ никогдá же оумирáющїй. Писáнїѧ стгѡ толковáнїе прїéмлюще ѿ старѣ́йшихъ своихъ, ищꙋтъ в' немъ дхóвнаго разꙋмѣнїѧ и сокрóвенныхъ тáинствъ, мнѧ́ще, ꙗ́ко самóе писáнїе éсть áки тѣ́ло зри́мое, тáйное же тогѡ разꙋмѣнїе áки дша неви́димаѧ.	vmieraiące potomstwo. Pisma ś. wykład biorąc od starszych swoich, szukaią w nim duchownego rozumienia y taiemnic zakrytych. tak trzymaiąc, iż litera y zwierzchowne pismo iest iako ciało: a zataione iego rozumienie iest iako dusza niewidoma.

Вже цих порівнянь досить, щоб ствердити понад усякий сумнів, що Тупталенко користав у своїй антології святих також із твору Скарги.

На основі докладного розсліду „Житій“ і порівняння їх з „Żywota-ми“ вдалося нам відшукати чимало статтей, близько споріднених із польським текстом — а мають вони найрізнороднійший назверхній вигляд. Таку форму залежности, яку виявляють вище подані паралелі, мають звичайно житія, що стараються тільки на матеріялі Скарґи (нпр., Житіє Поликарпа, або деякі переклади його епізодів, нпр., уступ про християн у Житії Луки). Одначе таких чистих рівнобіжностей багато немає, бо Тупталенко навіть у таких випадках відбігає дуже часто від джерела, поширюючи його форму. Нпр.:

T I 229 r.	C 39.
1. Лꙋкїáнъ стый рóдомъ бѣ ѿ Самѡсáти грáда иже в' Сѵрїи, ѿ Роди́телей блгочести́выхъ. къ дванáдесѧтое лѣто во(з)раста своегѡ ѡсиротѣ, и ѡставшее по роди́теле(х) имѣнїе расточи ꙋбóгим, сáмъ же тѣснотꙋ óстрагѡ жи́тїѧ избрáвъ, оучéнїю бж҃твéнны(х) кни́гъ прилежáше.	1. Lucyan był rodem z Samosaty miasta Syryey, rodźicow Chrześciańskich: we dwanaśćie lat pogrzebszy oyca y matkę, maiętność swoię vbogim rozdał: a sam się na srogość ostrego żyćia y na naukę pisma ś. vdał.
T II 394 v.	C 28.
2. Въ времена Дéкїѧ и Валерїáна Царéй Ри́мскихъ, бѣста	2. Za czasu Decyusza y Waleryana w Ormiańskiey ziemi, w

два вѡ́ина че́стна Неа́рхъ и҆ Полѵе́ѵктъ въ Мелити́нѣ гра́дѣ, в҆ земли̑ А҆рме́нстѣй, и҆́же содрꙋжи́вшесѧ съ собо́ю, толи́кꙋ дрꙋ́гъ ко дрꙋ́гꙋ любо́въ и҆мѣ́ѧста, ꙗ҆́кѡ ни ме́ждꙋ є҆ди́ноꙋтро́бными бра́тїѧми тако́вѣй ѡ҆брѣсти́сѧ.

mieście Melitynie, byli dwa żołnierze zacni, ktorzy wielką przyjaźń zsobą wiedli: tak iż y miedzy rodzoną bracią takiey miłości spolney rzadko było naleść. Iednemu było imię Nearchus, a drugiemu Polieuktus:

Т III 330 r.

3. Оумножи́вшимсѧ въ Перси́дѣ хрⷭ҇тїа́нѡмъ. цр҇кви же своѧ̀, и҆ є҆пп҇ы, и҆ Пресвѵ́теры, и҆ дїа́кѡны и҆мꙋ́щимъ, подвигѡ́шасѧ на гнѣ́въ и҆ ꙗ҆́рость во́лсви, и҆́же ѿ древнѣ́йшихъ во́лхвѡвъ пле́мѧ своѐ веде́ще, наꙋ́чителми прⷣводи́телми, и҆ защи́телми бѧ́хꙋ нечести́выѧ Перси́дскїѧ лжевѣ́ры.

C 262.

3. Gdy się za czasem Chrześciianie w Persyey rozmnożyli, y kośćioły iuż swoie, biskupy, kapłany, i dyakony mieli: barzo ta rzecz Magi, ktorzy z starodawna zawżdy idąc po krwi, strożmi y wodzami, nabożeństwa Perskiego byli, obraźiła:

Т I 295 v.

4. По мнѡ́зѣхъ гоне́нїѧхъ. в҆ на́же и҆сповѣда́нїѧ ра́ди Бж҇тва̀ и҆ Воплоще́нїѧ І҆с҇ Хрⷭ҇то́ва, кро́ви ст҇ыхъ мч҇никъ ѿ Царе́й и҆ кнѧзе́й нечести́выхъ и҆злика́хꙋ сѧ без мѣ́ры: є҆гда̀ цр҇ква Бж҇їѧ, а҆́ки на бл҇гоплодови́той земли̑, че́стною ра́бѡвъ Гд҇нихъ кро́вїю напое́нной разшири́сѧ по всѣ́хъ концехъ земны́хъ, и҆ бы́сть оу҆жѐ ми́ръ и҆ соедине́нїе вѣ́ры въ до́мꙋ Гд҇немъ, и҆ цвѣта́ше бл҇гоче́стїе, множа́хꙋсѧ в҆ лю́дехъ до́брыѧ нра́вы, соблюда́хꙋсѧ Гд҇нѧ за́повѣди, и҆ и҆да́хꙋ вѣ́рнїи ѿ си́лы въ си́лꙋ.

C 832.

4. Po długim niepokoiu, w ktorym bez miary krew męczennikow Cesarze y krolowie pogańscy, o wyznanie bostwa y wcielenia Chrystusowego, rozlewali: gdy się kośćioł Boży, iako na buyney ziemi drogą krwią sług Bożych polaney rozszerzył po wszytkim świećie: piękny był pokoy, zgoda y iedność wiary w domu Bożym, szczerość nauki Apostolskiey, y święte obyczaie naucе przystoyne kwitnęły.

Тупталенко, як видко з цих прикладів, не йшов за текстом Скарґи крок за кроком; він, непересічнний знавець української церковщини, приспособлював свої житія завжди до її органічних вимог (нпр., його форми двоїни, функції абсолютного давальника, лексикальний засіб, зміна ладу в реченні; пор. па-

ралелі), тут та там поширював текст власною картинністю, стараючись раз-у-раз такі чи інші подробиці віддавати ясно і пластично, нпр., речення Скарги: „Gdy było mowić potrzeba pismo święte w vściech zawżdy miał“ (С 39) Тупталенко передає: „є҆гда̀ же нꙋ́жда быва́ше бесѣ́ды, тогда̀ ѿ ѹ҆́стъ є҆гѡ̀ а҆́ки стрꙋѧ̀ и҆сходѧ́хꙋ бж҃тве́ннаѧ писа́нїѧ“ (Т. I 290 r); або замісць: „wstąpił na kamień i stał jako słup“ — читаємо: „взы́йде на ка́мень, и҆ ста̀ а҆́ки сто́лпъ недви́жимъ“ (Т. I 225 v.). Дуже часто в тій групі перекладів посувався він іще далі й давав вирізки з інших джерел — їх зазначує він на краю [нпр., у Житії Луки маємо додатки з Прологу]. Такі доповнення з інших джерел займають у деяких житіях половину або більшу частину матеріялу, в висліді польський текст має тут менший відгомін. Відношення таких житій до твору Скарґи ілюструють такі порівняння:

Т II 626 r.	С 103.
1. По се́мъ Квинтїа́нъ воево́да поє́мши вѡ́ѧ своѧ̀, по́йде въ гра́дъ Пано́рмскїй, взѧ́ти бога́тество ст҃ыѧ мч҃ницы а҆га́фїи, и҆ присвои́ти всѧ̀ и҆мѣ́нїѧ єѧ: прише́дшꙋ же є҆мꙋ̀ къ рѣцѣ̀ сꙋ́щей та́мѡ на пꙋтѝ, ꙗ҆́же нарица́етсѧ Ѱемѵ́ѳъ, взы́йде на пра́мъ съ ко́ньми и҆ превоза́шесѧ чрезъ рѣкꙋ̀ тꙋ̀; ко́нѣ же напра́снѡ разсвирѣ́пѣвше, ѹ҆стреми́шасѧ на́нь, є҆ди́нъ ѹ҆́бѡ зꙋба́ми лицѐ є҆гѡ̀ ѹ҆гризнꙋ̀ и҆ сказѝ є҆̀, дрꙋгі́й же попра̀ є҆гѡ̀ нога́ми, и҆ до то́ль бїѧ́ше є҆гѡ̀, до́ндеже къ рѣцѣ̀ ввержѐ.	1. Bieżał do domu ś. Agathy, do Panormu chcąc iey wszytkę maiętność pobrać: ale sprawiedliwą pomstą Bożą, przeprawuiąc się przez rzekę Psemithę, gdy w prom wśiadł z końmi, dwa się konie nań rzućiły. Jeden mu zębami twarz pokąsał, a drugi go nogami biiąc w rzekę wrzucił.
Т II 624 v.	С 102.
2. ...гдѣ̀ ра́зꙋмъ твой воево́до. А҆́зъ тебѣ̀ жела́ю да бꙋ́деши ꙗ҆́кѡ богъ тво́й, а҆ ты̀ подо́бенъ є҆мꙋ̀ бы́ти не хо́щеши, и҆ са́мъ свои́хъ богѡ́въ стыди́шисѧ, ѹ҆̀бо со мно́ю вкꙋ́пѣ начнѝ ѿмѣта́ти ѧ҆̀.	2. Gdźież twoy rozum starosto? iżći tego życzę abyś był takim iako bog twoy y takiego szczęśćia: a ty być niechcesz y swych się bogow wstydźisz? tedy zemną pospołu y iemi się samemi brzydzić poczni.

Т I 649 г.	C 81.
3. Ѿче Троіле, твоє нынѣ єст времѧ, да оутѣшиши сію оубогую братію, подаши имъ милтыню. Троілъ же, и не хотѧ, обаче студа ради, да не скупъ быты явится, начатъ даяти милостыню всѣмъ, начєнши ѿ первагѡ до послѣднєгѡ, и истощи тридесять литръ[15]) злата.	3. Czas też wasz przyszedł, pocieszcie te vbogie, daycie im iałmużnę. A on dla wstydu, aby był za skąpego nie mian, pocznie rozdawać: tak długo aż wyda trzydzieści grzywien, tak prawie niechcąc.

Подані вийнятки виразно зарисовують спосіб перекладу, зовсім сходяться тільки деякі діялоги й монологи, в інших формах автор виявляє більше свободи, та і в тому випадку вплив Скарґи видний. Такі прикмети в цій групі торкаються звичайно житій з більшими запозиками зі Скарги, зате в житіях із сильною перевагою матеріялу інших джерел над польським текстом залежности можна дошукатися тільки при дуже подрібному порівнянні тай то лише в діялогах; нпр., у Житії Арсенія на спорідненя із Скарґою вказує м. і. таке місце:

Т III 507 г.	C 580.
...и приведъ к нему оба сына своѧ Аркадіѧ и Онорія вручи а тому глаголюще: ты паче буди ѿцъ имъ неже азъ. болша бо єсть вещь єже дати имъ добръ разумъ неже родити ихъ.	... Y przywiodszy do niego syny swe, polecał mu ie mowiąc: Ty więcey oycem ich będziesz, a niżli ia. bo większa rzecz iest y własnieysza oycu dać synom dobre wychowanie, a niżli im dać rodżenie.

А про вплив „Żywot-ів" у „Житії Катерини" свідчить її розмова з цісарем:

Т I 602 г.	C 931.
Тыли єси яже безстудно и безумно оукоряєши боги наша? Ѻтаѧ же съ кротостію єму ѿвѣща: Азъ єсмь, обаче не безстуднѣ ни безумнѣ якоже реклъ єси, но умѣрено и любоистинно глаголю, то яко бѡги ваши ничтоже суть.	...tyśli iest ktora bogi nasze niewstydliwie y wszetecznie hańbisz? a panna skromnie rzekła: iam iest: ale nie niewstydliwie, ani wszetecznie, iedno prawdziwie y skromnie mowię to i iż bogowie waszy nic nie są

---

15) На краю щодо „литръ" — зазначує: „иныи гривны пишу" (себто Скарґа, пор. вище, *Т. II*)

У ще інших житіях за їх залежність від Скарґи промовляють повторення його стилістичних фігур, нпр., у Житії Евдоксія читаємо на к. 48 v: „ѻнже простыми одеждами ѻдѣянъ“, що відповідає у Скарґи: „on vbrawszy się w proste szaty“, або вживання його слів у формі ґльос на означення старих церковнослов'янських висловів, нпр., у Житії Вікентія, як пояснення до слів із тексту, а са́ме: „ласкателей и лѣстцѣци“ стрічаємо на краю: „похлю(б)цо(в), кратѣ“, які є повторенням Скарґи „pochlebców, kracie“. Дальшою залежністю в таких випадках є звичайно тільки зміст, який, коли тут та там виявляє свіжі подробиці, а цілість дуже добре погоджується з джерелом Скарґи, Сурієм, то треба приняти, що Тупталенко користає з латинського збірника, але рівночасно має перед очима й польський текст, тільки із нього залишаються слабі відгуки.

У всіх схарактеризованих досі житіях, якщо маємо на оці їх відношення до розміру, Тупталенко виявляє виразні тенденції поширити їх форму, а дуже часто і зміст із інших джерел, житій із протилежною тенденцією маємо лише кілька; є це житія з наглядним підкладом католицького світогляду, що в великій мірі вплинуло на їх скорочення. Ось, нпр., у Житії Кипріяна маємо пропуски, а Житіє папи Маркіяна складається з невеликого уступа. Залежність від джерела пізнати й тут:

T IV 728 v	C 749.
Азъ Хрстїанинъ есмь, и еппъ хрстїанскїй, богѡвъ инѣхъ не вѣмъ, токмѡ единагѡ истиннагѡ сотворшагѡ нбо и землю и море, и вся яже в' нихъ, и на нихъ сѹть, томѹ Бгѹ мы хрстїане слѹжимъ. и томѹ, въ дни и в нощи молимся ѡ всѣхъ людехъ, и ѡ самыхъ Царей здравїи.	Chrześćianin iestem y Biskup, bogow innych nie znam iedno iednego prawdźiwego, ktory vczynił niebo y źiemię, morze, y to wszytko co na nich iest. Temu Bogu my służymy, y iego prosim w nocy i we dnie y za się y za wszytki ludźie y za zdrowie samych Cesarzow.

T IV 66.	C 316.
Маркеллинъ Папа по стомъ Гаїю Прстолъ прїятъ въ Дїоклитїаново и Маѯимїаново Царство въ дни лютѣйшагѡ на Хрстїаны гоненїя когда в три-	Marcellinus Rzymianin, z oyca Proiekta, po tym świętym Gaiu nastąpił, za panowania tegoż Dyoklecyana, gdy się iuż barzo na prześladowanie Kośćioła Bożego

десѧти днéхъ, седмⷨнáдесѧтъ тысѧщъ ѿвоéгѡ пóла Хрⷭтїáнъ в̆ Рíмѣ разли́чными мꙋ́ками и̂збїеннѡ.

szerzyło, tak iż przez dni trzydzieści po śiedmnaśćie tysięcy Chrześćian oboiey płći w rozmaitych stronach, rozmaitemi mękami zabiiano, po wszytkim świecie y państwie Rzymskim.

З поданого опису житій Тупталенка, залежних від Скарґового твору, виходить, що його „Żywoty Świętych“ не були головне джерело для українського автора, так як, нпр., твори Сурія, Боляндистів, Макарія, чи хочби Києво-печерський Патерик. У порівнянні з тими збірниками, з яких Ростовський переважно запозичив свої житія, Скарґа має тільки епізодичну ролю. Чому воно са́ме так, неважко відгадати. Твір Скарґи в порівнянні до тих інших збірників, що мають по кількадесят томів, складається тільки з двох не дуже об'ємистих частин. Тупталенко користувався переважно перводжерелами. Одначе писання „Житій“, яке забрало в нього двадцять років життя, не завсіди могло йому дозволити на випис матеріялу з грубезних латинських томищ, тимто час-від-часу він звертається до їх скороченої редакції — до Скарґового твору.

Наприкінці виринає ще питання, чому Тупталенко не зазначував авторства Скарґи, так, як робив із Сурієм і Боляндистами. Відповідь проста. Він почав писати свої „Житія“ в тих часах, коли над українською Церквою тяжіла вже рука московського патріярха Йоакима, непримире́нного ворога Заходу, і з тієї, мабуть, причини не міг тих католицьких авторів висувати перед очі московської цензури.

Цю думку потверджує до деякої міри „Предословїе къ читáтелю бл҃гочести́вомꙋ“, що його вміщує тогочасний києвопечерський архимандрит Варлаам Ясинський на початку Тупталенкової „Книги“. Інформуючи загально, серед яких умов узявся митрополит Дмитро Ростовський до праці над своїми „Житіями“, між іншим не забуває вказати на їх джерела. По короткій нотатці, що Тупталенко користав із „...мнѡ́гихъ Ꙋчи́телей Ст҃ы́хъ Востѡ́чныхъ, ѿчáсти же и̂ Зáпадныхъ' дре́вныхъ Ст҃ы́хъ въ Правослáвїи просїѧ́вшихъ(x)...“, не без притиску зазначує Ясинський читачеві, що „ꙗ҃ки вéрхъ всеѧ̀ И̂стинны, и̂ достовѣ́рїѧ совершéнство, и̂мѣ̀ (тобто, Тупталенко) Вели́кїѧ Книги Минéи Чет'и Бл҃жéнаго Макáрїа Митрополи́та Москóвскагѡ и̂ всеѧ̀ Рѡ́ссїи...“

Оттак можна б здогадуватися, що київський архимандрит хотів здобути в Йоакима дозвіл на вудрукування Тупталенкових „Житій“. Але, не зважаючи на таку похвальну рекламу Миней Макарія, що мали бути „підставою“ для Ростовського, патріярх Йоаким таки був невдоволений із Тупталенкового твору. Він са́ме в листуванні, що почалося після видання першого тому „Житій“ між ним і Ясинським, дуже гостро нападає на Тупталенка за його прояви ніби-то католицького світогляду.[16])

*

Нарешті подаємо показник Тупталенкових житій, залежних від твору Скарґи:

1. Агафія — II 622 v — 26 v
2. Агнія — II 530 v — 35 r
3. Алексій — III 129 r — 33 v
4. Андрей — I 295 v — 97 v
5. Андронік — I 254 v — 57 v
6. Арсеній — III 506 r — 15 v
7. Вікентій — I 444 v — 49 r
8. Воніфатій — II 192 — 94 r
9. Гервасій і Протасій — I 281 r — 82 v
10. Григорій — I 190 v — 95 r
11. Діонисій — I 220 v — 24 r
12. Епімах — I 372 v — 73 v
13. Євдоксій — I 48 r — 50 v
14. Іларіон — I 313 v 24 v
15. Ісаак — III 304 r 5 — v
16. Йоан Ев. — I 165 r — 76 r
17. „ Кущник — II 436 v — 42 r
18. „ Милостивий — I 464 r — 74 v
19. Йоасаф Інд. — I 544 v — 62 v[17])
20. Катерина — I 598 r — 607 r
21. Кикилія — I 376 r — 82 r
22. Кипріян Карт. — IV 786 r — 90 r
23. Кипріян і Юстина — I 204 v — 10 v
24. Лаврентій — IV 638 v — 43 v
25. Лукія — II 142 r — 44 v
26. Лукіян — I 289 r — 91 v

---

[16]) Арх. Ю. З. Россіи, ч. I, т. V, стор. 280—4.

[17]) Пор. S. Piskorski, Żywot Barlaama i Jozafata, wydał i wstępem poprzedził Jan Janów, Львів, 1935, стор. LXXVII—VIII.

27. Марія й Євгеній — II 683 r — 86 r
28. Маркел — IV 67 r — 8 r
29. Марко Єванг. — III 398 r — 401 r
30. Павло — I 226 v — 29 r
31. Пелагія Гр. I 247 r — 52 r
32. „ Тарс. — III 481 r — 86 r
33. Петро — I 618 v — 21 v
34. Поликарп — II 730 r — 32 r
35. Поліевкт — II 394 v — 97 r
36. Симон Перс. — III 330 r — 32 v
37. „ Юрод. — IV 496 v — 15 r
38. Слово на Воздвиженіє — I 98 v — 102 r
39. Фавста — II 629 r — 32 r
40. Яків Зав. — III 421 v — 23 r
41. Яків Ніз. — II 418 r — 21 r

Взаємовідносини між українською та польською мовою.[1])

Написав ***Іван Зілинський.***

З огляду на ширину теми я мусів, поза вступними заввагами, обмежитися коротким, критичним оглядом, що́ досі в цій ділянці зроблено, які питання, і як їх уже опрацьовано та хоч коротко згадатй про деякі важніші проблєми, що ждуть іще в майбутньому досліду та оконечного вирішення.

У вводі хотів я спершу вказати на значіння й потребу докладного пізнання та аналізи обопільних, українсько-польських, мовних впливів у минулому й тепер — з тим, щоб вияснити історичний розвиток обох мов та духову, суспільну й матеріяльну культуру обох народів.

Щодо дотеперішніх дослідів і літератури предмету, то бажав я передусім ствердити, що хоч уже існує розмірно багато українських і польських причинків і декілька менших і більших праць у цій ділянці, то загально видко було досі по обох сторонах виразну нехіть займатися такими справами та якісь неначе побоювання глянути правді в очі, прослідити всебічно різні звязані з цим питання та висвітлити цілком спокійно, sine ira et studio, для добра науки, обєктивну дійсність, як воно справді виглядає справа з різноманітними свідомими й несвідомими обопільними впливами.

Бо ж не всі дотеперішні „наукові" праці з тієї ділянки відзначалися строго науковою обєктивністю, а з другого боку — в них займалися головно лишень поверховними, більш механічними, тобто лєксикальними й почасти морфольоґічними та синтактичними впливами.

Розмірно найменше присвячували досі уваги висвітленню фонетичних впливів, а вже про потребу систематичних дослідів

---

[1]) Такий був заголовок зголошеного реферату на II. міжнародній Зїзд слявістів у Варшаві в 1934. р. Через недугу я не міг його тоді виголосити, тай тепер подаю його тільки в загальних рисах. Ціле питання творить окрему велику працю, яку сподіваюся оголосити друком окремо.

з обсягу звучні для докладного пізнання цілої структури фонетичних систем обох сусідніх мов (без чого неможливе вирішення різних спірних питань) ніхто донедавна й не думав.

Притім досі брали під увагу головно тільки взаїмні впливи на т. зв. літературні (книжні) мови, і з малими вийнятками цілком поминали питання обопільних впливів на людову мову (народні говори) та взагалі на вимову освічених і неосвічених шарів обох народів. Внаслідок вище згаданих недостач у дотеперішніх працях і лишень фраґментарного трактування поодиноких питань трудно було виробити собі докладний, вірний образ про цілість українсько-польських мовних взаємин, про якість і розміри обопільних мовних впливів, тим більше, що деякі вчені применшували, инші ж знову навіть заперечували взагалі можливість впливу однієї мови на другу (особливо української на польську).

І так, н. пр., на думку А. Брікнера, вплив чеської мови на польську був великий, зате ж „wpływ ruszczyzny, ...mimo rozsiedlania się na Rusi całej kolonizacyi polskiej, szlacheckiej, miejskiej i chłopskiej, jest wcale nieznaczny, lokalny“. — „Wogóle czem mniej Polak od Rusina, tem więcej przejmował Rusin od Polaka: rozstrzygała tu, jak zawsze, wyższość kultury“ [1]).

Цілком инакше дивився на цю справу пок. Я. Розвадовський, що закинув Брікнерові просто шовінізм за його надто патріотичне вивищування польської мови понад мову литовську та инші словянські мови й за його недоцінювання впливів східньо-словянських мов, зокрема української на польську мову й культуру та обмежування того впливу до кільканацятьох „руських“ слів [2]).

Ще виразніше становище заняв у цій справі К. Нітш у своїй статті: „Przyczynki do charakterystyki polskich czechizmów“, де він, у протилежність до Брікнера, каже, що, на його думку, „czeski wpływ był czysto literacki i jednej tylko, choć ważnej, dotyczy epoki, ruski zaś, choć może nie tak silny jak odwrotny polski wpływ na Ruś, był jednak niejako żywiołowy i trwa do dziś“. — „Inny też (ніж чеський вплив, був) zachodnioruski wpływ

---

1) A. Brückner, Wpływy języków obcych na język polski, „Encyklopedya Polska“ Akademii Umiejętności, T. II., Język polski i jego historya, Cz. I., Краків, 1915, ст. 119—25 і 134—41.

2) пор. Jan Rozwadowski, Język polski, річник II., Краків 1914, ст. 92, в його рецензії на A. Brückner-а „Dzieje języka polskiego“, wyd. II. Львів, 1913, ст. 190.

na polszczyznę, wpływ żywy i wzajemny, polegający na trwającem do dziś pięćsetletniem współżyciu“ [1]).

Подібні погляди про сильний, стихійний вплив української мови на польську мову в минулому й тепер висловлював Нітш нераз усно й письменно у своїх працях, бо він брав під увагу не лишень механічні впливи лексикальні, а дивився на цю справу глибше, порівнюючи цілу структуральну будову фонетичних і морфольоґічних систем обох мов. На цій підставі він перший не вагався виказати, заявне цілком і обєктивно, що ціла низка дуже важних прикмет, які сягають глибоко у граматичну будову (структуру) польської (особливо літературної) мови, повстала під українським впливом. І так, н. пр., він доказав, що усунення з цілої польської літературної мови в XVI—XVII. в. т. зв. похиленого å, всупереч живій загально-польській розвитковій тенденції[2]), відбулося підо впливом мови поляків із „руських“ земель[3]).

Инші знову українські впливи, що відбилися на польській поезії, відкрив Нітш на підставі переведення докладної аналізи старих і нових польських рим, починаючи від XVI. до XX. в. А са́ме він прийшов до цікавого висновку, що майже всі зміни в засадах польської рими виходили від польських поетів із „руських“ провінцій і згодом здобували собі право громадянства і в цілій корінній Польщі.

1. Уже перший польський поет із східньої Галичини Шажинський, далі Шимонович і брати Зіморовичі, не тільки перші викинули „похилене“ *á*, але й римували „похилене“ *é* з *i* або *y*: *czcicie — wiecie, świecie — rodzice, zakrywa — zdumiewa* — і т. и. згідно із своєю „кресовою“ вимовою: *wicie, świcie, śpiwa* і т. д

2. „Кресові“ поети XVIII. в. Красіцький, Заблоцький, Нарушевич уводять римування кінцевого *ą* з *o*: *okno — mokną, złoto — z ochotą* і середуще *-ończ-*, *-ęńc-* з *-ącz-*, *-ęc-*: *kończy — łączy, końce — gorące* і т. п. на підставі вимови поетів з „руських“ земель. По них прийшли, каже далі Нітш, ґеніяльні поети Міцкевич і Словацький з тою самою вимовою і з тими самими

---

[1]) K. Nitsch, Przyczynki do charakterystyki polskich czechizmów, „Сборникъ въ честь на проф. А. Милетичъ за седемдесетгодишнита отъ рождението му“, София, 1933, ст. 242 і 247.

[2]) І досі величезна більшість польських селян, міщан і дрібної шляхти не тільки не змінює å на *a*, а навпаки „хилить“ його щораз більше до *o*: пор. великопольське *ptoᶙk* (< ptåk), *dobroᶙ* (< dobrå) і т. п.

[3]) K. Nitsch, O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego. 1. Wpływ prowincji ruskich na polszczyznę literacką, „Język Polski“, P. I., Краків, 1913, ст. 81.

римами й завдяки їх авторитетові здобули собі ці провінціоналізми право громадянства в польській поезії, так що тепер у всіх, навіть у великополян (н. пр., у Каспровича), виступає часто римовий тип: *kosą — boso...*, хоч його власна вимова йшла в цілком протилежнім напрямі.

3. А що навіть найновіша польська поезія не стоїть на становищі мови культурних осередків Польщі (Варшава, Краків і Познань), але вже третій раз формується на вимові поляків із „Русі“, доказує це Нітш на підставі порівняння рим Шевченка [типу: *шир-окий — оком, кра-їни — у домов-ину, точить — очі, печ-інки — ж-інка* (Сон); *зн-ову — сл-ово, д-иво — чорнобр-ива, правд-ивим — д-иво...*] з римами польського поета Івашкевича: *kr-uchy — baumk-uchen, ziel-onej — zmartw-ione*; *na n-owiu — pan-owie, zaw-odzi — ogr-odzie; wi-erszy — sz-ersze, b-arwą — h-ardy* (Слонімського, 1916); *r-anni — nieust-annie l-eży — żołni-erze* (Марковського, 1916), Тувіма й инших.

Слабий зародок вище поданого римового типу існував уже від початку XVII. в. (н. пр., у Шажинського: *kt-órej — ch-óry*, в Мясковського: *kor-ony — obostrz-onej, p-o niej — g-oni*) до кінця XIX в., і він опирається без ніякого сумніву на загальноукраїнській тенденції до редукції ненаголошених складів і до звязаної з цим вимови звуків *е, є* як *и, ї*.

Накінець Нітш стверджує, що польщина східніх „кресів“ не тільки не зрезиґнувала із своїх літературних прав, набутих давніше, але й бажає відограти далі чинну ролю в формуванні польської літературної мови, та що карта взаїмних мовних впливів польсько-українських напевно ще не замкнена [7]).

Українському впливові завдячує польська літературна мова, на думку Нітша, м. ин., також: наросток *-icz, -owicz:* panicz, królewicz, Szymonowicz, Mickiewicz і т. д., замісць польського *-ic,* що його останки збереглися ще у словах: starościc, dziedzic; тип depczę, płączę, побіч depcę, płącę; чимало прізвищ і инших слів, н. пр.: Horoszkiewicz (по-польськи звався б Groszkowic), nadwerężyć (по-польськи було б nadewrzedzić), sobór, rozhowor, rubież, ruczaj, czerep, czereśnia, czeremcha, sobaka, pohaniec, druh, hodować, hreczka, rubaszny..., і крім того через Русь прийшло

---

[7]) K. Nitsch, op. cit., ст. 82. — Z historyi polskich rymów (Prace Tow. Nauk. Warszawskiego), Варшава, 1912, ст. 17—23; — Nowa zasada rymowa, „Język Polski“ V. Краків, 1920, ст. 65—71.

багато східніх слів, як: ułan, koczować, kary, bułany, chata (слово цілком незнане в корінній Польщі), borsuk і т. п.[1]).

Окрім того, Нітш доторкається у своїх працях також питання про вплив української мови на живу (говорену) мову польської „кресової" інтеліґенції[2]) й на польську мову людову: а) на українській мовній території та б) на корінні польські пограничні діялекти.

Щодо т. зв. „кресової" мови польських селян-кольоністів і дрібних міщан, то Нітш виказав на основі опублікованих ним уперше текстів, що вона (всупереч дотеперішнім поглядам) не є одноцільна навіть на терені Східньої Галичини, а з мовою „кресової" інтеліґенції має вона спільне: *a* (замісць загально польського å), редукцію ненаголошених складів і брак архаїзмів[3]).

Обопільний вплив погряничних українських і польських говорів порушує Нітш коротко у своїх працях: „Mowa ludu polskiego", Краків, 1911, ст. 36—9, 140; „Dialekty języka polskiego" (Gramatyka języka polskiego, Akad. Um.), Краків, 1923, 424—5.

*

Щодо протилежного впливу, впливу польської мови на українську, то, правда, на цю тему опубліковано чимало дрібніших причинків, одначе в них, з малими вийнятками, головно звернена увага тільки на польські лексикальні впливи. Не місце тут вичисляти та обговорювати всі ці статті. Я наведу тільки для прикладу з книжки І. Огієнка: Українська літературна мова XVI-го ст. (Варшава, 1930) кілька речень, де він у довшому трохи уступі п. з. „Польський вплив" (ст. 462—74) старається виказати, що цей вплив на українську літературну мову помітний уже в XI. в., а починаючи з XIV. в., він у XV., XVI., XVII. вв. поступнево збільшується, але тільки в лексикальних запозиках у мові української інтеліґенції. „Жива людова українська мова ніколи не підпадала такому великому впливові мови польської, як мова літературна"[4]).

---

[1]) пор. K. Nitsch, O języku polskim, Краків 1921, ст. 27. і його „Przyczynki do polskiej konjugacji" (Sprawozdania Polskiej Akademji Umiejętności 1924, czerwiec, ст. 4—5).

[2]) Про це буде мова нижче.

[3]) K. Nitsch, Polskie dialekty kulturalne, Język Polski, P. I. (1913) ст. 177—9; — Wybór polskich tekstów gwarowych, Львів, 1929, ст. X, XIV, XIX.

[4]) op. cit., ст. 470; „Головна масса польського впливу пішла тільки на словник, вплив польський в фонетиці української літературної мови XVI-го віку малий і зовсім випадковий, і поза явні позичання ніколи не

Першу спробу зібрати в одну цілість обопільні українсько-польські мовні впливи в формі загального нарису завдячуємо Т. Лер-Сплавінському в його цікавій розвідці п. з. „Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej“, Краків, 1928, 8°, ст. 20 [1]).

Автор опер свій нарис не тільки на вище згаданих працях К. Нітша та на инших опублікованих друком заввагах і нотатках, але й на власних спостереженнях і дослідах цього питання, що їх частинні висліди оголосив він уже був раніше в таких своїх розвідках: 1. O mowie Polaków w Galicyi Wschodniej, „Język Polski“ II, (1914) 40—51; 2. Рецензія на Ст. Смаль-Стоцького: Grammatik der ruthenischen (ukraïnischen) Sprache, (Відень, 1913), у Rocznik-у Slawistyczn-ім, т. VII (1914—15), особл. ст. 110—1; 3. Z fonetyki małoruskiej, „Prace Filologiczne“, т. VIII. (1916), 361—80; 4. Stosunki pokrewieństwa języków ruskich, „R. S.“, IX. (1930), 36—40.

Розглядає Лер-Сплавінський спершу українські елементи в польській мові й ділить їх (подібно, як і Нітш) на два роди, а саме: 1) на граматичні та лексикальні прикмети, що виступають у живій мові польського дрібного міщанства й селянства, замешкалих у південно-східніх воєвідствах і надають їй такий дуже відмінний характер, що можна її до деякого ступеня вважати за окремий польський „кресовий“ говір, який виріс на українській мовній основі, і 2) на українські впливи, що вже здавна ввійшли в мову загалу освічених поляків і в польську літературну мову.

До найважніших фонетичних і морфольоґічних окремішностей того „кресового“ говору автор зачислює такі явища, що повстали під українським впливом:

1. Нахил до підвищеної артикуляції ненаголошених *е, о*, бо навіть до змішування їх із високими голосівками „*і, у, и*“ наслідком значно сильнішого українського експіраційного акценту, ніж у корінно-польській вимові [2]). Сліди такої вимови ви-

---

виходив; — в сучасній українській фонетиці не можемо зазначити ані одного сталого загального явища, перейнятого з мови польської,“ op. cit., ст. 473.

[1]) Окрема відбитка з журналу „Przegląd współczesny“, Краків, 1928, № 70. — лютий.

[2]) Притім висказує він на ст. 7. невірний погляд, начебто різниця щодо видихової сили при українській вимові наголошених і ненаголошених складів і звязана з цим вище подана вимова *е, о* виступала сильніше й яскравіше де далі на схід. Докладніше буде ще про це мова на ст. 212—3.

ступають уже у східньо-галицьких судових записках XV. в., н. пр.: spraw*i*dliwy (1443 р.), ostals*i* (1444) 'ostał się', bonis hereditariis alias dz*y*dz*y*nami (1474) 'dziedzinami', dworz*e*schcza (1441). Подібні помилки стрічаємо тепер часто в завданнях учнів львівських і инших шкіл і взагалі в письмі малограмотних людей, н. пр.: dobr*y* kon*i* 'dobre konie', prz*e*nieśli świec*y* 'przynieśli świecę', w Alpach są wielk*i* l*u*dowcy 'w Alpach są wielkie lodowce', maż*y* 'maże', kop*e*to 'kopyto', r*e*ją 'ryją', cz*e*ni 'czyni' і т. п.

Щодо останніх прикладів з *e* зам. *y*, то воно стоїть властиво у звязку з иншим (особливо західньо-українським) фонетичним явищем, а са́ме — з дуже сильним зниженням артикуляційного місця *y* під наголосом, передусім у сусідстві губних і плавких приголосівок *r, ł*.[1])

2. Дисназалізація визвучних -*ę*, -*ą*, н. пр.: bed*e*, pójd*e*, prosz*e*, nog*e*, або: bed*y*, pójd*y*, prosz*y*, nog*i*, za wod*o*, або: za wod*u*, ze sob*o*, ony id*u* 'one idą' (пор. на ст. 205, рими — *ą*, з — *o* „кресових" поетів уже в XVIII. в.).

3. Розрізнювання *h* і *ch*: chata, zahata, herbata — z Chin, hołota, — chodzić і т. п.

4. Вимова *w* в позиції перед приголосівкою[2]) як *u̯* (нескладотворне), н. пр.: lwo*u̯*ski, ka*u̯*ka, zaba*u̯*ny, *w* ciotki 'u ciotki', *w* Stefana 'u Stefana', *u* tym domu 'w tym domu' і т. п.

5. Зберігання зубної вимови *ł*, замісць загально-польського губного *ł*, що дуже часто ідентичне з *u̯*, н. пр.: g*u̯*owa, *u̯*awa і т. п.

6. Вимова на український штиб сильно змякшеного *l'*: ro*l'*a, *l'*u*l'*ka побіч звичайного *l* у словах: daleko, tylko, ale і т. и.

7. Вимова мяких *ć ź ś* у словах lek*ć*a 'lekcja', se*ś*a 'sesja', koli*ź*a 'kolizja', pol*ś*ki, lwou̯*ś*ki..., але тільки в мові волинських і подільських поляків, а на терені Сх. Галичини лишень у старших людей у наростку -*śki*: lwou̯śki...

8. Невідрізнювання родів у називнику множини іменників і прикметників у теперішньому й минулому часі, н. пр.: pany, żydy, chłopy, dobry ludzi 'dobrzy ludzie', dobry baby 'dobre baby', koni jeździli 'konie jeździły', ludzi poszły 'ludzie poszli', baby widzieli 'baby widziały'...

9. Уживання форм минулого часу без закінчень, але у сполуці з особовими займенниками, як в українській мові, н. пр.: ja był, ty dał, ty widziała, my czuli, my słyszały, wychodzili...

---

[1]) пор. І. Зілинський, Opis fonetyczny języka ukraińskiego, Краків, 1934, ст. 17—8,

[2]) і правильно по голосівці, пор. Opis..., ст. 54.

10. Орудник жіночого роду однини: prawoų rękoų 'prawą ręką', z toų baboų.

11. Закінчення прикметників чоловічого роду на *-yj*: dobryį, lubyį і инші.

12. Велике число українських лексикальних запозик, особливо в мові нижчих шарів польського „кресового“ населення.

Польські „кресові“ говори є, на думку автора, вислідом довшого історичного процесу, звязаного з кількасотлітнім співжиттям польської людности з українським народом на території Східньої Галичини, Волині, Поділля та України. Це співжиття довело, з одного боку, до швидкої польонізації значних гуртів (zastępów) українського населення, особливо у шляхетської верстви, що внесли до свіжо набутої польщини багато українських прикмет, звичок, передусім — у ділянці звучні. З другого боку, напливова польська людність, оточена звідусіль українською народньою масою, всисаючи в себе спольонізовані українські елементи, доспособила свою мову до мови довкілля й переймала не тільки цілу низку більше назверхніх (н. пр., лексикальних) прикмет, а то й чимало українських окремішностей, що сягають глибоко у граматичну будову польської мови. Наслідком цих асиміляційних процесів було повстання вище схарактеризованого польського „кресового“ говору на українській мовній основі, що відограло панівну ролю в розвитку та у сформуванні всепольської літературної мови, починаючи від XVI. в.[1]).

До поданих К. Нітшем прикмет польської літературної мови які повстали підо впливом мови й вимови „кресових“ поляків,[2]) автор додає ще відрізнювання č ž š від *c z s*, що могло запанувати над т. зв. „мазуренням“ завдяки „кресовим“ формам типу: 1) panicz, królewicz, Chodkiewicz..., 2) depczę, płączę і 3) ochoczy, roboczy (замісць правильних польських форм: panic, królewic, Chodkiewic, depcę, płącę, ochocy, robocy)[3]).

---

[1]) T. Lehr-Spławiński, Wzajemne wpływy... ст. 10—11, 19.

[2]) пор. вище на ст. 205—7.

[3]) Op. c. 12. Подібний погляд висловив уже був Я. Розвадовський: „Wielka odporność języka kulturalnego na t. zw. mazurzenie mimo ogromnego obszaru, na którym język ludowy ma tę właściwość, objaśnia się chyba nie tylko genezą literackiego języka, ale także silnym wpływem przyzwyczajeń fonetycznych, działających od wschodu: wpływ i napływ szlachty z ruskich dzielnic zaostrzył przeciwieństwo między „chłopskim“ a „pańskim“ językiem“. пор. Historyczna fonetyka czyli głosownia (Gramatyka języka polskiego, Akad. Um.), Краків, 1923, ст. 203.

До поширення та закріплення вище обговорених україїнізмів у польській літературній мові причинилися не тільки названі вище Нітшем „кресові“ поети, але й різні визначні політичні діячі, вожди, вельможі, такі, як н. пр.: Синявські, Жолкевські, Вишневецькі, Собєські і ин., що походили з „кресів“ і відограли важливу ролю в публичному й культурному житті Польщі.

У дальшому розділі автор розглядає протилежні впливи — польської мови на українську, порівнює їх із українськими елементами в польській мові та старається виказати їх подібности й різниці.[1])

На думку автора, і українці мають подібний „кресовий“ говір, як і поляки, а са́ме — лемківський діялєкт, звязаний дуже важними фонетичними й формальними прикметами з польською мовою. Різницю між ними добачує він лишень у тому, що лемківський говір, у протилежність до понадстанового, життєздатного та експансивного польського „кресового“ діялєкту, має характер закуткового, архаїчного говору, що стоїть цілком збоку від загально-українського мовного розвитку.

Покликуючись на думку І. Свєнціцького, що, мовляв, „в кожному разові Лемків доводиться вважати скоріще зрущеним племенем західно-словянського походження, як сильним висловом мовного переходу від східнословянської громади до західної,“[2]) сам Т. Лєр-Сплавінський уважає підклад лемківського говору за польський. Це „зрущення“ лемків відносить автор із огляду на дуже архаїчний характер граматичної будови лемківського діялєкту до дуже далекої минулости, на кожний випадок, давнішої від початків польської експансії на терені Червоної Руси та суміжних земель. На думку автора, повстання лемківського говору було вислідом „руської“ експансії на захід, що, викликана, ймовірно, напором чужих етнічних елєментів із східньої та південно-східньої сторони (від чорноморських степів), посунулася далеко в Карпати, аж по Попрад). На підтримку своєї гіпотези автор наводить такі польські прикмети лемківського говору: 1. сталий наголос на передостанньому складі слова; 2. *ł* > *u̯*; 3. багато слів із носовою голосівкою та з *g* (н. пр., gamba, driga ‘дорога’); 4. форми минулого часу: chodyu̯-jem; 5. закінчення дієйменників на — *ć* в піснях: czytać, pisać[3]).

---

[1]) пор., ibid., ст. 13—8.

[2]) І. Свєнціцкий, Нариси з історії української мови, Львів, (1920), 84.

[3]) пор. Lehr-Spławiński, Wzajemne wpływy, ст. 13—14, 19.

У свойому рефераті я хотів на підставі моїх власних дослідів і чужих матеріялів виказати: 1. що справа ґенези лемківського говору не є така проста, як на перший погляд здається; 2. що вище наведених арґументів не досить для того, щоб удержати гіпотези Свєнціцького й Лєра-Сплавінського; 3. що хоч лемківський говір має в собі ще значно більше чужих елементів від вище наведених у Лєра-Сплавінського, то всі вони свідчать тільки про різнородні, сильні впливи сусідніх мов, польської та словацької, впродовж цілих віків, одначе всі вони не мали сили змінити його основного українського характеру.

Докладніше обговорення питання про ґенезу лемків і лемківського говору вимагає окремої довшої розвідки, тимто тут зазначу лишень коротко, що й новіші праці ван Вейка[1]), Й. Шемлея[2]) і З. Штібера[3]) доказують, що всякі гіпотези про несхідньословянське походження лемківського говору залишаться тільки нічим неумотивованими гіпотезами.

Деякі сумніви може викликати виключно сама тільки західня частина Лемківщини (Спиш і Сандеччина), що улягла розмірно найбільшим словацьким і польським впливам, та Шемлей ставить запити, чи так легко міг би польський елемент улягти „зрущенню“?[4]).

Цілком відмінний характер, ніж на Лемківщині, має, н думку Лєра-Сплавінського, багато — і то різнородних — польських впливів на корінні українські говори. Є вони пізнішого походження, повстали наслідком довшого впливання польщини на широку смугу погряничних українських говорів. Важніші з них є:

1. Зменшення видихової сили виразового наголосу в українських східньо-галицьких говорах і звязаної з цим слабшої редукції ненаголошених *е, о* в порівнянні з рештою української мовної території та доведення різниці поміж наголошеними

---

[1]) N. van Wijk, Zum Ostslovakischen, „Slavia“ IX (1930—1), ст. 3.

[2]) Józef Szemłej. Z badań nad gwarą łemkowską, „Lud Słowiański“, III. (1934) A 161—78 (ця праця появилася саме в часі II. зїзду слявістів).

[3]) Doc. Z. Stieber, Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków, „Sprawozdania Polskiej Akademji Umiejętności“, T. XLI (1936), nr. 2. ст. 45—50.

[4]) cf. op. cit., ст. A 175. — Штібер припускає можливість дуже рідкого заселення цих околиць поляками ще перед заняттям Низького Бескиду лемками (у звязку з т. зв. волоською кольонізацією в XIV. в.) ще й на підставі доволі частих польських місцевих назв поміж р. Попрадом і горішньою Вислокою, op cit., ст. 45.

й ненаголошеними складами до того самого ступеня, що і в мові східньо-галицьких польських кольоністів підо впливом останніх.

Цей неточний погляд Лєра-Сплавінського, як і подібний, висловлений ним уже раніше[1]), начебто експіраційна перевага наголошеного складу в українській мові є розмірно найменша на заході, на українсько-польському узграниччі, та що вона зростає, чим далі посувається на схід, повстали, мабуть через те, що він порівнював тільки вимову лемків із південно-східньою галицькою, а не мав матеріялу із середущої та північної Галичини.

Насправді ж справа мається якраз навпаки. Часті, повні редукції та стягнення ненаголошених складів, крім цього, послідовне т. зв. „укання“ без огляду на якість наступної наголошеної голосівки — виступають найчастіше й найправильніше якраз в українському західньому погряничному говорі надсянському, а вже розмірно рідше на схід відо Львова та в говорах західньо-подільських Доказує це також східньо-галицька польська вимова, яка, під очевидним українським впливом, виказує, н. пр., у львівських поляків без порівняння сильнішу тенденцію до редукції ненаголошених *е, о,* ніж у вимові поляків із Подніпровя.

2. Польському впливові автор приписує вимову ґруп ki (gi) xi (н. пр. ruki, kožuxi, зам. ruky, kožuxy) і k'e, g'e (н. пр., tak'e, sux'e derevo, зам. take suxe...) в північно-західніх українських говорах; одначе факти, що: а) це явище поширене далеко на схід польської мовної межі в поліських говорах Волині, Київщини та почасти навіть Чернигівщини, б) що воно виступає вже в т. зв. галицько-волинських памятниках XII. в., як, н. пр., Галицька Євангелія 1144 р.: нѣськии, чл҃чьскии, Христинопільський Апостол: келикии, Добрилова Євангелія 1164: секира і ин. (коли ще не могло бути мови про так далекосяжний польський вплив), промовляють за те, що така вимова цих ґруп розвинулася незалежно від польської мови.

3. Зате дорсальна вимова мяких *ś, ź, ć* (н. пр., śino, w doroźi, na rući й т. д.) в переважній частині галицьких говорів і галицької інтеліґенції повстала, імовірно, під польським впливом.[2])

4. За цілком новий польський вплив уважає автор сплутування звуків *h* і *x*, що проявляється в помилках учнів львівських і инших східньо-галицьких ґімназій.

---

[1]) пор. Tadeusz Lehr, Z fonetyki małoruskiej, „Prace filologiczne“, VIII, (1916). ст. 363.

[2]) пор. T. Lehr-Spławiński, Wzajemne wpływy..., ст. 15, та І. Зілинський, Opis fonetyczny..., ст. 84—7.

Одначе на підставі студій над вимовою української шкільної мо́лоді в різних містах і її шкільних завдань я сконстатував, що такі помилки, як, н. пр.: *година*, *гата*, *гто* (зам. ходив, хата, хто і т. п.) роблять звичайно тільки учні, які походять із мішаних подруж, у батьківській хаті говорили змалку виключно або переважно по-польськи, і для яких польська мова властиво — мова рідна. Автім усі корінні українці, навіть лемки, відрізняють дуже докладно звук *h* від *x*.

5. У ділянці морфольоґії Лєр уважає за польський вплив поширення в наддністрянських говорах форми дав. множини іменників усіх родів із закінченням -om, н. пр., rukom, dńom і т. д. (зам. зах. укр. rukam, dńam).

6. Українські прислівники на *-е* (н. пр., dobre, złe і т. п.) уважає за механічну перерібку польських форм — dobrze, źle.

7. Окрім того зазначує тільки загально, що найсильніше польський вплив відбився в лєксиці та фразеольоґії української мови, особливо — на заході.

Накінець обговорюється ще коротко згаданий польський вплив на українську літературну мову, де він був і є сильніший, ніж вплив на українську простонародню мову.

Поминаючи масу польонізмів у літературній мові XVII. й XVIII. в., що мала розмірно небагато звязків із живою народньою мовою, автор виказує чимало польських запозик, особливо лєксикальних і фразеольоґічних, і в мові відродженого українського письменства XIX. в.

Окрім того, до українського слівника ввійшло багато слів із західньо-европейських мов через польську мову.

В останніх десятиліттях автор помітив, у звязку з політичним напруженням, із українського боку виразну тенденцію — усувати польські елєменти з української літературної мови, причім за польонізми уважають нераз деякі старі, чисто українські слова, що є спільним спадщинним до́бром обох мов, іще з праслов'янських часів [1]).

*

Вже з вище поданого, короткого огляду видко, як іще розмірно дуже мало зроблено досі для пізнання взаємовідносин поміж мовами українською й польською, та що тільки через недостачу докладних, обєктивних даних могли повстати й удержатися ще й досі вище згадані та їм подібні апріорні гіпотези, про які буде нижче мова.

---

[1]) пор. op. cit., ст. 16—20.

Критичний розгляд і всебічне висвітлення тих гіпотез і різних инших спірних питань доконче потрібні для добра науки та й в інтересі обох сусідніх народів, одначе це може статися лишень на підставі переведення як-мога найдокладніших, систематичних дослідів польськими та українськими вченими.

З браку часу й місця я б бажав закінчити цей реферат тільки короткою згадкою про дві гіпотези Яна Янова, який уважає: 1. гуцулів за „зрущену" мішанину румунсько-польську й 2. цілу Східню Галичину за країну первісно польську етнічно ще перед часом, коли Володимир Великий здобув Червенські Городи у 981. р.[1])

Тут не місце обговорювати докази, що ними Янув старається поперти свої погляди, тому я зазначу лишень тут коротко, що хто ставить такі гіпотези, той *eo ipso* мусить признати й надзвичайно велику експансивну, атракційну та асиміляційну силу українського елєменту й його велику культурну перевагу над польським, коли той елємент у такому розмірно короткому часі встиг засимілювати такий великий первісно чисто-польський простір до того ступеня, що з того первісного польського субстрату не залишилося тривких слідів (бо теперішні польські елєменти в українській мові уважає Т. Лєр-Сплавінський тільки за звичайні й то розмірно пізні, сусідські запозики, пор. вище на ст. 211—4.).

Мою думку про авторову гіпотезу щодо ґенези гуцулів висловив я вже коротко у своїй статті: „Współczesny stan ukraińskiej dialektologji (Lud Słowiański I. (1930) ст. A 304) що уважаю його висновки за передчасні й за мало умотивовані.

А що питання про первісну польськість „Червенської Землі" не вважається і в польській науці за вирішене в дусі Янова й Бріккнера[2]), досить буде покликатися хочби на вище згаданий погляд Лєра-Сплавінського, що: 1. початок польської експансії на Червону Русь та сумежні землі є пізніший від „руської" експансії аж по Попрад, 2. що навіть первісний мовний підклад (podłoże) польського „кресового" діялєкту є „малоруський" (пор. ст. 211, 208, 210).

---

[1]) пор. Jan Janów: 1. Z fonetyki gwar huculskich, „Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski", Краків 1928, т. II, 261—2; 2. Uwagi o gwarach huculskich, śladach ich stosunków z polszczyzną, oraz o pierwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej (Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, T. VIII. (1929), 51—9).

[2]) A. Brückner, Dzieje języka polskiego, Варшава, 1925, ст. 167.

Окрім того, ще й инший визначний польський мовознавець висказався недавно ось як про „pogląd niektórych uczonych, że Ziemia Czerwieńska była niegdyś etnicznie polska, a zruszczyła się skutkiem politycznej ekspansji ruskiej za Włodzimierza Wielkiego, który, jak wiadomo, odebrał Mieszkowi I. grody Przemyśl i Czerwień. Nie miejsce tu, by szerzej omawiać tę teorję. Ale nawet jeśli ją przyjmiemy, to i tak stwierdzimy, że po podboju Włodzimierza okolica Przemyśla i Sanoka była ruska“. — „Z wszystkiego, cośmy tu powiedzieli, wynikałoby jednak, że Polacy wzięli od Rusinów nazwę Sanu dość późno. Wygląda to tylko pozornie na nieprawdopodobne. Zapewne i w pierwszych wiekach państwa polskiego wiele jednostek i wiedziało, i mówiło o tej rzece, ale w codzienne użycie ogółu nazwa ta weszła dopiero wtedy, gdy za Kazimierza Wielkiego Ruś Czerwona została na trwałe złączona z Polską, i gdy polski obszar językowy na większej przestrzeni oparł się o San“. [1])

---

[1]) пор. Z. Stieber, Polska i ruska nazwa Sanu (Język Polski, T. XXI, Краків, 1936, ст. 172—4.).

У справі девербативів із наростками -ище, -исько у слов'янських мовах.

Написав *Ярослав Рудницький.*

На такі твори з наростками *-ище, -исько,* як укр. *ловище (-исько), назвище (-исько),* поль. *łowisko, nazwisko,* серб. *lòvište,* стцсл. *priběžište* й ін. нема у слов'янському мовознавстві одного й певного погляду. Одні дослідники [1]) вважають ці твори за девербативи (віддієслівні), тобто надають їм морфологічну відповідню (кореляцію), типу:

ловище (-исько): ловити,
назвище (-исько): назвати й ін.,

інші [2]) за деномінативи (відіменні) з морфологічною відповіднею:

ловище (-исько): лов(и),
назвище (-исько): назва й т. п.

ще інші вагаються заняти становище і промовчують цю справу зовсім [3]). Але, що вирішення цієї справи може кинути деяке світло на інші проблеми, які в'яжуться з наростками *-ище, -исько*

---

[1]) A. Belić, Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplifikativsuffixe, J A XXIII (1901); Роман Смаль-Стоцький, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, Відень, 1915; H. Ułaszyn, Słowotwórstwo, Gramatyka języka polskiego (т. зв. збірна), Краків, 1923; W. Doroszewski, Monografje słowotwórcze, P F XIII (1928); Я. Рудницький, Наростки *-ище, -исько, -сько* в українській мові, Праці УНІ, XXXI, Варшава, 1935.

[2]) пор. A. Leskien, Grammatik d. serbokroat. Sprache, Heidelberg, 1914, стор. 247; J. Łoś: Gramatyka polska, cz. II, Słowotwórstwo, 1925, стор. 88.

[3]) пор. St. Smal-Stockyj u. Th. Garthner, Grammatik d. ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien, 1913, стор. 125; В. Сімович, Граматика української мови, Київ—Ляйпціґ; A. Meillet, Le slave commun, Париж, 1924; W. Vondrák, Vergleichende slav. Grammatik, Göttingen, 1924 I; W. Taszycki: Przyrostek *-isko, -išče* w językach zachodniosłowiańskich, „Slavia", IV (1925—1926)

(нпр., на їх взаємини, генезу, тощо), вважаємо за потрібне занятися цією справою трохи ближче.

У творах із наростками *-ище*, *-исько*, з уваги на їх струк туру, можна відрізнити відразу дві основні категорії:

а) первісні твори з цими наростками, тобто такі, де наростки додані просто до пня, нпр.: стцсл.: *sъborište, priběžište,* серб.: *ìgrîšte, lòvîšte*, поль.: *łowisko, nazwisko, igrzysko, pogrzebisko, śmiecisko*, укр.: *(і)грище*, *(і)грисько, ловище (-исько), торжище (-исько)*, *збориpermissions (-исько)*, *згарище (-исько), назвище (-исько)* й ін.

б) другісні твори, з другісними наростками типу:

-овище, нпр., поль.: *targowisko, dziwowisko*, укр.: *торговище, збіговище, пасовище* й ін.

-(а)лище, нпр., стцсл.: *sědalište, žilište*, поль.: *wykopalisko,* укр.: *чистилище, училище,*

-(а)нище, нпр. стцсл.: *pristanište*, укр.: *рубанисько* й ін.

В першій категорії творів із наростками *-ище -исько*, коли їх зіставляти з відповідними дієсловами, зарисовуються знову дві окремі групи,

1) твори типу:

згар-ище (-исько) : згар : згар-яти,
лов-ище (-исько) : лов-и : лов-ити,
на-зв-ище (-исько) : на-зв-а : на-зв-ати й ін.,

тобто твори, де в основі голосівочня (вокалізм) іменника та сама, що в відповідному дієслові;

2) твори типу:

пой-іще : на-пой-і : пи-ти : пой-іти,
брод-ище : *брод-и : бред-у : брод-ити,*

тобто твори, де щойно ступінь кавзативної (*поїти*), чи ітеративної (*бродити*) вокалізації дієслова рівняється вокалізмові відповідного йменника.

Ані в одних, ані в других творах не можна напевно сказати, чи вони від дієслівних, чи від іменних пнів. На основі значіння вони виглядають радніш на віддієслівні твори, отже, нпр.:

ловище = 'місце, де ловлять',
бродище = 'місце, де бродять' і ін.

Але ж цього мало, щоб їх визнати за віддієслівні, бо:

'місце, де ловлять' це властиво — 'місце ловів',
'місце, де бродять', це властиво — 'місце броду',

отже неважко на основі значіння цих творів залічити їх до деномінативів. У висліді треба розглянутися за формаль-

ними критеріями, що дозволили б на одну або другу клясифікацію цих творів.

Само від себе насувається порівняння таких сумнівних творів із творами, що, хоч значінням можуть бути й девербативи й деномінативи, з формального боку — їх мусимо причислити тільки до однієї з можливих категорій.

Коли з творами типу:

бер-у : з-бир-аю : з-бор-и : з-бор-ище (а не якесь: **збирище*),
б'ю—би-ти : бой-і : бой-іще й т. п. (а не якесь: **бище*)

зіставимо твори типу:

бред-у : брод-и : брод-ити : брод-ище й ін.

й типу:

лов-л-ю : лов-и : лов-ище й ін.,

то таке зіставлення в одному й у другому випадку скаже нам залічити сумнівні досі твори до деномінативів, тобто — визначити дериваційний зв'язок:

брод-ище : брід, брод-у,
лов-ище : лов-и

а семантично розв'язувати ці твори, як первісні:

бродище = 'місце броду',
ловище = 'місце ловів' і т. п.,

а не:

брод-ище — 'місце, де бродять' : *брод-ити*,
лов-ище — 'місце, де ловлять' : *лов-ити* й т. п.

Якже ж тепер пояснити такі твори, що 1) виявляють формально виразний девербативний зв'язок, нпр., стцсл.: *grebište*, укр.: *пасовище (-исько)*, поль.: *wydymisko* та такі, що 2) в сьогоднішньому мовному почутті своїм значінням теж скидаються на девербативи, нпр., *ловище* — 'місце, де ловлять' (*: ловити*) хоч, як ми це ствердили, з формального боку це первісні деномінативи?

В історичному, чи діялектичному матеріялі української мови зустрічаємо такі твори, як:

ȣрѣчищє, зам. — *урочище* (Срезн., Мат.),
ґрібиско, зам. — *гробисько* (Верхр., Лемк., стор. 100).

На основі порівняння відповідних дериваційних зв'язків:

бред-у : брод-ити : брод-и : брод-ище — та
рек-ти : на-рік-ати : у-рок-и : у-роч-ище і
греб-у : ви-гріб-аю : гроб-и : гроб-ище,

мусимо їх (т. є твори типу: ȣрѣчищє, *ґрібиско*) визнати за твори 1) аналогічні, 2) віддієслівні (ȣрѣчищє: *урікати; ґрібиско*: (ви)*грібати)*. Виснити їх можна тільки зміною попереднім, ранішим

пересувом дериваційного зв'язку із відіменного на дієслівний у таких творах, як: *бродище, ловище* й ін., тобто треба приняти, що деріваційний зв'язок

ловище : лов-и
бродище : брод-и й ін.

перейшов зчасом у мовному почутті у зв'язок:

ловище : ловити
бродище : бродити й ін.

Цей пересув був зумовлений внутрішньою, семантичною, зміною: *ловище* у значінні 'місце ловів' перейшло в *ловище* 'місце, де ловлять'; *бродище* 'місце броду' в *бродище* 'місце, де бродять' і т. п. тому, що дієслово звичайно виразніш зазначує прояв (чинність або стан), ніж іменник. Ясно, що така семантична зміна мусіла якось позначитися в формі, вона мусіла якось уназверхнитися. Сталося це так, що:

а) існуючі твори, типу: *ловище, бродище* й ін. почато в мовній свідомості зв'язувати з відповідними дієсловами, та

б) повстали нові „аналогічні", тобто основані на новому дериваційному зв'язку твори, типу: стцсл. *grebište*, укр.: **ꙋрѣчище**, *ґрібиско*, як вислід не однакового вокалізму дієслова й іменника отже:

стцсл.: *lovljǫ* : *lovište = grebǫ : grebište;*
укр.: *бродити : бродище =* **ꙋрѣкати : ꙋрѣчище,**
ловити : ловисько = (ви)ґрібати : ґрібиско,
поль.: łowić : łowisko = wydymać : wydymisko й ін.

Іншими словами, — повстання новотворів типу стцсл.: *grebište*, укр.: **ꙋрѣчище**, *ґрібиско*, поль.: *wydymisko* було зумовлене морфологічною пропорцією:

lovljǫ	: *grebǫ*	= *lovište*	:	x	(x = *grebište*),
бродити	: **ꙋрѣкати**	= *бродище*	:	x	(x = **ꙋрѣчище**),
ловити	: *(ви)ґрібати*	= *ловище*	:	x	(x = *ґрібиско*),
łowić	: *wydymać*	= *łowisko*	:	x	(x = *wydymisko*),

що базувалась на новій тенденції — розуміти твори типу *ловище*, як девербативи, без уваги на те, що вже існували в мовній системі твори, стцсл.: *grobište*, укр.: *урочище, гробисько*, поль.: *wydmisko*.

Так схопленою аналогією, тобто аналогією, спричиненою пересувом дериваційного (морфологічного) зв'язку, можна теж вияснити другісні твори з *-ище, -исько* типу: *торговище, збіговище,*

пасовище. Це твори пізніші. Вони повстали вже після того, як, наслідком обговореного дериваційного пересуву, такі твори, як:

торжище 'місце торгу', 'місце, де торгують', заступлено „аналогічними" віддієслівними новотворами *торговище*, отже творами, побудованими на новому морфологічному зв'язку:

торговище : торгувати й т. п.

Відокремлений звідсіль наросток *-овище* додавали просто до дієслівних пнів, і в висліді маємо такі твори, як:

пасовище 'місце, де пасуть',
збіговище 'місце, де збігаються' й ін.

Твори з наростками *-лище, -нище* зв'язані морфологічно з відповідними именними формами дієслова (дієприкметниками). З їх допомогою можна було оминути незнану первісно сполуку наростка *-ище (-исько)* безпосередньо з дієслівними пнями. Цим можна пояснити явище, що в староцерковнослов'янській мові, а також і у староукраїнській, ці твори ще незвичайно живі.

Коли зібрати все сказане докупи, то виходить, що:

1. первісні твори з наростками *-ище, -исько* це деномінативи;

2. віддієслівні твори з наростками *-ище, -исько,* — пізніші від деномінативів; є це

3. аналогічні твори, що повстали в висліді дериваційного пересуву від именних до дієслівних творів, первісних деномінативів, типу: *ловище (-исько).*

* * *

Ствердження цих явищ кидає нове світло на деякі проблеми спеціяльного, а то й загального характеру.

Ми відмітимо дві справи:

а) Лучити генезу наростків *-ище, -исько* з віддієслівними творами, як це робить дехто з мовознавців [1]), у світлі переведеної аналізи „девербативів" і наростками *-ище, -исько* — неможливо. Конструкція *lovi-ьsko* > *lov-isko,* була б, м. і., тільки тоді можлива, коли б доказати, що девербативи старші від деномінативів із наростками *-ище, -исько.*

Тільки ж цього ніяк не можна доказати, а навпаки, з наших міркувань виходить, що наростки *-ище, -исько* додавали первісно тільки до именних пнів.

---

[1]) Пор. А. Беліч, Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Amplifikativsuffixe, JA, T XXIII, стор. 173.

б) „Аналогічні" віддієслівні твори з наростками *-ище, -исько* цілком підтверджують одне з найновіших пояснень причин т. зв. аналогії: дериваційного пересуву (zmiany derywacji), що його висунув недавно проф. Курилович [1]). Твори типу стцсл.: *grebište* укр.: ȣрѣчищє, *Ѓрібиско, торговищє, пасовисько,* поль.: *wydymisko, zbiorowisko, targowisko, zbiegowisko,* є „аналогічні", тобто вони повстали в висліді нової тенденції — розуміти відіменні твори стцсл.: *lovište*, укр.: *ловище, бродище,* поль.: *łowisko, nazwisko,* як віддієслівні, а не відіменні деривати.

[1]) J. Kuryłowicz, Zmiana derywacji istotą t. zw. analogji językowej, Sprawozdania P A U, T XXXVIII, Nr. 10, стор. 3 і д.

Іван Франко та польські позитивісти.

Написав ***Василь Лев.***

Говорити про зв'язки Івана Франка з польськими позитивістами значить — обхопити всю багатогранну діяльність поета й головно його відносини до українського й польського суспільства 70., 80, й почасти 90. рр. XIX ст. А далі — треба б провести паралелю між т. зв. польським „позитивізмом" і українським реалізмом.

І польський позитивізм і український реалізм, що розвиваються у другій половині XIX. ст., хоч і в тому самому часі й не в однаковому виді, мали свою підставу в загальноевропейських змінах у половині XIX. ст. Філософічні теорії Конта, історіософічні Бокля, природознавчі — Дарвіна й Гекслі, естетичні — Тена вплинули на позитивне трактування всіх справ у всіх ділянках духової й матеріяльної культури. Ці теорії впливають на скристалізування розуміння реалізму в письменстві. Реалізм це, — за словами Дюранті, — докладний відтвір громадського життя, це малювання, де немає неправди й фальшу. Нова реалістична школа, що стає „школою людських документів" (брати Ґонкур), впливає на те, що в письменстві поезія уступає перед прозою, що в літературі й мистецтві змальовують життя таким, яким воно є в дійсності. Та, не зважаючи на ці доктрини західньої Европи, український і польський реалізм („позитивізм") формуються відмінно, і то в залежності від культурно-національних відносин обох народів.

Польський позитивізм, викликаний невдалим січневим повстанням, був реакцією проти романтизму в ділянці красного письменства, проти ідеалізму в філософії, він проявився і в ділянці політики. Нове покоління позбулося мрій романтизму, понизило свій ідеал, перейшовши до праці над простолюддям. Тепер запанувало гасло — вдержати та скріпити культурну самостійність і питоменність,[1]) коли не вдалося вибороти політичної самостійности повстаннями.

---

[1]) Aureli Drogoszewski, Pozytywizm polski, Lwów 1931. стр. 5 і даль. В історії польського письменства за найяскравіших представників позитивізму вважають таких письменників: Адам Асник (1838—1897),

Українського „позитивізму" не було, хоч і був — реалізм. Він діставався до нас із Росії тай із заходу, і, як звичайно, з опізненням і спроквола промощував собі шлях серед козакофільського хлопоманства в Наддніпрянщині та серед москвофільського обскурантизму й народовецьких рухів у Галичині. У контакт із заходом впровадив галичан у 70. рр. XIX. ст. Драгоманів, і одним із перших піонерів европеїзму та позитивістичних ідей у Галичині стає Франко. І са́ме це і зближає його до польських позитивістів.

Коли Франко підпав підо вплив Драгоманова, то вже в його творчості пройшла перша фаза перерібок і наслідувань західньоевропейських, перевазжно романтичних, а також клясичних поетів. Спроби його молодечого таланту переходять у справжню поезію, яка, на його думку, не сміє бути мистецтвом для мистецтва, а, як казав Драгоманов, має служити національній і суспільній справі. Найперший обов'язок кожного громадянина супроти рідного краю бачить тепер Франко в тому, щоб, патріотичний меч перекувати

На плуг — обліг будущини орати,
На серп, — щоб жито жать, життя основу,
На вила — чистить стайню Авґійову.

[З вершин і низин, вид. „Української Накладні", за редакцією др. В. Сімовича, Київ—Ляйпціґ, (1920), ст. 268.]

Йдучи за такими гаслами, він шукає їх не тільки серед свого народу (тут було тоді мало зрозуміння для цього!), але й серед польського, де мусів шукати й заробітку.

Перші зв'язки Франка з поляками починаються від суспільної праці серед українського й польського робітництва на тлі соціялізму. Поет друкує свої статті в „Prac-i", пише популярний виклад соціялізму й 1886. р. радить утворити сильну людову польсько-українську партію.[2]) На його думку, в національному питанні демократична партія в Галичині не може бути ані виключно польська, ані виключно українська. Тимто для пропаганди

Марія Конопніцька (1846—1910), Віктор Ґомуліцький (1851—1919), Еліза Ожешкова (1842—1910), Болеслав Прус (1847—1912), Генрик Сенкевич (1846—1916), див. ще: Piotr Chmielowski, Historya literatury polskiej, t. VI., Warszawa, 1900 (Biblioteka dzieł wyborowych); Marjan Szyjkowski, Literatura współczesna, Poznań, 1930; Wilhelm Feldman, Współczesna literatura polska, 1864—1923., wyd. VII., Warszawa, Gebethner i Wolff.

[2]) „Характер галицької демократичної організації повинен бути переважно людовий, аґрарний, тому що головна його сила селянство, а міщанство й робітники надто слабий елемент. Зразків такої людової партії шукати не в Відні, а в Ірляндії". (Kurjer Lwowski, 1886, ч. 271).

(а і для заробітку) пише він по-польськи багато оповідань, а то й повісті [3]), де змальовує українських і польських селян та робітників, або польські міщанські і шляхетські верстви, чи польську й українську інтеліґенцію — на тлі тодішніх соціяльних і національних взаємовідносин.

Коли польський позитивізм у другій фазі свого розвитку зміняється, видвигаючи на перше місце справу віри й нації, то Франко, побіч національних, і далі займається соціяльними проблемами і протиставиться новим польським ідеям і в літературних творах. Ці справи займають його до кінця XIX. ст., а то ще в XX. Погляд на справу співпраці обох народів виказує в вірші п. н. „Ляхам" (21. XI. 1882.)[4])

Як людину в'язали Франка з поляками й особисті справи, і вони подекуди впливали на творчість поета. Тут треба би згадати хочби Целіну Журовську, що її поет пізнав 1887. р. Вона стала предметом його туги до самої смерти та надхнула його написати повість „Lelum і Polelum", оповідання „Маніпулянтку", дала привід до „Зів'ялого листя" й „Перехресних стежок".

Соціяльне походження поета, його в'язничні переживання витворюють у Франка його власний світогляд, відмінний від польських позитивістів. Селянське походження дало йому спромогу краще зрозуміти душу селянина. Польські ж письменники-сучасники, це люди шляхетського, чи міщанського походження, й вони краще знають життя своєї сфери: селянські верстви для них сливе чужі.

І Франко це знає — як і знає взагалі дуже добре польське письменство. Ще на гімназійній лавці Франка цікавлять польські поети, передусім — три найбільші романтики, головно ж —

---

[3]) нпр., повість „Lelum і Polelum" (пор. „Лель і Полель", вид „Рух", вступ, ст. 5.)

[4]) пор. н. пр.:

Братаймося, ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користі хай в'яжуть нас спільні,
А не пересуди погані.
І кожний на свойому полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуймось в біді та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
Брат братом, а бриндзя за гроші.

[„З вершин і низин", те саме видання, ст. 176—177.]

Словацький, люблений і польськими позитивістами за його демократичні переконання.[5]) В часі університетських студій займають його соціяльні питання польських позитивістів. І тут, хоч Франко опрацьовує суспільні питання на свій лад, бачимо деякі схожості поета в таких проблемах: 1. доля селянина, робітника й міського зарібника на тлі ідей гуманности, 2. еміґрація до Америки, 3. жиди.

Розберім ці проблеми.

*

Селянські теми опрацьовує Франко в низці оповідань і новель, друкованих (по-українськи й по-польськи) окремо і збірками, та в поезіях, у збірці „З вершин і низин". У цій збірці Франко дає аґітаційні поезії. Багато в них поетичних картин, сили слова, але ж подекуди вони роблять враження реторики. Своїми задумами, може, й формою, вони можуть нагадувати Конопніцьку, що проявила свій поетичний талант у 80. рр. XIX. ст. Франкові образки з мужицького життя — не ідиллі, в них більше тіні ніж світла, більше смутку, як радощів воно й не диво, бо

не радість їх родить, не втіха їх плодить,
не гра пуста,
а в хвилях недолі, задуми тяжкої
самі уста
їх шепчуть... [„З вершин і низин", ст. 118.]

Недоля (народу й поета) мати цих „скорбник дум". Чорний кольорит, сумний настрій — виплив реального способу думання й писання. Але ж тут Франко скрізь пропаґує ідеї правди, справедливости, праці й науки, боротьбу за права людини. В Конопніцької бачимо що інше в поезіях, які торкаються просто-

---

[5]) П. Филипович находить навіть схожості „Вічного революціонера" з віршем Словацького: „Odpowiedź na Psalmy przyszłości Spirydionowi Prawdzickiemu":

Więc się bój — bo Duch się wdziera,
Już podnosi góry, wieże.
„Słaby — mówisz — rzeź wybiera", —
A czy wiesz, co On wybierze?...
Może ludów zatracenie —
Może nam przyniesie w dłoni
Komet wichry i płomienie,
W których drży król — matka roni —
Działa, wozy, hufce, konie,
Ogień pali — ziemia chłonie.
A nikt z ruin nie korzysta
Jeno wszczynający ruch
Wieczny Rewolucjonista,
Pod męką ciał — leżący Duch".

людя: гострі атаки на шляхту, відклики до людської душі та почувань.[6]) Обидва поети сходяться, описуючи нужду селян. Обидва часто вживають форми народньої поезії, народньої пісні. Обидва вони як найбільш демократичні поети (на свою епоху та у своїх народів), обидва вживаються в душу простолюддя, обидва шукають причин мужицького горя. Але є між ними різниці. Конопніцька, правда, палка боєвичка за гноблений нарід, змальовує його недолю з повним реалізмом, як і Франко („Nasza szkapa" — „На дні"). Але ж сама поетка стоїть трохи здалека від тієї бідноти, вона є тільки її трибуном. Франко ж стоїть у гущі тієї маси. То не він оповідає, а його устами самі мужики, чи робітники. Відчувається, що він носить у собі частину кожного горя, яке змальовує в мужицькій недолі („Na fujarce" — „На пастівнику")

Загальноевропейські течії вселюдської етики позитивізму знаходять відгомін у поезії обох поетів. Йдуть за загальноевропейською тематикою таких поетів, як — Золя, Мопасан, Т. Мур, Фрайліґрат, Гайне, але кожний на свій спосіб, виходячи із потреб свого народу, опрацьовує проблему мужицького, чи робітничого життя. Відразу треба зазначити, що Франко на Конопніцькій не взорується. Взагалі його зацікавлення польськими позитивістами проявляється щойно в 90. рр. XIX ст. Із польських поетів перекладає Франко поезії з уселюдськими й філософічними темами (з вийнятком хиба таких, як Ґомуліцького „El mole Rachim" — жидівське питання). Коли в 80. рр. польський позитивізм набирає гостро націоналістичного забарвлення, а то й нетерпимости, Франко, далі залишаючись реалістом, обороняє вселюдські ідеї, а навіть поборює польську шляхетчину з її від'ємними сторінками.[7])

З мужицьким безталанням у краю в'яжеться й невідрадне його життя, еміґрація до Америки, погоня за щастям, за кращою долею за морем. Франко друкує в 1898. р. цикль віршів п. н. „До Бразилії". Подібну мужицьку епопею опрацьовує протягом 15 літ і Конопніцька. „Pan Balcer w Brazylii" (1892—1906). Та

---

[6]) Це видко хочби в таких поезіях: Конопніцька — „Na progu" „Przed sądem", Франко — „На суді".

[7]) Нпр., в „Основах суспільности" в зовсім іншому, до речі, правдивому, світлі змальовує Франко голосну свого часу справу кукизівського процесу, описану польським письменником Роґошем п. н. „Grabarze", де зідеалізована польська шляхта в протилежності до нешляхти. — Тут слід також згадати такі Франкові оповідання: „Bohater mimo woli" (1889) та „Гриць і панич" (1898).

коли вона в „Панові Бальцері“ з епічною докладністю, пластикою й реалізмом змальовує горе польських і поліських еміґрантів, геєнну їх подорожі морем та розчарування з приводу пекла, а не раю, з ліризмом малює тугу еміґрантів за рідною землею й думку про терпіння за віру як чистільну силу — то герой її поеми замикається у сфері інтелектуалізму, вражінь і почуття освіченого хлопа, який бував по світі, побіч рала опанував ремесло, таке для душі польського хлопа неосновне! — „Пан Бальцер“ — трагедія польського хлопа, спричинена в великій мірі польською шляхтою.

У Франковім циклі віршів п. н. „До Бразилії“ нахил до еміґрації випливає з інших джерел. У Франкових селян є вічна надія на якесь поліпшення долі, наївна надія „на Рудольфа“ й його царство в Бразилії. Той нарід Франка з тією надією

спродавав дома поля, господарство,
вірячи байці про Рудольфа царство.
Дома, покинувши землю родинну,
гнався, щоб мрію зловити дитинну,
смілий у мріях, у вірі безглядний,
в дійсности наче дитина безрадний.
Ані порадитись, ні побалакать,
знав він лиш гнуться та жебрать і плакать.

По-мистецьки поет підносить дві риси характеру нашого народу: його погоню за дитячою мрією, погоню в надії не тільки знайти для себе щастя, але й поділитися тим щастям із другими (Лист до Стефанії). А коли ця надія на щастя заводить, він терпляче зносить найлютіше горе. „Лист із Бразилії“ Франка — це один із найкращих малюнків стоїцизму й фаталізму українського селянина. Еміґранти терплять найгірше нещастя, та навіть не відказують на обманство аґентів.

Як бачимо — тематика та сама, але ж між думками й образами подібности нема, як і немає її між польським і українським селянином.

Окрема спільна для Франка й польських позитивістів є — жидівська справа. В польському письменстві займається нею передусім Е. Ожешкова. В теоретичній розвідці: „O Żydach i kwestii żydowskiej (1882) вона хоче розв'язати ті самі проблеми, про які почала говорити вже в першій своїй жидівській повісті „Eli Makower“, 1874—75). В ній, як і в низці оповідань і повістей („Gedali“, „Silny Samson“, „Ogniwa“, „Daj kwiatek“), розв'язує її згідно з поглядами найбільше ліберальних і найглибше гуманних гасел. До мистецтва доходить вона в „Мейрі Езофовичу“ (1878), де життя жидів у малому білоруському містечку виявила

вона в повному світлі назверхнього й духового життя, в конфліктах пристрастей, у грі почувань, поривів та бажань. Споза екзотичних покрівців авторка видобуває на денне світло загальнолюдський конфлікт, щодо якого сама говорить на закінчення:

„Zbyt niedawna to historia, aby koniec swój mieć mogła. Lecz dlatego właśnie, że historia ta i liczne, liczne historie podobne dalekimi są końca swego — czytelniku! — jakiegokolwiek plemienia krew płynie w żyłach twoich i na jakimkolwiek miejscu tej ziemi cześć oddajesz Bogu, jeżeli kiedy wśród drogi swej spotkasz Meira Ezofowicza, podaj mu szczerze, prędko braterską dłoń przyjaźni i pomocy“.[8])

Франкове зацікавлення жидівською справою починається вже здавна („Петрії й Довбущуки“), але ж жидівське життя пізнає він докладніше щойно у в'язниці. Відтоді ж зацікавлення його прибирає форму загальнолюдського трактування чужої раси, що від віків бореться за веґетацію на чужому ґрунті. В українському письменстві жид найшов у Франкові найкращого досі знавця його душі, в якій звичайно в нас звикли були бачити гніздо хитрощів, лукавства та обчисленого на легке й бездільне життя паразита. Поет старається доказати, що хитрощів і лукавства набрався жид у важкій школі життя, що до цього змушують його панівні відносини. Коли б направити ці відносини, то, на думку Франка, жид перестане бути синонімом паразита й дурисвіта, то він потрапить жити чесно з торговлі, ремесла, а то й ріллі. В повістях „Boa constrictor“ і „Борислав сміється“ (1881) Франко змалював такі жидівські характери, якими робить їх тепер життя, а в новелі „До світла“ (1889) такі, якими вони могли б бути й бувають уже тепер серед кращих відносин.[9]) В обох перших повістях пізнаємо розмах та енергію жидівського підприємця, символічного плаза-давуна. Яка нелегка життєва школа молодого жида, показує Франко в оповіданнях: „Гершко Гольдмахер“ (1891), „Гава й Вовкун“ (1890) та „Пироги з черницями“ (1884). Тут страшна суперечність між бажанням щастя молодечого віку й радощів життя та важкими життєвими обставинами, які тільки гартують жида, расового чужинця, інтруза на чужому для нього ґрунті, якого всі женуть від себе, яким усі нехтують.

А в циклі 8 віршованих оповідань п. н. „Жидівські мелодії“ (1887) Франко змалював жидів у відмінному світлі. Біблійна велич жидівства, материнство нешлюбної жінки, боротьба з пере-

---

[8]) Eliza Orzeszkowa: Meir Ezofowicz, wydanie drugie, Nakład i własność Gebethnera i Wolffa, Kraków — 1926, стр. 309. (в цитованому тексті зміняю правопис на новий, *В. Л.*)

[9]) В. Щурат, Іван Франко, „Зоря“ 1896, ст. 16—17.

судами, патріярхальне життя хліборобської сем'ї — ось теми, що підносять жидів до гідности давнього невмирущого племени. Поет, далекий від усяких асиміляційних ідей, цілком усупереч Ожешковій, у якої виринає непритаєна думка про можливість а то й потребу асиміляції жидів — дає, між іншим, гарну картину з життя української хліборобської сем'ї жидів, тим української, що вона працює на нашій землі, спочуває з українським селянством, стає його щирим другом і помічником.

Різниці між жидівськими поглядами Ожешкової і Франка невеликі, але вони — є. Ожешкова виходить із душі жида-поступовця, чи ретрограда і з реалізмом змальовує жида з його стремліннями до вищого ступеня культури, або з ідеями гуманности. Повістярка не забуває відношення шляхти до жида — як до чогось менше вартісного. Франко підносить подібне відношення мужика до жида, але ж він виходить із мужицького реалізму, ненависти до жидівських п'явок і заразом панських підлизнів. А проте й він підходить до жидівства із об'єктивного становища гуманности, із почуття справедливости. Ті почуття гуманности й єднають обидвох письменників, хоч підхід їх до жидівства в кожного своєрідний.

Короткий, хоч далеко не всебічний, розгляд поданої в наголовку проблеми веде до таких висновків:

1. Франко знав твори польських позитивістів, але ж раніш познайомився із західньо-европейським реалізмом, ніж із польським позитивізмом;

2. як мужицький син, інакше трактує справи доби, відмінної в українців і поляків;

3. паралельно із польськими позитивістами опрацьовує подібні питання, актуальні й характеристичні для доби і для обох народів;

4. подібно, як і польські позитивісти, опрацьовує соціяльні проблеми, але із свого національного становища, як опрацьовують їх польські позитивісти із свойого польського становища — тимто

5. Франко й ці поети подібні між собою, а рівночасно й відмінні, як і відмінні характеристичні риси обох народів;

6. автім це питання чекає ще вичерпної відповіді після ширших студій; цей розгляд усієї теми не вичерпує.

НЕКРОЛОГИ.

Аґенор Артимович.

Дня 21. жовтня 1935. р. помер у загальній лічниці у Празі наш дійсний член, професор Українського Університету та Українського Високого Педаґоґічного Інституту — др. Аґенор Артимович. Був родом із Буковини, народився 31. серпня 1879. р. в Кучурові Великому під Чернівцями в понімечченій сем'ї, що зайшла з Галичини, школи — в Радівцях і Чернівцях, де 1897. кінчає гімназію (з відзначенням) і 1901. – університет, здає того самого року вчительський іспит із клясичної філології (з відзначенням), промується незабаром на доктора філософії (sub auspiciis imperatoris) і 1914. р. габілітується на доцента клясичної філології. Після закінчення університету вчителює спершу в німецькій (I.) гімназії в Чернівцях, пізніш стає директором українсько-німецької гімназії в Кіцмані, яку зовсім українізує і з невеличкої середньої школи буковинського напів-села (Кіцмань мав тоді 5.000 населення) робить велику установу з 800 учнями. Бере участь у світовій війні, після звільнення Буковини від російських військ стає (1917) на чолі чернівської II. (т. зв. українсько-німецької) гімназії й веде її директором до приходу румунів на Буковину (11. XI. 1918). Тоді перебирається до Станиславова, як член „Української Національної Ради“ від Буковини стає державним секретарем освіти й культів, відновлює знищене війною українське шкільництво й орґанізує взагалі шкільну справу. Після травневої катастрофи 1919. р бачимо його на еміграції у Відні, де стає професором клясичної філології на Українському Вільному Університеті, основаному заходами „Союзу українських журналістів і письменників“, а з перенесенням осідку університету до Праги переїжджає (1920) до столиці Ч. С. Р., де незабаром (1926) покликує його на професора індоґерманістики й Український Високий Педаґоґічний Інститут ім. Михайла Драгоманова. З дору-

чення інституту був якийсь час (1928—1930) директором української реформованої реальної гімназії в селі Řevnice підо Прагою, тодішньої школи вправ для студентів інституту. Брав участь у науковому житті української еміґрації, був членом українського Істор.-філол. Товариства у Празі, Лінгвістичного Гуртка (Cercle linguistique de Prague), укр. бібліофільського товариства, тов. „Музей визвольної боротьби“ й т. д., а 3. січня 1934. р. став дійсним членом Н. Т. Ш. Брав участь у наукових з'їздах (міжнародній фонологічний, Прага, 1930; міжнародній лінґвістичний, Женева, 1931; клясичних слов'янських філологів, Прага, 1931; славістичний, Варшава, 1934).

Наукові праці А. Артимовича торкаються клясичної філології (здебільша, метрики), індоґерманського мовознавства, фонології. Ось спис його найважніших друкованих праць:

1. De „*ἀνὰ*“ et „*κατὰ*“ praepositionum usu, qualis sit apud Quintum Smyrnaeum, Кіцмань, 1913.

2. Metrische Untersuchungen zu Ovids Metamorphosen, три праці: a) Der Einschnitt nach dem 4. Trochäus, первісно друкована в „Zeitschrift für oesterr. Gymnasien, Відень, 1914); б) Spondeische Wörter im 4. Fusse; в) Die trachäische Zesur im 3. Fusse, Кіцмань, 1914.

3. Symbola critica ad Olbispolitanorum decretum, quo honoratur Niceratus, Прага, 1926 („Науковий Збірник Українського Університету, II.).

4. До проблєми ґутуральних рядів індоевропейської мови, Прага, 1929 („Праці Українського Високого Педагогічного Інституту, I).

5. Про цезури в Люкана, Прага, 1931 (Práce sjezdu slovanských klasických filologů v Praze).

6. Латинська граматика (літографований курс для студентів Укр. Висок. Пед. Інст.), Прага, 1931.

7. Fremdwort und Schrift, Прага, 1932 (Charisteria Gvilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis et circuli linguistici pragensis sodalibus oblata).

8. Писана мова, Прага, 1932 (Праці Укр. Висок. Пед. Інстит., II).

9. Потенціяльність мови (посмертне видання, Записки Н. Т. Ш., т. 155, ст. 131—138), те саме по-чеському (в журналі „Slovo a slovesnost“, Прага, 1936.) В рукописі залишилися, цілком готові до друку: Das Phonem, Jones, Doroszewski (принята ще 1933. до друку у журналі „Slavia“, Прага) та „Про дактильо-епітрити

у грецьких поетів, принята ще 1927. до друку в Записках ВУАН у Києві (здається, загинула).

Покійник думав про підручник фонології й зібрав уже багато матеріялів до цієї праці, таксамо готовив працю про грецькі фонеми (цікавився теорією фонеми).

Похорони А. Артимовича відбулися 24. жовтня 1935. р. Урна з його попелом зберігається в „Музеї визвольної боротьби України“ в Празі. Теплу згадку своєму покійному членові, враз із рефератом В. Сімовича про його наукову діяльність, присвятила філологічна Секція Н. Т. Ш. на засіданні дня 26. X. 1935 р.

Вічна Йому пам'ять!

Володимир Перетц.

Дійшла до нас вістка, що в місяці вересні 1936. р. помер у Казані, на далекій східній Московщині, на засланні дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка (від 1908. р.), член Українсякої Академії Наук у Києві, член Російської Академії Наук у Петербурзі — Володимир Перетц. Смерть його була передчасна. Покійному було лише 66 років, і він міг багато ще зробити для української науки. Але жорстокі часи вкоротили життя тому великому й заслуженому для української культури вченому.

Володимир Перетц народився 19. січня 1870. року в Петербурзі (був унуком декабриста Григорія Перетца); гімназію й університет скінчив теж у Петербурзі. Вважав себе учнем таких видатних російських учених, як академіки: А. Веселовський та А. Соболевський. Закінчив університет р. 1893. і був залишений при університеті для підготови до професорської праці при катедрі російської мови й літератури. Вчителював спершу в середніх петербурзьких школах, та вже 1895 го р. склав маґістерський іспит, а 1896. р. вже, як приватний доцент, викладав на петербурзькім університеті. Одержавши від петербурзької Академії Наук підмогу (1900), виготовив маґістерську дисертацію, яку того самого року й оборонив, а два роки пізніше оборонив дисертацію докторську. В 1903. р., після смерти київського професора П. Владімірова, київський університет обрав В. Перетца надзвичайним професором руської мови й літератури, 1904. р. він переїхав до Києва й розпочав тут свою науково-педагогічну працю.

Ще перед Києвом В. Перетц виявляв зацікавлення до української культури й науки. Вже з початком 90. рр. XIX ст., зблизившись із О. Лященком, співробітником „Кіевско-ї Старин-и“, він стоїть близько до питань українського письменства й народньої поезії, — і першою його працею з цієї ділянки була стаття про збірник угро-руських пісень Врабеля: „Русскій Соловей“ (Ужгород, 1890. р.) під заголовком „Къ вопросу о взаимномъ вліяніи пѣ-

сенъ славянскихъ народовъ" („Кіевская Старина", червень, 1892.). В 1895—1897 рр. В. Перетц входить у Петербурзі у близькі зносини із молодим українським гуртком, зокрема з К. Арабажіном, що виявляв іще тоді наукові українські інтереси. Ці зносини розбудили в Перетца зацікавлення до старого українського письменства. І коли він 1904. р. переїхав до Києва, то ґрунт у його свідомості для українських студій і в ділянці українознавства був уже готовий.

В київському університеті молодий іще тоді професор із жаром кинувся студіювати українське письменство. Вже проф. Владімірів виділив був київський період (XI—XIII. ст.) старої літератури в окремий курс історії літератури, відмінний від літератури суто московської. Та Перетц пішов у своїх викладах іще далі. Він нав'язав цей київський період до історії українського письменства (XIV—XVIII. ст.) середньої доби, як органічний початок цієї останньої — і студентство історично-філологічного факультету київського університету вперше почуло історію розвитку українського письменства. Московське старе письменство читав учений професор як другу галузь, що теж вийшла із київської доби, але у своєму розвитку пішла відмінним шляхом. І пробування В. Перетца в київськім університеті це була славна сторінка суто наукового розробу історії старого українського письменства та окремих його галузів.

Але університетом праця В. Перетца не обмежувалася. Жива вдача його потребувала ширшого поля праці. У другій пол. 900. років він читає історію української драми в театральному відділі Музичної школи Мик. Лисенка; а від р. 1908., від самого початку заснування Українського Наукового Товариства в Києві, стає його членом, головою філологічної секції та редактором „Записок" цього Товариства.

Та одним із найславніших його науково-організаційних і педагогічних діл було заснування р. 1907. семінару „русской филологіи", що його засідання відбувалися що середи у приватному помешканні покійного (Маріїнсько-Благовіщенська, ч. 84). Попасти до нього студентам було нелегко — лише ті, яких запрошував сам покійний із університетського просемінару, могли бути учасниками цього семінару. Вісім років працював цей семінар, із нього вийшло більше, ніж 30 молодих дослідників, що стали ученими українознавцями, назвати б тільки деякі імена: В. Розов, С. Маслов, В. Маслов, Ів. Огієнко, Євг. Тимченко, В. Адріянова-Перетц, О. Назаревський, Т. Сушицький, С. Щеглова, О. Грузинський, В. Багрій, Євг. Рихлік, С. Гаєвський,

М. Драй-Хмара, М. Отроковський, П. Филипович, Л. Білецький, Б. Якубський, Рулін, С. Савченко, О. Дорошкевич і багато інш.

Р. 1914. В. Перетц, у 42. році життя, був обраний звичайним членом Академії Наук у Петербурзі на місце покійного Хв. Корша. В Академії він був наймолодший, заступав там історію українського письменства й мови. Це почесне відзначення покійного приневолило його переїхати восени того самого року до Петербургу. Р. 1917., на запрошення самарського земства для організації в Самарі університету, В. Перетц організує там історично-філологічний факультет, на якому й викладає до кінця літа 1921. р.

Р. 1919. В. Перетца обрано звичайним членом Української Академії Наук у Києві. Переїхавши р. 1921. до Петербургу, покійний знову працює там в Академії Наук та в петербурзькім університеті, а поруч основує „Товариство для дослідів української історії літератури й мови", яке числилось при Українській Академії Наук у Києві, і якого покійний був незмінним головою та редактором його наукового часопису.

Большевицькій владі не подобалася суто наукова та незалежна праця В. Перетца, і вона вислала покійного до Казані. Суворе підсоння Казані, тяжкі матеріяльні й моральні умови виснажили й так уже надломане надмірною працею здоров'я вченого; Перетц покидає цей світ на далекому, чужинному й непривітному вигнанні, далекому від рідної йому української культури.

*

Володимир Перетц після своєї смерти залишив надзвичайно великий науковий дорібок. За час від 1892. року аж по 1936., за ці 44 роки невтомної праці, покійний залишив коло триста наукових студій. Лише перерахувати їх заняло б дуже багато місця. Із них половина, а то й більше, студій присвячена українській культурі й науці. З цих останніх досить указати на праці про стару українську драму, про українську віршову поезію, про Слово о полку Ігоревім, про апокрифи й леґенди, про вертеп, про єромонаха Климентія, про твори Плетенецького, Довгалевського, Вишенського й інш., про твори Ів. Котляревського, про наукову діяльність П. Житецького, Ф. Колесси, М. Грушевського, М. Петрова й багато інш. І ці вже в загальному зарисі теми показують, як багато покійний зробив у ділянці історії українського письменства.

А серед цих усіх праць Перетца на перше місце висуваються такі:

1. „Слово о полку Ігоревім, пам'ятка феодальної України-Руси XII в.“, Київ, 1926 р., ст. IX—353; ця праця такої високої наукової кваліфікації, що на довгі часи займе одне з найвидатніших місць в історії досліду цього твору.

2. Не меншу наукову вартість займають численні праці покійного в ділянці українського театру та драми; є їх більш, ніж двадцять; із них заслуговують на найбільшу увагу: студія про „Наталку-Полтавку“ та „Москаля-Чарівника“ Ів. Котляревського, про вертеп і взагалі ляльковий театр (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LXXXV), рецензії-студії — на працю М. Петрова: „Отзывъ о сочиненіи Н. И. Петрова (Отчетъ о 15 присужденіи премій митроп. Макарія); „Новый трудъ по исторіи украинскаго театра (Журн. Мин. Нар. Просв., 1911); В. И. Резанов, »Українська драма«, т. I, III, Київ, 1926. (Извест. Акад. Наук, 1926., 20, XXXI) і баг. інш.

3. Поруч цих студій, велике значіння мають праці покійного про українську лірику до Котляревського. Цих праць і великих монографій є також поверх двадцять, і із них заслуговують на велику увагу такі студії, як: „Историко-литературные матеріалы и изслѣдованія“ (маґістерська дисертація), 1900.; „Историко-литературные матеріалы и изслѣдованія“, 1902. (докторська дисертація); „Очерки старинной малорусской поэзіи“ (Извѣстія Ак. Н., 1903, 20. VIII.); „Малорусскіе вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв. (Изв. Ак. Н., 1899, 20. IV.); „Вірші Ієромонаха Климентія“, видані у Львові 1912 (Памятки укр.-руськ. мови і літер., т. VII).

4. На окрему увагу заслуговують також такі синтетичні праці, як загальний огляд історії української літератури київської доби: „Изъ лекцій по исторіи древнерусской литературы“, ч. I., 1912, (перше видання) і 1913 (друге видання).

5. Далі, дуже цінні його синтетичні праці з методології історії літератури. Першою такою працею була праця українською мовою: „Найближчі завдання вивчення історії української літератури“ (Зап. Н. Т., Київ, т. I). Року 1912. покійний випустив уперше літографований курс: „Изъ лекцій по методологіи исторіи русск. литературы“. Ця праця цікава тим, що її переклали були студенти кам'янецького університету на українську мову, як підсобну до моїх лекцій із методології історії української літератури. Друге видання цієї праці, розширене майже втроє, вийшло р. 1914. в Києві під тою самою назвою. І нарешті третє, скорочене видання вийшло в Петербурзі 1922. р. під назвою: „Краткий очерк методологии истории русской литературы“. Всі ці

праці є незамінні підручні курси для початкового вченого. В них покійний проводив теорію і практику філологічної методи в літературі.

Але найбільше педагогічно-наукове значіння для молодих учених мав „семінар руської філології", що його заснував і вів покійний професор. Це була справжня лабораторія, де утворювано глибокі підвалини наукового досліду літературних творів і мови. Поруч семінару, велике значіння для молодих учених мали щорічні екскурсії семінару, під безпосередньою кермою покійного, до наукових та архівних центрів колишньої Росії. Підчас цих наукових екскурсій В. Перетц уводив своїх учнів до безпосередніх студій над рукописним архівним матеріялом із історії літератури та мови, і потім цей матеріял у семінарі розробляв кожний його член на поважні наукові студії.

Володимир Перетц був видатний учений, передусім — українїст і неменше видатний учений — педагог, талановитий учитель і керманич для молодих учених і незамінний виховник цілого ряду дослідників із історії української літератури й мови. Семінар В. Перетца був відомий у вченому світі цілої колишньої Росії й за її межами. І дуже часто вчені з інших місць України й Росії, а то й чужинці, що відвідували Київ, вважали за свій обов'язок завитати в середу на засідання семінару покійного. Тимто майже на кожному засіданні семінару був хтось із учених гостей. Взагалі засідання ці — були й є незабутні для кожного з його учасників. Причиною такої гарної атмосфери в семінарі була високо обдарована й навіть надхнена постать Володимира Миколаєвича. Ми ходили на засідання ці з побожністю. І смерть цього з божої ласки вчителя і вченого — невіджалувана втрата для української культури й науки.

Мир Тобі і вічний спокій, Дорогий Учителю!... Хай чужа земля Тобі буде легка! [1]

Л. Білецький.

---

[1]) Філологічна Секція Н. Т. Ш. згадала пам'ять свого довголітнього члена [реферував дир. К. Студинський] на свойому засіданні дня 24. X., 1936. р.

БІБЛІОГРАФІЯ.

І. ІСТОРІЯ ПИСЬМЕНСТВА.

1. В. Н. Перетц, К изучению Слова о полку Игореве, Ленинград, 1926 р., ст. 149. Отд. оттиск из „Известий“ Отделения Русского Языка и Словесности, тт. XXVIII—XXX.

2. Акад. Володимир Перетц, Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодально України-Руси XII в. Вступ. Текст. Коментар, у Києві 1926 р., 351 ст.+6 непаг. (Українська Академія Наук. Збірник Історично Філологічного Відділу, № 33).

3. Píseň o výpravě Igorově, Igora syna Svjatoslavova, vnuka Olegova. — Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова. Přeložil a úvod napsal Pavel Papáček, „Ottova Světová Knihovna“, 1666—67, Praha, 1926.

4. Слово о полку Ігореве. — Редакция древнерусского текста и перевод С. Шамбинаго и В. Ржиги, Москва-Ленинград, „Academia“, 1934.

5. Евгеній Ляцкій, Слово о полку Игоревѣ, повѣсть о князьяхъ Игорѣ, Святославѣ и историческихъ судьбахъ русской земли, „Práce Slovanského Ustavu v Praze“, Svazek XII., v Praze, 1934.

„Слово про Ігорів похід“ не перестає цікавити учених, зокрема 750-літня річниця нещасливого походу цього князя пригадала вченим про геніяльну поему. Висловом цього зацікавлення є всі названі вгорі твори. Перші три появились у щасливому для студій над „Словом“ році, а саме в 1926. р., дві останні 1934. р. Обговоримо їх за порядком.

Дві перші праці є завершенням студій недавно померлого нашого дослідника, акад. В. Перетца. Матеріял, зібраний у часі студій над давніми літературними пам'ятками, та спостереження, пороблені над ними, використав дослідник при студіях над „Словом“.

Заголовки поодиноких розділів повчать нас про зміст першої праці: I. „Новейшая литература о „Слове" (1911—1923, ст. 1—55), де обговорено 28 чисел, — II. „Слово" и „Библия" (55—75), — III, „Слово" и „Повесть о разорении Иерусалима Иосифа Флавия" (75—87), — IV. Эпитеты в „Слове" и в устной традиции" (87—149). З уваги на перший розділ книжка Перетца цінна для спеціяліста й неспеціяліста, бо тут продовжена бібліографія „Слова", подана колись Барсовим (до 1885), Владіміровим (до 1894) та Гудзієм (1894—1913). У другому розділі мова про лексику „Слова" й „Біблії", третій є доповненням думок, висказаних колись іще Барсовим: про схожість поетичного стилю „Слова" і твору Йосифа Флявія. У четвертім обговорено 57 епітетів (на ст. 145 сказано хибно, що 67), що появляються у „Слові". В заголовку IV. розділу сказано, що епітети „Слова" порівняно з епітетами в усній традиції, а насправді автор дав більше, бо вважив епітети в писаних пам'ятках давнього письменства, а з усної словесности вважив твори московські, українські й білоруські. Ціла книжка, зокрема ж останній її розділ, де подана статистика епітетів, виявляє одну з прикмет, що характеризували праці Перетца, прикмету, що затріюмфувала геть-чисто в його українській студії про „Слово", а саме: величезну його пильність у збиранні матеріялу.

Перетцова українська студія про „Слово" складається з трьох головних частин: 1. вступу, 2. тексту, 3. коментаря. У вступі (ст. 1—88) є такі розділи: 1. Феодальна Україна-Русь XI—XIII. вв.; 2. Як „Слово" відкрито; 3. Коли написано рукописа „Слова"; 4. Точність вид. 1800. р. та Катер. копії; 5. Доля „Слова" в рукописній традиції (з поданням схеми); 6. Які ще пам'ятки були в рукопису разом із „Словом"; 7. Коли написано „Слово"; 8. Автор „Слова"; 9. Предтечі „Слова"; 10. „Слово" й народня словесність (автор стоїть на тому становищі, що не може бути мови про вплив усної словесности на „Слово", бо ми не маємо записів словесности з XII. в., а навпаки: можна говорити про вплив писаних творів на усні); 11. Поганські боги в „Слові"; 12. „Слово" й західньо-европейський середньовічний епос.

Текст „Слова" (ст. 93—130) поданий двояким письмом: 1) в основу покладений текст слов'янським письмом у такому вигляді, який, треба гадати, був у реконструованому списку на початку XV. в., в 8^0, по 18 рядків на сторінку (загалом близько 900 знаків на листку); 2) гражданкою видруковано те читання, що в основу його покладено текст першого видання р. 1800. та Катерининську копію, з поправками, зробленими на підставі па-

леографічних даних та з історії мови. В обох текстах взято на увагу виписки Маліновського та Карамзіна. — В порівнянні з виданням 1800. р. Перетц зробив чотири переставки в тексті: одну більшу і три менші. Ця більша займає в нього цілу 97. сторінку і має 18 рядків, а саме: рядки від слів: „**Тогда Игорь възрѣ на свѣтлое солнце...**“ до: „**...а любо испити шеломомь Донѹ...**“, поставлені в Перетца *по* розділі, що кінчиться словами: „**...ищѹчи себе** (!) **чти а князю славѣ** (!)...“, а *перед* розділом, що починається словами: „**...Тогда въстѹпи Игорь князь въ златъ стремень...**“

Число Перетцових переставок скромне в порівнянні з числом переставок, що їх поробив проф. Ляцький (див. далі, ст. 244) але й вони зайві, бо найкраще зберегти порядок тексту на основі видання з 1800. р.

Головну частину студій займає коментар на ст. 131—330. У коментарі подано річеві, історичні пояснення, читання інших видавців та коментаторів, і нарешті лексикальні паралелі з пам'яток старого письменства та з усної словесности. Такого докладного коментаря не дав ніодин коментатор, і за нього мусять бути вдячні авторові всі дослідники та поклонники „Слова“, м. і., і тому, що підшукання лексикальної рідні „Слова“ серед пам'яток давнього письменства раз на все усуває всякі сумніви щодо автентичности „Слова“ як пам'ятки з XII. ст. (а такі сумніви дехто дотепний іще й тепер висловлює, звісно — у с н о).

При кінці книги подано оповідання про Ігорів похід із Іпатського й Густинського літопису, з „Кройники“ Теодосія Сафоновича та з „Истори-ї Россійско-ї“ В. М. Татіщева.

*

Автор чеської публікації не ставляв собі поважнішої наукової мети, бажав тільки зазнайомити чеського читача з поетичним твором староукраїнського письменства. На 23 сторінках уводу 16-ки дав він те, що треба знати чеському інтеліґентному читачеві про подію, яка послужила темою „Слова“, про саме „Слово“, про студії над ним та його переклади.

У його короткій студії треба б справити деякі помилки, н. пр., те, що Ігорів похід (ст. 6) відбувся з кінцем серпня (насправді з кінцем квітня і з початком травня), і головно те, що „Слово“ написане „velkoruským jazykem na konci XII. století (18 ст.). Твердити, що „Слово“ написане м о с к о в с ь к о ю мовою, не буде вже тепер навіть московський учений, що шанує себе. З автора говорить тут хиба́ традиційне чеське русофільство, а не критична думка, бо якже погодить він із цим твер-

дженням свою власну заввагу: „Jest zajímavo, že už skladatele Zadonštiny některým místům svého vzoru (Slova) nerozuměli (13 ст.). Чи можливо, щоб автор „Задонщини“, москаль, що написав її всього 200 років по „Слові“, міг не зрозуміти мови „Слова“, коли б воно було написане московською мовою? Коли ж він її не розумів, а на це він дав багато доказів, то, між іншими, ця обставина є доказом, що „Слово“ не написане „velkoruským jazykem“.

Після пояснянього вводу йде чеський прозовий переклад „Слова“ з поясненнями на сторінках 27—49. Переклад зроблений на основі першого видання „Слова“.

*

Московсько - ленінградське видавництво „Academia“ вшанувало нашу пам'ятку двома виданнями. Одне з них мало чисто мистецькі цілі, друге — наукові. В першому появився давній текст з ілюстраціями І. І. Голікова, що вжив малярської манери давнього мистецтва, друге вийшло в виданні „Русская Литература под общей редакцией Л. Б. Каменева (Памятники древней русской литературы) п. з. „Слово о полку Игореве“, под редакцией С. Шамбинаго и В. Ржиги. Переводы С. Шервинского и Георгия Шторма, статьи и коментарии В. Ржиги і С. Шамбинаго. Редакция и вступительная статья В. Невского, Москва—Ленинград, 1934, сторін 296. У книзі поданий текст „Слова“ на основі видання з 1800. р. з поправками, що їх вимагає стан теперішніх студій над текстом „Слова“. Видавці не дозволили собі навіть на незначні переставки, які зробив у свойому виданні небіжчик Перетц (пор. ст. 241). Таке становище видавців зовсім правильне.

До старо-українського тексту видавці додали власний прозовий переклад московською мовою та два віршеві московські переклади, Шервінского і Шторма. Тексти з коментарями подані на стор. 60—143 і 229—296. Статті в книзі такі: 1) В. Невский, „Великий художественный памятник древнерусского феодализма (9—63); 2) В. Ржига, „Слово о полку Игореве“ как поэтический памятник Киевской феодальной Руси XII. века (143—157); 3) С. Шамбинаго, „Слово о полку Игореве“. История и характеристика текста (157—179); 4) С. Шамбинаго, Художественные переложения „Слова“ (179—199).

Найцікавіші із статтей — перша й друга. У першій із них, у зв'язку з феодальним устроєм київської Руси, на основі найновіших історичних дослідів, є мова про генезу походу з 1185. р. та про згідний із феодальним устроєм світогляд автора „Слова“. В гармонії з Мврксівською настановою науки в СССР. автор статті

не забув згадати про зацікавлення „Словом“ у... Карла Маркса (52 ст. і 1. зам.). Короткою, але переконливою спробою прослідити своєрідну поетику „Слова“ є стаття Ржіги: („Слово о полку Игореве, как поэтический памятник“). Вона корисно відбиває від багатьох давніх праць на ту тему, що від них відгонить філологічною схолястикою. Та, з другого боку, всі названі статті замітні тим, що в них заєдно говориться про „Слово“ — як про твір „русского“ письменства!

Незвичайною милою новістю обговорюваного видання є 23 ілюстрації, що зображують культуру княжої доби на основі автентичних матеріяльних пам'яток. Дещо з цього знане пересічному українському читачеві по цьому боці Збруча. Інші речі зберігаються в Історичному Музею СССР, отже зовсім недоступні тутешньому читачеві, а рисунки з інших речей зачерпнуті із книжки, знаної тільки спеціялістам, а са́ме: „Kunstgeschichte der Seidenweberei von Otto von Falke“, 2. том, 1913.

Ось спис цих рисунків:

1) „Ярослав серебро“ (з тризубом); 2) щиток персня одного з Рюриковичів: перстень найдений 1906. р. коло Михайлівського манастиря в Києві; родовий знак на персні належить до одного з чернигівських князів XII. стол.; 3) рідня кн. Святослава, мініятура із збірника Святослава з 1073. р.; 4) залізне стремено з епохи київської Руси, найдене на Княжій Горі близько Києва; 5 і 6) візантійські паволоки більш-менше з XI. ст. (з твору Фальке); в оригіналі комбінації жовтої й фіолетної барви; 7) східня тканина типу паволоки з XII. ст.; найдено її у гробниці Андрія Боголюбського; 8) оксамит із XII. стол.; 9, 10) тканини типу оксамиту: 11) меч із X—XI стол., найдений на середньому Поволжі; 12, 13) шолом Ярослава Всеволодовича з початку XIII. стол.; 14) приписка з „Апостола“ 1307. р. (найстарший літературний відгомін „Слова“); 15) дві срібні браслети і дві пари золотих сережок, найдених коло Десятинної церкви в Києві; 16) два золоті ожерелля, найдені коло Михайлівського манастиря 1903. і 1906. р.; 17) дві срібні широкі браслети, найдені коло Михайлівського манастиря; 18) пара срібних сережкових підвісок, найдених коло Михайлівського манастиря 1903. р.; 19) арабський диргем 870. р.; 20—21) срібні монети з часів Володимира Мономаха; 22) „насади“ (човни) з мініятури Сильвестрового збірника з XIV. ст.; 23) візантійська монета з часів цісаря Михайла Палеолога (1261—1282) із зображенням Богородиці Пирогощої (Баштової — *Πυργώτισσα*).

З технічного погляду видання дуже гарне: гарна полотняна окладинка із зображенням групи княжих дружинників, гарний папір, гарний друк, — робота з пієтизмом.

*

Мета об'ємистого, твору Ляцького[1]) [233 ст., з франц. résumé і змістом] була — виказати, що „Слово" — не одноцілий твір, що воно зложене що-найменше з трьох частин і то трьома окремими авторами, що їх зредаґував невідомий „слагатель" більш-менш у тому виді, в якому воно тепер перед нами. Згідно з таким поглядом, автор книжки перехрищує дотеперішній заголовок на: „Повѣсть о князьяхъ Игорѣ, Святославѣ и историческихъ судьбахъ русской земли". Знаний нам текст видає у віршевій формі, з цілою низкою переставок та якоюсь своєрідною, зовсім непереконливою тонацією, що наче б то мала відповідати тонації колишніх „старін", ніби то — билин.

Ось один зразок:

„Ту ся бра́та разлу́чиста
На брéзѣ быстрой Ка́ялы;
Ту крова́ваго вина нéдоста,
Ту пи́ръ недо́кончаша
Хра́бріи Ру́сичи,
Сва́ты попо́иша,
А са́ми полéгоша
За зéмлю Ру́скую.
Ни́чить трава́ жало́щами,
А древо съ ту́гою,
Къ земли́ прекло́нилось" (110 ст.)...

---

1) Праця складається з таких розділів: Предисловіе (ст. 7); Свѣдѣніе объ оригиналѣ перваго печатнаго изданія (ст. 11); Эпическая традиція. Сказанія и „старыя" пѣсни Мономахова цикла (ст, 14); Сказаніе и „новыя" пѣсни о Мстиславѣ и Святославѣ (ст. 25); Сказанія о князѣ Игорѣ (ст. 32); Отраженія особенностей индивидуальной обработки текста „Слова" (ст. 42); Историческій анализъ текста съ точки зрѣнія его состава (ст. 50); „Слово" или „Повѣсть"? (ст. 55); Установленіе текста „Повѣсти" (ст. 59); Слагатель „Повѣсти" и „Боянова" традиція (ст. 66); Поема о князѣ Игорѣ (ст. 70); Изъ пѣсенъ о князьяхъ полоцкихъ Изяславѣ и Всеславѣ (ст. 87); Изъ пѣсенъ о князьяхъ Олегѣ Святославичѣ и Ростиславѣ Всеволодовичѣ (ст. 95); Повѣсть о князьяхъ Игорѣ, Святославѣ и историческихъ судьбахъ русской земли (ст. 102); Время сложенія „Повѣсти" (ст. 127); Черты бытоваго уклада (ст. 130); Особенности языка и написанія „Повѣсти" (ст. 133); Композиція „Повѣсти", Средства поэтической изобразительности (ст. 140); Живопись и пластика (ст. 145); Декоративная поэтизація стиля (ст. 153); Звуковая поэтизація стиля (ст. 161); Звучаніе въ чтеніи и „сказѣ" (ст. 169); Особенности напѣвной организаціи текста (ст. 179); Инструментовка текста (ст. 181); Заключеніе (ст. 186); Примѣчанія (ст. 189); Résumé (ст. 229); Оглавленіе (ст. 233).

Докази, що їх навів автор на оборону своїх тверджень, зовсім таки не переконливі. „Слово" не є роботою трьох, чи чотирьох голов, воно є одноцільним монолітом, що вийшов із ума й серця однієї геніяльної людини. Низка епізодів у його творі, що на око не в'яжуться з головною темою, находить повне виправдання у своєрідному задумі поета, проведеному послідовно і блискуче від початку до кінця твору. І з погляду поетичного стилю „Слово" це — моноліт, як це виходить хоч би навіть ізо згаданої вище статті Ржіги.

В подробиці не будемо здаватись, бо свої погляди на „Слово" та, м. і., на його композицію вискажемо у студії, вже давніше підготованій, та досі ще не надрукованій. Та хоч не можемо погодитись із висновками праці д. Ляцького, то проте мусимо бути вдячні йому за пієтизм, що зневолив його забратись до тяжкої праці над „Словом" для розв'язки питань, зв'язаних із цим твором, що не дають спокою дослідникові.

*

До вичислених і обговорених праць треба ще додати три окремі статті В'ячеслава Ржіги: одну українською, дві — московською мовою. 1. Гармонія мови „Слова о полку Ігоревім", „Україна", 1926, IV. кн., ст. 24—34; — 2. Композиция „Слова о полку Игореве", „Slavia", 1925—26, IV. річн., ст. 44—62; — 3. Проблема стихосложения „Слова о полку Игореве", „Slavia" 1927, VI. річн., ст. 352—379.

Найцінніша з них — перша, де мова про: 1. алітерацію в „Слові" в її всяких видах та відмінах, 2. про суголоси синтаксичного характеру, 3. про тавтологію та про інші стилістичні прикмети „Слова", про які Ржіга докладно розповів у згаданім вище виданні „Academi-ї". Своїми працями про поетичний стиль „Слова" Ржіга поклав поважні основи до студій над поетичним обличчям автора „Слова", що в майбутності дадуть змогу означити міру оригінальности його таланту на тлі можливих запозик із европейських літератур.

У статті про композицію „Слова" Ржіга ділить „Слово" на 1. прелюдію (про Бояна), 2. на першу головну частину, зложену з 12 дрібніших частинок (про похід із його наслідками), 3. другу головну частину, зложену також із 12 частинок (про сон кн. Святослава та його апострофу до князів), 4. третю головну частину, меншу від двох перших, зложену з 8 частинок (плач Ярославни та втеча Ігоря), 5. фінал із двох частинок. — Поділ на три головні частини в „Слові" (на думку Ржіги) не випадковий, він обдуманий автором „Слова" і взагалі поширений у мистецтві. —

Не пересипуючи тексту „Слова“, як це робили колись Потебня, Франко, та вистерігаючися самовільних неоправданих комбінацій, Ржіга старається совісно й чесно відповісти на поставлене питання. У подрібний розгляд його висновків не запускаємось — зробимо це на іншому місці. Тут можемо лише сказати, що композиція „Слова“ стоїть у найтіснішому зв'язку з ідеологією, чи пак із тенденцією твору і не є вислідом надуманої тридільности.

Третя розвідка Ржіги є критикою поглядів Житецького, Тиховського, Абіхта, Бирчака, Фед. Корша, Філ. Колесси та прочищує ґрунт для майбутнього дослідника.

Нарешті треба ще зареєструвати книжечку K. H. Mayer-a: „Das Igorlied“, Beiträge zur Ukrainekunde, видання Наукового Інституту в Берліні, ч. IV., 1933, стор. 30.

Михайло Тершаковець.

Sebastjan Piskorski, Żywot Barlaama i Jozafata. Wydał i wstępem poprzedził Jan Janów. Zabytki piśmiennictwa polskiego, tom VI., Lwów 1935 (8°, стор. CCVIII + 322 — отже разом 540).

Із усіх староукраїнських перекладних повістей повість про Варлаама та Йоасафа може найближча сучасному українцеві, передусім завдяки праці Івана Франка, що не тільки видав про неї обширну розвідку („Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман. У Львові, 1897“, 202 + XVI ст. 8°), але й спопуляризував його частини в низці своїх поезій. Франкова студія викликала свого часу різні голоси в критиці. Тепер, завдяки великому поступові студій на цьому полі, можемо оцінити бистроту наукової гадки у Франка, що, маючи під рукою недостатній іще матеріял, умів виснувати з нього неодну вірну й цікаву гадку. Цю студію часто згадує у своїй праці проф. Янув.

Головною метою для Янова було — перевидати польський переклад роману, що його надрукував 1688. р. Себастіян Піскорський п. н. „Żywot świętych Barlaama Pustelnika y Jozafata Krola Indyiskiego,“ але до старопольського тексту (він займає 266 стор. у книжці) додав Янув іще замітний словник, показник осіб і студію про роман, що дає докладний перегляд досьогочасних дослідів над романом. Він обговорює спершу незвичайну читальність роману в середньовіччі мало що не в усіх европейських народів, передусім від часу перекладу його на латинську мову в XI. ст., так, що обох його героїв зачислено навіть до святих (I. розд.), а далі подає (II.) історію відкриття східніх джерел роману, від венеціянина Марка Польо у II. пол.

XIII. ст. аж до Е. Лябулє (Laboulaye) та Ф. Лібрехта, що ствердили залежність роману від оповідань про Буддгу († 480 р. пер. Хр.), і до англійської праці Е. А. Wallis-a Budge (1923), що розвиває ширше гадки про індійське джерело роману. Для ілюстрації автор наводить вийнятки з „Лялітавістари“ (викладу воплочень Буддги), „Джатак“ (історій відроджень Буддги) та з поеми найбільшого буддгійського поета Асьваґгоші п. н. „Буддгачаріта“, зазначуючи, за Е. Kuhn-ом, що автор християнської перерібки користав свобідно з усієї буддгійської традиції (III). Ширше обговорено (IV.) авторство й час повстання грецької перерібки роману. Латинські переклади називають від XII. ст. автором цієї леґенди св. Івана Дамаскина, але Г. Цотенберґ показав іще 1886. р., що так воно не є [1]), і поклав генезу леґенди на поч. VII. ст.[2]). Одначе, коли Розен відкрив, що роман переклав на грецьку мову з грузинської св. Євтимій Іверійський († 1028.), а Н. Марр оголосив навіть частини грузинського тексту, то згаданий Кун установив 1893 р. таку генеалогію версій роману про Варлаама та Йоасафа: первісна християнська перерібка (може, несторіянська) повстала в VII. ст. в пеглевійській (перській від III—VII. в. по Хр.) мові через посередництво північних буддгистів; з пеглевійської версії створено архитип арабських текстів та сирійську версію, і щойно з сирійської версії складено тексти: грузинський та грецький. Кунову гіпотету модифікує праця І. Франка. Jacobs означує час повстання роману: 491—633, рр. й думає, що його початок був таки індійський; Conybeare признає за найстарший християнський текст — грузинський, але він спирається на не збереженому грецькому з III. ст. Le Coq добачує маніхейські впливи в перенесенні тієї леґенди на Захід, Е. А. Wallis Budge бачить первісну редакцію леґенди в Індії коло Христового Різдва, а грецька версія походить із V. або VI. ст., кінцева з VII. або VIII. На той хаос різних гіпотез намагається кинути ясніше світло П. Peeters у Analecta Bollandiana за 1931. р. Він устаткував, що латинський переклад повстав коло 1049. р. До грецької літератури перейшов роман із пеглевійських джерел, і то найраніше з кін. X. ст.; автором грецької перерібки є якийсь згеле-

[1]) Один із найновіших дослідників творів св. Івана Дамаскина навіть і не згадує в бібліографії Дамаскинових писань про Варлаама і Йоасафа (Dr. Dionis Stiefenhofer, Des heiligen Johannes von Damaskus genaue Darlegung des orthodoxen Glaubens. München-Kempten, 1923).

[2]) Отже на час перед св. Іваном Дамаскином, що жив від кінця VII. ст. до р., здається, 749 (Stiefenhofer, op. cit., ст. VI—VIII).

нізований приходень із Сходу. Сирійської версії не було зовсім, а грузинська з'явилась на короткий час перед грецькою — вона лучиться з арабською: грузин св. Євтимій помагав при грецькій перерібці.

Найбільший і найцінніший є V. розділ праці Янова, де подано короткий перегляд усіх версій „Варлаама та Йоасафа", а є їх 31. Отже пеглевійська версія не збереглась, але згадується виразно в VIII. ст. — її початок добачує дехто в індійській літературі, дехто в несторіянській перерібці III—V. ст., але дехто признає за перший християнізований текст аж грузинський. Маніхейська (уйґурська) версія є останком старотурецького перекладу, або витягу з життя Буддги; сирійської, здається, як згадано, ніколи не було; арабські походять або з пеглевійських перерібок, або вже із схристиянізованих; перська версія стоїть у зв'язку із старшою арабською; на арабській спирається також єврейська поема еспанського рабіна Хіздая (XIII. ст.) про „Князя й дервіша" та грузинська перерібка. Грузинська мала вплив і на грецьку, що збереглася в численних рукописах, починаючи від XI. ст. З грецького тексту розвинулись: вірменський, етіопський із 1553. р. (властиво з арабського християнізованого), церковно-слов'янський (перенесений до східніх слов'ян від південних у XIII., або XIV. ст.), куди належать і українські рукописи від XV. ст.; від церковно-слов'янських пішли й румунські тексти, починаючи з 1648. р. З грецького повстав і латинський переклад із XI. ст. та пізніші. Далі є ще перерібки: англійські (від XIV. ст.), ірляндська (XVII. ст.), французькі (від XIII. ст.), провансальська (XIV. ст.), еспанські, португальські й катальонські (від XIV. ст.), італійські (від XV. ст.), голяндський переклад (1593. р.), німецькі перерібки (від XIII. ст.). старонорвезький переклад (XIII. ст.), данський (новий), шведський (від XV. ст.), мадярський (коло 1500. р.). Із західньослов'янських літератур маємо: чеський переклад (від XV. ст.) та польські переклади й перерібки (від XVI., чи може ще XIV. ст.). З латинського тексту повстав білоруський, чи властиво українсько-білоруський, надрукований 1637. р. Ці різні тексти сплітаються між собою у взаїмних відношеннях, впливах і под.— і все це збирає Янув із докладністю та додає ще численні літературні опрацювання роману в драмах, віршах і под.

Останній (VI.) розділ праці Янова обговорює коротко містичний елемент у романі, що причинився до поширення леґенди. Містицизмом перенялися византійські гесихасти, атонські ченці (тут може й повстав грецький переклад; відсіля перейшов у XIV. ст. містицизм і до слов'ян) та мусульманські суфісти. Все це

збільшало й популярність роману про Варлаама. На Заході роман здобуває собі популярність передусім завдяки притчам, що від XIII. ст. попали у збірники прикладів (exempla). За Jacobs-ом перечислено 31 східню параболю, що стоять у зв'язку з різними версіями роману, й подано дефініцію параболі. Нарешті автор обговорює вплив буддгизму на християнство, додаючи при цьому цікаві завваги до притчі про „чоловіка в балці“ (про однорога), вплив на сучасну світову літературу й культуту.

Взагалі праця проф. Янова є важний вклад у сучасну науку. Із перегляду праці видко, що генеза роману про Варлаама й Йоасафа та його старих перекладів показує цілу низку проблем, не вирішених досьогочасними дослідниками. Виявляється, що однією з причин такого стану є за мале вистудіювання різних текстів нашої Повісти. Правда, справа ця не така легка, бо дослідникові доводиться сягати до самих рукописів, — добре виданих текстів маємо мало. Між іншими не вдоволяє грецький текст, виданий на швидку руку Boissonade-ом іще 1832. р. Старі церковнослов'янські тексти, порозкидані по різних бібліотеках, мало доступні ширшому загалові. І щойно гарне видання Н. П. Попова Повісти в Макаріївських Минеях 1914. р., при порівняних виписах із тексту грецького та церковнослов'янських: сербського Новоспаського кін. XIV. ст., Чудівських XV. і XVI. ст.,[1]) уможливили вперше докладніший розгляд інших церковнослов'янських ркп. Це тим важніше, що (як уже помітив І. Франко) церковнослов'янські тексти можуть кинути світло й на генезу (покищо ще неясну) грецького перекладу.

Щодо церковнóслов'янських текстів, то навіть вістки про них іще не зовсім позбирані (не подає їх усіх і Янув). За нашими обчисленнями є їх 62 рукописи і 3 стародруки з XIV—XVIII. ст. Ті рукописи ще не поклясифіковані, багато з них не означено, навіть щодо місця походження. А яке значіння може мати докладніший дослід над тими рукописами, це показує й осóбливша роля хочби львівського, т. зв. крехівського рукопису нашої Повісти, того самого, що його зміст опрацював уже І. Франко. Обговорюючи бистроумну, але надто ризиковну гіпотезу Н. Попова про генезу скороченої, т. зв. Атанасіївської редакції роману про Варлаама та Йоасафа, неначе б то ця редакція повстала у 2-ій пол. XV. ст. на культурному терені Новгороду Вел. під като-

[1]) Великія Минеи Четіи, IX, 1, Москва 1914, ст. 2704 і д. Крім цього, російське „Общество любителей древней письменности“ видало 1887. р. текст роману з ілюстрованого ркп. XVII. ст.

лицькими впливами з оточення архиєп. Геннадія (а її авторами були: якийсь домініканин і відомий Йосиф Волоцький), проф. Янув каже: „Отже коли б виявилось, що ця версія повстала на півдні, н. пр., у Сербії, то виводи автора (Попова) відразу зависли б у порожнечі. А хоч тепер численні слов'янські відписи Повісти про В. та Й. ще так не склясифіковані, щоб про згадану гіпотезу можна висловитись відразу неґативно, то все ж деякий сумнів у цій справі насуває вже крехівський ркп., що зраджує цілу низку південних рис, і що його Франко вважав за відпис із південнослов'янського ориґіналу“ [1]). Але крехівського ркп. Янув не міг роздобути.

Тепер крехівський ркп. уже доступний для досліду, й автор цих рядків приготовляє про нього окрему розвідку. Покищо можна тільки сказати, що крехівський ркп. у Василіянському манастирі у Львові, написаний у другій пол. XVI. ст. на білорусько-українському погряниччі, походить із протографу сербсько-болгарської редакції. Тимсамим гіпотеза Попова про московське походження Атанасіївської редакції роману про Варлаама й Йоасафа дуже захитана, бо й крехівський ркп. належить до тієї редакції.

Вже цей один приклад показує, які важні висліди дало б докладніше перестудіювання різних текстів нашої Повісти.

Ярослав Гординський.

Polska liryka mieszczańska. Pieśni — tańce — padwany. Pierwsze zbiorowe i krytyczne wydanie. Opracował Dr. Karol Badecki. Львів, 1936, ст. XXXI + 489 + (5). Накладом „Towarzystw-a Naukow-ого“.

Як проф. Александер Брікнер здобув собі в польському літературознавстві славу відкривця польської т. зв. міщанської літератури XVII. ст., так заслугу її першого збірного й критичного видання має др. Кароль Бадецький. Цікавлячись нею від часу університетських студій, він дав низку публікацій із її поля, заки 1925. р. появилась у Львові у виданнях Оссолінеуму його основна бібліографічна монографія „Literatura mieszczańska w Polsce XVII. wieku“ з 200 знимками в тексті. Збірне видання текстів зазначеної літератури поділив видавець на три групи: „Polska komedia rybałtowska“—вийшла накладом Оссолінеуму 1931. р. грубим томом, понад 50 аркушів друку, „Polska liryka mieszczańska“ — вийшла в „Zabytkach piśmiennictwa polskiego“

[1]) Janów, op. cit., ст. LXXII.

„Towarzystw-a Naukow-ого“ понад тридцятьаркушевим томом, а епічна поезія жде ще збірного видання.

Видання лірики починається науковим орієнтаційним вступом. На саму лірику складаються тексти тринадцятьох брошур XVII. ст. (Dama, Rozmowa młodzieńca z panną, Kiermasz wieśniacki, Pieśni i tańce, Prażonka, Dzwonek serdeczny, Nowe pieśni dworskie, Wesoła ochota, Pieśni, tańce i padwany — два різні видання, — Koło tańca wesołego, Lutnia, Piękna i wesoła uciecha), удоступнені сьогоднішньому читачеві, але із збереженням усяких мовних особливостей перводруків. Зв'язані з виданням текстів питання вияснені в критичних примітках, а старі або рідкі слова зібрані в мовний словничок. Далі поданий особовий і річевий показник і показник літературних ремінісценцій. Виказом пісень, текстів і падванів і виказом інших літературних писань збірки закінчується том польської т. зв. міщанської лірики, оброблений згідно з сьогочасними вимогами критично-наукового видання. Заслуга дра К. Бадецького тут тим більша, що йому довелось вишукувати рідкі друки XVII. ст. не тільки по всіх польських, але й по інших европейських бібліотеках, хоч усе ж, не зважаючи на різнородні заходи, не вдалося відшукати краківського видання з 1649. р. „Burleszki“ й дуже цікавої збірки „Wesoła ochota przy dobrej myśli. Pieśni, tańce, padwany, balety pieszczonej młodości gwoli od Celestyna Bozdarzewskiego, equitem pedestrem comitem de Kijów r. 1647 prima aprilis“, де має бути низка й українських пісень.

Польська т. зв. міщанська лірика це продукт не так міщанства, як головно — творчість тих кол, що їх христимо загальною назвою „мандрівних дяків“. І новий том польської міщанської літератури не лише удоступнює досліди над польською лірикою XVII. ст., її джерелами, віршевою будовою, мотивами, впливами тощо дослідникам польської літератури, але й віддасть велику прислугу дослідникові віршевої будови й мотивів також української лірики XVII. й XVIII. століть. Адже в українському співаннику початку XVIII. ст. (оголосив його друком М. Грушевський у XV. й XVII. ст. наших „Записок“) знайшлися тексти двох польських пісень, надрукованих у свіжо виданому томі польської лірики, себто пісня з „Dam-и“:

„Żałośnie Kasinka płakała,
Gdy zamąż niebogа iść miała“ (ст. 14—17)

з переміною „Kasink-и“ на „panienk-у“ (Зап. XV., ст. 11—13) і друга, із значними відмінами, „Czemu bijesz, bogini, to dziecko pieszczone“ (ст. 329—330, Зап. XV., ст. 28) з „Pięknej i wesołej uciechy“.

Що ж до українських пісень у польських друкованих книгах, то одну українську пастушу пісню маємо вже в добромильському виданні з 1612. р., коли разом із брошурою „Wizerunk utrapionej Rzeczypospolitej i Naprawa Piotra Grzegorzkowica" вийшов також „Herkules Słowieński" Каспра Мясковського. В останньому (ст. 50) приходить такий текст (даю рівнобіжно текст ориґіналу та спробу відбудови):

Pastusze, pastusze,	Пастуше, пастуше,
Lubliu tie do dusze,	Люблю тебе дуже,
A sczo mene boli,	А що мене болить,
Skazu ty do woli.	Скажу ти доволі.
Czeredoiku maiesz,	Чередойку маєш,
Riadit iei nie znaiesz:	Рядить єй не знаєш:
Tobie z neiu licho,	Тобі з нею лихо,
Iei z tobu nie tycho.	Їй (Єй) з тобов не тихо.
Bywał tu didoiko,	Бував тут дідойко,
Mił się choroszeiko;	Мався (Мівся) хорошейко:
Wołki się boiały,	Вовки ся бояли,
Czeredu miiały.	Череду минали.
Da scosz nam czynity?	Да що ж нам чинити?
Terpity, terpity,	Терпіти, терпіти,
Z Bohem się nie bity.	З Богом ся не бити.

Найближчі тексти українських пісень приходять у брошурі, тільки фраґмент із якої, аркуш B, досі відшуканий. Не відомий також її справжній заголовок, а заголовок „Nowe pieśni dworskie" взятий із надпису над сторінкою. Перша українська пісня в цьому фраґменті ось яка:

Da poydu ia, poydu da po podsyneyku, stychonka stupaiucy,
Da znaydu ia, znaydu swoiu mileńkoiu, z inszom rozmawlaiucy.
Ja za neiu chozu, czerewiczki noszu, rotiany wionek proszu:
Oberni sia, diuko, diuko czornobryuko, niechay v tebe vproszu.
Ale moia miła ta nie zuzena, a na mene ni pohlane,
Boday po kolina, diuko czornobruki, poupadali nożku twoi.
Koli tobe miła da nezuzenaia newdiak czerewiczki moi,
A ia sobi budu takowey szukaty, szczo nedast dołho prohaty.

Як бачимо, ця пісня дуже здеформована, й відбудувати її можна, знайшовши кращий її текст. Справляючи явні помилки, можна ось-як передати текст цієї пісні:

Да пійду я, пійду да по підсінейку, стиха ступаючи,
Да знайду я, знайду свою миленькую, з іншим розмовляючи.
Я за нею хожу, черевички ношу, рутяний вінок прошу:
Обернися, дівко, дівко-чорнобривко, нехай у тебе упрошу.
Але моя мила та не сужена, а на мене ні погляне.
Бодай по коліна, дівко-чорнобривко, поупадали ніжки твої.
Коли тобі, мила, да не сужена, не вдяк черевички мої,
А я собі буду такої шукати, що не дасть довго прохати.

Непоправно, але все ж трохи краще, збережений у фраґменті брошури такий текст української пісні:

Da zrownay, Boże, gory, doliny ruwneyko,
Da szczobyć myni do moiey Kaśi widneyko.
 Położu lauku czeresz murawku do ney.
 Lauka szeroka, reka hluboka do ney.
Da boday ty gory, doliny propały,
Szczo mini Kaśiny oczenki porwały:
 Da chotiay vwiżu, chotiay netbaiu,
 Koli ia milenkeho po hołosi znaiu.
Czy ia dy tobi ne howoryła, Mateiu,
Nakłady mene na hoczy zemli żonkoiu.

Далеко повніший текст цієї пісні зберігся в рукописі Бібліотеки Красінських у Варшаві ч. 3910, кінця XVIII. ст., де на ст. 168 приходить як „Piesn 2 ruska“ такий текст:

Porownay, Boze, hory, dołyny rywnęko,
Oy szob mi było do diwczynonki widnenko.
Ach, czy widnenko, czy niewidnenko, niedbaju,
Koho ja lublu, po hołosenku poznaju.
Połozu ławku czerez murawku w dubrowy,
A u diewczynonki czerny oczenka y browy.
Podobała sie mojemu panu y mini:
Czy panu daty, czy sobi wziaty, ach ti mni.
Oy, daubym panu, zal sercu memu y tuha,
A sobi wziawszy, to sie niehodyt, bom słuha.
Wozmiz, panonku, sobi za żynku, tak treba,
A mini Hospod Boh nahorodyt yz neba.

Лишаючи на боці справу, чи цей текст пісні первісного, чи пізнішого походження, в усякому разі цей рукописний текст дозволяє ствердити, що останні два рядки тексту фраґменту брошури це — вривочок окремої пісні, з початку її, чи із середини. Перший рядок цього вривочка „Чи я ді тобі не говорила, Матею“ зберігся добре, другий проф. Брікнер, а за ним і видавець лірики, читає „Nakłady mene na hoczy zemli żmeneju“, себто „наклади мені на очі землі жменею“. Тяжко навіть допустити, щоб чогось подібного прохала дівчина в парубка. Автім таке прохання виключає заперечне питання першого рядка, що в будові української пісні звичайно вимагає і в другому рядку заперечення „не“. Тимто може швидше стояло в пісні щось наче „Не клади мене на голій землі, шальверю“ [1]), або щось подібне. По такій увазі спробую передати текст пісні:

[1]) Пор. кінець пісні „Дівчинойко мила, що будеш робила?“ в записі Як. Головацького (Народныя пѣсни, I, ст, 126):

Де ж ти будеш спала, дівчинонько мила,
 В Україні далекій?!...
— В анкерю во пір'ю, козаче-шальверю,
 Не губ мене, серденько!

Да зрівнай, Боже, гори, долини рівнейко,
Щоб було мені до моей Касі виднейко.
  Положу лавку через муравку до неї.
  Лавка широка, ріка глубока до неї.
Да бодай ті гори, долини пропали,
Що мені Касині оченьки порвали.
  Да хотяй ввижу, хотяй не ввижу, не дбаю,
  Коли я миленького (миленькую) по голосі знаю.

Третій і останній текст української пісні у фраґменті брошури такий:

Przestań, Jaśiu, z weczora hodity,
Mene młodo u z rozumu zwodity.
Da wolusz ia, wolu pod kalinoiu
Nizli z toboiu pod perinkoiu.
Pod kalinoiu witer prewiwaie,
Pod perinoiu duszno bywaie.
Wolu z Kozakom pod kopieniakom,
Niżli ztoboiu pod perinoiu.
Pod kopeniakom witer przewiwaie,
Pod perinoiu duszno bywaie.

У нашій транскрипції виглядає цей текст так:

Перестань, Ясю, з вечора ходити,
Мене молоду з розуму зводити.
Да волю ж я, волю під калиною,
Аніж (ніжли) з тобою під периною.
Під калиною вітер провіває,
Під периною душно буває.
Волю з козаком під копеняком,
Аніж (ніжли) з тобою під периною.
Під копеняком вітер провіває,
Під периною душно буває.

Отже всі три тексти українських пісень у фраґменті брошури із здогадним заголовком „Nowe pieśni dworskie“ здеформовані (це різько відбиває від досить поправних текстів польських пісень), перелиті на папір із наслуху, як запам'ятані, як кажуть, п'яте через десяте. Годі ж припустити, щоб уже тоді ті три пісні підпали аж такому розкладові.

З „козаками“ Лісовського, т. зв. лісовчиками, зв'язаний такий текст пісні з брошури „Pieśni, tańce i padwany“:

Czem, czem, czem, czemu boso chodysz,
    Czem, czem, czem, czemu nie zarobisz?
Prynese koli bies Lisowczyki,
    Zaroblu sebe na czerewiki.
Nie zday ty na Lisowczyki,
    Dam ia tebe na cerewiki.
Nechoczu tebe, wolu Lisaka,
    Z ostrochami krasnocho Kozaka.

Prydy do mene robity,
Boso ne budes chodyty.
Ne prydu, koli szyst hroszy daiesz,
A czerewiki drohe daiesz.
Koli nechoczesz robity,
To boso muśisz chodyty.
Dytko te prosyt z czerewikami,
Maiu ia chodaki z chołośenkami.
Boh ne budet tebe sproszynie,
Koli obuiesz chołoszynie.
Nicoho — tak powiedała maty —
Iż w chołoszeńkach harast skakaty.

Текст цієї пісні в транскрипції з поправками виглядає ось як:

Чом, чом, чом, чому босо ходиш,
Чом, чом, чом, чому не заробиш?
Принесе коли біс Лісовчиків,
Зароблю собі на черевики.
Не дожидай ти на Лісовчиків,
Дам я тобі на черевики!
Не хочу тебе, волю Лісака,
З острогами красного Козака.
Прийди до мене робити,
Босо не будеш ходити.
Не прийду, коли шість гроший даєш,
А черевики дорогі маєш.
Коли не хочеш робити,
То босо мусиш ходити.
Дідько тя просить з черевиками,
Маю я ходаки з холошеньками.
Бігме, буде тобі спросні,
Коли обуєш холошні.
Нічого — так повідала мати —
І в холошеньках гаразд скакати.

Найбільше українських пісень зберегла „Piękna i wesoła uciecha przy dobrej myśli“. Ось перша з них:

Da biedasz moia da nie małaia, da niestaraia maty,
Sczo zakazała, zapowiadała z milenkim rozmawiaty.
Boday worocha napała tucha y rozłaznicu tuie,
Szco rozłuczyła, szczo oddeliła mene, miły, z tobuiu.
Poślu ia posły, sczoby ieho znaśli y dali mene znaty,
Niechay ia znaiu, w kotorym kraiu ieho maiu szukaty.
Położu ławku czerez murawku, czerez bystrodiu reczku,
Ławka chibienka, reczka bystrenka, pryde płysty do nieho.
Choć ia upadu po szyiu w wodu, sczosz ia maiu deiaty,
Choć ia y zahinu, prećie popłynu z miłym się powidaty.
Oy, płyni, płyni, moy zeleżeniu, reczkoiu bystreńkoiu,
Ja za toboiu, moy hołubeńki, z sieroiu utemkoiu.
Teper że hoże, moy mocny Boże, mineła mena tuha,
Odno ia wysła, zaraz znalazła sweho miłeho druha.

Day, moy mileńki, moy dorożeńki, toż mnie rudno bez tebie,
Ne odna sloska wypała z oczka, czekaiuczy na tebie.

Усуваючи наглядні помилки, одержимо такий текст:

Да біда ж моя, да не малая, да нестарая мати,
Що заказала, заповідала з миленьким розмовляти.
Бодай ворога напала туга і розлучницю тую,
Що розлучила, що оддідила мене, милий, з тобою.
Пішлю я послів, щоб єго знайшли і дали мені знати,
Нехай я знаю, в которім краю єго маю шукати.
Положу лавку через муравку, через биструю річку,
Лавка хибенька, річка бистренька, прийде плисти до него.
Хоч я упаду по шию в воду, що ж я маю діяти,
Хоч я і згину, прецінь поплину з милим ся повидати.
Ой, плини, плини, мій селезеню, річкою бистренькою,
Я за тобою, мій голубоньку, з сірою утенькою.
Тепер же горе, мій моцний Боже, минула мене туга,
Іно (Одно) я вийшла, зараз ізнайшла свого милого друга.
Да й, мій миленький, мій догогенький, то ж мені нудно (трудно) без тебе,
Не одна сльозка випала з очка, чекаючи на тебе.

Текст дальшої української пісні ось який (рівнобіжні тексти: оригінальний і відбудований):

Tiaszkaiasz moia biedunka, Pobijet mene matunka. Prydet się uteczy Od swoiey matery w noczy Kserheycy.	Тяжкая ж моя бідонька, Побиє мене матонька. Прийдеться утечи Од своєй матері вночи К Сергейцю.
Serheiec wene schoronit, I od matery obronit. Sczoby mene ne była, Skazuia, sczo perestupiła, Matuńcy.	Сергеєць мене схоронить Й од матері оборонить. Щоби мене не била, Скажу я, що переступила, Матонці.
Prochał serheiec Matunki, Neby, spoze, swoiey Dononki. Młodaia dewczyna, Newelikaia pryczyna, Perebacz.	Прохав Сергеєць матоньки: Не бий, госпоже, своєй дононьки. Молодая дівчина, Не велика причина, Перебач.
Wybiehła dewczyna schaty, Stała Matery prochaty: Czy ne budesz bity, Skazu, sczo maiu czynity, Ja winna.	Вибігла дівчина з хати, Стала матери прохати: Чи не будеш бити, Скажу, що маю чинити, Я винна.
Koli ty, matery, zasnuła, To ia serheyca kliknuła. Serheiec choorszy Neset mene kopunku hroszy, Sczoby dała,	Коли ти, матере, заснула, То я Сергейця кликнула. Сергеєць хороший Несе мені копоньку гроший, Щоби дала.

Tay ty, Matery, mniemała,
Siczoby ia darem dawała
Dawałam ia za hroszy,
Koli prochał serheiec choroszy
Obniaty.

Та й ти, матере думала,
Щоби я даром давала.
Давала-м я за гроші,
Коли прохав Сергеєць хороший
Обняти.

Може, найбільше здеформований такий найближчий текст української пісні:

Pod lipoiu stoiała, Z milenkim rozmawiała:
Rusaia kosa, czarnoie oczy, komu się dostać maćie.
Czyli mężowi złemu, Czy zołnierzowi dobremu.
Zołnierz pocałuie, obłapi, żartuie, przytym i zostać maiu.
A w ogrodeczku ziele, Prośże mię o nie śmiele:
Prydy, myleńki. prydy, duszenki, nie budet tobie krywdy.
Prośiła Kaśia Jaśia Na rybkę na karaśia:
Prydy, Jaśienku, prydy, duszenku, nie budet tobie krywdy.
Prośiła doczka Klimka Na koneweczkę piwka:
Prydy, Klimku, prydy, duszenku, nie budet tobie krywdy.
Proszu na poduszeńku, Kochany Olubenku:
Podzże, mileńku, podzże, duszenku, nie budet tobie krywdy.
Da budem sobie spaty, Da y też obłapiaty.
Podzże, mileńku, podzże, duszeńku, nie budet tobie krywdy.

Ця пісня українського походження, але до польської збірки, здається, попала через білоруське середовище, тимто дражлива це річ відбудовувати її, тим більше, що й ступінь її деформації більший від деформації інших. Усе ж можна спробувати передати її в приблизній формі, як могла вона виглядати, коли закріплювано її на папері:

Під липою стояла, З миленьким розмовляла:
Русая коса, чорнії очі, кому ся достанете?
Чили мужеви злому, Чи жовнірови доброму?
Жовнір поцілує, облапить, жартує, при тім і зостануся.
А в городочку зіле, Проси ж м'я його сміло:
Прийди, миленький, прийди, душенько, не буде тобі кривди.
Просила Кася Яся На рибку, на карася:
Прийди, Ясеньку, прийди, душенько, не буде тобі кривди.
Просила дочка Климка На коновочку пивка:
Прийди, Климку, прийди, душенько, не буде тобі кривди.
Прошу на подушеньку, Коханий голубоньку:
Пійди ж, миленький, пійди ж, душенько, не буде тобі кривди.
Да будем собі спати, да і теж облапати.
Пійди ж, миленький, пійди ж, душенько, не буде тобі кривди.

Дальша українська пісня збірки „Da zrownay, Boże, gory, doliny rowneyko" збігається щодо своїх помилок із вищенаведеним текстом, а остання українська пісня збірки має такий вигляд:

O iak mi tiażenko, o iak mi nudnenko, miły doma nie nocuie,
A mnie strasno spaty samy iedny w chaty, co mene nelubuie.

Lichaia dola moia, czy nie swoia wola, sco neide do domu spaty,
Da czy ia wdowica, czy ia mołodyca, sama odno nocowaty.
Hležu o pułnocy, prohledała oczy, mileńkoho czekaiuczy,
Aliž moy mileńki, wziąwszy za ruczeńki, czužu žonu prowadzaie.
Sczoby tobie, mileńki, za rosty ścieżeńki, sczo po nocy do czudzy hody,
Idy ty do domu, nie czyni soroma, niehay zdegbiesu spaty,
Idy nekruty śia, zemnoiu łożу śia, czy nie luba mołodycza,
Czy nie rusa kosa, czy ia niechorosza, czy nie czarne brwoie.
Wysła mołoduńka do swocho łubońka, ruczku pocałowała:
Chody, moy hołubie, tebie mnie na dobie, radam tebie dostała.

Поправляючи очевидні помилки, можна текст цієї пісні ось-як транскрибувати:

О, як ми тяженько, о, як ми нудненько, милий дома не ночує,
А мні страшно спати самій одній в хаті, що мене не любує.
Лиха моя доля, чи не своя воля, що не йде додому спати:
Да чи я вдовиця, чи я молодиця сама іно (одно) ночувати?
Гляжу опівночі, прогляділа очі, миленького чекаючи,
Але ж мій миленький, взявши за рученьки, чужу жону проваджає.
Щоб тобі, миленький, заросли стеженьки, що поночі до чужої ходиш:
Іди ти додому, не чини сорому, не гай зді к бісу спати;
Іди, не крутися, зо мною кладися! Чи не люба молодиця,
Чи не руса коса, чи я не хороша, чи не чорні брови?
Вийшла молодонька до свого любонька, ручку поцілувала:
Ходи, мій голубе, тебе мні надоба, рада-м тебе достала.

Усяка подібна відбудова — гіпотетична. Нема даних означити, чи в тому часі були ще замкнені *о* й *е,* чи перейшли в *у* та *ю* і ще далі в *і* й *ї,* або чи вживалися рівнорядно первісні форми з перехідними. У польські збірки попали українські пісні звичайно вже здеформовані й попсовані, тимто й не відомий час їх народження. А вже найбільше шкутильгає відбудова через те, що не можна зв'язати пісенних текстів із якимсь докладно означеним говором, щоб можна віддати його прикмети в текстах пісень.

Аркуш збірки з понадсторінковою назвою „Nowe pieśni dworskie" завдячує своє збереження професорові Головної Школи у Варшаві й бібліотекареві бібліотеки гр. Замойських, Юзефові Пшиборовському. З літографованої відбитки аркуша надрукував усі три тексти українських пісень Є. К(арський) у „Русск-ім Филологическ-ім Вѣстник-у" за 1905. р. (ст. 401—402) п. з. „Три малорусскихъ пѣсни изъ польскаго сборника XVII. в." Без уваги на статтейку проф. Карського, наново видрукував усі три тексти проф. Брікнер у „Pamiętnik-у Literacki-м" за 1911 р. (ст. 185—186) у статті „Pieśni polsko-ruskie". Проф. Брікнерові належить також заслуга, що опублікував тексти українських пісень із збірки „Piękna i wesoła uciecha", а са́ме в „Pamiętnik-у Literacki-м" із

1913. р. (ст. 217—219) п. заг. „Pieśni ruskie". Він звернув також увагу дра Івана Франка на пісню про козака й Кулину в брошурі Яна Дзвоновського з 1625. р. п. з. „Sejmu walnego domowego artykułów sześć". Текст цієї пісні передрукувала „Prażonka" з 1640. р.; він і приведений цілий у критичних увагах до текстів польської т. зв. міщанської лірики. Але що в останніх часах вийшло декілька статтей про згадану пісню, цій справі треба окремо присвятити увагу. *М. Возняк.*

Ю. А. Яворскій, Пѣсня-баллада о козакѣ и Кулинѣ и духовная пѣснь грѣшныхъ людей, Ужгород, 1929.

A. Brückner, „Kulina" („Slavia", 1930).

Jul. Krzyżanowski, Pieśń o kozaku i Kulinie („Paralele," Варшава, 1935).

Не вважаючи на те, що ще Вацлав Мацєйовський у другому томі твору „Polska i Ruś aż do pierwszej połowy XVII. wieku" звернув увагу на пісню про козака й Кулину, навівши з неї на підставі тексту „Prażonk-и" з 1640 р. три строфи тому, що вона, мовляв, дає „вірний малюнок життя лицаря-самітника" (Варшава, 1842, ст. 116—117), себто запорожця,—треба було чекати повних шістдесят років, заки появилась українська наукова робота. Була це стаття Івана Франка „Козак Плахта, українська народня пісня, друкована в польській брошурі з р. 1625" у XLVII. т. наших „Записок", основана на тексті пісні, на який указав Франкові проф. Александер Брікнер, себто брошури псевдонімного Яна Дзвоновського п. з. „Sejmu walnego domowego artykułów sześć" із Музею Чорторийських у Кракові. У згаданій брошурі пісня про козака й Кулину має заголовок „Pieśń Kozaka Płachty", а про останнього подана перед піснею жартунська вірша „Konterfekt cudowny i siła Kozaka Płachty, Ukraińca, który był przyciągnął z Sajdacznym Kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy Kozaków wybornych i dzielnych młodców przeciw ludziom niechrześcijańskim w roku 1620".

Що козак Плахта Дзвоновського не якась конкретна історична постать, на це вказує вже те, що він мав прийти до Моравії „з Сайдачним козаком", себто гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, який узагалі не мав нічого спільного з походом так званих „лісовчиків" до Угорщини й на Моравію. Проти того, щоб „лісовчиків" називати козаками, заявивсь був уже польський історик Інноценти Петрици, ствердивши, що „Lissouienses... falso ad Kosacos ab aliquibus transferuntur... quippe legionarii sunt nostri milites" (Historia rerum in Polonia gesta-

rum anno MDCXX, ст. 11). Балаканина Дзвоновського про козака Плахту скомпонована хиба на те, щоб якось умотивувати, чому наведений текст української пісні в його брошурі. Такого мотиву здогадувався Франко, бо, придивившись уважно пісні про козака й Кулину, прийшов до переконання, „що не може бути й думки про те, що вона була твором самого Дзвоновського; коли що тут його, то хиба помилки та деякі польонізми, якими він силкувався надштукувати руський текст у деяких місцях, де записав його недобре, або де може співакові не дописала пам'ять. З його віршою про козака Плахту пісня не має нічого спільного; можливо, що він навмисно скомпонував свою віршу на те тільки, щоб мати інтродукцію для пісні, яку чув від якогось козака і, вподобавши її, хотів опублікувати" (ст. 9).

Розглянувши низку варіянтів пісні, надрукованих у збірниках пісень, і декілька аналогічних пісень, Франко писав: „Кінчу. Щасливий припадок, яких певно не повториться багато, себто надрукування якимсь малозначним польським віршарем XVII. в. тексту української пісні, дав нам змогу віднайти коли не прототип, то бодай найстаршу й найповнішу форму інтересної і досить розповсюдженої, та тепер уже майже забутої української народньої пісні" (ст. 27). Докладне порівняння збережених досіль варіянтів пісні довело Франка до двох висновків, до першого, що „найчисленніші й найпевніші варіянти заховалися в Галичині, стороні, на яку діялектологічні прикмети тексту Дзвоновського вказують як на вітчину первозвору пісні" (ст. 27). Друга увага, на яку навів Франка розбір різних варіянтів пісні, це ствердження, „що найстарший звісний нам текст — Дзвоновського — заразом і найкращий щодо форми й найповніший щодо змісту. Пізніші варіянти додають лиш одно важне — епічний вступ до чисто драматичного тексту Дзвоновського". Порівняння варіянтів викликало в Франка враження, „немов би ми з вищого поетичного рівня сходили на нижчий, або немов би річ утворена талановитою одиницею, пішовши з рук до рук, обтовклась, стратила первісні ясні контури" (ст. 28).

І Франкові, і пізнішим дослідникам пісні про козака й Кулину залишився невідомим варіянт пісні з Угерців під Ліськом, надрукований у „Dodatk-y do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego" Казіміра Юзефа Туровського (Львів, 1846, ст. 15). Ось він:

Гей, їхав козак з України
Та надибав дівчину край долини,
Білі руці, білі ноги край дороги.
Ох, ти дівчино, ох, ти моя,
Та скажи ти мені, як тобі ім'я?

— Бог м'я создав дівчинов,
Піп м'я назвав Калинов.
Ох, ти козаче, ох, ти пане мій,
Та скажи ти мені, котрий конпк твій?
— Не турбуйся, ти дівчино, ти небого,
Єст там коний в поли много;
Як злапаем, то поїдем,
А не злапем, пішкі підем.
Талалай! ручку дай!
Ти дівчино, ти небого!

Здеформованість цього вривку не здивує, коли взяти на увагу, як дуже здеформовані два тексти пісні про козака й Кулину, які надрукував Юл. Яворський з двох співанників першої половини XVIII. ст. у брошурі „Два замѣчательныхъ карпато-русскихъ сборника XVIII го в., принадлежащихъ Университету Св. Владимира“ (ст. 40—44). „Порівнюючи тексти Яворського з найстаршим текстом, друкованим 1625 р.,—запримітив Франко в „Студіях над українськими народніми піснями“ з приводу текстів у брошурі Яворського, — ми бачимо, як і скрізь у таких випадках, значне псування розміру, а тут зокрема значний зріст цинізму у відношенні козака до дівчини. Обидва варіянти Яворського мають таксамо, як варіянти пісні про Варну, мовні прикмети, що давніше були, мабуть, більше поширені, а тепер збереглися лише в гірських діялектах, як ось форми: „дівчинойка“, „козачейко“ й т. і.“ (ст. 182).

Вертаючись у своїх „Студіях“ до пісні про козака й Кулину (ст. 110—114), Франко вказував на її поширення в Польщі, але К. Квітка у праці „Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем. Систематизація, уваги та нові матеріяли“ (Київ, 1926) вірно зазначив, що „для наукового досліду не вигідно трактувати за одно пісні, що так різняться від себе“, як польська пісня й пісня про козака й Кулину (ст. 24). У статті „Козак Плахта“ Франко втягнув в огляд варіянтів пісні про козака й Кулину також пісню з поч. „Не проти дня, проти нічки“, яка, на вірну думку Квітки, „зовсім окремий твір на ту саму тему, що міг повстати пізніше, або мати свій давній архитип, на ґрунті якого появилася також і пісня »Козак і Кулина«, як літературна перерібка“ (ст. 26). Квітка подав і мелодію пісні „Не проти дня“, зазначуючи, що „мелодія зложена явно підо впливом італійської музики“ (ст. 24). Що ж до пісні про козака й Кулину, „українська приналежність першої пісні, де козак підмовляє дівчину й відповідає на її запитання, тим часом не захитана незалежно від того, якого походження був автор пісні про ко-

зака й Кулину в тій формі, що задокументована в XVII. віці" (ст. 26). На мотивування авторства поляка тим, що її не знають на українських землях поза Галичиною (проф. Брікнер), Квітка вказав не тільки на згадані вже в праці Франка варіянти з III. т. „Этнографическ-их матеріал-ів" Грінченка, але й на пісню зпід Полтави „Виїхав пан улан з України" (надруковану з мелодією в київській Лисенковій „Збірці народніх пісень для учнів" із 1908. р.). До того перед революцією бачив в архіві Українського Наукового Товариства в Києві подібний варіянт із української частини Курщини (ст. 23).

Так стояла справа з дослідом пісні про козака й Кулину в часі, коли появилася стаття Яворського з виписаним вище заголовком відбиткою з VI. т. ужгородського „Наукового Збірника". Не вважаючи на довголітню працю автора над статтею (рр. 1914—1928), при читанні її часто можна тільки знизнути плечима. Та передусім одне пояснення. В минулих століттях часто вказували при появі нової пісні, що вона співається на мелодію якоїсь давнішої. Напр., у співаннику з початку XVIII. ст. в опублікуванні проф. Грушевського в XV. й XVII. тт. наших „Записок" приходить указівка, що світську пісню „Ци я була ци не красная" треба співати на мелодію духовної пісні „Помишляю окаянний" (ст. 31). Поминаючи численні відсилки у співанниках до мелодій однородних, світських чи духовних, пісень, можна вказати й на явище, про яке згадав, напр., Мирович-Добрянський у брошурі „Библіографическое и историко-литературное изслѣдованіе о Богогласникѣ" (Вильно, 1876), а са́ме, як світські вірші переробляли в духовні. „Так, напр., досить фривольна пісня: »Зоря утренняя взошла, ко мнѣ Катенька пришла« перероблена на віршу: »Зоря утренняя взошла, мнѣ святая мысль пришла« і т. д. Друга романтична пісня: »Взвейся, выше понесися, сизокрылый голубокъ« перероблена на віршу: »Взвейся, выше понесися, о безсмертный чистый духъ« і т. д. (ст. 41).

Не звернувши уваги на подібні явища, Яворський захопився річчю, віднайденою в збірнику углянського манастиря „Ключъ" з кінця XVII. ст., під назвою „Пѣснь грѣшных людій и танецъ небесный, описанный через Єкклисияста, якъ будутъ грѣшныи у пеклѣ спѣвати и сами на себе нарѣкати и горко плакати, без престани волати". Уже перша її строфа: „Охъ, мизиренный человѣче, гдеж то собѣ заживаешъ покоя? У пеклѣ темномъ, у огни вѣчномъ, назбыт горячом, тамъ жити, там сидѣти и горѣти, тое терпѣти по неволи, не по воли за свои злыи свояволѣ на вѣки" — повинна була навести Яворського на

властивий шлях досліду. Це ж попсований бігом часу переклад такої першої строфи „Nadobn-ої pieśn-i o kozaczku duchownym“:

O mizerna duszo moja,
Gdzie ty zażywasz pokoja?
W piekle ciemnym, w ogniu wiecznym,
Zbyt gorącym i mnie przykrym.
Kąty brzydkie,
Szpetne wszytkie.
Ciemność z smrodem
Tam obiciem.
W piekle być,
Już tam żyć na wieki.

Сам же Яворський надрукував текст „Nadobn-ої pieśn-i“ з рідкого примірника в Ягайлонській Бібліотеці в Кракові й лишив без уваги те, що польський оригінал, повставши в часі популярности української пісні про козака й Кулину серед польського громадянства, надрукований лишився без зміни, а рукописний український переклад, чи в найкращому разі рукописна українська перерібка, незакріплена друком, була наражена на вічні зміни.

Поруч із піснею про пекельні муки, написаною з наслідуванням будови пісні про козака й Кулину, була подібна пісня про раювання в небі. Ось ця, як признавсь автор, йому недоступна, збережена в Бібліотеці Баворовських у Львові (Чарнецьких ч. 4286) „Nadobna pieśń o kozaczku duchownym. Teraz nowo z pilnością wydana dla ludzi bogobojnych, którzy żywot dobry a cnotliwy wiodą, a według wolej Pana Boga wszechmogącego żyją“:

O kochaneczku panie mój,
Powiedź, gdzie mój prawy pokój.
W raju pięknym, w niebie wiecznym,
Zbyt wesołym, bardzo wdzięcznym,
Gdzie niemasz żadnej boleści,
Smutku ani doległości,
Lecz radość, pociecha na wieki.

Życzę tedy, duszo moja,
Takiego sobie pokoja,
Bo się społem ucieszywa,
Cnej swobody zażyjewa,
Kiedy na Boga miłego
Patrzeć będziem, Stwórcę swego,
Jakie tam pociechy na wieki.

(1 б) Chcesz wiedzieć, siostrzyczko moja,
Co za potrawa tam twoja?
Istność Boga przedwiecznego,

Końca twego prawdziwego,
Ta będzie potrawa nasza
I ta łaska wszytka nasza,
Jakie to pociechy na wieki.

O pocieszna duszo moja,
Co za zabawa będzie twoja?
Społecznie będziewa śpiewać
Bogu swemu nie przestawać,
Z szczęścia się teraz weseląc,
Tak możnego Pana chwaląc
Z anioły świętymi na wieki.

A zaś, o duszeńko moja,
Co tam za łożnica twoja?
Niebo piękne zasklepione,
Gwiazdami pohaftowane,
Barzo zewsząd świetno będzie,
A gdzie pojrzysz, dobrze wszędzie.
O jakie pociechy na wieki!

O wierna duszyczko moja,
Jaka to pociecha twoja?
Nuż jeśliś kiedy zgrzeszyła,
Patrz, byś pokutę czyniła;
Pomogę ja tobie wiernie,
Żyjąc tu na świecie skromnie,
Dostaniem tych pociech na wieki.

Tam będę kareta twoja
Ja ciało, duszyczko moja,
Co czasem ze mnie się smęcisz,
Za mnie wtenczas się uweselisz,
(2 a) Bom z tobą pokutowała,
Do tych pociech pomagała,
W których już żyć będziem na wieki.

Wiedź że o tym, duszo moja,
Że tak nabyć masz pokoja,
Gdzie się będziesz radowała,
Więcej smutku już nie znała.
Wiedź że o tym, ciało pewnie,
Że nie trzeba żyć swowolnie,
Tak pociech dostaniesz na wieki.

O duszo, kochanie moje,
Tam powinnowactwo twoje,
Bóg nam ojcem, siostrą, bratem,
Matką będzie, nie z tym światem,
Przytym świętych obcowanie,
Miłe serdeczne kochanie,
I z niemi już tam być na wieki.

O jakoż nam tu nie tesknić,
Jużby nam lepiej z Bogiem być!
Gdyż tu pełno wszędzie złego,
A w niebie pełno dobrego.
Tu nie widać jedno zdrady,
Fałsz, zwady między sąsiady,
Lecz z Bogiem jest pokój na wieki.

O błogosławiona duszo,
Mów: precz, czarcie, idź, pokuso!
Kiedy czujesz nagabanie,
Serca szkodliwe kochanie,
Strzeż Boga na się rozgniewać,
Z którym masz wiecznie królować,
Zażywać pociechy na wieki.

Nuż tedy, duszyczko moja,
Szukajważ teraz pokoja,
(2 б) Póki jeszcze czas powolny
K temu mawa i spokojny,
Bo gdy na nas goła przydzie,
Już więcej czasu nie będzie,
Lecz już czas zapłaty na wieki.

Bądźważ czujnymi, duszo moja,
A nie utracajwa pokoja.
Pomagajwa sobie wiernie,
Żyjąc tu na świecie skromnie,
Bo jako będziewa robić,
Taka płaca nam też ma przyść,
Jaką kto zasłuży na wieki.

O daj spólnie wszytkim wiernym,
Panie Boże, sługom twoim,
Byśmy się tobie dostali,
Łaskę twą sobie jednali,
Byśmy się tak sprawowali,
Z tobą wiecznie królowali
W rozkoszach niebieskich na wieki.

Boże z nieba wysokiego,
Daj nam wniść do nieba twego.
Przez przyczynę Matki twojej
I też opiekunki mojej,
Zdarz to, Chryste Jezu prawy,
Zdarz, o Boże nasz łaskawy,
Byśmy tam mieszkali na wieki! Amen.

Зіставлення райських утіх, виспіваних хором янголів, і пекельних мук, виспіваних хором чортів, містить „Kozaczek duchowny na dwa chory, anielski i diabelski“, надрукований у статті Яворського з примірника Ягайлонської Бібліотеки, цікавий для

історії пісні про козака й Кулину тим, що має виразну дату виходу: 1618. р. Таким робом „Kozaczek duchowny“, наслідуючи в будові пісню про козака й Кулину, посуває її існування геть назад. Тому, що польські дослідники досіль не відшукали торунської брошурки пісень із нотами з 1615. р. псевдонімного автора Никодима Небильського п. заг. „Pobudka do dobrej myśli“, тим більше „Siekank-и“ зперед 1615. р. і „Szkatuł-и Kupidynow-ої“ зперед 1617. р.,—не можна знати, чи котра із згаданих тут брошур містила й пісню про козака й Кулину.

На зразок будови пісні про козака й Кулину повстав і збережений у рукописі Ягайлонської Бібліотеки в Кракові ч. 116 „Kozaczek duchowny“ з часу моровиці у Великопольщі 1630. р., а видані найближчого 1631. р. „Symfonie anielskie“ Яна Кароля Дахновського принесли дві коляди тієї самої будови, а саме — двадцять першу з поч. „Oj, Jezu mój, Synu drogi“ та двадцять другу з поч. „Pastuszkowie, bracia mili“ (передрук „Bibliotek-и pisarzów polskich“, ч. 65, ст. 37—41).

Низка таких фактів так слабо промовила до переконання Яворського, що, на його думку, „сама можливість похідного утворення духовної вірші з такої свідомо свобідної або навіть сороміцької світської пісні, як „Кулина“, дуже сумнівна та взагалі мало ймовірна“ (ст. 220). Але в такому разі що має робити на етнографічній польській території слово „kozaczek“ у самих назвах вірш „Nadobna pieśń o kozaczku duchownym“ і „Kozaczek duchowny na dwa chory: anielski i diabelski“? Очевидячки, духовні вірші складено на те, щоб вони протидіяли світській пісні й ширили думки, бажані для духовенства, бо, як писав „Gratis plebański“ Шембека з 1627. р., „gdyby sobie onę piosnkę kozaczeńka duchownego: w piekle być, w piekle być, przecie żyć, przecie żyć na wieki, na wieki często śpiewać dali, samiżby do pomnożenia chwały Pańskiej, a przeszkodzenia większego grzechów Jezuitom dopomagali“ (ст. 148). А ширилась українська пісня тим швидше, що вона була танкова пісня, на що вказує сама назва „kozaczek“, протидіяти ж їй мала са́ме низка духовних польських вірш, одна з яких діждалась українського перекладу й у пізній, значно здеформованій формі, попала в руки Яворського. На її основі Яворський побудував гіпотезу, що, мовляв, духовна вірша повстала у зв'язку з середньовіковими покаянними настроями й „розгалузившись пізніше в Польщі й на Закарпатті в низку подібних, але різноформних між собою вірш у місцевих мовах, вона нараз несподівано, на межі XVI—XVII. століть, являється вже в переміненій формі надиво живої та голос-

ної світської української пісні, широко поширюючись і дроблячись усе далі — і в народніх таки рідних масах, і входячи зчасом також до польського й великоруського пісенного репертуару“ (ст. 229).

Та Яворський не обмеживсь тільки замком на льоду, він старався відбудувати первісний текст пісні про козака й Кулину, при чому наглядно пізніші тексти взяв за вихідний пункт відбудови. До таких пізніх текстів належить і оцей текст співанника XVIII. ст. ч. 345 в Бібліотеці НТШ.:

Пѣснь свѣцкая.

Ой, ѣхалъ козакъ на Украину,
Надыбалъ дѣвчину на долѣнѣ.
— Скажи ты мнѣ, дѣвчино моя,
Якъ тя звала мати твоя?
— Богъ мя створилъ дѣвчиною,
Попъ мя крестилъ Кулиною.
Кулино, дѣвчипо небого!

Ой, козаченку, да пане ж мой,
Да якій же маешъ домъ свой?
— При березѣ, при Дунаю,
Тамъ я свою хату маю:
Листъ (sic) зеленый, оздобленый
Бѣлым квѣтом, густым лѣсомъ (sic)
То домъ мой, покой мой.
Кулино, дѣвчино небого!

Ой, козаченку, да пане ж мой,
Да якій же буде покармъ твой?
— Будем исти затера(ху),
Козацкую саламаху.
То пріймуй, привыкуй.
Кулино, дѣ. н.!

Ой, козаченку, да пане ж мой,
Да якій же буде поиж (sic) мой?
— Посажу за бедрами,
Привяжу тя тороками.
Богъ над нами.
Кулино, дѣвчино небого!

Ой, козаченку, да пане ж мой,
Да ци занесе нас коникъ твой?
— Не фрасуйся ты для того,
Єстъ у поли кони много.
Кулино, дѣвчино небого!

Поданий тут варіянт був у руках Яворського, та він не надрукував його в цілості (хочби з уваги на його близькість до перводруку), але зужив при відбудові, що не видержує ніякої

критики. Варіянт співанника Бібліотеки НТШ робить враження, що він записаний із пам'яті або переписаний з тексту такого походження, але все ж цікавий для історії повільного розкладу пісні.

На виводи Яворського зареаґували професори Ал. Брікнер і Юл. Кржижановський. Стаття проф. Брікнера „Kulina" це свідоцтво того його захоплення піснею, яке він часто висловлював при різних нагодах. Говорить про це вже перше речення статті: „У давній слов'янській поезії, себто перед Міцкевичем і Пушкіном, немає пісні-баляди, що зрівнялася б із польсько-руською піснею про Кулину, чи то влучністю композиції, чи драстичністю й реалізмом подробиць, чи драматичністю діялогу, що заступає всяку акцію" (ст. 318). Автор здогадується, що пісня повстала „може вже коло 1612. р." (ст. 319). За її автора вважає проф. Брікнер поляка. Бо коли навіть Міколай Семп Шаржинський розпочав свій „Frasunk" рядком: „Terpiż, hołowońko, do szczesnoj hodiny", коли Щасний Гербурт користувався нею, отже „ця руська пісня автора поляка нічого надзвичайного". Форма пісні дає доказ на погляд автора, бо „таких строф не ліпив ніодин русин", а польонізми „свідчать незбито про автора поляка, й ми були б цікаві на того русина, що без польської поетичної школи спромігся б на »Кулину« — в руській літературі і сліду по ній не знайшов би ніколи. Автора не знаємо, між русинами його не було, бо бурсаки ще не розплодилися; шукаємо його між поляками, що складались на всякі можливі пісні, між ними на польсько-руські, на Підгір'ї чи в Люблинщині, або на самій Русі" (ст. 321). Далі автор вірно помітив, що пізніші копії пісні доробили „найнепотрібніший вступ і кінець. Вступ самою будовою вірша відбиває від продовження і зраджується як пізніший додаток" (ст. 322). На кінці статті автор сумнівається, „чи родовитий русин написав би »прителя« замісць »приятеля«, хочби для кількости складів, чи перемінив би »ґермаком« на „гормаком" [незнаним Русі]" (ст. 328).

Стаття проф. Кржижановського: „Pieśń o kozaku i Kulinie" появилась у „Ruchu literackim" і 1935. р. ввійшла в том його порівняльних студій з погряниччя літератури й фолькльору п. з. „Paralele". Автор зазначує, що пісня про козака й Кулину, завдяки своєму діялогові, насуває деякі аналогії з балядами, хоч „не можна мати підстави називати балядою твір без акції і драматичного напруження, отже діялогізовану пісню" (ст. 85). Автор думає, що пісня про козака й Кулину „це плід польського культурно-літературного середовища, що, очевидячки, цілком не ви-

ключає, що його автор був „gente Ruthenus“, русин, і що в мистецькій формі діялогу, може, на зразок якогось „італійського танка“, впровадив мотиви з руських народніх пісень“ (ст. 91). Із своїх міркувань про „Kozaczk-a“ робить автор висновок, що „його мистецька форма, його популярність у Польщі не викликують ніяких сумнівів щодо того, що його батьківщина є тільки література початку XVII. ст.“ (ст. 92). Тільки приплеснути можна таким словам із статті проф. Кржижановського: „Одначе рівночасно ця розвідочка (себто Яворського) дає приклад, що відстрашує, як він приклав методу, що не дозволяє осягнути ніяких наукових результатів. Для мене цілком байдужа річ, чи автор „Kozaczk-a“ покажеться русином чи поляком, чи прототип пісні буде твір італійський, руський чи польський, аби тільки питання авторства й джерела можна було докладно, хочби в приближенні, ствердити способом, що відповідав би вимогам знання й наукової чесноти“ (ст. 92—93).

Зовсім згідний із такою засадою, користаю з нагоди, що видавець збірного видання польської т. зв. міщанської лірики др. К. Бадецький надрукував у критичних замітках (Polska liryka mieszczańska, ст. 403—404) текст пісні про козака й Кулину із збірничка 1640. р. „Prażonka albo nawara dla zabawy uczciwej drużynie“, спробую докинути пару слів до теми. Поява пісні в „Prażonc-i“ виключає авторство Яна Дзвоновського. Текст „Prażonk-и“ вносить поправку в текст пісні з 1625. р., а саме „Terpity“ зам. „Teper pity“, хоч це ясне й без нового тексту, далі приносить риму в рядок „Sczo za roskosz mne budet?“ в четвертій строфі та ще нову низку польонізмів. Беручи текст пісні з 1625. р. й подаючи відміни тексту з 1640. р.,[1]) спробую відбудувати її:

Pieśń Kozaka Płachty.

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Dalekże maiesz domek swoy?
— Pry Bereży, pry Dunaiu,
Tam ia swoiu chyzu maiu.
List zeleny,
Ozdebleny
Krasnym świtem,
Hustym listem,
To dom moy,
To pokoy.
Kulina.

Гой, козачейку, пане ж мій,
Далек же маєш домик свій?
— При березі, при Дунаю,
Там я свою хижу маю:
Ліс зелений,
Оздоблений
Красним цвітом,
Густим листом,
То дім мій,
То покій.
Кулина!

[1]) Вони зібрані в помітці на ст. 272.

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Naczymże budet poiazd moy?
— Posażu te za biodrami,
Prywiezu te torokami.
Boh nad nami,
Koń pod nami,
Ty zemnoiu,
Ja z toboiu
Pobeżym,
Pośpieszym.
Kulina.

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Jakisz budet pokarm twoy?
— Budem gisty sałamachu,
Kozackoiu satyrachu.
Pry krynicy
Bez tesknicy
Budem izty,
Budem pity,
Wykrykaty,
Obłapiaty.
Kulina.

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Sczo za roskosz mne budet?
— Day w deń budesz koni pasty,
W nocy pry mene leżesz spaty.
O pułnocy
Ze wszey mocy
Ocućim,
Przewroćem
Dewonku
Serdenku.
Kulina.

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Jakiż budet pośćiołek twoy?
— Woyłocysce podboczysce,
A śiedliscze w hołowisce.
W dubrowicy
Na trawicy
Ja zakriju
I prykryiu
Hormakom,
Zupanom.
Kulina.

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Spodobał mi sie żywot twoy.
— Lubosz tobie horowaty,
Day precz ztobą poiechaty,

Гой, козачейку, пане ж мій,
На чім же буде(ть) поїзд мій?
— Посажу тя за бедрами,
Прив'яжу тя тороками.
Бог над нами,
Кінь під нами,
Ти зо мною,
Я з тобою
Побіжим,
Поспішим.
Кулина!

Гой, козачейку, пане ж мій,
Який ж буде(ть) покарм твій?
— Будем їсти саламаху,
Козацькую затираху.
При криниці
Без тескниці
Будем їсти,
Будем пити,
Викрикать,
Облапать.
Кулина!

Гой, козачейку, пане ж мій,
Що за роскіш мні буде(ть) твій?
— Да й вдень будеш коні пасти,
Вночі при мні ляжеш спати.
О півночі
З всеї мочі
Очучу
Преврочу (Пригорну),
Дівоньку
К серденьку.
Кулина!

Гой, козачейку, пане ж мій,
Який ж буде(ть) постілок твій?
— Войлочище під бочище,
А сідлище в головище.
В дубровиці
На травиці
Я закрию
І прикрию
Гормаком (ґермаком),
Жупаном.
Кулина!

Гой, козачейку, пане ж мій,
Сподобав ми ся живот твій.
— Любо ж тобі горювати,
Дай преч з тобов поїхати.

— Duszo moia,
Ja iuż twoia.
— Ruczku day,
A wśiday,
— Ja twoia.
— Ty moia.
Kulina.

— Душе моя,
Я вже твоя.
— Ручку (по)дай,
А усідай (Борзо
— Я твоя. [всідай).
— Ти моя.
Кулина!

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Nezneset nas konik twoy!
— Nezurysz sie ty dla toho,
Naydem w polu koni mnoho,
A nie naydem,
To piesz poydem.
— Nic lihoho
Dla luboho
Teper pity,
Z nim byty.
Kulina.

Гой, козачейку, пане ж мій,
Не занесе(ть) нас коник твій!
— Не жури ж ся ти для того,
Найдем в поли коний много,
А не найдем,
То піш підем.
— Нич лихого
Для любого
Терпити,
З ним жити (быти).
Кулина!

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Dalekzeiscy domek twoy?
— Już hete Zaporohy
Koniec naszey iest dorohy.
Tut Kozaki
Wse Jonaki,
Zdobywaiet,
Propiwaiet.
Szczo maiet,
Pregraiet.
Kulina.

Гой, козачейку, пане ж мій,
Далек же іще домик твій?
— Уже геть ті Запороги
Конець нашої дороги.
Тут козаки
Все юнаки:
Здобуває(ть)
Пропиває(ть);
Що має(ть),
Програє(ть).
Кулина!

Hoy, Kożaczeiku, panesz moy,
Kotoryże tu domek twoy?
— Hen kothera rozhitaia,
Oponczoiu prykrytaia,
To moy cherem,
To moy terem.
Tut chowaiu,
Sczoże maiu:
Rubaszku,
Siermięszku.
Kulina.

Гой, козачейку, пане ж мій,
Который же тут домик твій?
— Ген котерга розбитая,
Опанчею прикритая,
То мій горем,
То мій терем.
Тут ховаю,
Що же маю:
Рубашку,
Серм'яжку.
Кулина!

Hoy, Kożaczeyku, panesz moy,
Wielmi to blahy iest skarb twoy!
— Kozak szczęśliw, chot niebohat,
Nikomu nic niewinowat.
On horuie,
On czotuie.
Gde poydu,
Zdobudu:

Гой, козачейку, пане ж мій,
Вельми то благий есть скарб твій!
— Козак щаслив, хоть не богат,
Нікому нич не винуват:
Він горює,
Він чатує.
Де (лиш) пійду (куди
(То) здобуду: [пійду),

Boiaryn,
Tataryn.
Kulina.

Day szczosz mi tu za beśida,
Ni prytela, ni suśida,
Ty se zdobywaty poydesz,
A mnie smutnoiu odeydesz:
Niskim żyty,
Rozmowity,
Ni śiestryce,
Ni Zołwice.
— Z kozakom,
Z hulakom.
Kulina.

Koli budet toho mnoho,
Pust mene do domu moho.
— Koli zchocesz poiechaty,
Ne budu tebe trymaty.
Borzo wśiday,
Day odiezday
Ku czortom
Wszem lichom
Lub czołnom,
Lub koniem,
Kulina.

Dolisz moia niesczesnaia,
Czochom se ia doczekała;
Na doł mene nesła woda,
Teper mene żenet bida.
Sczosz diłaty,
Preklinaty,
By propał,
Co mene wźiał
Diwczynu
Zwiedynu.
Kulina.[1]

Боярин,
Татарин.
Кулина!

Да й що ж ми тут за бесіда?
Ні приязні, ні сусіда.
Ти си здобувати пійдеш,
Мене смутную відійдеш:
Ні з ким жити,
Розмовити(сь);
Ні сестриці,
Ні зовиці.
— З козаком,
З гуляком.
Кулина!

Коли буде(ть) того много,
Пусть мене до дому мого.
— Коли схочеш поїхати,
Не буду тебе тримати.
Борзо всідай
Да й од'їжджай
Ко чортові,
Всім лихові,
Люб човном,
Люб коньом.
Кулина!

Доле ж моя нещасная,
Чого-м ся я дочекала!
Наділ мене несла вода
Тепер мене жене(ть) біда.
Що ж ділати?
Проклинати,
Щоби (Аби) пропав,
Що мене взяв
Дівчину
Зведену.
Кулина!

1) Відміни тексту „Prażonk-и" такі: 6 p. ozdobleny. 10 To moy dom. 15 Prywiezu. 20 Pobieżym. 25 szałamachu. 26 Kozaczkoiu. 30 isty. 35 Sczo za roskosz mne bude twoy. 36 budiesz. 41 Przewrocim. 42 Dewońku. 43 Serdeńku. 46 Jakisz. 47 Podbocysce. 48 hołowiscże. 51 zakryiu. 57 się. 62 Rucku. 63 wsyday. 68 Neznezet. 69 Nie zurysz się. 70 Naydźiem. 75 Terpity. 79 Dalekże isty. 82 Tu. 83 Wsze. 87 Przegraiet. 91 koterha rozbitaia. 92 Opończoiu. 93 herem. 98 Szermięszku. 101 blahi. 102 sczęśliw choć. 106 Gdźie. 111 Hoy szczosz. . bieśiada. 112 suśiada. 113 się. 117 śiestrzyce. 118 żołwice. 124 schocesz. 127 odieżdzay. 129 Wsze. 130 czołnom. 133 niesczęsnaia. 134 Czohom się. 135 Napoy (sic)... niosła. 137 Sczosz. 140 Sczo. 141 Dźiewczynu. 142 Z Wiedynu (sic).

Оклик „Кулина“ по кожній строфі каже твердити, що маємо тут діло з танковою піснею. Натяк на такий характер пісні можна бачити в такому двовірші до співаків і слухачів у „Kozaczk-у duchown-ому na dwa chory: anielski i diabelski“:

Śpiewaj z dobrymi, abyś ze złymi nie płakał,
Spiewaj Kozaczka, abyś hajduka nie skakał!

З тексту пісні з 1640. р. доповнюю р. 35. „Роскіш“ як слово чолов. роду приходить іще тепер у записах традиційних пісень. Ось Ставіща на Лемківщині зберегли таку строфу:

А Боже мій, Боже мій,
Де ся подів роскіш мій?
Дує вітер по росі,
Юж по моїм роскоші (Др. Ф. Колесса. Народні пісні з Галицької Лемківщини, ст. 379). У варіянті з Ганчови приходить рядок:

„ей то за моїм роскошом“ (там саме).

Щодо форм із замкненим *о* в перводруку: moj, twoj, swoj, dom, pokoj, koń тощо, то його можна передавати через первісне *о* й витворені з нього *у, і,* залежно від часу й місця запису. Як говорові форми могли б лишитися: te (=тє), prywiezu (прив'єжу), sie (сє), leżesz (лєжеш) тощо. У формах: pobieżym, pospieszym, mne (мні), mene (мені), dewonku, siedliscze, tobie, poiechaty, piesz, odjezd(z)aj тощо, могли змішатися разом полонізми з північноукраїнськими говорами, а навіть білорусизмами. А що в тексті маємо мішанину різних говорів, яскравий доказ маємо в тому, що, побіч постійного „kozaczejku“, маємо вислови: dewonku, serdenku, *-ей-* побіч *-онь-, -ень-* у наростках: *-онько, -онький, -енький.* До незаперечних полонізмів треба зарахувати довгу низку таких висловів, як: domek, listem, pojazd, biodrami, ze mnoju, nocy, O pułnocy // Ze wszej mocy, // Ocućim // Przewroćem, pościołek, koniec, tobą, siermięszku, szczęśliw, zołwice, але слово „juże“ може бути говоровим полонізмом або церковнослов'янізмом. Автор бо пісні без сумніву людина, що закоштувала освіти в якійсь польській школі. Одначе тому, кому завдячує пісня закріплення на папір, була українська мова чужа, як свідчить низка неможливих слів: list замісць — ліс, ozdebleny зам. — оздоблений, świtem зам. — цвітом, horowaty зам. — горювати, teper pity зам. — терпіти, horuje зам. — горює, czotuje зам. — чатує, zwiedynu зам. — зведену, тощо. Тяжко сказати, кому завдячуємо наглядний чехізм „prytela“ (чеський přitel). Слово „облапати“ наводять деколи як полонізм, що свідчив би про авторство поляка, але воно є у словнику Грінченка в формах: „облапувати“, „облапати“. Таксамо з зовиці, спольщеної в перво-

друку, створено подібний доказ. Одначе в українській пісні »зовиця« й »сестриця« са́ме разом злучені: »зовичко-сестричко, порятуй мене молоденьку«. Подібно рівнобіжність висловів »обіцєє го́реми-те́реми« дозволяє поставити слово „горем" на місці „cherem" перводруку. Рукописний словник книжної української мови XVII. ст. (надрукував його Павло Житецький) подає „тескность" у значінні »туга«, »біда«, новочасна мова знає: »тоскнути, тоску, тоскно«, тому не викликує ніякого здивування „тескниця" (може, й „тоскниця"). „Рубашка" від „рубаха" (сорочка), „серм'яжка" від „серм'яга", а „войлочище" (війлочище) від „войлок" — у значінні повсти, твердої вовни, збитої на зразок дуже грубого сукна (Тимченко). Форма „pregraiet" виключає, щоб поляк українщив слово „giermak" на „гормак" (корінні українські слова не знають звука *ґ*, тільки *г);* у Вишенського є „ґермачок". Не вказують на автора поляка й форми йменників на *-ище* (войлочище, бочище, сідлище, головище), що швидше був би вжив закінчення -исько (поль. -isko). Як можна вказати на низку мазуризмів, напр.. таких, як „wojłocysce", так і низку слів можна вважати за білорусизми, в першій мірі — слово „hete" (ці), може, замісць первісного „геть ті Запороги".

Одне слово — пісня про козака й Кулину літературного походження. Автор без сумніву людина шкільної освіти. За зразками будови вірша треба шукати не тільки в польській, але й у чеській (přítel) тогочасній ліриці. Складена для танку, пісня прийнялась не лишень серед українців, але разом із танком серед білорусів і поляків. Тут у досить здеформованому вже вигляді закріплено її на папері: покищо перводрук пісні маємо з 1625. р., але може дальші розшуки вкажуть і давніший друк. Якщо стала б відома мелодія пісні, вона ствердила б щойно, чи музична її будова допускає нарушення основної будови строфи пісні. Те нарушення можна легко пояснити популярністю пісні. Та й не так тяжко привернути первісний розмір рядків. У третій строфі вистане взяти скорочені форми дієйменника: „викрикать, облапать" зам. „викрикати, облапати", або допустити рядки пізнішого рукописного тексту: „То приймуй (ай), привикуй (ай)". Навіть найбільше здеформовану четверту строфу можна гіпотетично поправити, поставивши, замісць польських рядків, українські: О півночі // З всеї мочі (або міці) // Очучу, // Преврочу (або „Пригорну"). Слово „очутити" й „очучати" знають словники української мови, а згаданий уже словничок української книжної мови XVII. ст. подає слова: превротность, превротный. Таксамо в шостій строфі легко привернути первісні розміри, вставляючи „подай" зам.

„дай“ і „а усідай“ або „борзо всідай“ зам. „a wsidaj“. Таксамо не тяжко привернути первісний розмір вірша в десятій строфі, вставляючи в рядок „Де пійду“ слівце „лиш“ (Де лиш пійду) або заступаючи слівце „де“ слівцем „куди“, і додаючи в найближчому рядку „то“ (то здобуду). Аналогічно до популярного вислову „йди до чорта“ можна здогадуватись, що в дванадцятій строфі було: Ко чортові, // Всім лихові. Легко достроїти й рядок „By propał“ останньої строфи до цілости, поставивши замісць „by“ українське „щоби“ або „аби“. Низка нових польонізмів у тексті з 1640. р. це наглядне свідоцтво, як час деформував первісний текст пісні про козака й Кулину.

М. Возняк.

Jan Janów, Plagjat Grzegorza Prokopowicza Kujbiedy z Cyryla Frankwiljona Stawrowieckiego, відбитка із журналу „Slavia“ XI, ст. 380—517.

Творчість Ставровецького зацікавлює учений світ уже на початку XIX. в. Сопіков у I. томі свойого „Опыта“ (Москва, 1813—1821) на ст. 92. подає „для показанія слога“ маленький уривок із „Учительного Євангелія“ Ставровецького (а са́ме пояснення притчі про Митаря та Фарисея). Не відомо тільки, з котрого са́ме видання, чи передруку він користав. Ф. Буслаєв у своїй „Христоматії“ (1861) подає вже дещо з бібліографії до Ставровецького, та ще виписки з його „Зерцала богословія“ з 1618 (ст. 1024) та „Перла многоцінного“ з 1646. р. (ст. 1089). Зацікавився цим автором і Ом. Калужняцький і в статті „Обзоръ славянорусскихъ памятниковъ...“ (Труды II, 1878) подав деякі відомості про письменника та його творчість. Пізніш Ом. Огоновський номістив у своїй „Староруській Хрестоматії“ (1881) частинки із „Зерцала богословія“ Кирила п. н. „О видимім світі“ (складається з чотирьох елементів) Не забуває згадати Ставровецького Франко у своїй відомій статті „Южнорусская литература“ (Слов. Брок. і Єфр., XLI.). Джерельні відомості до біографії Ставровецького подає П. Ґолубєв у праці „П. Могила“ т. I. 1883, т. II. 1898, а вже дуже основно обговорює цього автора К. Харлампович у своїх дуже важних для західньоукраїнського відродження XVI—XVII. ст. працях: „Западнорусскія православныя школы“ (1898) і „Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь“, т. I. (1914). В підручниках літератури не поминають його Келтуяла (1910), Возняк (1920—23), Коряк (1929), а з мовних прикладів із творів Ставровецького користає вже Кримський у своїй відомій граматиці (1907).

Праць, посвячених виключно цьому письменникові, маємо досі всього дві чи три: Забєліна, що торкається проповідницького боку діяльности Кирила (1874), Маслова — дві бібліографічні статті 1909 і 1924 й Колтоновської — опис мови „Перла многоцінного“ (1914).

До цих згадок і коротких нарисів треба додати й найновішу розправу проф. Янова, подану в наголовку. Виказує вона велику популярність на свій час творів Ставровецького в цілій східній Слов'янщині: від найдальших закутин Закарпаття, через усю східню Україну аж до найглухіших закутин північних московських земель: не тільки в Москві і в близьких до неї місцевостях (як Рязань і Калуґа), але в таких на той час місцях заслання всяких розкольників-бунтівників, як Вологда недалеко Білого Озера, Вятка майже в Уралській Області та Донщина. Про поширення цієї популярности говорить автор у вступі, притягаючи до цього зібраний бібліографічний матеріял творів письменника й їх численних перерібок.

У першому розділі виказує копії „Зерцала богословія“ (їх найбільше); у другому — перерібки з „Учительного Євангелія“, у третьому — з „Перла многоцінного“. Ширше обговорює автор відношення збірки Куйбіди до „Перла“, освітлюючи текстологічними порівняннями в частині *А* і мовними порівняннямн в частині *Б* фонетичними, морфологічними, словотворними, складневими і словарним запасом із збірника Куйбіди й оригіналу. Таким чином, доходить до висновку, що закарпатський збірник Гр. Прокоповича Куйбіди зі Стрия, виданий проф. Вайнґартом[1]), це у великий мірі компіляція з творів Ставровецького. Мовні порівняння це цінний причинок до історичної діялектології Закарпаття. *Йосип Шемлей.*

Ю. А. Яворскій, Карпаторусскіе варіанты двухъ малоизвѣстныхъ историческихъ пѣсенъ (Відб. з „Научныхъ Трудовъ Рус. Нар. Университета въ Прагѣ, V). Прага, 1933, ст. 128—139.

Ю. А. Яворский, Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, Прага, 1934, ст. 345 + (2) + III.

У відбиточці покійного Юліяна Яворського подані варіянти пісень: про Варну з поч. „Кляла царица, велможна пани“ й пісня

---

[1]) Чомусь і видавець і автор статті звуть Куйбіду — Куйбедою; для того часу *ѣ* ніхто за *е̌* не мав. *Ред.*

Богородиці в Хотині з приводу хотинської битви 1739. р. з поч. „Пречистая Дѣво, Мати небеснаго краю“. Обидва варіянти не вносять нічого сутнього, зокрема варіянт пісні про Варну довільно скорочений і значно попсований, автім він і походить із пізнього часу, з співанника, написаного 1863. р. Найдавніший друкований текст пісні про Варну приходить у статті Вацлава Александра Мацєйовського „O Kozakach“, надрукованій у краківському „Kwartalnik-у Naukow-ім“ Гельцля з 1836. р. й передрукованій у першому томі його „Pamiętników o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian“ із 1839. р. Мацєйовський одержав копію пісні, як сам тут писав, від Войціцького, а „п. Казімірові Владиславові Войціцькому дав її славно відомий суспільності з своїх писань п. Бєльовський“. Мацєйовському було відомо, що „докладніший відпис“ пісні мав Жеґота Павлі у Львові, й він висловлював сподівання, що Павлі „видасть цю пісеньку“. Текст пісні із статті Мацєйовського це—вривок тексту збірника з початку XVIII. ст., збірника Григорія, коваля Грушатицького, який подарував Яків Головацький 1874. р. університетській бібліотеці в Києві. Надруковано текст у Мацєйовського недокладно; тяжко знати, чи вина цього в копії, чи в поганій коректі, чи в одному й другому вкупі. Жеґота Павлі дійсно видав у першому томі „Pieśni ludu ruskiego w Galicji“ з 1839. р. текст пісні про „здобуття Варни“, зазначуючи, що взяв його з рукопису „якогось Юрія, коваля Грушатицького“.

З приводу походження тексту пісні про Варну в збірнику українських пісень Жеґоти Павлі розписався Яків Головацький, реаґуючи на відповідний уступ огляду української етнографії Александра Пипіна в „Замѣткахъ и дополненіяхъ къ статьѣ »Обзоръ малорусской этнографіи«“. Головацький писав, що пісню про Варну надрукувала вже 1837. р. „Русалка Днѣстровая“ та що „Ж. Павлі, користуючись забороною »Русалки«, хотів похвалитися перед публікою. Якщо (мовляв) д. Пипін, потрудився б і заглянув би до »Русалки«, він міг би переконатися, що ця пісня переписана якщо не з „Русалки“, то в нас або в когобудь із її укладачів і видавців. Порівнявши обидві книжки, можна переконатись, що пісня переписана літера в літеру, навіть із пунктуаційними знаками. Павлі скопіював її із »Русалки« або з рукопису Шашкевича, що зберігся в нас“. Щодо рукопису, з якого взяли видавці „Русалки“ пісню про Варну, Гоговацький писав: „1833. або 1834. року, коли ми в нашому руському гуртку займались руською старовиною, семинарист Михайло Минчакевич привіз із села рукописний збірник і передав його М. Шашкеви-

чеві. З цього писаного стародавнім руським скорописом збірника Шашкевич переписав пісню про здобуття Варни. Її призначували ми для альманаху »Зоря«, який задумували ми надрукувати 1834. р., але що австрійська цензура не допустила »Зорі« до друку, пісня про здобуття Варни не могла появитись ні 1834. ні 1837. року, хоч вона й надрукована в »Русалці«, чим і покористувався Ж. Павлі. Крім вищезгаданого рукопису, ми найшли по кількох роках ту саму пісню в другому, навіть у третьому збірнику побожних пісень (так званих кантичках) з незначними відмінами. В першій копії ми запримітили здрібнілі форми, невластиві українським говорам, на *-ей*кий і *-ой*кий: біл*ей*кими, неділ*ей*ку, услуж*ей*ку, громад*ой*ки, пород*ой*ки тощо, наслідком чого ми в нашому гуртку вирішили, що ця пісня, очевидячки, українського походження, і що її записала в XVII. столітті людина західніх околиць Карпатської Руси, імовірно в Самборі, бо на одній сторінці написано: „In castro Samboriensi і прізвище Юрій коваль Грушатицький“ — Грушатичі с. перемиського повіту — (Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы, ст. 27—28). Кількома наворотами порушував цю справу також і Яворський, але не вияснив питання. Тепер ми маємо вже опубліковані всі три тексти пісні про Варну, відомі гуртковві Маркіяна Шашкевича: текст пісні збірника Григорія, коваля Грушатицького, й інший з XVIII. ст. збірника Данила Соколовського опублікував Яворський у брошурі „Два замѣчательныхъ Карпато-русскихъ сборника XVIII. в., принадлежщихъ Университету Св. Владиміра. Описаніе рукописей и тексты“ (Київ, 1909, сс. 37—39), а текст пісні із збірника, що був у руках Григорія Ількевича, видав я, пишучи про Григорія Ількевича як збирача пісень, у збірці „У століття „Зорі“ Маркіяна Шашкевича“ (ст. 15—16). Тому, що текст пісні про Варну у збірнику Григорія, коваля Грушатицького покалічений, головно через обтин листків рукопису при оправі, для видання пісні в „Зорі“, пізнішій „Русалці Дністровій“, доповнено текст пісні із збірника, який доставив Шашкевичеві Минчакевич, з пісні із збірника, який походив від Григорія Ількевича. У тексті пісні „Русалки Дністрової“ поробив, згідно із своїм звичаєм, іще невеличкі зміни Жеґота Павлі й надрукував її у своєму збірнику українських пісень.

Друга праця Яворського з 1934 р. це опис сімох співанників (найстарший з 1757. р. — найновіший з 1863. р.) й публікація цікавішого пісенного й віршевого матеріялу з них із таким іще додатком, як зазначено в заголовку: „Карпаторусский худож-

ник-писец Иоанн Югасевич и его графические художественные произведения и 12 снимков с его рукописей". Іван Югасевич помер у грудні 1814. р., проживши 73 роки. Яворський указав на низку рукописів, написаних рукою Югасевича; між іншим, він описав його три співанники, один із XVIII. ст., з рр. 1761—1763, а два інші з XIX. ст. При описі співанників подані відсилки до варіянтів пісень, і зазначені варіянти під друкованими текстами. На останні складаються тексти пісень і віршів на різні свята, далі тексти моралізаторських, покаянних і надгробних, світських українських пісень, нарешті російських, чесько словацьких і польських пісень. Під текстами побожних пісень стрічаються такі уваги, як „Судя по языку — перевод с польского" (с. 130), „Повидимому—перевод с польского" (ст. 139, 145) або просто „Перевод с польского" (с. 148) і т. д. і т. д., але, на жаль, подані голословно, аналогічних польських текстів не вказано. Подібна метода небезпечна там, де той, хто послуговується нею, бачить польські оригінали там, де бувають польонізми, замісць любих йому церковнослов'янізмів, чи москалізмів. Тексти бо пісень закарпатських співанників повстали з невеличкими винятками на території, де польонізми самозрозумілі; діставались вони до тексту пісні, чи вірші не тільки з їх джерела, але й були відбиткою даної стадії розвитку української книжної мови. Тимто, замісць голословних фраз, найкраще в таких випадках таки докладно вказувати на ті тексти, перекладом яких мають бути надруковані тексти пісень і віршів. Ось одна з пісень із заміткою Яворського „Судя по языку — перевод с польского" з поч. „Всегда уфаю на Панну пречисту" (ст. 129—130) зберегла явний слід акростиху „Василий" (ВАИИЛИИ), а акростих говорить уже бодай про перерібку, як не про оригінальне віршування.

За далеко завело б указувати на такі недокладності в понад двадцятьаркушевій книзі. Вглибившись у дотеперішні публікації пісенної та віршевої літератури, можна було увільнитись від таких висновків, як від уваги про „цілком самостійну й, очевидячи, місцеву" композицію під текстом коляди з поч. „Часъ радости, веселости свѣту насталъ нынѣ", друкованої не раз, хочби у львівській збірці з 1894. р. „Колядьі или Пѣсни на Рождество Христово" (ст. 84—87). *М. Возняк.*

Михайло Возняк, У століття „Зорі" Маркіяна Шашкевича (1834—1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. Частина перша, Львів, 1935, (ст. 1—145). Частина друга, Львів, 1936, ст. 147—324 (Праці Богословського Наукового Това-

риства у Львові, виходять під проводом о. проф. др. Йосифа Сліпого, т. IX—X).

У І. томі поміщено 5 розвідок. У першій із них п. з. „Григорій Ількевич як збирач пісень“ (7—27), на основі рукописних записок Якова Гоговацького, що разом із іншими матеріялами збереглися в LXIII. теці рукописної збірки Антона Петрушевича (в бібл. Народн. Дому у Львові) подано 261 заголовок народніх пісень, а в деяких випадках самі записи народніх пісень, зроблених Гр. Ількевичем, та згадано про його записи весільних пісень, гаїлок та коломийок.

У другій розвідці п. з. „Ще до діяльности Маркіяна Шашкевича як фолькльориста“ (29—35), в нав'язанні до своїх давніших розвідок (1. „Маркіян Шашкевич як фолькльорист“, Львів, 1911, 2. „З фолькльорних занять Маркіяна Шашкевича“ в „Записках НТШ, CIX т.), на основі того самого рукописного джерела, автор подав 70 заголовків пісень, записаних Маркіяном Шашкевичем, а на ст. 33—35 його записи весільних пісень.

На третьому місці надруковано: „Св. Тома Кемпійський у перекладі Івана Вагилевича з 1836. р.“ (ст. 37—71), подано на ст. 38—71 переклад І. книги й частини II. книги „Наслідувань“ св. Томи Кемпійського, що може бути джерелом для пізнання літературної мови Ів. Вагилевича.

У четвертій розвідці п. з. „З романтичного періоду фолькльорних зайнять Якова Головацького“ (ст. 73—123), на основі друкованого та рукописного матеріялу, зібраного в головній частині перед війною й доповненого з XLI. теки бібл. „Народного Дому“ у Львові й LXIII. теки рукописної збірки А. Петрушевича, в тій самій бібліотеці, автор подав у хронологічному порядку історію фолькльорних зацікавлень і занять, починаючи від його дитячих літ і кінчаючи видрукуванням пісенного матеріялу в 1863. р., у „Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Ист. и Древн. Рос.“. У розвідці подані виписки з рукописних записок Якова Головацького, що характеризують його погляди та методи праці. На ст. 120—121 читаємо назви осіб, що займалися збиранням українських народніх пісень: 1. Маркіян Шашкевич, 2. Григорій (Мирослав) Ількевич, 3. Іван Вагилевич, 4. Іван Бірецький, 5. Сильвестер Семенович, 6. Михайло Тімняк, 7. Кирило Блонський, 8) Іван Білинський, 9) Маркило Кульчицький, 10-11) Яків і Іван Головацькі, 12) Йосиф Левицький, 13) Йосиф Скоморівський. — Майбутній дослідник, що буде обговорювати фолькльорні праці Якова Головацького, найде в цій статті багатий матеріял.

У п'ятій розвідці п. з. „Кральодворський рукопис в українському письменстві“ (ст. 125—145) автор обговорив усі українські переклади „Крал. рукопису“, цілого або деяких його частин, Маркіяна Шашкевича, Ів. Вагилевича, Казимира Йосифа Турівського, Миколи Костомарова, Степана Руданського, якогось Н. Б. в „Зорі Галицькій“ з 1853. р. та Маркила Онуфрієвича Попеля в „Зорі Галицькій“ з 1856, р., Ів. Верхратського й Ів. Франка.

Найбільше уваги Возняк присвятив перекладам Марк. Шашкевича та Ів. Франка. У зв'язку з перекладом останнього виказав він вплив „Крал. рукопису“ на ранню творчість останнього, що проявився в таких його творах: „Славой і Хрудош“ (1875), драма в п'яти діях, „Три князі на один престол“, драма (1874 р.) та „Петрії і Довбущуки“.

У другому томі містяться такі розвідки: 1) „До джерел українського пісенного збірника Жеґоти Павлі“ (ст. 147—216), 2) „Зміна поглядів Якова Головацького в його власному освітленні“ (ст. 217—246), 3) „До характеристики М. Устияновича“ (247—257), 4) „Розвідки Івана Вагилевича про українську мову“ (ст. 258—324).

Вага першої розвідки в тому, що автор остаточно рішає довголітній спір (перебіг спору поданий на ст. 147—160) про те, чи Павлі у свойому збірнику українських народніх пісень дав самостійну працю, чи покористувався чужим надбанням. Бажаючи остаточно вирішити цю справу, М. Возняк використав увесь друкований і рукописний матеріял, що міг бути джерелом для збірки Павлі (між інш. також папери Марк. Шашкевича й самого Павлі з бібл. Ягайлонського університету), порівняв тексти пісень у збірці Павлі з її друкованими й рукописними джерелами, подав різниці між текстами у збірці Павлі та її джерелами (різниці у збірці Павлі повстали наслідком його „поправок“) і прийшов до переконання, що із Максимовичевого збірника з 1827. р. Павлі взяв мало що не половину: в першому томі — 17, у другому — 34 пісні. Із збірника 1834. р. Павлі взяв для першого тому одну, для другого — 20 пісень. Крім того, є сліди, що він користав із чотирьох пісень із збірника з 1827. р. й одної пісні із збірника 1834. р. З Квітчиної „Марусі“ взяв Павлі 3 пісні, з „Малоросійск-ої Деревн-і“ Кулжинського — 3 пісні, із збірника Плятона Лукашевича — 1 пісню, і з додатків Михайла Лучкая до його граматики—3 пісні. З 55 пісень „Русалки Дністрової“ Павлі взяв 25, а з однієї пісні навів — 8 рядків, як варіянт.

Без сумніву, Павлі користувався рукописними збірниками обох Шашкевичів: Маркіяна й Антона, Вагилевича, Головаць-

кого, Ількевича, якогось невідомого збирача, зазначеного в Головацького буквою Н., записами Івана Білинського та Маркила Кульчицького. Не можна напевно твердити, чи користав Павлі і з записів Кирила Блонського. На основі рукописних записок з бібл. Ягайлонського університету автор ствердив, що Жеґота Павлі, зацікавлений слов'янським рухом, слідив пильно не тільки за тим, що писали про український народ із ділянки етнографії і що друкували з українського фолькльорного, зокрема пісенного матеріялу, але й за історичними вістками про окремі визначні постаті української історії. Що він слабо знав українську мову, доказ на це — не тільки його двотомовий збірник українських пісень, але й низка його рукописних українських копій і виписок. Досі не знайдено ствердження, щоб Жеґота Павлі збирав самий український фолькльорний, зокрема—пісенний матеріял.

Спонукою до написання другої розвідки („Зміна поглядів Якова Головацького в його власному освітленні") був знахід незнаного досі „посланія" Якова Головацького до міністеріяльного радника Григорія Шашкевича (надрукованого на ст. 234-246), „посланія", що було відповіддю на незнаний теж досі лист Григорія Шашкевича до Івана Гушалевича (обидва листи у знаній нам уже LXIII. теці рукописної збірки Антона Петрушевича). Нав'язуючи до друкованого матеріялу, автор стежив за зміною поглядів Якова Головацького та слідив за її причинами (вплив Михайла Малиновського, Дениса Зубрицького, Відня via — брат Іван).

До розвідки п. з. „До характеристики М. Устияновича" послужили авторові, м. інш., 3 вірші М. Устияновича, найдені в бібліотеці „Народного Дому". Рукопис вірша п. з. „Прелюбезному другу нашому Руслану Маркиану Шашковичу в день имя його" (фотографічна знимка рукопису між 256. і 257. ст.) важний тим, що на ньому є дата 1836. р. та підписи кількох найближчих товаришів М. Шашкевича: Семена Плешкевича, Сильвестра Верб'янського, Кирила Шепеги, Мелетія Романовського, Милорада (?) Хризостома з додатковою заміткою: „и прочіи". Дата Устияновичевого вірша важна у зв'зку із датою Шашкевичевого вірша 1835. р. п. з. „Голос Галичан у 67. день рождества Франца І-ого, цісаря австрійского". — Другий вірш Устияновича з 1876. р. п. з. „Покойному Іоанну Должаньскому, приходнику Корчина" (рукопис у бібл. Наукового Товариства ім. Шевченка) відкриває нам двох приятелів Маркіяна Шашкевича: Івана Должанського й Федора Рудницького, що разом із ним і з Устияновичем творили чвірку, яка повстала на місці давньої трійці (Шашкевича,

Івана Вагилевича та Якова Головацького) після того, як зайшли перерви в богословських студіях двох членів трійці. — Текст рукопису вірша п. з. „Моимъ собратіямъ (Въ отвѣтъ на ихъ ювілейніи благожеланія 24. Юлія 1878), написаний з нагоди 40. річниці священства Миколи Устияновича, різниться від тексту, надрукованого в 12. числі чернівського „Родимого Листка" п. з. „Моимъ друзьямъ. Отвѣтъ на поздравленія съ 24-ымъ Юлія 1878 года". Справедливо каже автор: „Жаль, що нема даних ствердити, чи під чужим впливом, і чиїм, чи самовільно він перейшов від тону першої редакції вірша до тону надрукованого тексту. Може б такі дані дали ключ до розвязки москвофільства Устияновича, й досіль не зовсім виясненого. У першій редакції назвав автор своїх привітальників своїми співбратами й відповідно до такого їх трактування написав першу редакцію свого вірша" (254 ст.).

У статті п. з. „Розвідки Івана Вагилевича про українську мову" автор дав на ст. 259—294 численні виписки з недрукованої розвідки Ів. Вагилевича п. з. „Rozprawy o języku południowo-ruskim. Przez D. J. Wagilewicza" (з датою 1843. р., з дописками з 1849. р.), що її з іншими паперами Вагилевича Антін Петрушевич переслав „Отдѣлені-ю русскаго языка и словесности Императерской Академіи Наукъ", — і крім цього, зібрав вістки про філологічні зацікавлення Ів. Вагилевича. За розвідкою йдуть: „Додатки. З літературних заміток Ввгилевича" (ст. 301—305) і листи різних осіб до Вагилевича, а саме: 4 листи Погодіна, 2 листи Бодянського, 3 листи Лукашевича, 3 листи Якова Головацького, 1 лист Срезневського, 1 лист книгаря Істоміна, 1 лист Мацєйовського й нарешті 1 лист Вагилевича до Мацєйовського. Автографи листів зберігаються в рукописних збірках Рапперсвільської Бібліотеки 317 ч., їх спроваджено з Варшави з „Бібліотеки Народової Й. Пілсудського" до наукової робітні бібліотеки „Наукового Заведення ім. Оссолінських у Львові". У працях Вагилевича наскакуємо на помилки, неточні дані, перекручування, бо Вагилевич був у філології автодидакт. Але ж надруковані, між іншими, листи свідчать про його поважні зусилля, щоб здобути потрібний матеріял до своїх праць.

Обговорені розвідки М. Возняка є продовженням його передвоєнних студій над галицьким відродженням, студій, які започаткував я, оголосивши львівські матеріяли в 1904. р. та віденські матеріяли в 1907. р. Праці цілої низки визначних дослідників у багатьох напрямах висвітлили справу відродження, хоч і не можна сказати, що ми вже розпоряджаємо всіма матеріялами,

потрібними до написання повної історії відродження. Не маємо ще також монографії про поодиноких піонерів відродження, а написання таких монографій є передумовою доброї його історії. Матеріяли й розвідки, оголошені Возняком, доповняють наше знання про фолькльорну діяльність Маркіяна Шашкевича та Григорія Ількевича, висвітлюють таку саму діяльність Якова Головацького та Жеґоти Павлі, дають нові причинки до перекладної й наукової, зокрема граматичної праці Івана Вагилевича, дають перегляд усіх українських перекладів „Краледворського рукопису", приносять нові дані до питання про трагічну апостазію Якова Головацького й Миколи Устияновича, відкривають нові назви фолькльорних працівників з часу відродження й нові назви найближчих ідейних однодумців, а може і співробітників М. Шашкевича. Побажати треба авторові змоги успішно продовжувати свої студії, а о. проф. др. Йосифові Сліпому подякувати за те, що в часі теперішньої видавничої скрути найшов засоби на те, щоб видати два обговорені томи.

Михайло Тершаковець.

Jan Janów, Dzieła Krasickiego na Rusi, Księga referatów Naukow. Zjazdu im. I. Krasickiego, з. II. стор. 193—213. Львів 1936.

В об'ємистій і багатій змістом, тритомовій книзі рефератів, що їх виголошено на науковому з'їзді ім. І. Красіцького (8—10. VI. 1935), між іншим, є мова і про вплив цього польського письменника на поодинокі слов'янські літератури. З українським письменством на цю тему в'яжеться названа вище стаття. По вступних замітках, де подано генезу заінтересування польським письменством на Україні, автор переходить до розсліду впливів найбільшого польського байкаря на українських байкарів. Уже перший з них, Гулак-Артемовський, що залишив по собі переклади деяких творів Красіцького на російську мову, брав від нього мотиви до своїх байок. Щодо походження Гулакових байок, то автор погоджується з попередніми дослідниками. Зате інше становище займає він у справі дослідів над байкарем Боровиковським. Кілька років тому проф. Зеров ствердив був, що з Красіцьким в'яжеться генетично 28 байок Боровиковського, на думку критика Шевелева, є їх тільки 24, а автор статті, перевівши студії над текстами, дає новий показник байок із польського джерела. Поза Гулаком і Боровиковським — читаємо далі — залишилися з Красіцького дрібні відгуки у Шкільній Читанці М. Шашкевича та в байках Павла Свого (Павлина Свєн-

ціцького) та Верхратського. Зокрема автор подає низку перекладів байок Красіцького, які порозкидані по галицьких журналах XIX. ст., та звертає увагу на пародію його Мишеїди, виказуючи, що її написав Іван Зарицький. Ця стаття, як це видко з поданого перегляду, приносить багато нових даних. *Т. Пачовський.*

Федір Савченко, Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860—1870-их рр. 1. Південно-Західній Відділ Рос. Географ. Товариства в Києві. 2. До історії української журналістики 1870 их рр. 3. Емський указ. Всеукраїнська Академія Наук. Державне Видавництво України. Харків-Київ, 1930, стор. V—XIV + 1—415, 8⁰.

Праця Ф. Савченка складається з 4 розділів. „Переднє слово“ зазначує, що „Південно-Захід. Відділ Рос. Географ. Товариства“ в Києві в 70. рр. XIX. ст. мав не тільки науково-культурницький, але й політичний характер: був у зв'язку із спробами поширу революційних настроїв між селянством, невдоволеним земельними реформами 60. рр. Коли вліті 1862. р. викрито кружок Красовського-Синегуба, гр. Сіверс подав воєнному міністрові гр. Мілютінові записку, після чого почалась комісія, що довела до Валуєвського указу 1863. р. та його доповнення Емським указом 1876. р. І в київському Відділі Географічного Товариства були прихильники ідей Красовського-Синегуба, і Відділ став одним із виявів українського народництва 70. рр., хоч без глибшого зв'язку з робітницько-селянськими масами. Тимто й закриття цього Відділу не викликало більшого відмогону в тих масах. Далі йдуть 33 статті про „Південно-Західній Відділ Рос. Геогр. Т-ва“ в Києві, на основі дуже багатого архівного матеріялу, нераз дуже тяжко доступного.

Перший урядовий акт про київський Відділ — це лист київського ген.-губ. кн. А. М. Дондукова-Корсакова до президента Географічного Т-ва з 20. квітня 1872. р. про потребу відкрити Відділ у Києві, бо комісія для опису губерень київської шкільн. округи (1861—64), закладена з ініціятиви ген.-губ. Д. Г. Бібікова, за головуванням М. В. Юзефовича, виявилась малодіяльна. В 1860—71. рр. Рос. Геогр. Т-во відрядило П. Чубинського в етнографічно-статистичну експедицію до „Південно-Західнього“ краю, завершену відомим виданням 7 томів „Труд-ів“. Одначе з науково-організаційного погляду властивою попередницею київського Відділу була згадана комісія, а не експедиція Чубинського. За статутом Відділ мав займатись тільки статистично-георафічними працями. Проєкт цього статуту підписало 30 осіб,

здебільша, відомих українських діячів. Першу думку про потребу відкрити Відділ висловив іще 1866. р. в „Кіевлянин-і“ український етнограф Іван П. Новицький. Ініціятором організації Відділу був Юзефович, але коли з кінцем 1872. р. затверджено статут Відділу, а навесну 1873. р. вибрано на його голову Г. П. Галагана, й до того П. Чубинський та В. Антонович спрямували роботу в українське річище і Драгоманов почав зачіпати Юзефовича, почались непорозуміння між „Кеевлянин-ом“ і Відділом. Так знайшлись у Відділі дві групи: покоління Старої Громади 70. рр., наслідниці попередниці із 60. рр., із культурно-науковими завданнями, та російські кермівні кола, що скоро перейшли в наступ із допомогою петербурзького поліційного й царського центру.

Офіційно відкрито Відділ 13. лютого 1873. р. Керманичем справ вибрано П. Чубинського, його заступником Ол. Русова. Проводив більшістю засідань Відділу Галаганів заступник — В. В. Борисов. На 17 членів—10 або 11 були членами Громади, й тільки 3 були їй ворожі. Отже Відділ був ніби органом Старої Громади, прикриваючи свої наміри, між іншим, протипольськими виступами. Та все ж необережні політичні натяки Чубинського розбуджували недовіру до Відділу в раді Рос. Геогр. Т-ва. Хоч Відділ не міг добитись підмоги з державної скарбниці, хоч і розгортав свою працю: складав і поширював відомості про „Південно-Західній“ край, збирав предмети для етнографічного музею, виготовляв доповіді та друкував їх у своїх Записках. Уже в 1873. р. Відділ мав 102 члени й зібрав від них тоді 3.600 руб. — отже його засоби були обмежені. А проте Відділ устиг нав'язати зв'язки з різними науковими установами, й загряничними, між ними й із західньо-українськими землями. Вже першого року відбулись і два ширші, святкові засідання, присвячені: приїздові кобзаря Остапа Вересая та вшануванню праці Михайла Максимовича. Важним осягом Відділу було переведення в Києві одноденного перепису дня 2. березня 1874. р., та зорганізування III. відомого археологічного з'їзду в Києві 14. VIII. до 3. IX. 1874. р. Справжнім органом Відділу був, окрім його наукових видань, „Кіевскій Телеграфъ“ від січня до серпня 1875. р., що оборонював Відділ від напастей „Кіевлянин-а“, „Отечественн-их Запис ок“ та ін. Явну боротьбу проти Відділу почали Юзефович та Шульґін уже з нагоди одноденного перепису, а далі взялися вони посилати звичайні доноси, залякуючи уряд українським сепаратизмом. У 1874. р. з'явилась записка „О дѣятельности украинофиловъ въ Кіевской губ.“, що принесла указ 1876. р. про заборону

українського друкованого слова та закриття Відділу й газети „Кіевскій Телеграфъ". Автором записки був, здається, голова київського „Відділу Слов'ян. Благодійного Т-ва" М. Рігельман, що післав її начальникові III. Відділу ген. Потапову, той передав її міністрові освіти гр. Д. Толстому, а Толстой кураторові київської шкіль. округи—Платонові Антоновичеві. Записка подає характеристику українського руху в Галичині та на Наддніпрянщині. Вслід за цим пішло листування між заступником міністра освіти кн. Ширінським-Шіхматовим і П. Антоновичем, що, обговорюючи український рух, не вважав київського Відділу Геогр. Т-ва його осередком, а боротьбу з тим Відділом змальовував як особисту справу й помилку Юзефовича й Шульґіна. Все це привело до особистих змін у Відділі вже 1875. р. Уступив його секретар Чубинський, і далі заст. голови Борисов та голова Г. П. Галаган. На їх місце обрано: головою О. О. Шміта, заст. голови В. Б. Антоновича, секретарем О. Д. Антеповича. Водночас із Відділу виступили Юзефович і Шульґін. Та Шміт не приняв головування, й головою став В. Б. Антонович, заступником Чубинський. Відділ хилився до упадку. Для дальшої діяльности Відділу 1875—6. рр. надто мало офіційних матеріялів. Дня 12. травня 1876. р. Юзефович звернувся до Потапова з домаганням закрити київський Відділ, і за тиждень дістав відповідь, що цар на це погоджується. Відділ числив тоді 178 дійсних членів, вкладки плачено дуже неправильно. Праця Відділу відбувалась у 15 комісіях. Відділ видав: 2 тт. Записок 1874 і 1875. рр., підготовив 3-ій і висліди одноденного перепису 1875. р., Володимир Антонович склав 2 тт. матеріялів для історичної топографії Києва й разом із Михайлом Драгомановим 2 тт. українських історичних пісень, Драгоманов видав українські народні перекази, Іван Рудченко — чумацькі пісні. Після закриття Відділу згадали згодом про його працю, і кн. Дондуков-Корсаков хотів навіть 1882. р. відновити його в Харкові, а 1898. р. підпирав справу його заснування в Києві ген.-губерн. М. Драгоміров. Та з цих заходів не вийшло нічого.

Друга частина Савченкової праці: „До історії української журналістики 70. рр." обіймає 10 розділів. Тут обговорено дві полеміки, що їх викликала наукова діяльність Півд.-Зах. Відділу Геогр. Т-ва (статті в „Отечественн-их Записк-ах" про економічне становище російської Півночі й Півдня та в „Русск-ому Вѣстник-у" про сучасне українство), далі подано дуже цікаву історію „Кіевск-ого Телеграф-у", що був якийсь час органом української Громади, та документи про російські підмоги для львівського

„Слова“, що було антагоністом „Кіев. Тел.“, нарешті згадано про цензурні обмеження українського слова 1882. р.

Третя частина (6 коротких розділів) спиняється над Емським указом. Почалось воно ще 28. червня 1862. р., коли то генер. гр. Сіверс переслав до військового міністра гр. Мілютіна, а Мілютін до III. Відділу записку про небезпечну для Росії й її воєнної сили роботу київських „хлопоманів“ (Антоновича, Рильського, Красовського). Пішли допити, арешти, заслання — урядові кола не відвертали вже очей від української справи та довели до Валуєвського указу 1863. р. (при тому Савченко подає добру характеристику українського руху в поч. 60. рр.), нарешті й до Емського 1876. р. (підготовний матеріял подала тут велика записка Юзефовича). Наслідки цього указу були не тільки загального, але й особистого характеру, бо передусім по різних школах почали переслідувати різних людей, що їх підозрівали в симпатіях до українства. Українське суспільство в межах Росії глибоко вразив цей указ, і воно по свому реаґувало на нього (почало носити народній стрій і под.).

У 4., найбільшій частині Савченко помістив у 25 розділах довгу низку ориґінальних матеріялів. Знаходимо тут: 95 листів, статут Відділу, спис його членів, головніші „Україніка“ у виданнях Рос. Геогр. Тов. перед заснуванням київського Відділу, видання Відділу науково - інформаційного характеру (всіх 10), вихід українських співробітників із „Кіевск. Телегр.“, рукописні етнографічні матеріяли київського Відділу, деякі статті „Кіев. Тел.“, золотоноську проклямацію, не надруковану статтю Юзефовича та його записку про український рух і висновки комісії для спинення української пропаґанди.

Закінчує працю обширна бібліографія, показник назв і французький зміст.

Праця Ф. Савченка не подає суцільної історії ані київської Громади, ані Емського указу, ані київського Відділу Геогр. Тов., та зате дає таку силу дуже важних документів, що з них виступає дуже пластично: і український рух у Росії в 60-их та 70-их рр., XIX. ст., і тодішні київські діячі. Передусім яскраво зарисовується темна постать М. Юзефовича та його помічників зпід стягу „Кіевлянин-а“, а на тлі їх інтриґ, що сягали аж до особистих інтервенцій у царя, замітні особи з українського обозу: поривистих—М. Драгоманова та П. Чубинського, спокійнішого—В. Антоновича... Та ще цікавіші, може, урядові особи: кн. Дундуков-Корсаков, що розумів вагу українського руху й не боявся його, та інші. Одне слово, перед нами розкривається образ величної (хоч такої сірої й неблискучої на

перший погляд) боротьби українського руху з могутнім військово-жандармським і місцевим ворожим апаратом. Заслуга Ф. Савченка в тому, що він усе це змалював із справжньою любов'ю до предмету та зовсім об'єктивно — спираючись тільки на масу документів. У Савченковій праці знайдуть дальші дослідники невичерпне джерело для дальшої роботи. *Ярослав Гординський.*

A. Poloćkyj, Die neue ukrainische Literatur, „Slavische Rundschau", 1935, ч. I. стор. 27—36.

У празькому журналі, присвяченому духовому життю слов'ян, поміщена стаття Полоцького. Хтось би на перший погляд подумав, що з неї можна довідатися про новішу українську літературу взагалі. Одначе після прочитання треба ствердити, що це тільки інформативний нарис української сов'єтської літератури. У залежності від політичних та економічних умов Полоцький поділяє українську сов'єтську літературу на три періоди (воєнного комунізму, розбудови й перебудови). Висловом першого періоду, що тривав від початків революції до 1922. р., були твори Еллана, Михайличенка, Чумака та Коряка, твори — повні революційного патосу й воєнних закликів. До цих перших большевицьких письменників пристали згодом неосимволісти: Савченко, Загул, Ярошенко, Терещенко, футуристи: Семенко, Слюсаренко й імпресіоніст —Тичина. Одначе вони виявляють себе письменниками, що тільки обсервують революцію. Після 1922. р. літературне життя міняється настільки, що пролетарські письменники мають уже під своєю кермою фахові організації („Плуг", „Гарт") і видають кілька журналів: „Шляхи Мистецтва", „Червоний Шлях" і „Життя й Революція". З визначніших письменників Полоцький вирізнює тут Тичину, Сосюру, Хвильового, Панча й ін., відзначаючи передусім їх твори із партійним комуністичним забарвленням. Куди менше завваг присвячує він неоклясикам: Зерову, Филиповичеві, Рильському за їх оригінальні твори та за зразкові переклади. Так було з письменством до 1926. р. Відтоді виростає опозиція проти Хвильового та його однодумців (Панча, Йогансена, Яновського й ін.) за те, що вони, замісць захоплюватися сучасним життям С.С.С.Р., зажадали контакту з Европою. В обороні соціялістичної розбудови стає ВУСПП, що його створено в 1927. р., та об'єднує не тільки українців, але теж москалів і жидів. Також само як ВУСПП на соціялістичну площину спираються, м. і., також такі організації як: „Плуг", „Молодняк" і ЛОЧАФ. Письменники перших трьох згуртувань, нпр., Капельгородський, Панч, Дніпровський, Ірчан, Копиленко, Кириленко підбирають собі теми

із сучасного сов'єтського життя, а членни ЛОЧАФ-у побудовують свої твори на мотивах із світової війни або революції. Ще більше звужується тематика сов'єтської літератури після розв'язання ВУСПП-у (1932); тоді створено знову нову літературну організацію, якій обов'язаний кожний письменник підпорядковуватись. Від того часу показуються тільки такі оповідання (Кириленко), повісті (Ле) і драми (Микитенко), де дається вислів „соціялістичній" розбудові за останні роки. Рівночасно з гумористів Остап Вишня переходить у забуття, а чільне місце здобуває Котко, що немилосерно висміває т. зв. „петлюрівців".

Тілько довідуємося від харківського критика Полоцького про українське совєтське письменство. Як бачимо, Полоцький, як усі в С.С.С.Р., підходить до оцінки літературних творів виключно із становища партійно-політичного, для нього важливе тільки те, чи твір є наглядним викладником комуністичної „розбудови" чи ні, інших прикмет, хочби чисто-формальних, він зовсім не розглядає. Досить іще піднести, що Тичину вихвалює тільки за „Вігер з України" й „Сковороду", себто за речі куди меншевартні від „Соняшних кларнетів" і „Золотого гомону". Тичина в цих останніх збірках, на думку Полоцького, „im nationalistischen Fahrwasser schwamm". Накінець слід іще пригадати, що про такі прізвища, які вже ввійшли до історії укр. літератури, а са́ме про поетів Влизька й Фальківського, новеліста Косинку й повістяра Підмогильного, немає в Полоцького навіть одного словечка. Та це зрозуміле. Полоцькому могло б за це дещо перепасти... *Т. Пачовський.*

II. ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО.

Повне видання творів Тараса Шевченка, 16 томів. Український Науковий Інститут у Варшаві. Томи: II, III, VI—XI і XIV. Варшава—Львів, 1934—1936.

Український Науковий Інститут у Варшаві заініціював повне видання творів Т. Шевченка. Видання це має передовсім чисто практичне завдання — дати широкому загалові Шевченкові твори в приступному виданні з відповідними поясняяльними статтями та необхідними коментарями. Таке видання са́ме на часі, воно відповідає пекучій життєвій потребі. Справа в тому, що повний збірник Шевченкових поезій став останніми роками книгою забороненою. Тимто виданий авторитетною державною установою дістає своєрідну імунізацію. І тут його місцеве значіння. Всеукраїнська ж вага видання не так у тексті, як са́ме в апараті —

у згаданих вище статтях та коментарях. Розуміється, й текст не без значіння. Бо ж як не як — а це справді найповніше на всі українські землі видання Шевченкових творів із усіх, що досі появилися. Припинивши прегарне наукове виданння за ред. С. Єфремова, що його розпочала була ВУАН, російські большевики, й досі, не вважаючи на гучні та широкомовні обіцянки, не спромоглися на повний збір Шевченкових творів, коли не рахувати першого тому поезій з дешевенькою, превбогою статтею офіціяльного „шевченкознавця“ Хвилі, який намагається Шевченка очистити від усяких націоналістичних „ухилів“. Супроти такого спрепарованого Шевченка видання Шевченкових творів Укр. Науковим Інститутом у Варшаві є са́ме таким, як його потребує мати українське громадянство,

Том за томом воно приносить низку цікавих розвідок, які розкривають і справжнє обличчя Шевченка й дійсне значіння його творчости для української нації. Отсе систематичне всебічне висвітлювання Шевченкової поезії, досі в такім аспекті й такій широті не практиковане, треба вважати за велику заслугу редакції. Розраховане воно на 16 томів. Досі вийшло вже дев'ять томів, де появилися всі Шевченкові прозові твори: його повісті, „Щоденник“, листування, „Назар Стодоля“ й інші дрібніші, та половина „Кобзаря“, а са́ме — поезії, написані до заслання. З огляду на популярний характер видання прозові російські писання Шевченка подані в українських, спеціяльно для нього зладжених перекладах. На жаль, редакція не могла попровірювати тексту Шевченкових творів із оригіналами, які переховуються по архівах УССР і за теперішніх обставин недоступні для тутешніх дослідників, і мусіла користуватися дотеперішніми виданнями, не завжди бездоганними. Та хоч для популярного видання це не має великого значіння, редакція все ж таки доклала всіх зусиль, щоб наблизити своє видання й під оглядом науковости до можливого в її умовах максимуму. Особливо багато праці завдали редакції поезії. Проте, користуючися колишніми своїми власними дослідами та новішими працями над Шевченковими творами М. Новицького й Ол. Дорошкевича, редактор цілого видання, відомий шевченкознавець, проф. Павло Зайцев, дав, як на закордонні обставини, дуже цінне видання, що наближається до наукової досконалости. Про це переконуємося з його вступних статтей до виданих досі поезій („Редаґування тексту Шевченкових поезій“, „Текст ранніх поезій Шевченка“ — „Твори“, т. II; „Текст поезій Шевченка від 1843. р. до заслання“, т. III) та численних варіянтів, доданих до кожного тому. Крім ред. П.

Зайцева, що на його плечі спав головний тягар редакційної праці, в виданні взяв участь цілий ряд відомих ув українській науці працівників. У виданих досі томах зустрічаємо статті Д. Антоновича, Л. Білецького, І. Брика, Д. Дорошенка, М. Кордуби, Б. Лепкого, Е. Маланюка, М. Рудницького, Ст. Сірополка, Ст. Смаль-Стоцького та Д. Чижевського. Та найбільше їх належить таки самому редакторові. Статті ці, писані добірною мовою, своїм цінним змістом багато причиняться до належного пізнання Шевченка та його творчости.

Видання чепурне й оздоблене численними ілюстраціями та портретами.

Викликає деяке здивування тільки правопис, особливо чужих слів. Нащо нам російські форми не тільки в грецьких чи латинських іменах, а навіть у новітніх зах.-европейських, н. пр., Калам, чи що. Автім якоїсь послідовности тут нема, бо, поруч із цим, зустрічаємо й „Веляскез", „Делярош", „Мікель Анджельо", „Рюіздаль". *В. Дорошенко.*

Степан Смаль-Стоцький, Т. Шевченко, інтерпретації (25. том праць Українського Наукового Інституту у Варшаві, під редакцією секретаря Романа Смаль-Стоцького, попереджений листом директора Інституту й переднім словом Василя Сімовича) Варшава 1934, ст. 237 (226 + 1 + 10).

Шевченко викликав своїми творами духовий переворот у сучасного йому покоління. Для наступних поколінь його поезія лягла в основу їх національно-політичного світогляду. А проте ненормальне життя-буття української нації пересунуло аж на двадцяті роки нашого століття саму навіть змогу основно, науково опрацювати поетичну спадщину генія нації.

Це завдання взяла була на себе ВУАН та „Інститут Шевченка". Вона й ДВУ випустили окремі річники п. з. „Тарас Шевченко", низку монографій із обсягу Шевченкознавства, Шевченкові твори в популярних виданнях і в науковому, досі ще незакінченому.

По цей бік Збруча—очевидячки, розмірами скромну та зате метою й заходами аналогічну працю — розпочав двадцять літ раніше проф. Степан Смаль-Стоцький у семинарі при катедрі української мови й літератури на чернівськім університеті. Вислід цієї його праці виявився теж щойно в післявоєнній добі, об'єднаний, здебільша, в двох осередках: у дра Сімовича і Дм. Николишина. Сімович зважився на перше народнє видання „Кобзаря" з інтерпретаціями до більших, коментарями й пояснен-

нями до всіх поезій (підчас війни надрукував 1915. р. окремою брошурою розвідку про „Великий Льох“, оголосив декілька інших іще статтей по журналах). Друге огнище розвів Николишин, присвячуючи у видаваній ним „Загальній Книгозбірні“ по одному томикові історичним, політичним поемам і „Гайдамакам“ із поясненнями й обширними розвідками трьох авторів. Полишаючи на боці праці (між ін. Ом. Цісика, теж студента проф. Смаль-Стоцького) інших співробітників кол. семинаря при чернівськім університеті й „Гуртка кобзарознавства“, треба хибá відмітити, що монографія відомого автора естетичних оглядів Шевченкових поезій, Платона Лушпинського, про поему „Гайдамаки“ чекає ще публікації.

Сам керманич семинаря, Степан Смаль-Стоцький, порозсипав свої розвідки про Шевченка, генетично теж звязані з університетським семинарем і викладами — по різних журналах. Аж ось у стодвадцяті роковини Шевченкових народин УНІ у Варшаві видав відмічену в заголовку збірку всіх його розвідок і статтей у поважній, об'ємистій книжці. Проф. Сімович попередив її переднім словом, де, м. ін., підніс, що незабутній провідник навчив своїх учнів працювати над Шевченком науково, самостійно.

Науково, самостійно, бо сам професор так працював. Тимто в теперішні часи, коли в Наддніпрянщині досліди над Шевченком мають згори накинену, a priori визначену мету, від якої там ніхто не сміє відхилятись, відмічена праця Ст. Смаль-Стоцького, вислід вільних, самостійних студій, має подвійну вагу.

У своїй збірці інтерпретацій автор докладніше розглянув 12 Шевченкових поезій у десятьох розвідках, але й так у п'ятьох статтях охопив він усю Шевченкову поетичну творчість. Дарма що і в детальних інтерпретаціях поодиноких творів містяться погляди на ввесь поетичний скарб Шевченків, сáме ці статті на загальні теми видатно збільшують вагу книжки, роблять її багатющим джерелом для широкого кола зацікавлених.

Автор „Інтерпретацій“ розглядає Шевченкові твори філологічною методою, де вихідною точкою для дослідника є текст розгляданого ним твору. Мало не кожний читач шукає в Шевченка того, що найти йому бажалося б, та й сáме таке читання, такий розгляд „Кобзаря“ ішов у парі, з формальним, назверхнім культом Щевченка, чи краще, був причиною і джерелом того культу. Дослідник, що послуговується філологічною методою, не шукає потвердження власних здогадів, а, розбираючи значіння

слів, висловів, образів, речень, шукає думки, яку в образи, описи й символи убрав сам поет. Віднайти цю думку влучно — помагає дослідникові зіставлення розбираного твору з іншими, написаними на цю саму, чи тільки споріднену тему. А хоч би й на цілком іншу тему, то зате ці твори скомпоновані приблизно в тому самому часі. При цьому дуже часто помічна для дослідника буває генеза й історія написання твору.

Са́ме всіма цими засобами користується автор „Інтерпретацій“, при чому він переносить Шевченкову творчість на широкий образ сучасної поетові української літератури й культурного українського побуту, шукаючи його в Шевченкових повістях і Деннику, у свідоцтвах західніх письменників (Дм. Дорошенко, Die Ukraine im Lichte der westeuropäischen Literatur), і в українських сюжетах, оброблених московською мовою (В. Сиповський, Україна в російському письменстві).

Досліди, ведені філологічною методою, дали нашому авторові змогу підважити й розбити насліпо повторювані фрази про „подать Шевченка в перших творах художньому романтизму“ та про „неясні романтичні симпатії до народности в початкових поезіях“ і пізніше нібито-розчарування мріями про гетьманщину (проти цього нібито-розчарування різько виступив Сімович іще в 1912. р., пор. „Наша Школа“, зшит. 1, 1912). Ця метода дала авторові змогу обезцінити посунену до крайности, часом ad usum delfini розроблювану „впливологію“.

Розглядаючи вибрані твори філологічною методою, академік Смаль-Стоцький видобув із них основи Шевченкового світогляду, за які поет усе своє життя боровся. А са́ме Шевченкову етику, нерозривно зв'зану з наукою Ісуса Христа, й його політичні й соціяльні ідеали: Шевченко був державник і закликав до безоглядної боротьби за вільну, політично й культурно незалежну Україну, де б кожний громадянин мав рівне право („без холопа і без пана“).

Шевченко-патріот і пробудник не заслонив авторові Шевченка — великого мистця. С. Смаль Стоцький безнастанно звертає увагу на всі цінності Щевченкової творчости, на красу поетичних образів, силу слова, композицію творів, а про римтіку Шевченкової поезії написав окрему статтю.

Позитивна, велика вага праці акад. Смаль-Стоцького в тому: він своїми інтерпретаціями й занятим (часто дуже різьким) становищем до дотичної літератури вносить коректуру до попередніх поглядів і оцінки „Кобзаря“. Свій оцін і погляди на Шевченка спер він на сильну основу, яка водночас є ключем

до дальшого розгляду Шевченкової творчости. Тим більше, коли автор подав навіть досить подрібні вказівки, щó повинна українська наука зробити ще в ділянці Шевченкознавства.

Отак виринають перед нами з „Інтерпретацій“ Шевченкова поетична творчість і вся постать національного поета й генія, справді великі. Куди більші, ніж їх витворив наведений культ (цим не заперечуємо його ваги!) і дослідники, що працювали іншими, відмінними від філологічної методами. *Д. Лукіянович.*

III. СЛАВ'ЯНСЬКІ ВЗАЄМИНИ.

Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Мих. Драгоманова у Празі, Науковий Збірник т. II., під загальною редакцією дра Василя Сімовича, видання У. В. П. Інституту, за допомогою міністерства шкільн. й нар. освіти ЧСР., Прага, 1932 (на окладинці: 1934), стр. 1+423, 8⁰.

Педагогічний Інститут ім. Мих. Драгоманова у Празі видав у 1929., 1930. і 1932. три томи поважних наукових студій із обсягу українознавства. Я займуся тільки II. т. „Наукового Збірника“, що вийшов 1934. року, і тільки тими працями, що стоять у тісному зв'язку з українознавством, елімінуючи праці: Всеволода Гармашева, Хвед. Гули, Євг. Малика, Степ. Риндика, Петра Савицького та Хведора Слюсаренка, які торкаються то медицини і природознавчих наук, то клясичної філології. Справа в тому, що зліквідований уже, як висока школа, Укр. Вис. Пед. Інститут мав усі катедри й гуманістичних і природничих наук, і у „Збірнику“ найшли місце праці з одної і другої ділянки (праці поміщені за прізвищами авторів у заазбучнім порядку).

Цей „Науковий Збірник“ у трьох четвертинах посвячений чесько-українським відносинам у минулому й теперішньому, і з цього погляду має особливий характер і особливу вагу.

Сливе всі праці, поміщені у цьому „Наук. Збірнику“, заслуговують на признання. А щодо їх вартости, то на першому місці й нарівні треба покласти дві студії — Василя Сімовича: „Йосеф Їречек і українська мова“ (до азбучної заверюхи 1859 р.), ст. 265-334, і Володимира Січинського: „Олександер Тарасевич, мистецька діяльність у рр. 1672—1720“, стр. 335—355.

Перейдемо насамперед праці, що торкаються українсько-чеських взаємин, і почнемо від згаданої вже праці дра Василя Сімовича. Хоч автор вирікається літературознавства

і вважає собе тільки за дослідника-лінґвіста, в названій праці дав зразкову студію про план австрійського уряду ввести, з допомогою Їречка, латиницю в Галичині. Автор використав не тільки багаті, друковані досі матеріяли, але й сягнув до архівів у Празі, а через те його праця має першорядне значіння. Писана вона з такою точністю, обережністю, незвичайно легкою стилізацією, що просто приковує читача. Хоч тут у гру входять не тільки історично-літературні, але й мовні арґументи, студія дра Сімовича писана так цікаво, що я радив би заглянути до неї кожному дослідникові, бо й під оглядом методики найде він солідний приклад, як писати треба наукові, не легкі до переведення праці. Др. Сімович поставив у новому світлі стать Їречка у справі введення латиниці, що „окрім неприємностей, не мала ніяких инших наслідків" (стр. 315), а інших дослідників накликує теж, щоб занялися особою Євсевія Черкавського. Чимало подробиць підхопив автор для характеристики нещирости тодішніх галицьких русофілів.

Найближча розвідка Максима Славінського: „Чеська звістка про київську еміґрацію XIII. ст." (стор. 356—9) — коротка, але дуже цікава. Вона основана на „Regestr-ax diplomatic-ax", виданих архіварем і поетом, а приятелем галичан, Карлем Яроміром Ербеном. Еміґранти були втікачами з часів татарських походів. Автор здогадується, що ці profugi були з освіченої командної верстви суспільства, можливо, військові, звʼязані з Києвом, і, мабуть, зчасом туди й вернулись. В часах воєнної заверюхи київське населення втікало на захід, замісць на північний схід.

Дуже добра праця дра Панаса Феденка: „Політичні пляни Я. А. Коменського та Україна" (стр. 388—404). Автор занявся листами Коменського й на їх основі вияснює, що Коменський після 1655. року хотів „утворити і зміцнити політичний союз між двома протестанськими державами, Швецією й Семигородом, та з православною Україною для боротьби з католицькою Польщею і в дальшій перспективі для війни проти головної підпори католицької реакції—Австрії" (стр. 368). Література предмету використана зразково.

Стаття Дмитра Дорошенка: „Діяльність Франтішка Паляцького й українська справа" дає такий висновок, що в поглядах Паляцького на наші національні відносини є багато неясного й помилкового, але цьому, мовляв, винен не він, а самі українці його часів, що „не виявляли ясно й рішуче своєї волі бути самостійною нацією, без якої саме

право не має жадної реальної ваги". Це правда, хоч у світовій війні, була своя воля, одначе інтереси інших столочили право. Стаття Дорошенка це тільки невеликий нарис важної теми. Про Паляцького й його відносини до українців доведеться дослідникам іще нераз говорити. Велика шкода, що автор, оцінюючи погляди Паляцького, не звернув уваги на слова дописця „Мети" з України п. н. „Слав'янофільство московське", де читаємо: „Помиляються пан Паляцький і чеська часопись „Národ", раючи українцям відцуратись рідної мови і прилучитись до мови літературної московської. Так, накинута живосилом, мова ширить разом із собою невимовний деспотизм. Прочитав би пан Паляцький, що пишеться, без сорому, у часописях московських. Так, наприклад, »Русскія Вѣдомости« радять російському урядові: збірати з польських матірок і батьків величенний штроф за те, як вони говоритимуть до своїх дітей по-польськи. І московська публіка за таку раду плеще в долоні. Що сказав би пан Паляцький, або ще й пані Паляцька, коли б їм довелось платити своєму урядові хоч невеличкий штроф за те, що вони балакають до своїх діток по-чеськи" („Мета", 1865, стр. 25)...

Багато й інтересного й нового подав Григорій Омельченко у статті: „Ян Православ Ковбек (Kaubek) і його українські симпатії" (стр. 231—247). На цю замітну для українського літературного життя постать звернув уже був увагу др. Іван Брик у XV. томі „Укр.-руського Архіву (стр. 145—8), одначе докладної вістки про його життя в Галичині, взаємини з „Руською Трійцею", про його зацікавлення літературним галицьким життям та про Ковбкові переклади укр. пісень подав щойно Гр. Омельченко. Галичина мала свого часу чимало симпатиків і приятелів поміж чехами, але не всі вони найшли таких совісних життєписців, як Ковбек у Омельченковій статті. Можна б тільки побажати, щоб таких праць на тему українсько-чеських взаємин явилося в друку як-найбільше, і то зпід пера людей, що мають нагоду користати з багатих чеських архівів та бібліотек.

Леонід Білецький дав статтю: З листування Йосифа Бодянського з П. Шафариком" (стр. 10—90). Вступні помітки написані добре. Не міркую, щоб указаний був передрук 27 листів Бодянського. Три із них видрукував був іще в 1921. р. в „Укр.-руськ. Архіві" др. Іван Брик (стр. 96—125), а всі вони вийшли ще в р. 1927. у прегарному виданні проф. Францева „Korrespondence Paula Josefa Šafařika", sbírka pramenů, skupina 2, číslo 25). Проф. Францев подав зокрема влучну ха-

рактиристику листування обох учених, Бодянського й Шафарика, стаючи на становищі ширших слов'янських інтересів.[1])

Софія Русова дала статтейку „Казки Божени Нємцової“ (стр. 257—60). Авторка з'ясовує паралелі між словацькими, чеськими й українськими казками, що їх обробила Нємцова у своїх казках.

Федір Стешко дав у „Збірнику“ працю п. з. „Ян Прач — один із перших збирачів та гармонізаторів українських мельодій“ (стр. 368—387). Автор говорить про зацікавлення українською музикою в Московщині (бандуристи на дворі цариць, чи царів), про видання укр.-пісень у музичному журналі (1774 р.), 1779 (Трутовського), Прача (1796, 1806, 1815), при чому подає життєписні дані Прача на основі різних, мало доступних джерел, та поруч із цим життєписи знайомих із ним людей: Василя Трутовського, Василя Капніста й Дмитра Бортнянського. Нарешті автор оцінює вартість виданих Прачем пісень. Праця Стешка писана із знанням предмету й заслуговує на відмічення.

Іван Кабачків дав працю: „Структура державного бюджету на Україні й у Чехословаччині“ (стор. 128—155). Автор доходить до такого висновку: „Порівнюючи структуру бюджетів — чеських і українського на 1918. р., мусимо визнати, 1) що правила, які визначають цю структуру, в багатьох точках однакові, 2) що чеська система, вимагаючи згоди міністра фінансів на деякі витрати, більше забезпечує правильне витрачування скарбових коштів, 3) структура чеських бюджетів більш систематична, 4) зате український бюджет ясніший; значна ж перевага його в тім, що він збудований, головним чином, на прибутках од державних монополій та підприємств і через те менч обтяжає населення податками“. Висновки підтримав автор влучними арґументами.

Мирон Дольницький написав статтю п. н. „Критерії для визначення етноґрафічної українсько-словацької межі“ (стр. 100—117). За найважніші критерії при визначенні межі між українцями та словаками ставить автор критерії мови й національного самовизначення. Визначення межі можливе тільки на місці, а зробити це може тільки добре зорганізована, наукова експедиція. На кінці дбайливо написаної статті автор подав численну літературу предмету.

---

[1]) На жаль, проф. Францев не дав скрізь повного тексту листів Бодянського до Шафарика, головно листів, що торкаються характеристики української мови. Це й було, між инш., причиною, чому Л. Білецький узявся ці листи перевидати. — *Ред.*

Крім цих, дуже цікавих, статтей, що торкаються українсько чеських взаємин, „Науковий Збірник“ містить іще декілька інших праць із поля українознавства.

Відмічена вже мною на початку студія Володимира Січинського дає прегарну сильветку мало відомого українського ґравера Олександра Тарасевича. Прикрашена вона цілим десятком дуже інтересних, високо артистичних ґравюр. Др. Володимир Січинський відомий як один із кращих знавців нашого давнього мистецтва, його студію треба згадати з найбільшим признанням.

Покійний уже заслужений дослідник-лінґвіст Аґенор Артимович нав'язав у статті „Писана мова“ (стр. 3—7) свої помітки до твору Фердинанда Соссюра „Cours de linguistique générale“ і вважає їх тільки „продовженням і консеквенцією“ поглядів згаданого вченого. Виходячи з того, що „писана мова зовсім живе окремим життям“, пок. учений висловив думку, „що вона сама по собі скривджена, вона, як окрема система знаків, заслуговує на окреме студіювання, тим більше, що в культурних народів вона згодом віддалюється від говореної“ (автор користується чисельними прикладами з української мови). Через те, каже автор, є цілий рад важних проблем, що зовсім не ідентичні з проблемами говореної мови — і вони заслуговують на окремішні студії. З тією думкою вченого дослідника годі не погодитись.

Про творчість Сковороди подали статті два автори. Дмитро Чижевський подав студію п. н. „Про деякі джерела символіки Гр. Сковороди“ (стр. 405—423). Підхід у студії поважного дослідника дуже інтересний, а переведення теми зразкове. Другий автор, уже покійний, Яків Огородник дав працю п. н. „Григорій Сковорода та Benedictus Spinoza“ (стр. 204—230). Студія Огородника без заміту.

На доручення проф. Чижевського (з його семінару) видруковано у „Збірнику“ ескіз Леоніда Миколаєнка: „Український степ як естетичний феномен“ (стр. 159—181). Автор поклав собі завдання „установити: якими своїми сторонами український степ естетично вражає людину, його естетичну питомість, щó ми знаходимо в ньому прекрасного“. Свої висновки він підтримав численними цитатами із творів українських та російських письменників. Ескіз читається легко, добір цитатів багатий.

Нарешті Симон Наріжний видрукував у „Збірнику“ працю: „Приняття московських посланців в українській державі XVII. віку (стр. 182—203). Автор подає опис витання

московських послів: Стрешньова-Бредікіна (1653. р.), Дмитра Рагозіна (1657. р.), Григорія Ромодановського (1668), Шакловітова (1688) і інших. Відзначує при цьому церемонії, коли посли являлися в гетьмана. Одначе „формальної етикети дипльоматичних прийнять у неусталених відношеннях не було“. Стаття Наріжного дає барвні картини тодішніх дипломатичних звичаїв.

З цього огляду праць, надрукованих у II. томі „Наукового Збірника Укр. Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова у Празі“, можна дійти до висновку, що вони приносять пошану авторам і редакторові і вносять багатий вклад у наше наукове письменство. *Кирило Студинський.*

IV. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КРИТИКА.

Eugeniusz Kucharski, Poetyka noweli („Pamiętnik literacki, 1936, R. 33, z. 2, s. 312—330).

Автор розглядає генезу новелі, як літературного ґатунку, гостро критикує дотеперішні погляди на генезу новелі та її суть і дає своє її визначення. Початки новелі, а власне перші її зародні, ставить він на ще т. зв. передлітературну добу, коли існували прототипи того жанру, що потім дістав (зовсім випадково) назву новелі. Це були ядерні, короткі й цікаво розказані (усно) оповідання, „історійки“ тощо, з реального життя. Не було в них тієї надзвичайности й фантастики, що в народніх казках, ані якогось піднесеного настрою й ідеалізації, як у народнім епосі. Середовищем, де повстала й розвивалася новелістика, була купецька верства, дуже бувала у світі. Цим і пояснюється, що батьківщиною грецької новелі був Мілет, торговельний осередок на побережжі Малої Азії, що італійська новеля розвивалась у Фльоренції, теж торговельному місті.

Щодо будови новелі, то автор порівнює її до будови драми, отже тут передусім обмежений час, а далі — кондензація змісту, скорий хід дійства, зосередження уваги на одному факті, основному, і найважніше — динаміка, тобто настанова уяви на майбутнє, нервове майже очікування наслідків і кінцевого ефекту. Добре укладені новелі, подібно, як у драматичних творах, пересувають найважніший момент як-найдалі на кінець. Це т. зв. динамічний вершок, що зближає новелю до драми й сильно різнить її від повісти. Тимто й не слід уважати новелі „малою повістю“, як це часто роблять: повість має кілька динамічних

вершків, новеля — один. Автім між повістю й новелею дуже багато різниць у будові й композиції.

Розвідка цінна тим, що дає змогу пізнати генезу й суть новелі та й основну різницю між нею й повістю.

Богдан Романенчук.

Michael Roberts, Critique of Poetry, вид. Cape, London, 1934.

Цей анґлійський критик ставить собі одну з основних проблєм критики: як погодити вдоволення, залишене твором краси, з потребою обєктивної його оцінки? Він виходить від повного релятивізму в теорії, стверджуючи, що естетичне вдоволення не мусить мати за підставу якусь теорію, щоб мало свою переконливу силу. Це естетичне вдоволення дане нам у досвіді, отже воно, на думку Робертса, має силу експерименту. Виринає тут питання, давнє, як грецька фільософія: яким робом поєднати „Красу" і „Правду", адже враження Краси, хочби основане на безпосередньому досвіді, не стає ще, завдяки своїй силі та завдяки ясности такого досвіду, критерієм оцінки. Робертс сам пригадує, що в науці приймаємо як доказані навіть такі факти, яких ми особисто не мали змоги провірити — провірені та стверджені як правдиві иншими.

Які це факти? Передовсім сила впливу деяких творів, які вважаємо за мистецькі, себто — гарні. Ця сила впливу наскрізь естетична, тотожна з тим, що називаємо „Правдою". Перехід від естетичного враження — низки почувань і образів, до льоґічного висновку — незвичайно важкий, і в цьому місці Робертс мусить приняти допоміжне поняття „гармонійного становища" до світу, яке, мовляв, находимо у справжній поезії. На те, щоб доказати приявність своєрідної „гармонії" у творі, що передається нам як сила рівновартна правді, Робертс дає ширшу аналізу техніки самої поезії. Дуже цікаві вибрані ним приклади з поезії символістів, для яких символи не завсіди були уявними образами, плодами уяви, а часто тільки абстрактними знаками, які не розбуджували в нас справжніх уявлінь. Ті розділи, де він входить у чисто технічну аналізу засобів віршобудови, навіть ті місця, де він шукає взаємин між поетичними образами та їх значінням (змістом) — цікаві й цінні самі для себе, а проте вони віддалюються від головного завдання автора, що хотів би суцільною теорією розяснити поезію „як знаряддя біольоґічного процесу".

З одного боку, маємо в цій книжці спробу поглянути на поезію як на механізм, більш-менше так, як біольоґ розглядає

функції людського організму, з другого ж — намагання вказати на функцію поезії, як на один із наймогутніших засобів підвищити життєве темпо, оживити той живчик, який то ослаблюється, то завмирає при зударі з дійсністю, де нема нових сильних спонук. У різних місцях книжки, де автор уживає терміну „гармонії“ як згоди з дійсністю, чуємо теж про необхідність поєднати наш світ почувань (естетичне враження, залишене твором) із світом розуму (льоґічна оцінка враження). Вийшовши від засновку, що „в критиці, як і в науці, нема абсолютної та остаточної правди“, доходимо згодом до твердження, що „поезія це практична діяльність: вона зміцнює нашу контролю над нами самими, зовсім таксамо, як наука зміцнює наше панування над зверхнім світом.“ Така теза одним махом перекреслює всі здобутки Берґсонової фільософії, яка пояснила нам труднощі всіх тих, що хочуть найти в наукових теоріях абсолютну розвязку своїх індивідуальних духових потреб. Коли поезія — „практична діяльність“, тоді мусимо приняти самодоцільність переживань, які кожний находить у цій діяльности, і тоді нема навіть змоги прикласти праґматистичного критерія, що шукав реальних вислідів, питаючись, у якій формі вони записуються в дійсности.

Робертс приймає як факт своєрідне моральне переживання, залишене поезією, анальоґічне до переживання релігійного. Поезія мала б заступати деяким релігію, головно — поколінню після великої воєнної катастрофи, що залишилось без віри та ілюзій. Критик пробує в останній главі видобути загальні ідеї, що стояли поза клясицизмом і романтизмом — так немов би ці ідеї можна звести до чисто релігійного світогляду. Чим ближче до висновків, які мали б нам дати відповідь: як виправдати доцільність, чи навіть самодоцільність поезії, тим дальше відходить Робертс від властивої аналізи поезії, приймаючи теорію про потребу нового фільософічного світогляду. Це невідхильне, коли критик сам мусить признати, що не можна лектуру поезії вважати таким самим духовим актом, як лектуру, н. пр., молитовника (цього порівняння він сам не робить) для вірних. Релігійне захоплення вірного не можна мірити внутрішньою силою почування, ані практичними наслідками; воно самодоцільне для тих, які відчувають потребу віри, без огляду на те, чи більшість вірних компенсує собі свої почування практичним обрахунком „спасення“. Робертс розуміє, що таке внутрішнє „переживання“ стає часто спонукою для аматорів поезії писати страшні віршища — залишати наслідки, з погляду критики безвартні.

Сумніваємось, чи поезія в післяповоєнній добі може заступити якійсь частині молодого покоління релігійне життя. „Фільософія життя", яку Робертс хоче віднайти в численних цитатах різних нових поетів — існувала таксамо в різних періодах розвитку поезії тому, що під неї можна підкласти всякий фільософічний, чи навіть біольоґічний зміст. Тут нагадується дуже влучна заввага Г. А. Менкена (з І. тому його „Пересудів") про месіяністичну потребу американських критиків силоміць направляти й підтягати своїх земляків. Неодна „гуманістична" анґлійська теорія нагадує цю тягу „народу євангеликів". Тут досить пригадати ґеніяльні дефініції Едґара По про поезію, як ритмічний твір краси, що його єдиним суддею є смак, який має тільки „коллятеральні" звязки з інтелєктом і свідомістю. „Хиба́ тільки випадково має він відношення до Обовязку або Правди" — стверджував По з проникливістю, якої не притьмарила досі ніяка нова естетична теорія. Ввесь багатий матеріял, зібраний Робєртсом, є наче́б-то натяком, що він вірить у можливість добути з поезії якусь позитивну фільософію відношення до життя, та са́ме надія на таку фільософію і всі спроби натякнути на неї не мають нічого спільного з аналітичними частинами його праці, що належать — і мусять з природи свого матеріялу та проблєм належати — до зовсім иншої царини дослідів. *М. Рудницький.*

Marcel Raymond, De Baudelaire au surréalisme, вид. R. A. Corrêa, Paris, 1934.

Добрий знавець французької літератури хоче здати собі справу з численних етапів, якими йшла французька поезія від Бодлєра. Бодлєр це вже нині один із придорожніх стовпів европейської поезії, такий, як Лєонарді або Байрон. Його вплив на чужині зростає таксамо, як у Франції. Величезний матеріял, зібраний у цій книжці, дає змогу розглянутись у нюансах напрямків, шкіл та їх гасел. Їх назви, таксамо як у малярстві, йдуть у світ, здебільша з Парижу тому, що французькі мистці, згідно з природними прикметами своєї раси (до речі дуже мішаної), вміють єднати хист до теорій з незвичайною легкістю передавати їх у творах.

Виходимо від символізму і в дорозі до нинішнього дня надибуємо багато, навіть за багато таких назв, як — натуризм, неоклясицизм, нігілізм, примітивний католицизм, унанімізм, пантеїзм... Бодлєр міг би бути батьком неодного з них тому, що епіґони вміють віднаходити у великому поеті все, чим сами хотіли б бути, дотого абстракційні формули можуть покривати різні поетичні

форми. Бодлєр єднав у собі незвичайно ясний інтелєкт — і клясичну простоту вислову з примхами одиниці, збунтованої проти всього, що було „природне", себто в його розумінні — для всіх доступне, банальне, негідне мистця. Рембо та Малярме, — два другі боги цієї доби, посунули нахил до вийнятковости теж до далеких меж; перший несвідомо, під напором якоїсь біольоґічної сили, що гнала його вперед світами, другий — послідовною, завзятющою працею над формою вірша, що міг відкриватися перед утаємничиними тільки так, як вертгаймівська каса перед тими власниками ключа з відомою шифрою.

Ляборaторія, в якій повставали деякі твори великих французьких поетів, стає предметом що раз то нових дослідів, тому, що неодин европейський та американський поет, працюючи самітно, доходив до тих самих хемічних сполук. Новаліс, Кітс, По, Уайльд, Вітман — кожний із них хотів у своєрідній гармонії схопити те таємниче відчування життя, яке було для них невисловле́нною насолодою, то знову лиховісним видовищем.

Продовжники Бодлєра, з вийнятком Малярме, воліли йти за примхливим надхненням, за випадковими, для них самих несподіваними спонуками, ніж за тою „ґімнастикою" — невпинною, щоденною вправою, без якої Бодлєр не уявляв собі ґенія та надхнення. Все ж від нього пішов той могутній подув, що казав наближувати поезію до музики, як до „чистого мистецтва". Недурно Е. По, вчитель Бодлєра, писав, що „вірш не можна зясувати краще, ніж як щось нижче від музики або менше здатне від неї." Малярме передавав цю думку ще инакше: „Кожна душа це мельодія, яку треба в ній мати, а для цього кожний має флєйту та віолю." Поль Валєрі — найвірніший учень Малярме, каже, що символізм найкраще характеризувати як — спільне намагання різних поетових гуртів, щоб відобрати музиці її добро.

Хто приймав як ідеал музику, міг у ній находити всі незясовані символи й надавати словам усі можливі значіння. Зверхній світ ставав таксамо тільки спонукою, щоб протиставити йому инший, хочби найменше реальний, — як далі внутрішній світ переживань поета ставав тільки спонукою, щоб його тони перекласти на гармонію, що подекуди нагадувала б гармонію зверхнього світу.

Із хвилиною, коли поети почали творити свідомо й почали аналізувати методи своєї праці, першорядну ролю почала грати культура слова, звязана з цілою „естетикою". Для наших поетів історія розвитку поетичних шкіл і напрямків має своє окреме значіння. Уява наших поетів і навіть увесь їх талант були довгі-

довгі роки — через відомі своєрідні обставини нашого національного руху — на службі готових викристалізованих громадських гасел, яких вони не потребували ані поглиблювати, ані збагачувати внутрішнім змістом. Таким робом той найсутніший матеріял, з якого твориться поезія — мовний матеріял — не насував їм великих труднощів, якихось нових завдань, — вони приймали його наче механічно від прози. Щойно наша післяреволюційна доба, коли вперше наші поети заговорили про поетичні напрямки, принесла деяку дискусію над мовним творивом. Слаба фільософічна підготова наших поетів дозволила їм занадто поквапно приняти всі ті теорії, що відкидали геть розумову аналізу і ставили на престіл, знову як за романтизму, розгнуздану свободу уяви, всупереч холодному розумові.

Ремон показує, що навіть поза найбільшими безглуздими теоріями (нпр., дадаїстів) можна найти якісь „розумні мотиви", коли ці теорії творять люди з думками, хочби, як поети, не мали вони відповідного таланту. Зате не вважає він за вказане пригадати зовсім ясну для французів (рідко признану в нас) правду, що й т. зв. талант не помагає поетові, коли він хоче силу уяви заступити тільки абстрактними ідеями. Символізм, що ввесь переносив нас у світ уяви, не відкидав ролі інтелєкту, як це зробив „сюрреалізм" — розбитий нині на атоми вражінь, на плями кольорових блисків. Між цими двома напрямками існує „тільки безодня", як дотепно висловився один французький критик, а проте над цією безоднею дуже легко перекинути кожної хвилини кладку тим, що поза світом поезії вміють відкривати нові теорії і з нових теорій добувати світ нової поезії.

Ось один із дуже важних для нас здобутків прецікавої студії французького критика. *М. Рудницький.*

F. L. Lucas, The Decline and Fall of the Romantic Ideal, вид. The Macmillan Company, New-York, 1937, ст. 280.

Іще одна книжка про духа романтизму, написана талановитим критиком, першорядним стилістом, людиною з доброю університетською освітою — захопленою літературою й невдоволеною різними професорськими книжками. Люкас не приймає історичної дефініції романтизму як напрямку XIX. віку, романтизм для нього це — своєрідне становище супроти життя, і з цього погляду греки Гомера були романтиками. Романтичний ідеал можна віднайти в Сапфо, у грецьких траґедіях, тоді як поруч нього існував уже инший ідеал, клясичний, ідеал самоопану-

вання, здисциплінованої форми. Отже, мовляв, можна найти романтичне відчування життя і в пізніших століттях так, що той рух, який дістав свою офіціяльну назву в XIX. віці, не є чимось зовсім новим, коли не брати на увагу його реаґування на псевдоклясичні зразки.

У даному випадку не треба сперечатися за дефініції. Критик цікавиться питанням, коли можемо говорити про занепад і загин романтичного ідеалу — ідеалу сильного, плідного, навіть здорового, що мав своє коріння у грецькому світовідчуванні. Відповідь на це питання проста: тоді, коли письменники почали шукати у свому „я" не свідомости, що вони є і чим хотять бути, а поринали в ньому як у таємниці, може несвідомо замучуючи себе аналізою всіх ненормальних сторінок людської психольоґії. Гомерова „Одиссея" це — початок романтизму, Бодлєра „Подорож" — його „гіркий кінець", „терпка гуща, що лишилася з Діонісового вина".

Коли пригадаємо двох головних французьких критиків, що присвятили неодин том недузі романтизму — Ляссера та Сеєра, то тепер, після двацятькількох літ і що раз то нових ударів на романтизм, мусимо ствердити цікаве явище, що письменники романтичної доби не захиталися ні трохи на своїх пєдесталах, і що пізніші періоди літератури не зуміли протиставити їм такого ряду талантів і такої низки творів, що притьмарили б романтичні пориви як молодечі, незрілі, чи недужі. Ляссер і Сеєр підкопали ідеольоґічні основи письменників, які часто виступали в позах обновників народу чи людства так, немов би приносили із собою манну. І коли справа йде про фільософічну аналізу ідей, якими оперували романтики, чи про їх соціяльні намагання, то згадані критики здерли з них авреол апостолів нового людського ідеалу.

Та коли ми романтичним ідеалам пробуємо протиставляти ідеали „нової доби", буцім-то більше придатної до своєї місії обнови людства, тоді робимо ту саму помилку, що романтики супроти псевдоклясиків, виливаючи з водою не дитину, а батька. Люкас свідомо поширює поняття романтизму на різні епохи й на найбільше різноманітних творців, у яких находить той самий голод — „terra incognita душі". Він не хоче вибирати між клясицизмом і романтизмом, а радніше перемішує їх, як і вони були часто перемішані навіть у найчистішому періоді перемоги романтизму. Це становище зрозуміле, коли він викликає перед свої очі щироку авдиторію чутливих читачів, які в однаковій мірі вміють оцінювати Горація й Монтеня, дотеп Доротеї Ос-

борн, вражливу простоту Доротеї Уердсверт — Ляндора і Гардія... „Чи якби можна скласти такий трибунал (жюрі духів, складеного з чоловіків і жінок цілого світу), то чи знайшовся б поет, який волів би проміняти його на дванацять лєгій професорів?“

Це підхід поета, не критика. Можна деякі елєменти „Іліяди“ та „Одиссеї“ назвати „романтичними“, щоб протиставити їх иншим, але не можна приймати поняття „пристрасти“ Гомерових героїв як характеристичної риси, що стає підставою дефініції. Романтик іде передовсім за індивідуальним почуванням, довірений уяві, байдужий до дійсности, яка його оточує. З такого відношення до життя можуть повставати таксамо ґеніяльні твори, як і з свідомої аналізи, де провідним орґаном є інтелєкт, що прирівнює твір уяви з реальною дійсністю. Та вже на прикладах, наведених самим Люкасом—Шеллі, Кітса та Уердсверта, бачимо, як важко рішити, чи в усіх трьох цих поетів інтелєкт був бодай контрольним орґаном, чи тільки у третього, і чи можна ставити їх з цього погляду поруч романтиків, майже одержимих недужо-нервовою вражливістю, перемінених у клубок нервів?

В одній главі книжки про „Романтичність і дійсність“ Люкас розглядає ісляндську народню поезію, саґи та едди, як великий знавець свого діла, а проте, поринаючи в ці джерела романтичної поезії, не можемо, вийшовши з них, глянути на „дійсність“ оком, що відрізняло б романтичну лірику від клясичної епіки. З хвилиною, коли від лірики переходимо до прози, ці розмежування стають іще важчі. А відомо, що поняття поезії не можемо обмежувати до творів, писаних строфами. Неодна форма сучасної повісти нагадує романтичні спроби, наскрізь субєктивного ліризму, — неодин сучасний поет, хоч би такий, як Рільке, нагадує романтичних поетів, приймаючи майже клясичну простоту форми.

Все це питання складні, для нас тим важчі, що романтизм у нашій літературі не мав багатьох елєментів, які є суттєвими і рішальними для характеристики европейського романтизму. Характеристика якогось напрямку дуже важна для досліду, в якому важко оминути скоротів самих назв — замісць кожночасних дефініцій. Та зясовувані риси, притаманні творам даного напрямку, не слід відривати від історичних звязків, що надають своєрідний зміст тим самим ідеям, уживаним у різних добах, серед різних народів, навіть у різних середовищах (нпр., серед читацького загалу, мистців або критиків) у різному значінні.

М. Рудницький.

Ralph Fox, The Novel and the People, вид. Lawrence and Wishard, London. 1937.

90 відсотків творів, присвячених нині студіям над літературою, належить у нас до марксистів, попросту тому, що більш, ніж 90 відсотків книжок виходить у Совєтській Україні. Боротьба з теорією історичного матеріялізму покищо зведена в нас до чисто політичних арґументів, а не фільософічних. Для наших дослідників літератури було б цікаво взяти в руки книжку анґлійця, зовсім свідомого комуніста, щоб побачити, як виглядає така метода, прикладена до творів европейської літератури.

Автор цієї студії приймає в засновку теорію боротьби кляс і факт, що европейська буржуазна культура йде до занепаду, а світ — до комунізму. На прикладах европейської повісти хоче він доказати, що сучасна повість вироджується й розкладається таксамо, як суспільність, у якій вона родиться. Цей процес розкладу тягнеться в повісти вже від XIX. віку, бо, мовляв, письменник не міг погодитися з дійсністю й мусів від неї втікати, мусів ховатись у світі своїх субєктивних настроїв, прикрашувати те, що бачив і чим жив. Звідси повстали такі напрямки, як романтизм і реалізм, що є різними формами забреханої уяви, „мистецтвом для мистецтва", непотрібним народові (треба розуміти: робітничій клясі), тоді, як марксист, мовляв, мусить бачити ясно дійсність і перетворювати її на кращу.

Критика XIX. ст., зроблена Фоксом, має два різні обличчя: коли він характеризує письменників і твори поодиноко, тоді неодна його заввага йде у глиб письменської психольоґії; там, де він змальовує цілу картину й починає говорити про „дійсність", — за абстрактними термінами не добачуємо фактів, хоч са́ме соціяльна картина повинна б виходити в нього сильніше. Саме поняття „дійсности" незясоване; як для неодного марксиста, що не може визволитися від Геґелевої метафізики, на якій Маркс виховався, „дійсність" для Фокса це раз той ідеальний образ соціяльних умов, який панує за комуністичного ладу, то знову та частина явищ, яка потверджує теорію про боротьбу кляс. Коли, нпр., чуємо про кризу сучасної літератури, то ми мусіли б заздалегідь погодитися з автором, що за явища тієї кризи будемо вважати всі твори, які займаються аналізою психольоґії одиниці та не дають висновків або коли, відтворюючи соціяльну атмосферу, не тримаються комуністичного ідеалу. Комуністичний ідеал має бути вислідом діялєктичного процесу історії — невідхильного закону „природи". Ясно, що якби той ідеал і той процес були навіть такі невідхильні, як космічна катастрофа, за-

лежна від обороту зір у міжпланетних просторах, то ще й тоді критик історії літератури мусить перетворити їх у методу. Становище боєвих марксистів — як і фанатиків усякого готового соціяльного ідеалу — легке тим, що вони відкидають факти, признані ними за принизливі, гідні погорди. В історії літератури передовсім до таких фактів належать твори, признані за вартісні „буржуазними“ критиками, хочби ті твори витримали спробу кількох століть перед „міжнароднім“ трибуналом. Колись, рівно 40 літ тому, Антоніо Лябріоля у своїй студії про матеріялістичне розуміння історії підносив труднощі методи, яка мусить зрозуміти перехресні нитки явищ — їх внутрішні звязки та назверхні форми, — яка мусить сходити вниз, щоб зрозуміти спонуки всяких психольоґічних явищ, намірів і пристрастей, і щойно все це, як цілість, звязати з економічним станом даної доби.

Автор цієї студії зумисне вибрав повість як поле для своїх експериментів, тому, що повість — пізній жанр, розвинений щойно в XIX. в., — краще, ніж инший літературний жанр може відтворювати спеціяльне середовище. А проте т. зв. соціяльна повість є тільки одною з відмін повісти, і найкращі її зразки — це не найкращі повісти. Письменник, навіть якби хотів як-найвірніше прикладати марксистичну методу, то мав би перед собою всі ті труднощі, які має кожний мистець, коли хоче „відтворити дійсність“. Показати в повісти еволюційний процес одиниць, чи якоїсь маси, у звязку з головними силами своєї доби, це значить — користуватись тільки власним сприймальним апаратом: вражливости та інтеліґенції. „Дійсність“ у творі мистецтва є зовсім своєрідною конструкцією і тільки одною невеличкою частинкою величезного процесу, якого не можна схопити низкою мистецьких образів, хочби їх автор доповнював невпинно загальними ідеями. „Загальні ідеї“ в літературному творі не тільки не поширюють його, а спрямовують його в царину зовсім чужу — фільософію, де не кожний повістяр почувається добре.

Сам Маркс у критиці Фоєрбаха писав, що головна хиба всякого матеріялізму досі в тому, що він розглядає речі, дійсність, змисловий світ тільки в формі предмету або спостереження, а не субєктивно, як матеріяльну людську діяльність, як „діло“. А проте в літературному творі не можна приняти того самого „діла“, як критерія вартости, що в суспільній діяльности. Якби мірити вартість твору його безпосередніми наслідками, то популярні, зовсім неталановиті писаки-пропаґандисти повинні б стояти вище, ніж Шекспіри та Гете.

Той висновок, до якого прямує Фокс у своїй студії, що, мовляв, саму техніку повісти треба оживити, не має нічого спільного з аналізою, зробленою на підставі теорії історичного матеріялізму. Дарма що теоретична і практична праця є для письменника тою самою функцією, не кожний письменник може й хоче відтворювати й перетворювати дійсність із метою наблизитись до ідеалів соціяльних одної кляси, чи навіть більшости народу. Факт, що сучасна европейська повість шукає нових способів вислову, нових сюжетів і нових ідей, є таким самим природним духовим явищем, як і той другий, що найкращі знавці марксистичної методи можуть давати зовсім невдатні повісти са́ме з погляду вимог — марксистичних критиків. „Масова акція" і відклик до маси, які можуть у рішальні хвилини соціяльного перевороту зовсім змінити майбутність народу та навіть вигляд світу, стають зовсім безсильні там, де треба індивідуального зусилля та творчої уяви. Критик, що хоче покористуватись марксистичною теорією, може нам дати дуже цікаву студію соціяльного середовища доби або тих усіх абстрактних ідей, які ввижаються нам хибно як форми дійсности; але са́ме тоді він мусить обмежитись до аналізи фактів і не підсилювати їх теорією, яка вже не є методою, тільки означеним соціяльним ідеалом, куди він тягне нас як до спасальної зорі. Ми можемо легко погодитися з „критичним" становищем до більшости зразків сучасної повісти, яка родиться в добі ближче незясованої кризи — для кожного иншої — а проте важко нам погодитись із поглядом, що сучасні письменники потребують якоїсь головної ідеї, яка надхнула б їх до нових творів — кращих, більше „майбутніх." Повістяр може творити тільки частинно при помочі ідей, які освітлюють йому „дійсність". Са́ме тоді, коли він повірить, що вже має такі ідеї, які дають йому змогу цю дійсність „розуміти" у світлі якоїсь далеко покладеної мети, спільної для всіх, він може мати дуже добрі дані на соціяльного пропаґатора, а якнайменші дані на доброго повістяра, що мусить передовсім змальовувати те, що пережив, бачив і вивчив. А ці три завдання для кожної повісти треба виконувати наново, часто скромно залишаючи всі її висновки — иншим. *М. Рудницький.*

Василь Чапля, Сонет в українській поезії, історично-теоретичний нарис (до соціології українського вірша), ДВУ, Харків—Одеса, 1930, 64 ст.

В цьому нарисі автор згадує коротко про сонет у зах.-евр. літературі й опісля розглядає сонет в українському письменстві,

при чому бере за підставу будову сонету, а не його мистецькість. Історію українського сонету починає Чапля від перерібки Шпигоцького відомого віршу Сапфо на сонет (Вѣстникъ Европы, 1830, кн. VI), стверджуючи, що цей вірш має лише сонетне римування, а так, із сонетом не має нічого спільного. До таких невдатних сонетів зараховує автор ще сонет А. Метлинського („Бандура“), Н. Мартовицького („До коня“) й досить погані переклади Боровиковського й Т. Падури сонетів Міцкевича.

Кращі спроби сонету, на думку, Чаплі дали: М. Шашкевич і М. Устіянович. Із поч. 60. р.р. XIX. ст. сонети писав і Федькович, але він, як висловилася Л. Українка, „погано наслідував Міцкевича“. Инші українські поети або перекладали сонети (П. Свєнціцький, О. Навроцький) або їх сонети — відгуки сонетів Міцкевича (Костомарів, Старицький). Автор думає, що найбільш даних створити правдивий український сонет мав Куліш, найкращий на свій час знавець української мови й новатор у формі вірша, але й він, окрім зразків т. зв. сонету-септема [семирядковий сонет], на справжній сонет не спромігся. Найкращі й найправдивіші сонети, на думку автора, створив Франко (перший дебютовий сонет „Котляревський“ написаний 1873. р.), що залишив 86 сонетів різного роду.

Підо впливом Франка добрі сонети писала У. Кравченко і трохи гірші Б. Грінченко. В Самійленкових сонетах помітно занепад сонетної форми, хоч його сонети автор цінить вище від Грінченкових. Із пізніших сонетарів Чапля згадує І. Стешенка, М. Чернявського, Т. Бордуляка, О. Пчілку, О. Маковея, О. Козловського, Ф. Коковського й ин., що, на його погляд, уже не мали доброго розуміння сонету. Неособливі були також сонети М. Вороного, Черкасенка й О. Коваленка. Сонети „молодомузців“ [С. Чарнецького, Б. Лепкого, М. Рудницького й М. Кічури] автор теж не вважає за вдатні.

Найдосконаліші й найкращі сонетарі, на погляд Чаплі, це М. Зеров і М. Рильський, їх сонети сміло можуть стояти поруч найкращих зразків зах.-европ. сонету. До тієї висоти не дійшов уже ніхто, хоч після цих мисців було ще багато сонетарів [П. Тичина, П. Филипович, Д. Загул, О. Бургарт, М. Філянський, М. Бажан, М. Дубовик, В. Мисик, Ф. Малицький, М. Семенко, М. Жук (зладив перший „вінок сонетів“), В. Бобинський, О. Бабій, Є. Маланюк, А. Павлюк, Л. Мосендз; не згадує автор про сонети Р. Кедра й Б. Кравцева.]

Нарис цікавий тим, що дає докладний перелік українських сонетарів, щось наче історію українського сенету, а хиба його

в тому, що Чапля розглядає сонет тільки формально, отже бере під увагу лише назверхню будову сонету.

Богдан Романенчук.

Михайло Рудницький, Від Мирного до Хвильового, Львів, 1936, накладом видавничої спілки „Діло“ у Львові, ст. 440.

Автор книжки, відомий критик-дослідник літератури, поклав собі за завдання „зупинитись на деяких рисах психольогії наших письменників, що працювали в добі, коли література XIX. віку починала йти назустріч новому століттю“. Отже автор бере під розвагу творчість письменників рр. 1860—1930., почичаючи П. Мирним і кінчаючи Хвильовим (усіх — 25). Та передтим автор дуже докладно з'ясовує „мету й методу“ своєї праці, характеризує „наш XIX. вік“, докладно обговорює „напрямки та напрямні“ й нарешті починає розглядати зо становища мети своєї праці творчість, а радше сам „творчий механізм“ — таких наших письменників: П. Мирного, М. Старицького, К. Карого, І. Франка, А. Кримського, В. Самійленка, Л. Українку, М. Коцюбинського, Й. Маковея, О. Кобилянську, В. Стефаника, Л. Мартовича, М. Черемшину, М. Вороного, Б. Лепкого, М. Яцкова, П. Карманського, С. Єфремова, В. Винниченка, О. Олеся, Г. Чупринку, М. Філянського, С. Васильченка, С. Черкасенка й нарешті М. Хвильового. Після цього йде розділ: „Нова доба — нова література“, а далі: примітки, життєписи і твори та бібліографія.

У вступних розділах („Мета й метода“, „Наш XIX. в.“, „Напрямки й напрямні“) автор доволі широко знайомить нас із своїми поглядами на літературу взагалі — зокрема на нашу, в чому, на його думку, суть літератури, які її завдання, який був наш XIX. вік (на думку автора, дуже вбогий і дуже далекий від тогочасної літератури заходу Европи) й нарешті переходить до напрямків і напрямних літературних, що мали вплив на творчість наших письменників. Зокрема зазначує й доказує, що те, що зветься, чи звалося на Заході романтизмом, реалізмом, натуралізмом — до нашого письменства не підходить, що в нашому письменстві ті напрямки або були спізнені, або не мали підстави в самому письменстві, або мали цілком не те значіння, що на Заході.

Після цього автор переходить до кожного з намічених собі письменників і розглядає їх творчість у окремих главах — даючи при тім їх характеристику. Ця характеристика наших письменників вийшла назагал від'ємно, з дуже малими вийнят-

ками, і то тому, що автор прикладав до творчости цих письменників критерій найвищої літературної вартости, критерій такий, яким досі ми нашого письменства не міряли. Та й із того погляду виходячи, ми не все можемо погодитися з характеристикою, а то й вартістю деяких письменників. Деякі характеристики М. Рудницького для деяких письменників просто кривдні (Франко), деякі несправедливі (Вороний, Черкасенко й ин.).

Яку ж вартість у цілому уявляє собою книжка М. Рудницького — збір нарисів про українських письменників?

Передусім треба зазначити, що до літературних творів у нас іще так не підходили, й може здаватися, що твір М. Рудницького це in „stricto sensu“ не такий науковий, коли прикладати до нього таку мірку науковости, яку ми звикли прикладати: бо ж а) стиль його такий, до якого ми в наукових творах не звикли, автор надто часто послуговується порівняннями, коли мова йде про деякі явища нашої літератури, такими, які, на наш погляд, не повині б находитися в науковому творі, часто він дозволяє собі на зовсім непотрібні для самого твору різного роду деґресії — випади; б) він не дуже глибоко підходить до оцінки наших літературних явищ; в) аналізу літературних творів ми бачимо в них рідко, автор г) не дає вичерпної монографії тієї доби, — яку собі намітив, і далі ґ) підмічує інколи речі для оцінки твору чи письменника несутні. Але ж книжка М. Рудницького — цікава, живо написана, хоч тій живості ні трохи не пошкодило б було, як би автор закинув був зовсім зайві нераз колючки та непотрібні іронічні завваги, до речі — нераз зовсім для цього чи того письменника незаслужені...

А проте книжка має свої додатні сторони. Треба са́ме признати, що нариси Мих. Рудницького це перша в нас того роду спроба своєрідної характеристики новішої доби нашої літератури, це своєрідна конфронтація нашого письменства „від Мирного до Хвильового“ із сучасною західньо-европейською літературою, це нарешті — синтетичний огляд наших літературних надбань за останніх 60 літ. Все це дозволяє книжку Рудницького „Від Мирного до Хвильового“ визнати за твір, що де в чому може причинитися до кращого пізнання нашої новішої літератури зі становища порівняльної методи.

Мирослав Семчишин.

Ґ. МОВОЗНАВСТВО.

Др. Василь Сімович, Хрестоматія з памятників староукраїнської мови, старого й середнього періоду до кінця XVIII ст., — з додатком вибору зі староболгарських памяток зі словничком, Прага, 1932, стор. 438 + XLIV, слівничок + 12 стор., зміст і спис використаних джерел. Наклад видавн. тов. „Сіяч“ при Укр. Висок. Педаґоґічн. Інституті. Книга відбита на літографі.

Практичне вивчання старослов'янської та староукраїнської мови в українських вищих школах викликало потребу зладити хрестоматію тільки для мовознавчих цілей. І так, у р. 1924. видала У. А. Н. малу хрестоматію з памя'ток письменської староукраїнщини XI—XVIII. вв. разом із „Нарисами з історії української мови“ акад. О. Шахматова й акад. А. Кримського. Далі П. Бузук додав маленьку хрестоматію до свойого невеликого „Нарису історії української мови“, Київ, 1927 (сюди не входить у рахубу хрестоматія М. Возняка „Старе українське письменство“, Львів, 1922, бо вона має більш історично-літературне значіння).

Вибір Бузука коротенький; довше спинятися на ньому нема чого. Хрестоматія Шахматова-Кримського подає: виписки вже від IX—X. в.; русько-слов'янські слова в арабських істориків і географів, уривок із Костянтина Багрянородного (в мові грецькій і в перекладі), дрібні написи початку XI. в., із Зборників Святослава, із 13 слів Григ. Богослова, з південно-галицької євангелії 1283. р, з київо-печерської лаврської євангелії з 1370. р., з грамот: галицько-волинських і буковинсько-молдавських, вийнятки зажидовілої літератури: а) з „махозорних“ псалмів Хведора-жидовина, б) з богослужбово-жидівського перекладу Старого Заповіту, галицьку гуцульську пісню в чеському записі XVI. в., інтермедії Якуба Ґаватовича 1619. р., універсал гетьмана Б. Хмельницького, далі — вийнятки з літописів. Отже, як бачимо, добір із погляду мови світської, народньої вдатний.

Ту саму тенденцію у виборі матеріялу виказує і хрестоматія Сімовича, розуміється, поза текстами староболгарськими: а) глаголичними (ст. 1—54) і б) кириличними (стор. 55—68) і знаними вже найстаршими старо-українськими. Починаючи з XIV. ст. автор наводить багацько текстів на кожне сторіччя зі світським і церковним змістом. Усіх текстів 77 (з богатьома розділами) до Енеїди включно. Додатньою рисою хрестоматії є зібрання вперше матеріялу з усіх волостей українського мовного простору, навіть із Закарпаття й Буковини, так, що студент наглядно може бачити, як усі українські землі брали участь у творенні

власної культури. Багато розмірно поданих текстів у латинській транскрипції улекшує схопити фонетичні риси української мови, а поданий досить багатий словарець улекшує читання староболгарських текстів. При другому виданні (вже певне друкованому) бажано було б дати при кожному тексті коротку його історію, його історичну вартість такими й такими рисами, пояснення під текстом кожної незрозумілої форми, звороту, далі — історичної, чи географічної назви. Таким чином хрестоматія у великій мірі зблизиться до студента з одного боку, а з другого — дорівняє таким хрестоматіям, як Буслаєва, чи Карінського, чи нарешті Вондрака. Та, видко, завдання виданої хрестоматії було більше практичне, всі ці речі залишалися вже для провідника семінару. *Йосип Шемлей.*

Роман Смаль-Стоцький, Українська мова в Совєтській Україні. „Праці Українського Наукового Інституту" Т. XXIV, серія фільольоґічна, кн. 6., вел. 8^0, стор. 270+VI, Варшава, 1936.

Завдання праці проф. Р. Смаль-Стоцького було „зясувати положення української мови в Совєтській Україні" точніш — „з точки зору науки прослідкувати, чи на Україні українська мова користується тим самим правом, що инші державні мови на Заході Европи — або навіть московська мова в Р.С.Ф.С.Р., чи українська фільольоґія в Совєтській Україні має повну свободу думки і слова у своїх мовознавчих дослідах і праці".

Автор починає працю з теоретичних міркувань, як: загальне означення мови, літературна мова, її початок і розвиток і через огляд розвитку російської та української літературних мов переходить до обговорення того, як Москва переслідувала українську мову, відколи завоювала Україну. До зрозуміння того, що діється з українською мовою в С. С. С. Р. під сучасну пору, можна дійти на основі цілости большевицької мовної політики, тимто автор бере під увагу положення й інших мов народів С. С. С. Р., як: карельців, інґрійців, татар, туркестанців і передусім білорусинів, підкреслюючи упривілейоване становище московської та жидівської мови в У. С. С. Р. Зокрема він розглядає ідеологічні засновки москалізаційної політики Москви на Україні погляди Марра, стверджуючи, що яфетична концепція „це якась справді божевільна ідея: мови всього людства перетворити в якусь одну машину, яка продукувала б увесь час тільки один і той самий рід товарів... Це ненаукова фікція, призначена для плянового обезцінювання всіх мов поневолених народів. Нау-

ково ця ідея є нісенітниця, що перечить науковим дослідам узагалі".

На основі розгляду доводового матеріялу проф. Р. Смаль-Стоцький доходить до таких висновків:

1. Українська мова в Сов'єтській Україні не є повноправна мова; вона не має від державної влади належної опіки й не користується навіть тими самими правами щодо свойого розвитку, що кожна інша мова, з вийнятком тих мов інших народів поневолених Москвою, що опинилися в тому самому стані.

2. Українська мова в Сов'єтській Україні є московським пролетаріятом поневолена мова; про напрямок її розвитку рішають не українці й інтереси українського трудового народу, а інтереси влади московського пролетаріяту; московська влада припинила від 1930. р. працю українських мовознавців та віддала українську мову на поталу різним партійним мовознавцям-дилетантам у роді Кагановича, або всяким — Фінкелям, Василевським та Хвилям. Ці комуністичні „мовознавці" з доручення Москви насильно ввели обмеження прав української мови в таких ділянках а) термінології б) лексиці й складні в) правописі — роблячи під гаслом „уніфікації" міродатними в цих ділянках для української літературної мови правила й основи московської мови (шкода тільки, що за мало розглянуто справу нового сов'єтського правопису на Україні та небагато уваги присвячено т. зв. словницькій політиці).

3. Пролетарська Москва проголосила українську мову не „відрубною" та не „самобутньою" мовою, значить — не самостійною мовою.

4. Вона засудила на смерть мову українського трудового селянства й робітництва та призначила її на злиття з московською мовою.

5. Московський пролетаріят продовжує мовну політику московського царату щодо української мови.

6. Українська мова в У.С.С.Р. не є державною мовою в повному розумінні цього слова, як, нпр., московська мова в Р.С.Ф.С.Р.

Праця проф. Смаль-Стоцького передусім матеріялова. На основі великої кількости з трудом добутих сов'єтських публікацій на теми мови автор дає синтетичний джерельний перегляд сучасної мовної політики в Сов'єтській Україні й дозволяє самому читачеві збагнути сов'єтську дійсність у цьому напрямі.

І хоч матеріял та джерела, що їх проф. Р. Смаль-Стоцький використав у своїй праці, далеко не повні (сам автор призна-

ється до цього стор. 3, 4), то в межах можливого — треба це признати — він виконує поставлене собі завдання. В цьому й вартість праці. *Ярослав Рудницький.*

Проф. Грунський та М. Ковальов, Історія форм української мови (підручна книга для педвишів), Харків, 1931, Державне Видавництво „Радянська Школа“, стор. 350 + 2 ненумеровані.

Книжка назверха дуже скромненька (папір гірший за газетний), збирає мовні факти з української морфології, взяті з різних історичних джерел та діялектологічних і етнографічних записів, — дуже потрібний науковий підручник історичної морфології і для початкового наукового робітника-мовознавця, і для всякого, хто займається українською морфологією.

Зміст книжки такий:

Вступ (6—12), питання морфем у зв'язку з утворенням праморфем — проблема сьогочасного мовознавства; теорія: аґлютинації та адаптації, теорія флексійної будови; важке завдання в дослідженні шляхів розвитку морфем; потужна праця Гірта в цій галузі та гіпотетичність його висновків; значення теорії адаптації в утворенні поодиноких слів; неспроможність її з'ясувати утворення відмінкових закінчень; неправдивість деяких основних заперечень проти теорії аґлютинації з боку прихильників теорії адаптації (Ертеля, Мориса); академік Марр про розвиток індоевропейських відмінків; стадіяльність у розвитку мов; значення аналізи мови дикунів та мови дитячої в з'ясуванні питань мовної палеонтології; головна помилка сьогочасної індоевропейської лінґвістики та ґрунтовні зміни, що їх вносить найновіший час; обмаль наукової літератури в галузі української морфології; огляд найголовніших праць та джерел української та всеслов'янської морфології; вихідні та переходові етапи в історії форм української мови; клясифікація матеріялу. Після цього вступу йде деклінація іменників (14—203), замінних іменників (203—212), числових іменників (212—221), замінних прикметників (222—240), прикметників (240—261), кон'юґація дієслова (261—311)—особові форми 264, неособові форми 301—312. Вартість книги збільшують подані джерела (312—328).

Вияснячльна метода праці така: кожну форму автори стараються вивести з індоевропейської прамови, притягаючи до порівняння матеріял із інших індоевропейських мов: санскриту, грецької, латинської, почасти ґерманських мов, литовської. За перехідний етап знову від праслов'янської до української — автори

вважають т. зв. „праруську“ мову, отже не виводять форм української мови безпосередньо з праслов'янської, і тут матеріял української мови порівнюють із матеріялом у інших слов'янських мовах. Проходячи цілий виклад авторів, доведеться з нього багато дечого відкинути, а інше треба б іще докладно прослідити. І так, н. пр., 1) явища чисто фонетичного характеру слід відділити від явищ чисто морфологічних, хоч нераз важко відмежувати одні від одних; треба 2) виділити форми, що є вислідом розвоєвих процесів у дусі української мови, від різних припадкових запозик із чужих мов.

А далі виринають такі сумніви:

1. Навряд чи можна форми: *зубома, яструбома, товаришома, зятьома, воякома, лісома, панома, язикома* уважати за український датив — інструменталь двоїни (стор. 55). Їх Огієнко взяв до своєї розвідки „Двійне число в українській“ мові з закарпатських говорів на основі записів Верхратського, що ствердив їх форми тільки у двох селах: Ґоронда та Ільниця, на погряниччі — мадярсько-словацько-українськім. Чи не це є вплив словацької[1]) мови? Форми ті, подані як приклади на інструменталь множини (стр. 81—82), вже викликають велику засторогу, а при двоїні, то їм зовсім не місце. Доки цих форм не можна буде ствердити на інших теренах українського мовного обшару, то їх доведеться відкинути як неукраїнські.

2. Такі новотвори в місцевому відм. множини як: *градовох, часовох* (стр. 82), подибуються не тільки у старослов'янщині; крім української, вони збереглися ще в мовах: болгарській, сербській і словінській, засвідчені в пам'ятках і говорах.

3. М'яка деклінація (-я) жіночих іменників зберігає теж старі форми двоїни (стр. 107), не завжди вона підпала впливові твердої деклінації, пор. *дві неділи*, н. пр.:

Коби ми ся той гай розвив, дві березі білих,
пішов би я в гайдамаки хоць на дві неділи.

В пісні може приклад і не бути певний, але ж певно живуть ці форми на гал. Поділлі, н. пр., *дві мили* (до Чорткова є добрих дві мили), *дві рілі, дві доли, дві молодици* і т. д. (з матеріялів з Колиндян, чортківського повіту). Та ці форми подибуються і в інших околицях західньо-українських говорів, отже цей розділ треба буде справити.

4. Міркую, що форми інструм. одн. жіночих іменників а-деклінації на *-ом* — витвір української мови (вплив іменників

[1]) Це дійсні словакізми. — *Ред.*

чо́лов. і сер. роду), а не вплив чужих мов (стр. 100), пор. також *церквом* у гуцулів (стр. 184), *мном, тобо́м, собо́м* — у лемків, долів і батюків (стр. 209).

5. Форм із зредукованим *-ї-* в закінченні *-їю* орудного відм. одн. жін. іменників і-пнів уже дуже багато в Учит. Єв. Ставровецького (Рохманів, 1619), їх більше навіть, н. пр., ніж форм із *-їю:* н. пр., **ча́стю** 331, **поги́белю** 336, **ро́скошꙋ** 217, **ро́спачꙋ** 268 і т. п., тобто ті форми стрічаємо раніше й густіше (стр. 148).

Розводитися довше над подробицями, значило б—написати другу таку книгу. Автім самі автори признають на вступі, що багато дечого в книзі такого, що треба буде відкинути. А проте це книга для кожного мовознавця необхідна, і добре, що вона появилася. *Йосип Шемлей.*

В. Сімович, До морфольоґії українських прикметників, „Slavia“, XII, Прага, 1933, ст. 26—44.

Автор підходить до відміни прикметників із становища структури української мови і своєрідних її тенденцій, що їх бачимо в мові. Цей новий підхід вияснює своєрідні риси у двотиповій системі відміни прикметників.

Хід його міркувань і висновків такий: „твердий“ тип згаданої відміни — давніший, „м'який“ — твір новішого походження. Викликав його розвиток українського вокалізму, що проявився в відпаляталізації приголосівок перед *е* та злитті звуків *ы—і* в *и* без паляталізації попередніх приголосівок. Наслідком цього пропала кореляція двох давніх типів; корелятивні форми: harnoho — syneho; harnoji — syneji; harnoju — syneju вражали в XVII. ст. своїми звуками, а форми з кореляцією *ы—і* зовсім злилися в один тип (що залишилося досі в західньо-укр. говорах). А проте як залишки вдержувалися деякі давні форми, де не було місця на зміни. В мові запанувала, підо впливом цих залишок, тенденція зберегти, поруч „твердого“ типу, також й „м'який“.

Основою для утвору нових відповідників у закінченнях „м'якого“ типу стали ті давні форми, що їх не знищили звукові закони (*а* : *'а*, *и* : *'и* — *syńa, syńu*, в кореляції до *harna, harnu*). За зразком „твердого“ типу займенників *toho, tomu* поутворювалися відповідні „м'які“ *joho, jomu, mojoho, ńoho, śoho, uśomu,* а далі: *syńoho, syńomu* (o:'o). Згодом „м'який“ тип пристособився до „твердого“ через такі відповідники в закінченнях:

у : *'і* — syńij : harnyj, syńim : harnym
syńich : harnych, syńim : harnym,
syńimy : harnymy

i : *'i* — synij : harnij (закон ікання), u synim : harnim, syni : harni

e : *'e* — harne : syne

Автор виступає проти дотеперішніх пояснень називного множини як стягненої форми. Називний множини „твердого" типу утворився за історичною формою знахідного множини „м'якого" типу (syni — harni). Знахідний однини середнього роду — це наслідок структури цілої відміни, а не стягнення, як досі пояснювали. Здовжені форми, вживані в поезії, — це різні діяхронічно творива. Одні з них то залишки давніх форм: harnaja, harnuju; інші — пізніші творива, що повстали на подобу попередніх: harniji, harneje.

Остаточний висновок автора з цих міркувань такий: відміна українських прикметників (та подекуди займенників) різниться від відміни тієї частини мови в інших слов'янських мовах, бо вона йшла своєрідним, самостійним шляхом.

К. Кисілевський.

Zofja Rabiej, Dialekt Bojków, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności", T. XXXVII, № 6. за червень 1932. р. стор. 15—29 (і окрема відбитка).

Праця зі школи проф. І. Зілинського, зразкова з методичного боку, як це видко з опублікованого її змісту, не вільна від річевих помилок і деяких недоглядів, головно, коли мати на увазі східнє та північно-східнє бойківське погряниччя. Проф. Зілинський устійнив у своїй „Карті українських говорів" східню гряницю бойківського говору на лінії річки Лімниці, його учениця пересунула її поза цю річку до сіл: Сливки, Ясень, Пороги. За прикмети, що на їх основі зробила Р. цей пересув, подала такі мовні явища, що, на її думку, прикметні для всіх бойківських підговорів: 1. збереження *-a* по м'ягкій приголосівці, нпр.: *kôńa, śadu, pjat', č'as*; 2. перехід *-'e* > *-'a* в називнику, знахіднику середніх іменників типу: *źil'a, lyšt'a, ž'yt'a*; 3. збереження різниці між праслов. *y* та *i*, нпр.: *byų*; *byų*; 4. звуження голосівки *e* > *ê* в закритому складі перед палятальною приголосівкою, нпр.: *dêń, xlópêč*; 5. м'ягчення кожної приголосівки перед *i*, без уваги на її походження, нпр.: *št'ių, ńis* (: *nosa* і: *nesla*); 6. вокальна гармонія: *têpêr', na pôrôźi*; 7. коронально-дорсальна пялятализація приголосівок перед *i, a: t'ik, d'ak, s'ino, s'a;* 8. заник *j* і *h* між голосівкою: *mau, toô*; 9. недостача *l*, т. зв. епентетичного, після губних: *l'ubju, zdôrovja, jymja*; 10. т. зв. середнє *ƛ* в закінченнях дієприкм. минулого часу й (рідше) в інших по-

зиціях: *xodyʌa, buʌy, ʌehkыį*; 11. м'ягкі *č', ž', š'*, в кожній позиції: *ž'aba, ńič'*; 12. *dz, dž, ždž* замісць загально-українського *z, ž, žd: dzerno, medžy, ždžaį*; 13. збереження м'ягкого *r'* усередині й на кінці слів: *vêr'x, młynar'*; 14. перехід групи *-ńk->-įk-*; *kozačęįko, syvêįkyj*; 15. вплив м'ягкої приголосівки на попередню; *śv'ij, śt'iu, śńip*; 16. перехід *šk* > *čk: č'koda;* 17. перехід *dn* > *n̄: lan̄a, n̄êška*; 18. перехід *bn* > *mn: drimnyį*; 19. палятальне *ć* в наростку *-êć*: *xlopêć*; 20. палятальне *t'* в 3 ос. однини й множини дієслів типу: *śidyt', sut'*; 21. дієслівні форми: *trymam, trymaš, trymat* і ін.

Всі ці мовні прикмети (з малими вийнятками, нпр.: під 7, 10, 13, 19) в названих селах на схід від ріки Лімниці не існують, так що таки цю річку треба визнати за східню межу бойківського говору. При цьому не можна забути про село Перегінсько, що, на основі цих ознак, бойківське, а не — як у Р. — наддністрянське. Полишаючи на боці дрібниці, фактичний тереновий дослід північно-східньої бойківської межі каже вирізьбити її з поминенням долини рік: Чечви (села: Спас, Суходіл, Луги, Липовиця), Сукіля (Тисів, Поляниця, Бряза, Сукіль), Опору (до Гребенова), що виказують прикмети наддністрянських говорів*).

Коли говорити про центральні бойківські підговори, то не можна—як у Р.—промовчати т. зв. міжслівної фонетики (sandhi) дуже, нпр.: у Турчанщині, виразної, типу: *u naz ode* (=у нас оде) *pidž malęįka* (=піч малейка), *ydud vozove* (=идут возове). Окрім промовчаних, є в Р. деякі мовні з'явища подані невірно, нпр.: прикмети під 20. зам. фактичного *śidyt, sut* із твердим *t, pût'ik* (з наголошеним *i*) замісць дійсного *pót'ik* (з наголошеним *o*) й ін.

Та без огляду на ці всі недостачі працю С. Рабіївної треба привитати, як зразкову у своїх методологічних засновках монографічного опису бойківського говору; вона вичерпала всю досьогочасну літературу в цій ділянці та добула нові матеріяли із власної теренової праці. В цьому вага й наукова її стійність.

Ярослав Рудницький.

Leszek Ossowski, Zagadnienie językowe Polesia referat, zgłoszony na 1-szy Zjazd Sprawozdawczo-naukowy, poświęcony Ziemiom Wschodnim, „Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich", Варшава 1935, вел. 8⁰, стор. 13+V і три мапи.

*) Поправки до західньої межі Бойківщини приносить праця З. Штібера: Wschodnia granica Łemków, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń P.A.U." за р. 1935; поправки до східньої — моя праця: Kilka izofon do wschodnich obszarów Bojkowszczyzny, „Lud Słowiański", Краків, Т. IV.

Розробити й опанувати саму літературу до мовної проблеми Полісся, а саме праці Михальчука, Дурново-Соколова-Ушакова, Карського, Ганцова, Зілинського, Бузука й ін., це вже велика праця. Та молодий польський дослідник Полісся, хоч і бере під увагу праці попередників, найбільшу вагу прикладає (цілком справедливо) до власних теренових дослідів, діялектологічної автопсії. На цій основі він дає синтетичну спробу ізофонізації фонетичних ознак Полісся, беручи під увагу такі з'явища як: 1) (укр.) твердість і (білор.) м'ягкість (чи пом'ягчення) приголосівок перед *і*, *е*; 2) т. зв. акання й окання; 3) *vuon, juon* (він); 4) вдержання дзвінких, чи їх затрата; 5) ікавізм і стадії, що до нього зближаються й ін.

Автор стверджує, що всі ці ізофони близькі одна до одної, й доходить до висновку, що наскільки взагалі можна спокуситися викреслити мовну межу українсько-білоруську в межах Польщі, то за неї правитиме ізофона вимови *ty*, *dy*, *sy*, *zy, ny*, *py*, *by, my*, *vy*, як мовно української у протилежність до: *t'i (c'i)*, *d'i (dz'i)*, *s'i*, *z'i*, *n'i, p'i*, *b'i*, *m'i*, *v'i* — білоруських. Межу цю ілюструє автор, м. ін., на мапі, й вона йде (приблизно) на півдні від Пружан на схід до Лунинця (лишаючи його на півночі), звідсіля скручує на південь до Столина й далі на південний схід до польсько-сов'єтської політичної гряниці.

Не маючи змоги провірити авторових здобутків у терені, ми не можемо дати оцінки з мериторичного боку його праці. Коли ж підходити до неї з чисто методологічного боку, то треба її між усіма іншими мовознавчими працями „Komisji Naukowych Badań Ziem Wschodnich" вирізнити, як першу спробу синтетичного змапування поліських ізофон. З цього погляду кожний зацікавлений мовною (а то й національною) проблемою Полісся може вважати працю Оссовського за останнє слово в цьому напрямку. *Ярослав Рудницький.*

Z. Sztieber, Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych (Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, zeszyt V, Краків 1936, ст. 53—61).

Автор на основі фонетичних (у польсьому вигляді) рис місцевих лемківських назв допускає польське походження 19 сіл у новосутецькому (новосанчівському) й горлицькому повітах. Але ж тільки на теперішньому фонетичному їх вигляді не можна будувати теорії про їх польськість і в минулому. Сама фонетика не дає тут іще досить підстав до подібних висновків. Порівня-

ти б, н. пр., як лемки вимовляють назву села Білцарова (Z badań nad gwarą łemkowską, „Lud. Słow.“, III, 1934, A; ст. 170—171 нотка 2) або Тристяна (ib., 177), або Горова (ib. 176) — пень останньої назви не знати, який був: гир-, чи гор-. У першому випадку той пень мав би спільне з назвою „гира“, у другому з „горою“, коли хотіти виводити етимологію назви. А як прикласти українську звучню, то відомо, що лемки (й бойки, а то й деколи гуцули) вимовляють заднє *ы* (часом і переднє *и*) як ɯ (пор. Z badań... стр. 170, нотка 2). Тільки чотири назви можуть бути польського походження: Квятонь, Мацєйова, Прегонина, Злоцке. Та тут ве́лико іще важать джерельні записи. Про 46 назв автор каже, що вони можуть бути „równie dobrze polskiego, jak i ruskiego pochodzenia“. Воно то так, але ж, н. пр., Кам'янна в польськім фонетичнім одягу звучала б Kamienna (Kamenna). А Климківка виводиться від українського Клима — Климка; Пантна це — давнє „Путна“, Крампна, це й там така сама запозика з німецької, як Рихвалт. Географічний словник тепер не є теж для мовознавця в сумнівних випадках джерелом. Ми, н. пр., кажемо тепер, і так пишемо (і у Словнику так є) Гусятин, але ж давніш ця місцевість записана Усятин, а ще давніше — Ушатин (пор. Kron. Jerlicza), що має, здається, свою спільноту з назвою Ушиця. З Римановом може бути таке, як із Гирова // Горова: Романів (город) // Риманів. І про закарпатсько-лемківські села автор говорить, що на сході всі назви українського походження, на заході ж трапляються західньо-слов'янські (польські, або словацькі). Але й там теж треба брати під увагу, що селяни люблять часом „з-панська“ вимовляти деякі місцеві назви...

На основі своїх, сумнівних виводів автор виводить, що повіти новосутецький, горлицький та ясельський спершу заселювали поляки, і щойно пізніш прийшли туди українці. Тут можна знову закінчити таким самим запитом до автора, як у „Z badań...: „Де ж тоді поділися поляки, коли тепер тут із них ні сліду?“ Тих дуже рідких і випадкових старих польонізмів ще за мало, щоб робити такі сміливі, сказати легко, висновки...

Йосип Шемлей.

Georgij Gerovskij, Jazyk Podkarpatské Rusi „Československá Vlastivěda“, díl III, Jazyk, ст. 460—517.

Автор свою статтю ділить на дві частини: 1) Lidová řeč Podkarpatské Rusi; 2) Literaturní jazyk Podkarpatské Rusi. В першій частині силкується відокремити закарпатські говори від укра-

їнських і лучить їх із московськими, і то на підставі рис, що їх нібито немає в ніяких українських говорах: 1) нормальна й вузька вимова *о*, *е*, || *ô*, *ê*; 2) зм'ягчення губних, зубних та *р* перед *е*; 3) різниця між *ы* та *i*; 4) заник йоти між голосівками *(мау, маеш)*; 5) вищий ступінь прикметників від пня *(пустий — пущий)*; 6) форми минулого часу чотирьох дієслів: вести, плести, мести, бости (*вюг, плюг, мнюг, бюг*), що начебто виявляють аналогію до подібних явищ у псковських говорах, де дл. тл > ґл. Тут нічого й дискутувати з автором, або доказувати, бо все це нісенітниці. Коли б Ґеровський узяв був до рук хоч би праці Зілинського, Свєнціцького, Верхратського, Рабіївної, Княжинського, був би пізнав, що подвійна вимова *о*, *е* існує і в бойківських галицьких говорах, що різниця між *ы* та *i* збереглася в бойківських, долівських та підляських говорах, що м'ягчення губних, зубних та *р* перед *е* це його видум, такого факту не занотував ні Брох, ні Дурново, ні Панькевич; вищий ступінь, утворений відо пня, є і в бойківських говорах, форми минулого часу від чотирьох наведених дієслів, як ствердив уже Дурново й Трубецкой, повстали підо впливом летських говорів (дехто брав їх за останки аористів). Ціла стаття просякнута ненауковою тенденцією відлучити закарпатські говори від українських, а прилучити до московських, щоб тим лекше було тягти безконечну пісеньку про „єдін язык". Дуже дивно, що така „наука" найшла собі місце в виданні, що його фірмує відомий чеський учений Ольдржіх Гуєр...[1])

Друга частина куди ясніша і правдивіша, хоч теж не вільна від своєрідної „науки" Ґеровського.

Марія Парипівна.

о. Юрій Кміт, Словник бойківського говору, заходом і коштом Музею „Бойківщина", Самбір 1934, Букви А—З, як додаток до „Літопису Бойківщини" ч. 3 (1934) — 7 (1936), 8⁰, стор. 84.

Музеєві „Бойківщина" в Самборі треба бути вдячним: він узявся за діло, що його в теперішніх наших наукових обставинах майже не можна виконати. Видати словник якогось говору це справа, що вимагає великого кошту й не дає більших можливостей збуту. Правда, до словника треба ставити високі вимоги. Коли щось таке появиться друком, то воно повинно бути з кожного огляду зразкове. На жаль, цього не можна сказати про „Словник бойківського говору". До нього

[1]) пор. працю І. Панькевича в цьому томі ЗНШ, ст. 173—189. *Ред.*

можна підходити хиба́ з середніми вимогами, що їх принято в лексикографічній роботі.

Передусім треба зазначити, що „Словник" не вичерпує літератури й джерел. Автор не бере, н. пр., під увагу таких публікацій, як: Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, Wędrowiec, Вагилевичів словничок бойківського говору зперед 100 літ, поміщений у Časopis-і Českého Muzeum, Записки Н. Т. Ш., Матеріяли до укр. етн. та ін. Те саме можна сказати про теренову автопсію. Автор знає ледви кілька бойківських осель безпосередньо — а їх Бойківщина налічує до 300. Працю треба було попередити докладними контекстовими записами, як не в усіх, то бодай у більшості бойківських осель.

Те саме можна сказати про сеґреґацію матеріялу. Автор не зіставляє свого словництва з існуючими лексичними збірками для української мови Желехівського, Грінченка, чи діялектичними матеріялами, хочби Верхратського, Шухевича. В висліді маємо такі слова (н. пр., *боїще, дво́рище, залаяти* й ін.), які зустрічаємо в говорах скрізь по Україні й у літературній мові. Як так, то вони не бойківські, а загально-українські.

В усіх лексикографічних працях подають при відмінних словах (іменник, дієслово й ін.) їх рід і основні форми; у Кмітовому словнику це буває зрідка, а загально панують такі позиції, як, н. пр.: *вйжен* Пав. жнива (стор. 26), *вибльече* Г. кругле дерево (стор. 29), *віднич'а́втися* Пав. відмінитися, відстати (стор. 32) й б. ін. Таксамо не буває, щоб слова подавати в однині і множині як два гасла, коли число не дає різниці значіння, або в різних відмінках, як це буває в автора, пор. *віблиця* й *віблиці* (стор. 29), *вікно, вікнове* й *вікни*, *перед вікни* (три гасла). Не до магає і транскрипція, в ній не видко продуманої системи. М'ягчення, н. пр., зазначене раз апострофом, то знову зм'ягчальним знаком, і то часом в одному й тому самому слові, чи фразі, пор., н. пр., *борйщ'адь* (зам: *борйщьадь*, або: *борйщ'ад'*, стор. 18); *так у вйч'ир' завертат ми ся голова* (чому не: *с'а*?, стор. 13). Часом буває аж чотири способи означувати м'ягкість: 1) *ба́уця* (стор. 12), 2) *буч'а́* (стор. 21). 3) *джьйґа* (стор. 59), 4) *засід* (стор. 84). Заднє *и* означене раз як *й*, н. пр.; *вййдеме* (стор. 26), то знову, як *й*, н. пр.: *дйбй* (стор. 60), або *о*, н. пр.: *вонести* (стор. 36). А вже зовсім не можна із становища української фонологічної системи м'ягчити губні приголосівки, бо ж вони в нас (з вийнятком подекуди підо впливом фонетичного оточення) не м'ягкі, пор.: *во(у)вьазка*, зам. *во*(*у*)*вйазка*; *з ціпивьанкою* зам.: *з ціпивйанкою* (стор. 34) й ін.

Ми підносимо всі ті від'ємні боки „Словника б. г.“, щоб у дальших випусках можна його справити й не повторяти помилок. І хоч після справлення помилок далеко ще нам буде до повного й вичерпного словника бойківського говору, то все ж цей „Словник“, який ми вважаємо за матеріял, сповнюватиме своє завдання, як перша синтетична спроба в ділянці бойківської лексикографії. *Ярослав Рудницький.*

Słownik botaniczny łacińsko-małoruskí, zebrał i ułożył w latach 1877—1932 Stefan Makowiecki, „Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności“, Nr 24, Kraków, 1936.

Праця приносить великий ботанічний матеріял української (в оригінали „małoruskiej“) мови, впорядкований за латинськими термінами. Під латинським терміном є кілька відповідних термінів із української мови, що визначають одну ростину або її відміни. Велика шкода, що цьому словникові недостає показника українських термінів. Це спричиняє, що словником можуть користуватися більше й то головно природознавці, що знають латинську ботанічну термінологію. Мовознавець мусить вишукувати відповідний латинський термін в інших словниках і щойно тоді може послуговуватися цим словником. *Я. Р.*

Gr. Nandriş, O wędrówce Rumunów na terenie zachodnio-słowiańskim, „Slavia Occidentalis“, XII. (254—258).

Нандріш займається найновішими спробами розв'язати питання походження румунського народу з погляду мовознавства. Питання походження румунів ізв'язане, мовляв, із питанням хронології їх мандрівки на західньо-слов'янські терени. І так, у Панонії датуються назви місцевостей румунського походження початком XVI ст., на Моравії — волоські оселі оснували румуни, не слов'яни, і моравські румуни, мовляв, послов'янщилися в XV—XVI. ст. Під увагу входять місцевості з назвами із *tlat*: *Vlax, Vlachy, Vlasky* — околиці Спишу, Ліптова і Тренчина, і *tolot: Volax, Volox, Volašské Klobousky, Volašské Meze-říčí, Lhota Valachova* (коло Тренчина), *Hora Valašska* (в Татрах) і т. п.; назви з *tlat* говорили б про прихід румунів із півдня, де та група, як і в чеській мові, жива, назви *tolot* зі сходу, від східніх слов'ян, цебто від українців, як найближчих сусідів волохів.

Міркування ці призводять Нандріша до висновку, що румунський елемент посувався із сходу на захід через терени лін-

ґвістично українські й на заході зберіг свою етнічну назву у східньо-слов'янській фонетичній формі (волохи); ті ж румуни, що прийшли на Мораву зі сходу, заняли місцевини, заселені румунами, які, мовляв, прийшли з півдня, з Панонії, і від них то залишилися назви з групою *tlat*. Тілько Нандріш.

Але ж предки румунських пастуших громад мусіли застати вже і в Волощині і в семигородських Карпатах українські племена, що накинули їм назву „волохи", з якою вони пішли на захід. Знаємо ж, н. пр., що тиверці й уличі сиділи здовж Дністра та Прута і звідтіль запускалися глибоко за Карпати до Тиси; з Дністра доходили до середини Семигороду; знад Пруту розсівалися по всій Молдавії й Волохії, звідки переходили в Банат й на рівнини Дунаю та Тиси, а також на Балканський півострів (пор., А. Ф. Риттихъ, Славянскій міръ, историко-географическое и этнографическое изслѣдованіе, Варшава, 1885, ст. 40). Про існування тіснішого колись зв'язку карпатських — українських говорів із південно-українськими натякає і проф. Лєр-Сплавінський у рецензії на „Пробу упорядковання українських говорів" Зілинського (Rocznik Slaw., VIII, Краків, 1918, ст. 216).

Правда, румунські запозики в українській мові є, але ж ми за мало ще досі знаємо, кілько елементу українського є в румунській мові. На відсоток їх указують найновіші діялектологічні праці з поля українсько-румунського мовного поміжжя: 1) J. Janów, Ze stosunków językowych małorusko-rumuńskich (Сборник статьей в честь А. И. Соболевского, Ленинград, 1928, — там і література цього питання), 2) P. Skok, Sur quelques noms de lieu d' origine ukraïnienne en Roumanie („Збірник Заходознавства", II, УАН., Київ 1930, ст. 74—77, на кінці коротенький зміст українською мовою), 3) О. Курило, Дещо до молдованської діялектології та фолькльористики (ibid., ст. 215—222; те саме французькою мовою), 4) др. І. Панькевич, Говір сіл ріки Руської був. Мармароша в Румунії (відбитка з X. р. „Наукового Збoрника" тов. „Просвіта" в Ужгороді, 1934), 5) Gr. Nandriş, Les critériums phonetiques dans l'étude de l' élément slave du roumain (книга рефератів II. міжнарод. з'їзду славістів у Варшаві, т. І., Варшава 1934, ст. 80), 6) в сьомій книзі „Мовознавства" (Київ, 1935) читаємо статтю П. Мустяци: „Про мову та батьківщину румун (sic!) в ранній період їх історії".

Ці то власне праці дають трохи інші висновки, ніж до них дійшов Нандріш у свойому рефераті.

Й. Шемлей.

Збірник комісії для досліджения (sic!) історії української мови, Т. І., за редакцією акад. А. Кримського та проф. М. Драй-Хмари, Всеукраїнська Академія Наук, Київ, 1931, ст. 340.

Комісія для дослідів історії української мови, що сформувалася була при Українській Академії Наук 1928. р., почала була свою діяльність збірником, що його заголовок подаємо вгорі. Початок — гарний, та на жаль, на цьому „Збірнику" видання припинено. Комісію для історичних дослідів української мови після реформи Академії розігнали, і з цим стали непотрібні „Збірники". На історію української мови можна в У.С.С.Р. дивитися тільки з одного погляду, з погляду теорії Марра, то й дослідів над історією української мови в У. С. С. Р. ніхто тепер не робить. А хоч, може, й робить, то оголошувати друком не важиться... Через те, що видання цього вже дістати не можна, і немає його майже по біліотеках, спинимося над ним довше.

„Збірник" обіймає 9 праць — восьмох авторів; Дмитро Шелудько, Григорій Ільїнський (дві праці), Олена Курилова, Василь Сімович, Петро Бузук, Микола Семенів, Михайло Драй-Хмара й Володимир Ярошенко. Обговоримо всі ті праці за порядком, як вони надруковані у „Збірнику".

Дмитро Шелудько досліджує німецькі елементи в українській мові (ст. 1—60). Автор піддає критиці анальоґічну працю Ів. Шаровольського з 1926. р. („Записки Інституту Народньої Освіти", Київ), що зібрав 265 слів німецького походження (Шелудько зібрав їх — 780); на його погляд, Шаровольський перебільшує безпосередній вплив німецьких запозик, і сам стоїть на становищі, що слова ці переходили посередно через Польщу, при чому ставить кінець XVIII. в. як час, коли такі запозики через Польщу закінчуються (ст. 12). Все це, може, відповідає дійсности щодо українських земель під колишньою Росією, та зовсім не згідне з правдою щодо західньо-українських земель, що були під Австрією. Ті запозики таки значні, а не невеликі, як думає Шелудько. Йшли вони спершу безпосередно через німецьку школу, адміністрацію, військо, в Галичині до 1867. р., а далі посередньо й через польську мову, що теж понахапувалася багато німецьких слів. На Буковині той вплив (великий!) не припинявся до світової війни, слова, запозичені з німецької мови, живуть і досі в цій країні. Взагалі дуже шкода, що автор не обізнаний з живою українською мовою на тих землях, не використав німецьких слів галицьких

письменників (хоч би, н. пр., Франка, Стефаника, Ковалева й ин.) та й не вважив німецьких слів, що перейшли до живої української мови (вони є і в піснях!) через московську (пор. *лагерь, гильомбон, галстух, бутерброт, вальдшнепа* й т. д.).

На західніх землях у живій українській мові сила німецьких слів, що їх уживає не тільки простолюддя, а й інтелігенція, ввійшли вони й до літературних творів. Залишимо з боку військові вислови, що й досі не перевелися (*броцак, мантля, райшура, оферма, вахцимра, дека, патронташа, штрозак* — із цікавими українськими наростками та закінченнями: *урльопник, горністий, вербецирник*, н. пр., у Федьковича, *вербецирка, вербувати*, й т. д., й т. д.), а назвемо декілька, що торкаються щоденного життя: *бальок, брошура* [1]) *бердо* (клик вартового, нім. wer da?! пор. у Черемшини), *шибер* (кагла, пачкар), *штребер, гохштаплєр, шпиця, шприца, швіндель* (у Ковалева), *вирихтувати, шпандлі* (тріски), *шріт, люфта* (кагла), *вексель, ґрейцар, криска, штих, штрих, шифа* (Стефаник), *шуфля* (лопата), *матерац, анцуґ* (чоловічий костюм), *цилїндер* (капелюх), *цвікер, комин* (звідси: коминяр), *цайґ* (дешева матерія), *оберок* (народня етимольоґія: „обривок", як пальто підране), *іберцір* (літнє пальто), *манта* (здрібніле: мантичка), *штиблєти, золі* (підошви), *золівка, золювати, зиндер*(у Франка), *цундра* й т. д., й т. д.

Шелудько не добачає великого впливу школи на німецькі запозики (ст. 17), але ж воно не так. На західніх землях вплив цей — поважний. Слід його видко не тільки у шкільному жарґоні (*матурувати*,[1]) *ферзецка* — Versetzungsprüfung, *штудирувати, кваліфіка* — Qualifikationsprüfung й т. д.), але й у багатьох назвах шкільного приладдя: *ґрифель* (пор. у Франковім „Учителі"), *вішер, реґали, бльок* (рисувати), *шпанеґлі, шпанувати, райсбрет, радирка* (стирка) й т. д. А щодо туалєти (головно жіночої), то німецьких запозик (з українськими наростками) багато, пор. *ґуврірка, ґуврувати, зіхерґайтка* (на Буковині), *фризура, фризієр*,[1]) *перука, пудер* і т. д. Всі ці *»шандарі«, »поліцаї«*, всі *»штайранти«, »капіталії«* (на Буковині — староство), всі ті *»вальторни«, »клярнети«, »віолі«*, навіть *»клявіри«* (зовсім нова запозика через чеську мову) — назви живі, останніх уживають в нас скрізь на селі, де є духова орхестра — а їх автор не вважив...

---

[1]) Це нічого, що деякі такі слова первісно не-німецькі, а — латинські, французькі, чи які; вони переходили до нас як німецькі, й їх у нас сприймали як німецькі. Бо й на це треба було звернути увагу, як саме через школу, уряд і т. д. і такі слова до нас доходили як — німецькі.

Взагалі з методичного боку не знати, як на працю дивитися. Коли це лексична робота, то їй не місце в „Збірнику“ для досліду історії мови. Коли ж вона — історична, то з цього погляду вона схиблена. З праці не можна собі уявити, як і коли яке слово до нас приходило, бо цього зі схематичного спису слів, їх пояснень і німецької їх форми в оригіналі (ст. 20—60) не дібєшся. Те, що автор дає перед списом (ст. 12—19) — речі загальні, їх ми так узагалі знаємо, це не — дослід, а перечислені німецькі запозики з кожної культурної ділянки. Образу переходу поодиноких слів і їх часу ми не маємо. Звукові закони й наростки, що їх подає автор (на ст. 5—9) — схематичні, з них життя слів не видко. Коли б було спинитися лише на таких явищах, чому ми маємо *„лейбик“*, *„блейвайс“*, але — *райтузи*, *райшура*, чому вживаємо *латер* побіч *латра* (в цій формі автор цього слова не наводить), *літер* — *літра*, побіч *майстер* — *бурмистер* (і не лише „бурмистр“, ст. 9), *цехмистер*, чому в нас появилося *панцир*, але — *жовнір*, чому ми маємо *картопля* (ст. 8) з нім. Kartoffel, чому *латер* — але *папір*, а далі *дріт*, *шріт* — то вже самі звукові закони, в їх історичній перспективі, дали б були якусь хронольоґію в запозиках...

Добре було звести деякі слова з народньою етимольоґією, як щось живе, бо ж відомо, що вона приспішує процес запозичання, н. пр., *барвінок* (вінок), *орчик* (орати), *любисток* (любити), *макух* (мак) і т. д.

Не все пояснено як-слід, н. пр., *рінь* не — грубий пісок, а — жорства, *люра* — всяке погане питтво, *ляда* — купецька лавка, прилавок... Коли є *„мандри“*, треба було дати — мандрівник“, і таксамо „вартовий“, „вартівник“ (є ж „варта“), коли є *„бурок“*, то варто було дати живий галицький вислів *„сидіти на бурку“* — не мати над собою стріхи, не мати роботи і т. д.

Накінець треба зазначити, що деякі німецькі вислови могли переходити до нас і через чеський вплив, н. пр., грабя (ст. 28), чесь. hrabě, дзиґлик (ст. 30) чесь. židle, жегнати (ст. 37) чесь. žehnáti. Що в статті багато взагалі „спірного елементу“, це вже помітила Редакція.

А проте свою вартість праця має — як матеріял, дуже совісно і дбайливо зібраний. Хто буде з мовознавчого погляду вивчати історію нашої культури, найде у праці Шелудька багате джерело.

У дуже цікавій статті „Як виникли українські форми наз. одн. сер. роду типу „зілля“ (ст. 31—76) Гр. Ільїн-

ський відкидає дотеперішні фонетичні (Шахматов, Дурново й ин.) та морфольоґічні (С. Стоцький, Кульбакін) пояснення цих форм і силкується (за Пастернком: „Beiträge zur slovakischen Lautlehre“ та Важним: „Nominativ-akkusativ jednotného čísla vzoru »znamenie«“) пояснити виник таких форм як явище синтактичне. Хід його думок такий: форма „зілля“, „збіжжя“ це первісний род. одн., що дістався до наз. одн. з пайкових неособових висловів (*там було збіжжя*; пор. *там було роботи*), де слухач міг сприймати цей родовик без пайкового значіння, і згодом ця форма заступила називник. Допомогли цьому переходові йменники на *-я* (типу *теля*, *гуся*), від яких іменники типу „*збіжжя*“ запозичили й форму орудн. одн. (ст. 73). Такий процес міг відбутися й у сполуках з такими висловами: „*єсть там плачу, нарікання,*“ де слово „нарікання“, мовляв, можна було зрозуміти як підмет до присудка *єсть* (дивно тільки, що автор приписує таке зрозуміння тільки негаличанам, так наче б у Галичині й на Буковині не було форм на *-я*, або знов у Чернигівщині не жили форми на *-є*!). Сплутання цих форм іще краще могло вийти в еліптичних реченнях (н. пр., *допоки щастя, допоти приятелі*), де пайковий родовик (*щастя*) можна було сприйняти як назив., зрівнявши його з називником другого речення (*приятелі*). А далі — деколи пайковий род. міг набирати значіння знахідн., а потім — називн. (*на тобі зілля*; *пошли, Боже*, *щастя*; *піря розсипано по хаті),* де род. пайковий *піря* „могло мовне чуття, коли не de iure, то de facto засвоїти як суб'єкт до *розсипано*...“ (ст. 74). [Тут українське мовне чуття ніколи не може сприйняти цього род. пайкового як підмету (називн.), а може сприйняти його, всупереч російській мові, тільки як предмет у знахідн. відм.]. Для підтвердження своєї думки Ільїнський наводить вислови з род. пайковим при дієсловах руху (*жінки пішли зілля рвати*, анальоґічно як — *йду сіна косити*), де „*зілля*“ могло мати спершу значіння родов. і знахідн., а через знахідник, що, як відомо, в серед. роді з називн. формою тотожний, — і називника. Таксамо, мовляв, такому сплутанню родов. із знахід. могло помогти ще й те, що в укр. мові після заперечення родов. відм. не конче обовязковий (*не нарвав зілля* — могло відчуватися як род. і знахідн.). Отже вислід такий, що „українські форми типу »зілля« виникли не фонетичним шляхом і навіть не морфологічним, а синтактичним. Вплив іменників *теля*, *ім'я*, коли і відбувався, то тільки в кінцевому моменті еволюції форми. Як і в багатьох инших випадках, так і тут — морфологічна аналогія докінчила те, що почала синтакса (ст. 76).

Як бачимо, Ільїнський виходить із функції, і це становище було б тут цілком правильне, бо ж узагалі багато змін склалося і складається у звязку з функціями форм — коли б у всіх іменників середн. роду зайшла була така еволюція — а цього ж не сталося. Виходить, що це явище, навіть і з погляду функції, таки морфольоґічне, бо коли б (ідучи за міркуванням автора) не було підпори в іменниках типу *теля*, *імя*, то не могли б були сплутатися форми пайк. род. одн. із знахідн. та називн. одн.

У другій статті: „Замітка про український прислівник »*гала*«“ (ст. 77—78) проф. Ільїнський зводить українське *гала* („*щоб ти пішов кругá світа та галá світа*“, „*забіжи гала світа*“, „*наївшися лободи, гала-гала до води*“, „*ой, гук та гала, а я в церкві була*“ й т. д.) з литовським ім. *gālъ, що відрізняється від лит. gãlas (=кінець) здовженим ступенем і надає цьому слову значіння: до кінця, до краю, накінець. Є це — прислівник на -а, яких, мовляв, у славянських мовах багато (dělьma, kroma, mъnoga й т. д.)

У розвідці „До питання про походження північно-українських рефлексів *о—ие*, *ѡе*, *ѡу*, *е*“ (ст. 79—85) Олена Курилова доходить до таких висновків: у північно-українських говорах дифтонґічні рефлекси „о“ в закритому наголошеному складі мають сильніший перший звук (úe, we, wy). Колиж ж деякі дослідники (Безкровний, Камінський, Довнар-Запольський) помітили в поодиноких околицях рефлекси з підносним [в авторки: „з ростучим“] другим елементом двозвука: *ие́*, *ѡе́*, *ѡу́* (північна Вороніжчина, волинське Полісся), а то й монофтонґ *е* (Холмщина, батур. волость конотоп. пов. на Чернигівщині), то такі рефлекси склалися „під перехресним впливом відповідних польських говірок“ (ст. 82), і там, де мав силу польський вплив, і там, де наші говори стикаються з південно-російськими говорами, бо ж це явище звязане з міґрацією українсьхої людности з західнього Полісся на схід (ст. 83). Щодо рефлексу „*ѡу*“ то він, може, повстав наслідком схрещення укр. говорів, де рефлекс „*о*“ в новому закритому складі є *и*, з говорами, де є рефлекс *ие*, *ѡе* (ст. 84). Але ж ці рефлекси могли повстати й поза польським впливом, на основі загальної фонетичної тенденції, яка витворилася в цих українських говорах: півн.-укр дифтонґічні рефлекси „*о*“ — *ӯо̄*, *ӯу*, *ӯі* зі спадним [у авторки — „падучим“] елементом (із першим сильнішим елементом) могли схреститися з характеристичними південно-російськими дифтонґами з підносним елементом (першим слабшим елементом) — могли

схреститися і змінити спадний напрям наголосу на підносний — звідтіля й підсилення кінцевого елєменту дифтонґічного звука (ст. 84.).

Стаття Василя Сімовича: „Українські чоловічі йменні осіб на *-но* в історичнім освітленні“ (ст. 78—112.— з німецьким резюме) є доповненням його праці про виник ув українській мові імен особових і взагалі іменників чоловічого роду на *-о*, праці, надрукованої в І. „Науковому Збірнику“ Українського Високого Педаґоґічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі [1]), 1929, ст. 305—369; згадка про заповіджену працю, пор. там-таки, ст. 346—347.

Студійка Петра Бузука: „З історичної діялектології української мови — Говірка Луцької євангелії XIV. в.“ (ст. 113—135) має ті хиби, які виявляють усі такі праці, коли автор, замісць дати докладний опис памятки, не тільки запускається в пояснення, а ще й робить із непевних написань непевні висновки, любить цитувати инші памятки та пояснення на доказ своїх міркувань (бувають автори, що себе залюбки цитують!). Не треба забувати, що переписувачі памяток не все були освічені люди, робили, переписуючи, помилки — і до тих помилок треба ставитися різно, нераз просто з психольоґічного боку. Отак, н. пр., Бузук із написання закоуѣна (ст. 129. рукопису) робить висновок, що, начеб то, в „дієслові »бꙑти« вже почався підо впливом майбутнього часу процес поширення *у* на инші форми“ (ст. 133). А що, як така форма була в південнославянському оригіналі (болгарському), де писар змішав глухий звук (*ъ*) з близьким фізіольоґічно »*у*«? Таксамо чого зараз у формах ѥго (19а рук.), ѥомꙋ (156а рук.) добачувати лябіялізацію *е* (ст. 126)? Писар перед собою бачив ѥ, довкола себе чув *йо* і сплутав обидві форми на папері (явище чисто механічне) — це ж часто так буває. Те саме треба б сказати про форму „двєрєомъ“ (7а рук.), де вийшла щось наче „контамінація“ старої форми з мягким „*р*“ з новою, яку міг чути вже довкола себе писар, формою т. зв. анальоґічною. Що писар слово „даже“ (ст. 204, 211, 237 рук.) замінив словом „дание“, то це не є ніяка „лексична особливість“ (ст. 134), а просто вказує на те, що він уже цього слова не розумів, і думав, що воно рівнозначне з новою формою наказового способу дієслова „дати“ (таких форм у нього доволі, пор. ст. 133. праці). Таксамо не може нас переконати теоретичний погляд автора, щоб Луцька

[1]) пор. рецензію Яр. Рудницького на ст. 342—344.

Євангелія давала право до висновку, що, мовляв, „*е* та *и* були ще м'ягкими“ (ст. 120), себто, що перед цими голосівками приголосівка мала палятальну вимову. З церковних, переписаних джерел такий погляд доказати важко, а написання **нъıмь** на 17а рук. (ст. 126)—а є ж **н^ємь** ст. 122, заввага—хоч воно й єдине, вказує на щось зовсім протилежне, а власне, що українське хаактеристичне тверде *и* (без помягчення попередньої приголосівки) встигло вже вплинути на такі форми, де приголосівка перед „*и*“. мусіла бути мягка. Правда, що „**ъı** могло ще одрізнятися від **и** в XIV. в.“ (ст. 126.), і „тільки після задньопіднебінних вимова **ъı** змінилася до **и**“, — але ж факт, що ці фонеми могли злитися в один звук без помягчення попередньої приголосівки, вказує на инший висновок, ніж його дає автор. Зокрема щодо „*е*“, то памятка не дає ні одного прикладу на поплутання „**ѥ**“ з „**є**“ після приголосівок. Відкіля ж такий висновок, що, мовляв, „*е* було м'ягке“? Що тепер у північних говорах (ясна річ — переходових!) чути *нєбо* попри *овечка* (ст. 121.) — то це справи не розвязує, бо й не доказано, що Луцька Євангелія повстала на тій території, де тепер така вимова *е* прикметна...

Написання **идоюша** 12, **коогȣ** 16, **Симоонъ** 64а і т. д. Бузук цілком справедливо міг узяти за наголос (ст. 127), але ж робити висновки з таких написань про якусь квантитативність (ст. 127), або знов написання **вѡвьцами** 107 (ст. 128) уважати за довге „о“— це дуже ховзька й небезпечна справа, робити з цього всього висновок, що говір Луцької Євангелії виявляє „свою належність до дифтонгічних діялектів північного типу (ст. 128), найменше вже — необережність. Одне слово — всі такі речі, той, що дає граматичний опис памятки, повинен залишити, це не його справа, це справа історика мови, що користуватиметься його описом як потрібним йому матеріялом.

А описано памятку — дбайливо й совісно. І опис Бузуків і його помітки—цікаві. Цікаве, н. пр., підмічення асиміляції твердих і мягких приголосівок знаками *ъ* та *ь* підо впливом наступного твердого і мягкого складу (ст. 118—119): **привьлечеть, гьнѣвлѥтеса, ись села, безь мѣха... мъзъдоȣ, бьратьı** і т. д. Правда, значіння його трохи обезцінює замітка, що такі знаки бувають, здебільша, на кінці рядка (ст. 118) — але ж усе ж таки чому ставлено саме **ъ**, а не **ь**, і навпаки? Зокрема слід відзначити написання: **галелѣиськоѥ** 66а рук., **сидоньськъıѩ** 106а— хоч не міркую, щоб міг когось переконати авторів додаток, мовляв, „цілком можливо, що *ь* тут визначав м'ягкість *с*, яка на той час уже відзначала прикметниковий суфікс (ст. 120)...

Таксамо цікаво підмічено, що в рукописі немає дієслівних форм типу боудѣть (як у Добриловій Євангелії та Типоґраф. Єванг. № 7), що скрізь, здебільша, збережено етимол. r, l, + ъ + cons. у слабих позиціях, крім слова скрътжетъ (56 рук.), але ж висновок, що це ъı через брак „більшої скількости прикладів на ъı зам. ъ, ь не було тотожне з ъı“ (ст. 117) — зовсім не переконує... Бузук підніс із фонетичних особливостей заміну сильних *ъ*, *ь*,—*о*, *е*, (ст. 115), сплутування знаків *ъ* та *ь* з *о* та *е* (117); -иѥ, -иꙗ, -ию— -ьѥ, -ьꙗ, -ью (122); т. зв. нове *ѣ* (123); чергування *в*—*у* без огляду на позицію (127); приставне *в* перед *о*, *у* (124) і в середині чужих слів (124); чергування *ѣ*—*е* та *ѣ*—*и*, хоч *и* на місці нового *ѣ* немає (124—125) і т. д. Таксамо відмічено цікаві морфольоґічні явища: loc. pl. на *-охъ* (128); gen. pl. людиї (рук. 110); редупліковані форми тотъ, сесь (ст. 129); 3. ос. теп. од. без *-ть* (ст. 121); imper. въходѣте, хранѣте... боудьте, въстаньте (ст. 132) й т. д. Стаття кінчиться деякими синтактичними заввагами та виписками з кількох уривків із Луцької Євангелії.

З цього погляду (опис) праця заслуговує на признання.

У моноґрафічній статейці „Сполучення з прийменником „над“ у мові українських грамот XIV. і першої половини XV. в. (ст. 136—140)“ Микола Семенів стверджує, що прийменник „над“ у грамотах сполучується з acc. (перед словом, із яким звязане) та з instr. (після такого слова), виводить первісну функцію цього останнього прийменника, підносить, що значіннями ці прийменники не відбігають від сучасного вжитку, але ж ширших висновків про вживання їх не подає—через невелику кількість прикладів.

Дуже дбайлива, хоч і розвалкована, праця Михайла Драй-Хмари: „Фрагменти менського пергаменового апракоса XIV. ст.“ (ст. 141—246), з передруком тексту (ст. 220—246), теж не вільна від хиб, зазначених при обговоренні студійки П. Бузука. Палєоґрафічний опис памятки переконує, що її час написання можна покласти на XIV. ст. Таксамо з мовознавчого опису виходить, що редакція фраґменту — білоруська. Можна згодитися навіть із місцем повстання памятки — горішня течва Березини та Дніпра, на погряниччі між південно-західніми діялєктами та північно-східніми. Тільки ж не можна погодитися з методою, яка каже, н. пр., авторові праці згадувати про прикмети, яких у памятці немає: дзєкання (ст. 101), епент. „л“ у формах коупљть, потопљть (ст. 163), або безнастанно повторяти речі, які давно всім відомі, н. пр., про т. зв. „помішання основ“ (ст. 181—192), та ще й до того підносити це як рису південно-сла-

вянську, коли вона відома в усіх славянських мовах. Метода колишня, петербурзька — вишукувати сперщу південно-славянські риси, потім східньо-славянські (общеруські!) й білоруські доводить до відомих повторювань (усе доводиться завертатися, мовляв, див. вище), до того речей давно всім знаних, та до т. зв. пояснень і цитат, при чому ті цитати тільки посереднє мають для самого опису значіння... До того висновки бувають необережні. Не можна ж на форму ѿмьладѣла (ст. 173) дивитися як на якийсь повноголос. Досить порівняти віддрукований текст (ст. 224, 1. рядок 2. стовпця), щоб переконатися, що ь (ѿмь-ладѣла) є на кінці рядка й має ґрафічне значіння по приголосівках, себто — звукового значіння ніякого не має. Те саме бачимо, н. пр., на ст. 230, 1. рядок 2. стовпця: земь-ли, седь-мь і таксамо: магъ-далъıньскъı (ст. 231, ряд. 9. 1. стов.). Тимто не можна говорити про якесь „вставляння нових ъ та ь“ (ст. 160), бо всі ці ъ та ь є на кінці рядка, пор. іще: осъ-тавивъ (ст. 230, ряд. 13. 2. стовп.) дивь-лѧхѹсѧ (ст. 221, 7. ряд. 1. стовп.), сь-лѣдъ (ст. 245, 18. ряд. 1. стовпця 34. лист рукопису, не 33 б, як зазначив автор, ст. 160) і т. д. Коли б автор обмежився був сконстатуванням, що, мовляв, на кінці рядків писець після значків на приголосівки ставив то ъ, то ь, то може був би дійшов до якогось ґрафічного закону, такого, до якого, н. пр., дійшов Бузук (див. ст. 334). А так, із непевних написань він робить висновки, яких йому треба, але ж які дійсности не відповідають. Узагалі автор аж надто прикладає вагу до букв і за ними не доцінює впливу ґрафічної й мовної традиції української, власне київської, яка мусіла відбитися на тогочасних памятках усіх східніх славян.

Піднести треба на користь праці уваги автора її з приводу лексики (ст. 206), де він на 60 прикладах доводить, що менський апракос належить до т. зв. другої редакції, куди належать: Мстиславова Євангелія з XII. в, Юріївська Єв. з XII. ст., Добрилівська Єв. з 1164. і т. д.

Читаючи працю, не можеш позбутися враження, що вона методою належить до „ранньої доби“ лінґвістичних студій автора...

Такою самою роботою, як сам автор каже: „студентською“, є солідна праця Володимира Ярошенка: „Українська мова в молдавських грамотах XIV—XV. вв.“ (ст. 247—337), — вона вийшла із семинаря проф. Шахматова (за неї автор дістав золоту медалю). Коли б Ярошенко цього був і не зазначив, читач пізнав би це з його методи (непотрібно наводить документи

до XIV. в., доказує, коли передтим появляється яке явище й цитує відповідних авторів, пояснює відомі взагалі явища й т. д.) Але ж це не зменшує великої вартости цієї цікавої праці.

Автор простудіював 80 молдавських грамот, писаних тодішньою українською документарною мовою, з видання Калужняцького, Уляницького й Яцимирського (шкода, що не з оригінальних грамот!), обговорює правописні явища (255—267), для мови молдавських грамот дуже важні, фонетичні (268—290), морфольоґічні (291—312), подає дуже коротенькі завваги щодо словотвору (313—315) та довші — синтактичні (315—331), нарешті — короткий словничок цікавих (українських) висловів (332—337) і відруковує один текст.

Усі явища, так узагалі, підхоплені добре. Та є трохи дечого недокладного й хибного, головно в поясненнях (які можна було собі — без шкоди — зовсім дарувати!), а вийшли ці недокладности та хиби з того, що автор не знає живої румунської мови (може, й польської), користується тільки її словницьким матеріялом та підручними граматиками, і таксамо не знає буковинських говорів. Він раз-у-раз покликується на зовсім непевні [Г. Купчанко] або перестарілі [О. Огоновський], зовсім незвязані з буковинськими говорами праці, н. пр., про лемківські говори, про говір замішанців, долівський говір, — говори дуже далекі від буковинських, тимто пояснення його нічого не кажуть. Відомо, н. пр., що Григорій Купчанко підтягав тексти своїх записів під „общеруські" форми, а далі, коли в його записах автор найшов таку форму futur-а, як: *буде мене мати била* (ст. 308. його праці), то з того не можна ще робити висновку, що це жива буковинська народня форма, бо на Буковині такої форми немає (все з infinitiv-ом), пісня ж могла зайти з Галичини, а до того це пісня з вимогами — рими. Таксамо нічого свідчитися Купчанком, що нібито на Буковині живуть форми gen. sing. прикм. і займ. fem. gen. на *-ой* (298). У піснях вони бувають, але тільки в піснях, та й то ще треба б ті пісні, записані Купчанком, критично провірити. А що ці форми живі в лемків, у замішанців (на основі праць Верхратського), та в гуцульських піснях бувають (Шухевич), то це для буковинських говорів значіння не має, і покликатись на всіх цих авторів — зайва річ. Таксамо нічого було притягати Кольберґа (ст. 297) на доказ, що начебто на Буковині живуть форми nom. sing. прикм. без *-й* (як у грамотах, н. пр., **подолскы, посполиты**, ст. 297) — бо ж у грамотах це можуть бути форми болгарські або польські; сучасна народня мова на Буковині таких форм не знає. І коли

в долівському говорі, чи в лемківських говорах живуть іще форми nom. pl. прикм. на *-и*, і такі форми виказують грамоти (злы люди, лихы люди ст. 299—300), то не значить, що вони живуть на Буковині, їх там немає. Яке це пояснення, що Огоновський подає наріччеву форму loc. pl. *дньох* (такі форми є у грамотах, пор. ст. 296: днохъ), коли на Буковині такої форми немає (є — *Чернівцех*) — покликатися тут іще на Верхратського „Знадоби" теж нічого не поможе. Адже ж писарі могли бути і не з Буковини! Були ними й родовиті волохи, що слабо знали українську мову, потрібну для такої функції, як грамота, знали вже більше мову церкви — і тому в їх писання попадали різні форми. До того ж румунська мова має придушені, глухі й горляні голосівки (ă, î), яких у нас немає, але ж наші деякі звуки волохи могли схоплювати по-свойому і вводили плутанину... Крім того, можливо, що деякі такі форми колись і жили на Буковині — але ж тепер їх немає, і ніяких висновків із цього робити не треба. І взагалі всі ці пояснення та відклики непотрібні. Доволі було обмежитися самим ствердженням факту, а майбутній історик мови вже собі сам із фактів виведе висновок! А вже покликуватися в історично-діялєктольоґічній праці на О. Кобилянську зовсім не можна! Взяти хоч би форму числівника *одинайцять*, яку бачимо в надрукованій новелі письменниці „Некультурна". Робити з цього висновок, що це народня буковинська форма (ст. 304) — не можна! Такої форми на Буковині немає, є тільки: *одинацять*, *дванацять* і т. д. З творів Кобилянської можна використовувати тільки — її словник і фразеольоґію, теж нераз дуже далеку від народньої фразеольоґії буковинських українських селян...

А проте праця дуже цікава й заслуговує на те, щоб на ній довше спинитися, звернути увагу на її деякі недомагання, що виходять, іздебільша, з того, що ми вгорі сказали [метода!].

І так, у слові Бавринець поява першого в пояснюється „не впливом сусіднього в" (ст. 259), а є це просто польонізм (Wawrzyniec). А ȣ у слові дȣлȣ (долу), и у слові монастириви це не „вплив сусідніх букв" (ст. 259), а є це глуха (закрита) румунська вимова наших *о*, *е*; таксамо ȣ у слові сȣдомȣр, и у слові бези (=безо), ы в оты (=одо), де писар-волох, що привик до глухих голосівок у визвуку своїх рідних слів, поставив на кінці слова и, ы і т. д.. Форма мȣ це не є „гаплологічний напис" (259), а просто енклітична форма, жива в усіх західніх українських говорах. Знак ъ за ы і навпаки — не мусить бути ґрафічна помилка, а просто глуха (звужена) румунська вимова звука *у*, н. пр.,

написаннями мѣ (мы), бѣти (быти), тѣмь (тымѣ) писар-волох віддавав приблизно те, що сприймало його вухо — більш-менш у теперішньому румунському правописі: mă, băte, tăm.

Вплив середньо-болгарської ґрафіки (ст. 260—267) зясований добре, але ж якенебудь бѣзѣ (263) це не конче болгаризм, а просто місцева вимова (*биз, біз*); днѣ (ст. 263, 264) не мусить бути поплутання є та ѣ, а просто ѣ=ꙗ, — а *„дня“* це українська народня форма; а у слові токма не появляється замісць о (ст. 264) бо по-румунськи: *toсma, toсmă*; таксамо не мусить бути „огріхом“, з погляду румунської мови, о у словах: Молдовицꙋ, Молдовꙋ (ст. 264), бо по-рум. Moldoviţa, Moldova. Сполука лꙗ зам. ла і поплутання ла й лꙗ (ст. 266) це наслідки того, що на Буковині живе т. зв. середнє *ł* (як це й сконстатовано на ст. 286, хоч і з деякими сумнівами); зводити написання корола, земла з кнѧзꙋ, зѣта (267) — не можна, бо перше — це наслідок щойно сказаного про буков. *л*, друге — болгаризм. На Буковині й досі між народом живе *круль, крулівна* (ст. 269) і *кріль* (пор. у Федьковича: Кріль Ероль).

Цілком правильно зазначено вплив румунського вокалізму, н. пр., у слові крѣстѣ, хрѣловѣ, але ж краще було б відмітити це сучасною рум. латиницею (tîrg, Bîrlad, cîrstea, gîrd), бо болгарська ґрафіка з ѣ після пливкого баламутить. Слово коꙋжды (з оꙋ зам. о) не має нічого спільного з т. зв. довгим *о* (ст. 273) чи з двозвуком *уо* (взагалі з цією справою треба бути дуже обережним, бо можна дійти до цілком неправдивих висновків). Є це вульґарна форма, що й досі широко живе у східній Галичині й на Буковині (*куждин*), і могла повстати й на Буковині із стиснутої, підо впливом румунської артикуляції, вимови *о*. Адже ж із кѣждо не можна сподіватися ніякого чи здовженого *о*, чи двозвука, що повинен би в наслідках своїх дати *„і“*! Таксамо стиснутою вимовою ненаголошеного *е* треба б пояснити собі форми: бꙋдꙋмѣ, хочꙋмѣ, имаюмѣ (ст. 274). Писар-волох міг вимовляти ці форми: budăm, hociăm, imaiăm, а переписав глухий свій звук — чужим йому *у*. Таке *у* рішуче треба відділити від *у* в формах dat. pl., що живуть на Закарпатті й розвинулися з *-омъ*!

И у слові више, вишеписаное (277) не можна зводити з появою *„і“* у приростках (*візволити, вікупити*), бо воно в буковинських говорах появляється тільки в цьому приростку. Є це просто змішування и з ы. Слово корꙋна (ст. 279) й досі живе на Буковині. Цілком не відповідає дійсности, що на Буковині дзвінкі переходять у грухі перед глухими (288); написання цатки і т. д. —

вплив румунської вимови. Фт на місці ѳ й досі живе на Буковині, пор.: Єафта, Марафта; і т на місці ф не мусить бути польський вплив, пор. на Буковині *Танаско.* Шкода, що на ст. 290. не відрізнено звуків від *фонем*, а то, н. пр., звуки *b', p', m', k'*, š' в буковинських говорах існують (в певному фонетичному довкіллі), але ж фонем таких нема! Таксамо поплутана справа з *ł* та *l*.

Переходячи до морфольоґії, замітимо, що деякі помилки в відмінкових закінченнях (ст. 292) слід пояснювати не втратою деклінації (н. пр., в болгар), а просто тим, що в румунській мові відміна йменників заникає, і що для волохів укр. відмінкові закінчення найважча справа, цим і пояснюється вічне плутання в відмінкових закінченнях, пор. отъ непріѧтели, ст. 295; шесть воцинаре, ст. 295; братїю instr. sing. зам. братїєю, ст. 292. — в скорій балачці є гине — й писар-волох міг його не чути; тои долиною, тои заподїєю, ст. 302; ы у формі у Лївовы (ст. 293) і не ґрафічний знак, і „не фонетичний напис підо впливом форми dat. sing. *L'vovy* від *Лев*“, а просто румунська вимова: вухо волоха тяжко сприймало різницю між ненаголошеним *і* та *и*; пор. іще обѣ кѹты (304) — де писар-волох сплутав роди і т. д.. Потім це автор і сам помітив у т. зв. синтактичних зауваженнях (ст. 315—321). Тут слід іще зазначити, що форми попъ Генадїє, Паисїє, мы Георгїє, Василїє не мусять бути формами voc. sing. в функції називника, а що це просто румунські імена: Ghenadie, Gheorghie, Vasile й т. д. Міркую, що не можна брати написання рѹкоимѣ (ст. 293) за якийсь nom. pl. тому тільки, що це слово найшлося в контексті з истци (ꙗко истци и рѹкоимѣ слюбѹємы); кінцеве ѣ треба читати за *ja* (пор. поль. rękojmia) — це буде якесь недописане слово, може, з прислівниковим значінням (рукою беручи?)

Чому автор думає, що прикм. і займ. жін. роду в nom. sing. на *-а* (рада молдавска, корѹна свѧта і т. д., ст. 297) іменна форма, а не — нова? Тоді „викѹпленнє село“ (ст. 297) теж уважати за іменну форму? І форму „на болшѹ крѣпост“ (ст. 299)? Явища треба брати як систему, не можна їх відділювати одного від одного, а то висновок буде — неправдивий.

Як можна форми: полскоѧ, доброѧ (ст. 298) вважати „за книжні старослов'янські“, коли сам автор, цілком справедливо, замічує, що ѧ=ѣ? А форм loc. sg. fem. gen.: по божїи милости, по матцѣ божїй (ст. 299) не можна вже взяти за сучасні, з їх „*ї*“? Чомусь не відмічено, що господства ми (ст. 301) — це явний болгаризм, на Буковині таких форм нема. Таксамо треба було

зазначити, що написання що треба в молдавських і буковинських грамотах читати як што — прикметна для них форма (пор. ст. 303). Форма ꙋзриме (ст. 306) може й бути закарпатська, якщо писар був звідтіля родом; пояснення, що це е замісць ненаголошеного ы — механічне (єдиний приклад!). Чи сполука имѣти, имати з дієсловом у с е у грамотах уживається в функції futur-a, важко з наведених на 309. ст. прикладів збагнути. Без повного тексту нічого певного сказати не можна. Але ж не треба забувати, що в живій мові на Буковині (як у чеській, польській) „*мати*“ має значіння нім. „sollen“, укр. „*я б повинен*“, і з деяких прикладів таке значіння й виходить: пор. имаетсѣ (ся) заплатити (=треба заплатити), дати иметь (=має, повинен дати), иметь имити (=повинен мати), не имаемъ прїймити (=нам не слід прийняти) — це ж не є ніякі futur-a. Тут ізнову позбирано механічно всі приклади, не розглянувши різних значінь дієслова имѣти, имати... У формі gen. sing. (оуспенїа) прѣстїа... Ба҃чца (наша) бц҃а и приснодѣвы Мр҃їа — це правильні церк.-слав. форми, а не — „називний замісць родового“ (ст. 315) — писар волох впхав тільки до того всього недоладню форму „наша“ (nom.) зам. нашеѧ. Форма тонъ (ст. 321) не мусить бути польонізм, є це просто контамінація форм тъ та онъ, відома і в инших грамотах, вона видко була тоді жива. Вислів: то есть крамни рѣчи (ст. 321) цілком н а р о д н і й вислів — а не однина (есть) зам. множини. Як же т е п е р инакше можна сказати? Така сама народня фраза й панове рада (ibidem).

Узагалі дуже шкода, що серед цілого опису так наче в тіні позаховувалися дуже ц і к а в і н а р о д н і форми та вислови, й їх щойно треба в и л о в л ю в а т и з цілого того дуже сумлінно зібраного й за граматичними катеґоріями впорядкованого, але ж позмішуваного щодо свойого мовного походження матеріялу. Зазначити б тільки такі народні буковинські форми, як instr. sg. мылостыю (292), gen. pl. господарий (294, пор. і досі на Буковині: зубий), вже тоді форми dat. pl. селамъ, паниствамъ (ст. 293), loc. sg. оу кролевъствѣ польскомꙋ (299), gen. sg. (тверда відміна) нинѣшного (ст. 300), gen. pl. займ. ѣхъ (302), ꙋ ных, loc. pl. на ныхъ (302), тотъ, тота, тотꙋ, тоты, сесь (ст. 302), всеѣ (303), съ ыными з назвучним ы (ст. 304, цього чомусь при звукових явищах, ст. 276, не підмічено), двѣ селѣ (304) і т. д.

Зате відмічено (в короткому списі) лексикальні явища (332—337), шкода тільки, що відірваними словами, а не — реченнями, або хоч фразами... Треба б було, як уже піднесено, для румунських слів користуватися сучасним латинським правописом, бо

щó, н. пр., скаже таке слово як „*дѣлъ*“, яке можна прочитати різно (d'il, d'al), а це просто „dealul“ (з двозвуком)...

Та, не вважаючи на ці недостачі, Ярошенкова праця вдала, для історика української мови вона буде все дуже добрим і певним джерелом.

А щодо цілого „Збірника“, то можна тільки дуже шкодувати, що він — перший і останній, що це таке цінне видання припинено... *Василь Сімович.*

Др. Василь Сімович, Українські чоловічіймення осіб на „но“ в історичнім освітленні, „Збірник комісії для дослідження історії української мови“, Т. І., Київ, 1931, — ст. 87—112.

На основі незвичайно дбайливо підібраного ономастичного матеріялу з актів, головно з XVI. й XVII. ст. і козацьких реєстрів, автор виказує, що

1. відомий колись (тепер завмерлий у цій функції) в українській мові наросток „*-но*“ мав колись іще окреме призначення: з іменних (прикметникових, нпр., *Буйно*), іменникових (нпр., *Бохно*) та дієслівних (нпр., *Хухно*) пнів, як це бачимо ще й досі в наростків *-ко* та *-ло*[1]) — творити іменники, первісно середнього роду, що з них виразно видко прикмету, характеристику, заняття; а що ці йменники означали особи, то вони переходили до чоловічого роду; велику ролю відограли тут іменні (прикметникові) пні з визвуком на *-х*, бо від них, як це досі бачимо ще в деяких слов'янських мовах (сербській, польській), творилися прикметники здрібнілі; назви з таких прикметників (у формі іменній серед. роду) стали основою, на думку автора, здрібнілих чоловічих хресних імен на *-но* (*-хно*);

2. перші імена на *-х* витворилися з таких церковних (еврейських, грецьких) імен, що в котромусь із складів мали *х*; визвук скороченого церковного ймення на *-х* утворював із наростком *-но* окреме творило (формант) *-хно*, яке виключно в цій формі подибується в українських хресних іменах на *-но*;

3. через змішання здрібнілого наростка *-сь* із визвуковим *-х* скорочених імен власних — наросток *-хно* поширився й на інші скорочені імена хресні;

4. імена власні на *-но* (*-хно*) — явище раннє, початки його

[1]) Про ці наростки автор трактує в окремій праці, надрукованій 1929. р. у Празі (про іменники чоловічого роду на *-о*); власне праця, яку обговорюємо, є окремою частиною і продовженням тієї згаданої праці. *Я. Р.*

сягають XII.—XV. ст., розріст припадає на XVI.—XVII. ст., коли вони поширюються на всю тодішню українську мовну територію;

5. в міру того, як затрачується первісне значіння наростка *-но*, а саме — певна характеристика людини — паде і словотворча сила наростка *-хно*; імена на *-хно* робляться прізвищами; протягом XVIII. ст. імен на *-хно* що раз менше твориться, в XIX. в. вони вже майже, як імена хресні, з малими вийнятками, не живуть, наросток *-хно* залишається тільки у прізвищах, що їх значіння не все зрозуміле; але ж

6. безліч імен власних, поутворюваних із імен хресних на *-хно* вказує, на думку автора, на колишню велику поширеність наростка *-хно*.

Справа наростків *-но, -хно*, par excellence ономастичних наростків на українському ґрунті, тим важка, що досі не маємо в нас ані зібраного, ані опрацьованого матеріялу імен-скорочень (гіпокористичних), до яких, як до творива, додавали в нас наросток *-но*. Торкається це передусім імен скорочених („врізаних“) з наростком *-х*. Досі не прослiджено в нас, чи, нпр., імя *Тих* це скорочення якогось слов'янського Тихослава (пор., польське Ciechosław, „Taszycki, Najdawn. polskie imiona osobowe, 69), чи чужого: *Євтихій, Тихон; Ях*—скорочення слов'янського: *Ярослав, Яромир, Ярополк* і т. п. чи — чужого *Яків, Яким, Іван; Рах* — слов'янського *Радивой, Радо(и)мир* і т. п., чи чужого — *Рафаїл; Мих* — слов'янського *Милослав, Милострий,* чи — чужого *Михаїл; Мах*—слов'янського *Мал, Маломир, Малострий*, чи — чужого *Матвій, Епімах* і б. ін. Проф. Сімович схиляється приняти тут в основу чужі (єврейські і грецькі) ймена, хоч не виключено (для цього треба окремих дослідів), що це залишки наших дохристіянських імен. І в другому місці знову недостача окремої праці про українські ймена-скорочення спонукала автора визнати всі односкладові латинські записи типу *Josz* за — *Йось*; *Jasz* за — *Ясь; Dasz* за — *Дась; Wasz* за — *Вась* і т. п., хоч не виключено, що це наростковий чергівник (альтернант) для наростка *-х* — наросток *-ш*; отже ми мали б тут у всіх випадках імена: *Йош, Яш, Даш, Ваш* і т. п.

Та це ні трохи не було перешкодою для проф. Сімовича, щоб дійти до зовсім правильних висновків про формально-структуральні функції наростка *-но* (*-хно*) в наших особових іменах та дати хронологічний перегляд продуктивности його на українському ґрунті.

Пряця — одна з дуже рідких у нас ономастично-мовознавчих монографій, і з цього погляду теж заслуговує на увагу.

Треба жалувати, що редакція не додала до студії показника-спису всіх імен, що їх із великим накладом праці вдалося авторові з давніх актів видобути на денне світло.

Ярослав Рудницький.

Мовознавство, № 1, 2, 3—4, 5, 6, 8. Всеукраїнська Академія Наук, „Інститут мовознавства“, Київ, 1934... Видавництво ВУАН (згодом А.Н. У.С.Р.Р.), відповідальний редактор П. Мустяца (від ч. 5. Н. Каганович), тираж 1000 (ч. 8.: 5000).

Так зв. „боротьба з класовим ворогом у мовознавстві“ — ось дивіза й напрямок збірників. А мета його, мовляв, остаточний „розгром і в теорії і в практиці націоналізму“, що „не зустрічаючи належного опору, поширився геть чисто по всіх ділянках українського мовознавства, починаючи від окремих термінів, кінчаючи правописом...“

Ці свої гасла „Мовознавство“ виконує планово й безцеремонно, осуджуючи їдко (й непристойно) досьогочасних робітників на полі українського мовознавства, вважаючи всю їх продукцію втертою вже фразою „націоналістичне шкідництво“. Такому осудові підпали всі дотеперішні термінологічні й загальномовні словники видання ВУАН, всі наукові й учбові підручники, всі дотеперішні матеріяли й наукові роботи й т. д.

Перші числа „Мовознавства“ переповнені гострими нападами на О. Курилову за її „Уваги до сучасної української літературної мови“ в 3. виданні, на Смеречинського за його „Нариси з української синтакси“, на Є. Тимченка, А. Кримського... Першу з них тут звуть просто „виразним представником мовної контрреволюційної програми української буржуазії,“ а її „Уваги“ вважають аґіткою за націоналізм, бо ж Курилова, мовляв, допустилася в них непрощенного гріха: висувала як зразок літературної норми мову „сільських багатіїв“, Квітки-Основ'яненка (вірнопідданого!) та Куліша, які ніби то відмежовували українську літературну мову від впливу інших. Тому завдання „Мовознавства“ — „протиставити брехливій (це ще найлегший вислів у багатому на лайки лексиконі авторів і редакторів „Мовознавства“) науці дійсну науку про мову, виховати більшовицькі мовознавчі кадри, сконтактувати свою роботу з лінгвістичними інститутами в братніх республиках (чит. Московщині) і опанувати і спільно працювати з новим вченням про мову, з широкою радянською громадськістю, покінчити з старими буржуазними філологічними традиціями“... (стаття від редакції). До нещадної боротьби з „націоналістичними ухилами“ та російською „велико-

державністю", до „більшовицької пильности на фронті творення української радянської культури" кличе відомий А. Хвиля — головний бас — у своїй чоловій статті (1. ч.). За ним ідуть — підбаски: Ст. Василевський, секретар і нарешті редактор збірника, що кличе „на бій з класовим ворогом у мовознавсті аж до перемоги" („Добити ворога!"); П. Горецький, що нападає на Курилову та виносить на денне світло „перекручення в питаннях українського словотвору"; Г. О. Сабалдир, що лає Смеречинського в статті: „Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації" і т. д. В 2. числі названий П. Горецький і І. Кириченко доказують „націоналістичне шкідництво" в синтаксі; Ол. Фінкель дошукується теоретичного коріння в термінологічному „шкідництві"; Н. Ліперовська досліджує „спотворення" в етимології; Г. Сабалдир — в історії форм. Поміщено тут теж статтю „Трибуна українського фашизму" В. Ставнистої, де авторка не щадить слів, щоб скарикатурувати „Рідну Мову" І. Огієнка.

В 3—4 ч. Н. Каганович обвинувачує М. Скрипника за „перекручування творів Леніна в синонімії"; він, мовляв, як редактор, несе відповідальність за переклад, а тимчасом „перекладачі націоналісти з підтримки Скрипника провадили курс на відрубність української мови (підкр. наше), на штучне її обмеження, курс на мову німецьких і польських фашистів" (ст. 9.). Є тут також Б. Бабака „Мова куркульських усмішок", де автор називає О. Вишню „блазнем і бездарним куркульським писакою", що посмів глузувати з мови „трудящих мас" У.С.С.Р., а критикові М. Осипову, що „назвав Вишню хорошим знавцем народньої української мови" („Червоний Шлях", 1929), закидує підлоту (теж іще легкий вислів!). Поруч цих програмових наступів подибуємо в кожному числі „Мовознавства" принагідні грубі лайки на недавніх провідників культурної й наукової праці ВУАН, а повторювання обвинувачень викликає раз-у-раз непорозуміння та сумні рефлексії про свободу науки...

Сповняючи свої завдання, „Мовознавство" працює „спільно з лінгвістичними інститутами в інших республіках" на основах здобутків яфетичної теорії Марра, тобто „нового вчення про мову". Взагалі все мовознавство просякнуте новим сов'єтським лінґвістичним божком — Марром. Похвали для Марра майже такі, як для Сталіна, а 5. число ціле йому присвячене (з нагоди смерти, умер 1934. р.).

І так, у 2. числі поміщено переклад з російської мови статті акад. І. І. Мещанінова „Кілька зауважень про ручну мову" — та статті А. Г. Кобахідзе „Ручна мова harsnevar жінок б. казах-

ського пов. С.Р.Р. Вірменії“. Перший розповідає про жіночу ручну мову Закавказзя, що збереглася досі в селищах Вірменії, Грузії й Азербейджану. Ця мова знаків — то пережиток давнього минулого, непрямий нащадок лінійної кінетичної мови, що попередила звукову, як це старався доказати Марр. Експедиція в Вірменію зібрала матеріял, що ніби-то вказував би на існування в минулому подібного явища в Европі. Ручна мова існує поруч звукової; вона ідеографічна, бо кожний знак — окреме слово; розмовник не відміняє слів, а дію виражає таким жестом, як ім'я. А. Кобахідзе з'ясовує історію експедиції, що в 1931. р. досліджувала ручну мову трьох сіл на схід від станції Айрум еріванської залізниці в Вірменії. Послуговуються нею замужні жінки в прияві мужчин з лінії чоловіка та при свекрусі. В мові домінують руки, рухи тіла й міміка. Думка виражається цілим рядом слів-жестів із допомогою детермінатів; за підметом іде предмет, а дієслово на кінці. Звіт із семиденної праці експедиції та описова карта жестів-слів і детермінатів доказують, що ця експедиція це була тільки спроба, з вислідів якої не можна робити далекосяглих висновків, тим паче, що й самі дослідники не були до роботи як-слід підготовані. Тимто не можна не погодитися з думкою автора, що треба планово й докладно прослідити harsnevar — мову невісток, щоб могти робити висновки на зібраному матеріялі. Покищо висновки передчасні, й на них будувати нічого не можна...

В 3—4 ч. поміщено статтю Л. Г. Башинджагяна п. з. „Для чого потрібні чотири елементи“ (розуміється — Маррові, з яких начебто повстала людська мова). Стаття дискредитує розголос Марра та роз'яснює ту тайну, що теорія Марра не здобула собі досі зрозуміння навіть серед дослідників на обширі С.С.С.Р. Автор статті викладає суть яфетичної теорії, а саме палеонтологічний дослід мови за допомогою відомих Маррових чотирьох елементів, слів-знаків, мовних одиниць тієї самої принципіяльної категорії, що й ціле слово. Це ті чотири елементи, що ніби то „викривають наочну картину »ідеологічної« єдности процесу розвитку людських мов і пов'язують реально між собою мови всього світу...“ Пригадуються часи, коли єврейській мові приписували таку саму велику силу „зв'язувати реально всі мови світу“...

Із статтей у 5. ч., присвячених пам'яті М. Я. Марра, довідуємося про його відкриття яфетичних мов, що ними ніби то говорили всі народи Середземномор'я, поки з'явилися арійські мови. Марр трактує мови в дусі вчення Маркса-Леніна-Сталіна, що мова, мовляв, відбиває в собі потреби виробництва, які ру-

хають її на шляхах розвитку. Прамови, на його погляд, не існували, зате були мовні групи, з яких повитворювалися племінні й національні мови в процесі росту виробничих відносин...

В дусі Маррової теорії визначує І. Сунцова поняття фонеми. Подавши в історичному нарисі визначення фонеми Бодуена де Куртене, Л. Щерби, Празького фонологічного об'єднання, В. Дорошевського, О. Курилової (цій багацько дістається за її еклектизм у дефініції фонеми!), О. Синявського, Н. Яковлева, Р. Шора, вона дефініює фонему, як „соціально значущий тип — узагальнення для ряду акустично і фізіологічно близьких мовних звуків певної класової мови, узагальнення, що стосується до своїх окремих відповідників — окремих мовних звуків так, як кожне загальне до своїх окремих, і може диферувати або руйнувати значення слова". Дефініція довга й поплутана, затемнює саме поняття, хоч, крім данини для „класової мови", мало різниться від визначень попередників, яких Сунцова називає буржуазними мовознавцями та, звичайно (бо така мода й так кажуть!), лає за „націоналістичні ухили". А проте „буржуазній лінґвістиці" признає деякі позитивні моменти: 1) визначення звука як засобу порозуміння в людському суспільстві, 2) відзначення зв'язку фонетичних фактів із морфологічними.

На основі теорій Марра збудована в 8. ч. стаття О. Безкровного п. з. „До проблеми генезису (sic!) ітеративних дієслів з суфіксом -ва- в російській і українській мовах". Він відзначує, що граматичні категорії не сталі, що вони повстають послідовно „у трудовій практиці". На його думку, спершу було ім'я, потім займенник; дієслова не було у стародавніх формаціях, а в його основі лежить ім'я. Вид це — не тільки поняття часу, але й — простору. Час майбутній був перший, потім виник — минулий, нарешті теперішній. Префікси для означення доконаного виду визначають простір. Суфікс -ва- містить значіння многости в часовому просторі.

В тому самому 8. ч. „Мовознавства" В. Бабак повторяє теорію Марра, розбираючи справу історичного розвитку української мови. Його висновки схожі з висновками яфетичної теорії, тобто: всі мови проходять однакові етапи розвитку, залежно від зміни соціяльно-економічних укладів суспільства. Українська мова пройшла теж свої стадії й належить до старих мов. У назвах „Русь" і „Україна" є той самий елемент *рош*, що його можна стрінути в кавказьких мовах на означення племінної назви; тому „Русь" і „Україна" споріднені назви... Від цих виводів так і відгонить різ-

ними передпотоповими „етимологіями“, такими, як ось, що „Париж“, це від „парить“, що варяги це — „вірьовка“...

Окрему ділянку в збірнику творить дослід мови сучасних сов'єтських українських письменників. Присвячено йому декілька статтей.

Уже в 3. ч. В. Масальський аналізує мову Ів. Кириленка в „Аванпостах“ і доходить до висновку, що Кириленко вдало користується різноманітними мистецько-мовними засобами, щоб дати живі постаті, які ведуть боротьбу за індустріялізацію та колгоспне життя на селі.

Н. Каганович (в 6. ч.) займається мовою драми, зокрема мовою „Платона Кречета“ О. Корнійчука. Він підносить не нову зовсім справу, що, мовляв, дослідник драматичного твору (ми б сказали — і автор сам!) повинен звертати увагу на семантику мови у зв'язку із змістом п'єси, добою, соціяльною групою, обставинами, і з цього погляду позитивно оцінює мову персонажів Корнійчукової драми.

Подібні думки читаємо і в статті О. Ізюмова. О. Ізюмов у статті: „Про мову деяких творів І. Микитенка“ (ч. 6.), підносячи, що письменник „в основному реалістично відтворює мову персонажів відповідно до характеру, вдачі та спрямування кожного“, спиняється над синтактичними прикметами Микитенкової мови, особливо такими, проти яких виступали Курило і Смеречинський...

В. Масальський досліджує в 6. ч. стилістичні засоби в „Пісні трактористки“ Тичини та бачить у нього шукання шляхів, щоб точніше „відображувати об'єктивну дійсність, боротьбу за точність, емоціональну насиченість передачі думки та її нюансів“...

Ст. Василевський аналізує мову „Ваграмової ночі“ (6. ч.) згідно з проголошеними М. Ґорким гаслами культури слова; спиняється над трагедією Л. Первомайського з погляду мовних засобів, якими автор передає свою ідею, та їх відношення до літературної мови (вживання еліпси як показу схвильованости, а складеного речення як засобу — культурности).

Всі ці статті про мистецькі прикмети мови в сучасних письменників цікаві своїм підходом, хоч об'ємисті та балакливі.

Дуже мало місця визначено в „Мовознавстві“ діялектології. Невеличка стаття О. Синявського в 1. ч. (Замітка про мову с. Любеча на Чернигівщині) не дає нічого нового в цій ділянці. Автор досліджував цей перехідний говір (на границі з білоруською мовною територією з його аканням, з дифтонгами,

хоч твердими приголосівками перед передніми голосівками) тільки п'ять днів, зібрав матеріялу небагато. Цікавий його методологічний підхід, а са́ме — дослід колективних груп мовних, як: мови дітей у школі, колгоспників у колгоспах.

Більше місця віддано т. зв. загальному мовознавству. Тут дуже цікава стаття М. Калиновича „Поняття окремого слова" (редакція застерігається проти такої спроби!). З'ясувавши намагання різних учених (Бругмана, Дельбрюка, Єсперсена, Завадовського, Петерсона, Пєшковського) розслідити й визначити окреме слово, автор бере в основу свого розсліду офіціяльне комуністичне мовознавство та доходить до висновку, що „слово-звук або комплекс звуків являє собою самостійну значущу мовну одиницю, відокремлювану від інших подібних одиниць, структурно змістову єдність, в періоди свого становлення і занепаду несталу (отже — відносну)."

У статті (8. ч.) п. з. „Розвідки в ділянці граматичної аналогії в слов'янських мовах" Л. Булаховський задумується над справою впливу родовика однини чоловічої *и*(*ъ*)-відміни на *о*-відміну. Маючи на увазі значеневі відтінки, автор доходить до висновку, що у східньо-слов'янських мовах іменники із значінням маси, матеріялу, збірні, абстрактні, вживані з прийменниками, що не мають звичайно множини, творять родовик на *-у* (річ не нова).

О. Матвієнко („Пасивні присудки на *-но*, *-то* і *-ний*, *-тий* в українській мові", в 8. ч.) має практичну мету, а са́ме— на матеріялі сучасної укр. мови „показати змістові особливості присудків *-но*"... Принявши за основу своїх висновків об'єктивне вивчення мовних фактів у зв'язку з історичним розвитком мови, виводить, на основі прикладів у контексті, походження *-но*, *-то* від пасивних „нечленних" дієприкметників у закам'янілому називному відмінку однини середнього роду — річ, звичайно, теж не нова, хоч із такою самою ймовірністю можна говорити тут і про acc sing. neutr. іменного прикметника.

Г. Головатий у цікавій статті: „Найважливіші словотворчі засоби в укр. літ. мові пожовтневої доби" (8. ч.) вилічує нові наростки й приростки, що „в добі великих теперішніх соціальних змін" стали творилами нових слів. Показує це на прикладах, узятих із 56 чисел різних часописів і 20 літературних творів, що складаються на словник із 3000 слів.

У 5. ч. поміщено декілька практичних статтей і так:

О. Ізюмов („До питання про укладання двомовних словників") практично показує систему будови словників (лаючись

на дотеперішні), що мають бути довідниками при читанні, перекладах та для науки;

Д. Дрінов і Г. Левченко, даючи сильну відправу акад. Ст. Рудницькому, обговорюють правопис географічної номенклатури, розуміється, в дусі проповідуваної А. Хвилею невідривности від „братньої“ російської номенклатури;

О. К. Бабенко займається з такого самого погляду фізичною термінологією.

Є також у „Мовознавстві“ одна стаття з дидактики укр. мови, а саме: „За культуру мови в середній школі“ В. Масальського (3—4. ч.). Автор аналізує урядові програми та викладає її напрямні: „Учень у середній школі мусить опанувати систему теоретичних знань з мови — граматики, накреслену стабільною програмою,“ „...учень повинен опанувати відповідні граматичні правила до окремих пунктів програми, повинен навчитися граматично правильно писати й висловлюватися...“ Все це давно скрізь говорять, нового чогось ця стаття не дає.

Має „Мовознавство“ статті із чужих філологій.

І так, у 3—4. ч. П. Мустяца у статті „До історії розвитку молдавської літ. мови у зв'язку з латинізацією її письма“ підніс величезне культурне й політичне значіння латинізації молдавського письма з 26 літер, затвердженої 15. березня 1933. р. НКО. В А.М.С.Р.Р. — писали досі кирилицею; латиниця, утворена для А.М.С.Р.Р, не зовсім збігається з румунською. Щодо сучасної літературної мови румунів, то, на погляд автора, вона малозрозуміла через засміченість лексикою високих шарів (латинізмами) — і це правда, хоч і правда те, що румунська мова в А.М.С.Р.Р. сильно засмічена московськими „сов'єтизмами“...

М. Грунін у статті: „Етапи розвитку турецької літературної мови“ підносить як заслугу теперішнього національного турецького уряду заведення латиниці, яка „ліквідувала неписьменність та відокремила лексику від арабських і перських впливів“. Той самий автор розповідає про великі користі для Узбекістану із латинізації правопису, затвердженого 15. березня 1935. р. („Новий правопис в Узбекістані“).

Д. Дрінов (Про мову болгарських колгоспників У.С.Р.Р.) дає коротку замітку про нові болгарські слова (багато з них, ясна річ — жарґонових сов'єтських, себто — московських).

Замітну сторінку „Мовознавства“ творить Хроніка (2. ч.), де читаємо про висліди праці „Відділу української літературної мови“ В.А.Н. Відділ розглянув п'ятнадцять питань українського словотвору на основі доповідей: Г. Сабалдира, що виступає проти

прикметникових суфіксів *-бвий*; П. Горецького, який доказує, на основі живої мови, що існують іменники жіночі з суфіксом *-ка*, *-ча* із значінням процесу, та іменники чоловічого роду на *-щик*, *-чик* (у дусі „єднання“); І. Кириченка, що вводить чужомовні слова на *-оз*, *-із*, *-из*, *-ез*; П. Горецького, що доказує існування слів із префіксами *обез-* і *зне-*. Відділ приняв резолюцію, після доповіді О. Ізюмова, щоб залишити тільки ті іменники на *-бвання*, що набули широкого вжитку (риштбвання, угрупбвання, спростбвання); зате вважати основними формами літ. мови на означення дії й наслідку слова на — *-ування*. Вирішено теж не обминати слів складених з *-подібний* (знову в дусі єднання з „братньою“ мовою, з її складеними словами з -образный!) та ліквідувати, всупереч духові й законам укр. мови, слова на *-уватий*. Є ще всякі докази на шкідливість обминати прикметники з суфіксами: *-альний*, *-озний* (Ліперовська). Якимів виступає проти культивування прикметників на *-івний* супроти суфіксу: *-увальний*, тощо. В 3—4., 5. ч.ч. надруковано матеріяли термінологічної комісії НКО і ботанічний термінологічний бюлетень. Нарешті „Відділ мови й мислення“ заповідає видання 10 справлених словників.

У кожному числі небагато місця призначено на рецензії.

Так узагалі ціле „Мовознавство“ (головно перші чотири зшитки) робить враження чогось не дуже серіозного. Як прикро відбиває воно від поважного російського мовознавчого видання „Язык и мышление“!

К. Кисілевський.

О. Курило, До поняття „фонема“, Збірник секції граматики української мови, редактор О. Курило (Науково-дослідчий Інститут мовознавства при Всеукраїнській Академії Наук), книга І, Київ, 1930, ст. 217—234.

Є це властиво критика праці проф. Олекси Синявського „Спроба звукової характеристики української мови“ з 1929. р., але авторка висловлює тут багато своїх думок, дає свою систему українських фонем, сильно відмінну від системи проф. Синявського, куди правильнішу, й подає багато цікавих з методольоґічного погляду думок. Критика фонематичної системи Синявского випала для нього неґативно, і це мусіло так вийти, бо Синявський, усупереч своїй заяві, що держиться дефініції фонеми Л. Щерби, відходить від цієї дефініції, сплутує фонему із звуком, через те й його висновки помилкові. На ці помилки і вказує у своїй статті Курилова, хоч і вона сама не вільна від хиб Синявського, як це ми доказуємо в окремій статті, що друкується

саме у „Slavi-ї“, ст. 526—532 (Das unbetonte ukrainische „e“ kein selbständiges Phonem?). Правда, наші завваги торкаються тільки ненаголошеного „е“, якому Курилова відмовляє значіння самостійної фонеми (ст. 229), але ж і з инших її завваг раз-у-раз виходить та хиба, що авторка часто сплутує фонему, тип звука, що існує у мовній свідомости перед його реалізацією, з самою її реалізацією та т. зв. ортоепією (н. пр., щодо вимови двох „і“ в укр. мові) — справа, яка тут, у визначенні, чи який звук є фонемою, не грає ролі. У звязку з цим і число фонем ув українській мові вийде инше, ніж у авторки (55), ст. 230, хоч куди вже ближче до правди, ніж у Синявського, який нарахував їх аж 102!

Дуже цікаві й цілком правильні методольоґічні завваги авторки щодо вибору авторів для досліду фонематичної системи української мови. Справа в тому, що, характеризуючи мову з фонематичного становища, треба в виборі авторів держатися певної системи, звертати увагу на дублєти форм, на деякі фонетичні явища, які використовують автори (чергування в —у, і —й), бо ж від того залежить і характеристика фонем і їх доля в історичному розвитку мови (Синявський доказує, н. пр., що „українська мова за сто років згубила 3% голосних“!). Авторка радить ставитися обережніше до статистичної методи та звертає увагу на те, що сталих тенденцій у мові немає, а що вони раз-у-раз зміняються.

Взагалі стаття цікава і своїм доказовим матеріялом і своїми думками, в нашій лінґвістичній літературі покищо новими.

Василь Сімович.

VI. ЕТНОГРАФІЯ.

„Kultur und Schallplatte“, Mitteilungen der Carl Lindström Aktiengesellschaft, Kultur-Abteilung, періодичне видання, що вже кілька років виходить у Берліні дрібними зшитками, з числом 10—11. за 1931. рік поширює свою форму, ставлячи собі завдання: обговорювати всі питання, що в'яжуться з фонографічними репродукціями й торкаються передусім музичної етнографії. У згаданому числі містяться такі статті:

1. Prof. Erich v. Hornbostel, „Musik des Orients auf der Schallplatte“. Щойно фонографічні знимки, що вірно й докладно передають зразки музики позаевропейських народів, показують безосновність укоріненого погляду, „наче б то наша

теперішня музика (культурн. европ. народів) була єдино можлива, дана самою природою мова душі, та що тільки інші народи не досягли ще нашого ступеня розвитку". За словами автора „наша тризвукова гармонія є чужа для всякої позаевропейської музики, що є чисто мелодична й побудована не на терціових, а на квартових і квінтових відношеннях; отже щоб сприймати позаевропейську музику відповідно до її істоти, мусимо відвикнути від того, щоб дослухуватися в ній гармонічної основи"; лише таким способом „ми навчимося слухати (схоплювати) народні пісні, особливо східньо-европейські — а також середньовічну музику та Григоріянські мелодії так, як вони були подумані".

Пізнання орієнтальної музики неоціне́нне для історика, бо кидає світло на музику старини: „абісинський вуличний музика вдаряє в струни ліри (на подобу старогрецької), бедуїн грає на подвійній сопілці, в північній Африці роздається пітійський номос, японські мотиви перебігають по дорійському тетрахорді". В орієнтальній музиці розвиток спинився на мелодиці; мелос і ритм, не обмежені вимогами співзвучности, доведені до найбільшої диференціяції; розвинулися негармонічні, поліфонні форми, особлива ж увага звернута на барву звука й мішання звуків; усі ті засоби підходять і під новіші тенденції в музичній творчості европейських народів.

2. Prof. Curt Sachs, „Südostasiatische Orchester". Позаевропейське музикування обмежується скрізь до камерної музики із слабою обсадою струментів; до багатого орхестрального складу доведено тільки на південному сході Азії (Бірма, Сіям, Камбоджа та за морським проливом на островах Ява й Балі), де культури маляйська й індійська сплітаються у своєрідну синтезу. Автор описує склад цієї орхестри, де головну ролю грають бубнові й ударні струменти (штабки, дібрані за довжиною, так що дають означений звукоряд, ґонґи й т. ін).

3. Dr. Robert Lachmann, „Von der Kunstmusik des vorderen Orients." Сучасна музика ближчого Сходу — за словами автора — зберігає вже тільки пережитки й останки колишнього свого багатства й блиску з давнішої доби розквіту, що сходилася з добою могутности мусулманського світу в VIII.—X. вв. Вона мало приступна европейцеві через свою кучеряву мелодику й нерівномірну ритміку; щоб її зрозуміти, треба залишити на боці наші звичні вимоги й упередження. Автор зазначує, що має на увазі плекану із зрозумінням артистичну музику, яку музи́ка й співак опановують щойно довголітньою вправою.

Ось кілька рис для її характеристики: Мелодію виводить спів і мала група струментів (лютня, флейт, смичковий струмент, цитра), ритм зазначується різнородними бубновими струментами. Незнана тут сполука музики, образу й дії в одне ціле, як це водиться в індійців. Для системи мелодичних типів характеристична протистава свобідного речитативу й ритмічно спрецизованої мелодії. Речитативна мелодія, якою починається музична продукція, переплітана мелізмами й несподіваними скоками, раз пливе повільною ходою, то знову переходить у живе темпо, нарешті спливає на фермату: при кожному вірші повторяється одна мелодія, одначе завсіди із змінами й варіянтами. Після такого вступу йде ритмічно оформлена частина мелодії, що укладається в означені музичні такти. На закінчення (щось наче суїта) складаються різні ритми, що у приспішуваному темпі переходять у prestissimo та завершуються свобідною щодо ритміки каденцією.

В мотивіці всі мелодії зводяться до речитативного вступу; така музична цілість, наскільки можна міркувати з опису Ляхмана, нагадувала б продуковані циганськими капелями мадярські чардашеві мелодії. Система мелодичних типів і віра в магічну силу музики коріниться ще в поглядах старовинної й середньовічної доби на світову гармонію, згідно з якими й музика стоїть у зв'язку з іншими силами космосу.

Музика близького Сходу (таксамо як одяг і форми гостинности) кидає світло й на середньовічну культуру й музику західньо-европейських народів, на розвиток якої мала вона значний вплив.

Згадане акційне товариство (Karl Lindström A.-G., Kultur-Abt.. Berlin SO, 36, Schlesische Str., 26) почало видавати серії фоногр. плит із зразками орієнтальної музики за вибором проф. Горнбостеля, з його поясненнями в долучених до поодиноких серій брошурах, щоб бодай у цих вузьких рямцях дати можливо повний перегляд найкращих зразків для ілюстрації музичних культур Сходу.

Ми вмисне спинилися довше на перечислених розвідках і заходах, що мають за мету докладніше пізнати музику орієнтальних народів, бо чей же не потребуємо пояснювати, яке велике значіння мають вони і для дослідів над українською традиційною, т. зв. народньою музикою, і зокрема, як вони розширюють наш погляд на кобзарські рецитації, думи, насуваючи аналогії з музики близького Сходу.

Філарет Колесса.

Етнографія в українських і чужих виданнях.

1. „Rocznik Wołyński“ — неперіодичний науковий журнал волинського вчительства, виходить у Рівному від 1930. р., досі появилося його чотири томи (I, 1930; II, 1931; III, 1934; IV, 1935). Попри розвідки з різних ділянок науки (між ними значну перевагу має історія з цілковитим поминенням філології), трапляються тут статті з обсягу етнографії, хоч і їх чим раз менше. В останньому (IV), н. пр., томі немає вже ні одної, коли не числити сюди більш історичної, ніж етнографічної, статті про ремісничі цехи в містечку Горохові.

Головним співробітником видавництва в етнографії є Назар Димнич, що займається обрядовістю народнього календаря.

У I. томі помістив він статтю п. з. „Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia“ (стор. 94—106), де спирається на матеріял, зібраний ним самим у його родинному селі Борщівці на Крем'янеччині. Ствердивши в уводі, що народні обряди краще збереглися в більш відсталих, напів темних селах, описує докладно всі звичаї різдвяного циклю, від самого ранку на „багату кутю“ аж по „водохрищі“ на Йордан. Трохи неймовірним видається тут опис багато прибраної „ялинки“, навіть із бенґальськими вогнями, яка водиться на селі, як і в нас, мабуть, тільки по інтеліґентських домах. Опис звичаїв закінчений згадкою про коляди, які автор поділяє на три групи: 1) коляди, співані перед св. Степаном, 2) щедрівки перед Новим Роком, 3) коляди на Щедрий вечір перед Йорданом. Тут він подає по кілька зразків із кожної групи (6 — з першої, 5 — із другої та 1 — із третьої). Шкода тільки, що наведені коляди та щедрівки подані не говором, а літературною мовою, тимто в них не найде матеріялу для себе філолог, а власне — діялектолог, і взагалі граматик.

У II. томі Н. Димнич помістив статтю про „Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy“ (стор. 456—461), з французьким змістом (461—462)—і вони записані в с. Борщівці на Крем'янеччині. Описує звичаї „Вербної неділі“, страсного тижня та Великодня, головно першого його дня, та гагілки із забавою у „хрещика“ (купчастого, хрещастого й довгого), в гороха та у „кривий танець“. На зразок подана перша строфа пісні про „гороха“ та дві перші із „кривого танцю“ — мовою, зближеною вже до народньої, без мелодій.

У III. томі Н. Димнич дав статтю про „Swięto Iwana Kupajła na Wołyniu“, теж, як його святкують у Борщівці. Цікавий туг звичай убирати зрубану молоду вербу неначе різдвяну ялинку, співати кругом неї багато коротких, переважно жартівливих пісень та нарешті гуртом, наввипередки, обламувати гілля з неї, головно вершок, у тій вірі, що котра дівчина наламає більше галузок, та раніш заміж вийде, а вже найраніше та, що вершок собі добуде. При описі забави подано п'ять різних мелодій та 25 текстів пісень із зазначенням при кожній, на яку мелодію її співати.

Взагалі Назар Димнич, мабуть, учитель у Борщівці, добрий спостережник народнього побуту, старається дати пояснення кожного звичаю, і це важне. Тимто добре було б вичерпати йому вже й решту однородних звичаїв і таким чином дати повну монографію про народній календар одного села.

Три статті інших авторів торкаються матеріяльної культури волинського села.

Добрий опис будови хати, її нутра та прикрас, із згадкою про обістя та типи села подає Б. Костецький у статті „Chata wiejska na Wołyniu“ (I, 80—93, з 20 рисунками, планом та фотографією нутра хати). Матеріял позбираний із багатьох місцевостей, головно з південної Волині, скрізь подані українські назви.

Ангелина Ґузовська у статті „Stroje ludowe w powiecie zdołbunowskim na Wołyniu“ (III, 443—450, з 10 однобарвними й 5 кольоровими рисунками та 5 фотографіями типів) описує давній одяг та його крій із подрібними вимірами, і теж подає скрізь українські назви та зміни, які зайшли новішими часами підо впливом міської тандити.

Усі згадані досі автори не подають, на жаль, жадних аналогій із літератури, хоч їх можна б легко найти, н. пр., у виданнях Н. Т. Ш. Це значно піднесло б вартість праць, хоч вони й так є добрим вкладом в українську етнографічну літературу.

Вийняток тут творить стаття Якуба Гофмана, редактора видавництва, про „Pisanki wołyńskie“ (I, 138—149, з 117 писанками на 20 світлинах), де подана досить багата література. Про зміст статті говорять наголовки розділів: Jajko w wierzeniach ludowych — Technika pisania — Przyrządzanie farb — Legendy o pisankach — Systematyka ornamentu — Pierwiastki zdobnicze pisanek. Тільки ж годі погодитися з деякими думками автора щодо генези і значіння окремих орнаментів, особливо там, де він насилу виводить їх іще із кам'яної доби. Але так, стаття Я. Гофмана добрий причинок до пізнання не тільки волинського

писанчарського мистецтва, а й узагалі тамошньої народньої орнаментики, яка, як бачимо по доданих фотографіях, не найшла в цьому напрямі свого найкращого вислову.

2. „Життя і Знання", ілюстрований популярно-науковий журнал, видання Товариства „Просвіта", виходить від 1927. р. у Львові.

Брак спроможности друкувати тепер етнографічні праці у виданнях НТШ. каже дослідникам та прихильникам нашого простонароднього життя шукати иншого приміщення для своїх бодай дрібних причинків. Вибір упав на „Життя і Знання", що радо поміщує коротші синтетичні й матеріялові статті з різних ділянок духової, побутової та матеріяльної культури українського народу. За малі вони, щоб їх обговорювати зокрема, тай це забрало б за багато місця, тимто вдоволимося вичисленням їх за групами, щоб таким чином звернути на них увагу етнографів (автори — за азбукою, римські числа — річники журналу, арабські — сторінки). Матеріял подаємо з перших де'вятьох річників (1927—1936).

а) Духова культура:

1. Добрянський К., Цвіт папороті в українських народніх віруваннях (IX, 225—226); 2. Добрянський К., Знахарство у Старосамбірщині (IX, 324—325); 3. Дяченко М., „Блуд" і „планета" в народніх віруваннях (VIII, 155); 4. Коковський Ф., Часник у народніх віруваннях (VI, 75—76); 5. Коковський Ф., Боротьба з відьмою (на Лемківщині — VIII, 316); 6. Ластівка К., Буковинські „старосвітські молитви" (VII, 243—245); 7. Пастернак Я., Опирові цвях у голову! (VIII, 262—264); 8. Романенчук Б., Українське кобзарство (VI, 245—248); 9. Романенчук Б., Боротьба за кобзу (IX, 83—84);

б) Побутова культура;

10. Бандрівський Д., Народні вірування в Самбірщині у зв'язку із святом св. Юрія (IX, 138); 11. Барагура В., Напередодні св. Андрія (V, 436—437); 12. Барагура В., Дитячі гри та забави (IX, 198—200); 13. Береза Я., Похоронні звичаї в околицях Львова (VI, 307—308); 14. Береза Я., „Короваю, короваю" (Рясна, пов. Львів — VII, 42—43); 15. Береза Я., „Царі йдуть..." (VIII, 6—9); 16. Береза Я., Великодні образки (IX, 98—100); 17. Береза Я., Із весняних звичаїв у с. Поланках—Вороцеві, городецького повіту (IX, 145); 18. Береза Я., Будні і свята пастухів (IX, 177—179); 19. Береза Я., „Чуйся, господар, в пірю" (обжинкові звичаї з села Вороцева—Поланок, IX, 200—202); 20. Брик І., Гаївки у Львові (I, 237—238); 21. Верниволя (Сімович) В., Гагілки на Поділлі (VII, 99—100); 22. Возняк М., Коляда з польської рукописної кантички XVII. в. (V, 98—99); 23. Добрянський К., Із святоандріївських звичаїв

та вірувань: Старосамбірщина (IX, 340); 24. Дольницький М., Весілля в закарпатських лемків (з нотами чотирьох мелодій — VIII, 223–226); 25. Коковський Ф., Цікаві звичаї лемків (VI, 77); 26. Коковський Ф., Культ яйця й писанка (VI, 97—98); 27. Коковський Ф., Різдвяні звичаї в Чертежі, пов. Сянік (VII, 4—5); 28. Коковський Ф., Писанка на Лемківщині (VII, 100—101); 29. Коковський Ф., Ніч під Івана Купала в селі Явірці на Лемківщині (VII, 196); 30. Коковський Ф., „Приворожим собі долю!" (VIII, 338—339); 31. Крип'якевич І., Із великодніх звичаїв (у Жовкві — VII, 101—102); 32. Маланчук Я., Купало (VIII, 197—198); 33. Маланчук Я., Про гагілку „Зельман" (IX, 105); 34. Маланчук Я., Гагілки (IX, 123); 35. Пастернак Я., З народнього календаря: 1. св. Андрій; 2. св. Микола (V, 66—67); 36. Пастернак Я., Різдво й Новий Рік у народніх повірях (V, 97—98); 37. Пастернак Я., М'ясниці й пущення (V, 129–131); 38. Пастернак Я., Великопісні звичаї (V, 196); 39. Пастернак Я., Великдень в українських народніх звичаях (V, 226—227); 40. Пастернак Я., Народній празник Купала (V, 289–290); 41. Пастернак Я., З народнього календаря (Стрітення, Власія — VI, 33); 42. Пастернак Я., З народнього календаря (Обрітеніє, Явдохи, 40 мучеників, Олексія — VI, 67—68); 43. Пастернак Я., На св. Юрія (VI, 129–130); 44. Пастернак Я., Зелені Свята (VI, 162—163); 45. Пастернак Я., Петрівка — на хліб голодівка (VI, 194—195); 46. Пастернак Я., З народнього календаря (Головосіки, Симеона-стовпника, Другої Пречистої, Чесного Хреста — VI, 241–242); 47. Пастернак Я., Покрова (VI, 263); 48. Пастернак Я., Косма й Дам'ян (VI, 305); 49. Пастернак Я., Грудень у народніх віруваннях (VI, 341—342); 50. Пастернак Я., Різдво в Мармарощині (VIII, 4—5); 51. Пачовський В., Писанки, вицвіт старовинної культури (VIII, 108—109); 52. Пачовський В., Свято „Коляди" на Гуцульщині (IX, 4—6); 53. Садівницька М.: Святоандріївські звичаї в Боришківцях борщівського повіту (IX. 340); 54. С[імович] В., Гагілки в Підбірцях коло Львова (VIII, 106–107); 55. Семчишин М., Великодня писанка в поясненні українського проповідника XVII. ст. (IX, 114); 56. Старчук І., Писанки (V, 250); 57. Ткачук В., Весілля на Покутті, на підставі звичаїв у с. Ілинцях і инших поблизьких (VIII, 284—285); 58. Ткачук В., „Андрея" на Покутті (VIII, 349); 59. Ткачук В., Про народини та христини на Покутті (IX, 144—145); 60. Шемлей Й., Про „гопини", або як убивали старих (з народньої творчости Поділля — VIII, 38–39); 61. (без автора): Фризівка (VI, 119);

в) Матеріяльна культура:

62. Береза Я., Воліярні (IX, 353—355); 63. Драґан М., Дерев'яні церкви Закарпаття (V, 172–174); 64. Кивелюк В., Вистава килимів Збаражчини (VI, 114—116); 65. Коковський Ф., Рибальство в сяніцкому повіті (IX, 234—236); 66. К(рип'якевич) І., Жіноче вбрання в XVIII. ст. (VI, 38); 67. Кулицький М., Зимаркові оселі у східніх Карпатах (VII, 58—59); 68. Ни-

жанківська М., Народній одяг (IX, 102—104); 69. Обідний М., Українська хата (V, 401—402); 70. Пастернак Я., З історії народньої кераміки (IV, 311—313); 71. Старчук І., Глиняні забавки (V, 67—68); 72. Старчук І., Пасіка в селі Бабині (Косівщина — V, 197—198); 73. Цинкаловський О., Стара волинська хата (IX, 186—187); 74. Цинкаловський О., Волинські надмогильні хрести (IX, 287—289);

г) Загальне:

75. Андрусяк М., Етнографія Гуцульщини з 1851—1852. рр. (із „Записок Остермана“—VIII, 14); 76. Береза Я., Поланка (VI, 210—212); 77. Дорош Ю., Перший український етнографічний культурфільм за гряницею (V, 211); 78. Коковський Ф., Карликів, сяніцького повіту — село, його населення та звичаї (VII, 307—309); 79. Лазарів В., З бойківського села (Сілець, пов. Самбір — VI, 9—10); 80. Рудницький Я., Із нових дослідів над нашими бойками (VIII, 209—210).

Увесь цей, незвичайно багатий та різноманітний, матеріял ілюстрований 114 образками, 6 плянами хат та одною мапкою бойківського говору, що робить його ще ціннішим. Найбагатіше заступлена побутова культура, і в ній — народній календар. У ділянці духової культури автори звертали увагу передусім на чари, а вже менше на народню поетичну творчість, народнє лікувальництво та звичаї й вірування, зв'язані з мертвою природою, тваринами та народньою космо- й метереологією. У ділянці матеріяльної культури ще найкраще заступлене народнє будівництво (3 статті), дуже незначно заторкнені різні ремесла, і вже зовсім невважена домашня обстанова й посуд, різне господарське приладдя, лучба (засоби льокомоції) та приладжування поживи. Очевидячки, вина тут виключно тільки авторів, що, маючи таку спромогу друку, повинні слідкувати за порушуваними в „Житті і Знанні“ темами, завести у зв'язку з цим якусь систему в себе та змагати у своїх коротких нарисах чи жмутках нових матеріялів до того, щоб обхопити по змозі всі сторінки такого багатого життя українського народу.

3. „Слово“, видання семинаря словянської фільольоґії при фільософічному факультеті Української Богословської Академії у Львові, — виходить від липня 1936. р. й перше своє число в половині присвячує етнографії.

Перед у цій частині веде стаття Юліяна Я. Бабія: „Косарські звичаї в Галичині“ (стор. 31—56, з мапкою поширення їх у терені). Є це, як автор підносить, перша в нас синтетична праця на цю цікаву тему, зладжена на підставі одночасного матеріялу з 215 місцевостей східньої Галичини. Усе це, з вийнятком

вісьмох, — відповіді богословського „Краєзнавчого Гуртка“ на квестіонар, виданий 1935. р. Етнографічною Комісією НТШ., але ж цього, на жаль, ніде не зазначено.

Після короткого вступу про косарську бувальщину автор оповідає про початки науки кошення в малих хлопців, про час косовиці, вибір „отамана“, вступні звичаї на початку кошення, про косарський іспит молодих „фриців“ та головно про різні звичаї, зв'язані з таким „фрицьованням“, чи „фризованням“. Виклад ілюстрований уривками косарських пісень. На кінці подано показник місцевостей, звідкіля зібрано відповіді на квестіонар, та літературу про косовицю на Україні (15 заголовків), але ж автор (з вийнятком одної позиції) із неї зовсім не користав.

На тому самому матеріялі опирається й мала стаття Василя Якуб'яка: „Косовиця в Печеніжині коломийського повіту“ (57—59, з нотами двох мелодій: „Гостив джуман“, та „Ой, зза гори, зза високої сив коник вибігає“).

Під спільним заголовком „Різдвяні звичаї“ є короткий запис Івана Боліховського про Св. Вечір у селі Біла, пов. Чортків (60), і трохи довший — Івана Грабця про Св. Вечір у селі Бітля, пов. Турка та про купання „корочуна“ досвіта на перший день Різдва (60—63).

На закінчення етнографічної частини „Слова“ поданий повний текст двох квестіонарів, виданих самою Богословською Академією (63—65). У першому з них 10 питань торкається топографії й історії даної місцевости, других 15 — „простонародніх і жебрацьких молитов“, третіх 2 — слів „стріп“ та „рінь“ У другому — 42 питання торкаються „вірувань у сонце“, а 6 — „імен Господніх“.

Як на початок, із праці богословського „Краєзнавчого Гуртка“ в ділянці етнографії можна бути вдоволеним.

Я. Пастернак.

Kalistrat Dobrjański, Znachorstwo w Samborskiem „Lud“, т. XXXIII., ст. 115—126, Львів, 1934—1935 (й відбитка, ст. 10).

Kalistrat Dobrjański, Bractwo Kawalerskie im. św. Mikołaja w Starym Samborze, „Lud“, т. XXXIII, ст. 126—135 і відб., с. 10, Львів, 1934—35.

Перша статтейка, це — новий причинок до відділу народньої медицини, способів лікування заклинанням, заворожуванням, заговорюванням. Автор подає ці відомості з власного переживання. І цікаве його становище до цих знахарських практик. У зв'язку з недугою сестри, коли вже лікарі відступили, автор

звертається за порадою до знахарів (самий про це оповідає) і, стараючись слідкувати за поведінкою знахарів для докладного запису, **вірить** у їх лікувальну силу...

Автор провідав кількох знахарів і знахарку з Турчанщини й Старо-Самбірщини. Всі вони письменні, люди, що побували у світі — в Америці, Арґентині, доволі багаті. При своїх лікувальних практиках послуговуються книжками, записками. Деякі з них вирізняються особливою побожністю, вірою, а навіть містицизмом і лікують силою молитви. Автор подрібно описує поведінку поодиноких знахарів, але ж тут відчувається якусь недостачу. Міркую, що саме психічна настанова автора не дозволяє йому на повну об'єктивність.

У другій статті автор подає звістки про „кавалєрське" братство ім. св. Миколи — чисто етнографічне; описує лише те, що самий бачив, що йому розказали старші люди. Навіть історію братства — попри збережені документи, подає на основі народніх оповідань. З організації, значіння та діяльности братства він описує загальні збори, виготову світла, коляду й великодні звичаї. Хомина неділя це — день річних загальних зборів, день виборів братського „провізора" та цілої братської старшини. Братські грамоти, статути, протоколи й записки бережуть у дерев'яній скрині, званій „право". Спільна виготова світла — довгих воскових свічок „вахлів", коляда з „балемканєм", що дає змогу зібрати гроші на братську касу, а далі — великодній звичай „балемкати і ставити „оборіг"—гагілкову вежу, яку несуть до священника і провізора — ось цікаві залишки колишніх братських звичаїв.

Автор підносить занепад братства й його звичаїв та намагається піддержувати його силою традиції.

Стаття — цікавий інформативний причинок до історії й організації міщанства. Вона має виключно дескриптивний характер — шкода, що для неї не використано аналогічних явищ у инших народів або й лише на українських землях.

Ірина Ґурґула.

J. Falkowski — B. Pasznycki, Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem, zarys etnograficzny z 1 mapą, 29 rycinami i 9 tablicami, „Prace Etnograficzne" pod red. Dra A. Fischera, № 2., Lwów, 1935, стор. 132.

Праця двох молодих етнографів (другий — українець) має за головну мету, як це у вступі подають автори, устійнити етнографічну межу між бойками й лемками. Вона робить враження пляново обдуманої та дбайливо опрацьованої монографії цієї межівної смуги. Поділяється вона на такі головні розділи: етнографічний терен, матеріяльна культура, соціяльна й духова культура.

В першому розділі находимо дбайливо обговорену справу лемківсько-бойківської межі із становища діялектології (шкода тільки, що не вважено тут праці Рабіївної: Dialekt Bojków) і етнології та устійнено її з увагою на перехідні й мішані терени. У другому розділі опрацьовано матеріяльну культуру, у третьому — соціяльну й духову культуру й там подано велику кількість народніх пісень. Закінчує працю слівничок прізвищ, прозв і цікавіших місцевих слів.

Зібраний у праці матеріял доказує, яка багата на наших карпатських теренах стара народня культура, як багато етнографічних явищ із неї було ще досі майже зовсім незнаних.

Узагалі праця робить корисне враження та сповняє зазначене авторами завдання. Цікава вона і з методологічного огляду, а са́ме тим, що бере на увагу перехідні й мішані терени на межі двох етнографічних смуг, на що досі не завжди звертали увагу в наукових публікаціях. Наприкінці треба підмітити прецизійне виконання рисунків і велику кількість (подекуди трохи невиразних) фотографій та цікаву мапу терену.

Калістрат Добрянський.

VII. БІБЛІОГРАФІЯ.

Є. Ю. Пеленський, Бібліографія української бібліографії, Львів, 1932, (на обкл.: 1934), 8°, ст. 198 + (1), Бібліотека „Дзвонів“, ч. 4 (на обкл.: Видання „Богословії“, ч. 18).

Автор завдав собі багато праці, щоб позбирати докупи різні бібліографії, що так чи інакше торкаються України, і дав дуже корисний довідник не лише з українознавства, але й з інших ділянок знання. Та, признаючи корисність праці, годі не зробити деяких завваг. Отож перша — щодо обсягу: у своєму змаганні принотувати як-найбільше праць, упорядчик поклав собі рішуче за широкі рямці, зарахувавши до української бібліографії не тільки показники, що торкаються українознавства, або українською мовою видані, але й такі, що мають хиба́ лише той зв'язок із Україною, що вийшли на українських землях.

На мій погляд, такого роду показників зовсім не треба було нотувати, тим більше, що др. Пеленський тут непослідовний: нотує московські, що вийшли в У.С.С.Р, а поминає польські, що вийшли на українських землях у Польщі. Таксамо ледви чи треба було принотовувати загально-літературні огляди (напр., ч. 217, 1795, 1830 та ін.), статті на окремі теми (напр., ч. 434), а особливо списи літератури, використаної цим чи тим автором у його

праці. Адже ж це море безбережне, що його впорядчикові просто не сила вичерпати. Др. Пеленський, треба це відзначити, попереглядав дуже багато різних видань, щоб виловити такі вказівки, але ж, очевидячки, ще більше лишилося видань непереглянених, тимто цього роду матеріял має в його книзі в великій мірі припадковий характер. Автор несвідомо переступив межу й, замісць дати спис показників якоїсь літератури, дав щось наче власні показники тієї літератури. Вийшло це безперечно на шкоду для справжніх бібліографій, бо з огляду на ощадність місця автор мусів тут поневолі бути і скупий і лаконічний, тому попропускав назви видавничих фірм, рецензії та таке інше, а також дуже стиснув матеріял, замісць більше повідділювати деякі рубрики чи окремі частини рубрик, щоб були вони прогляднїші. Стараючися принотувати як-найбільше різних знадібків, автор подає дуже багато й такого матеріялу, що його пропущення сам таки виправдовує в передмові (популярні, несистематичні показники в роді часописного „що читати"). Проте досить побіжно перелистувати його книгу, щоб переконатися, як багато визбирав він, головно із сов'єтських видань, са́ме отих „що читати". З погляду методологічного це безперечно хиба, але читач не буде за це в претенсії до автора: за багато, мовляв, не шкодить. Ця насиченість матеріялом робить усезбірку др. Пеленського необхідним довідником кожного працівника в різних галузях науки й письменства, особливо для високошкільної мо́лоді.

Та, розуміється, не вважаючи на свої гарні прикмети — багатство зібраного матеріялу та прозорий його уклад, — праця нашого автора має й деякі вільні чи невільні прогріхи. Найприкріша хиба—це сила-силенна друкарських помилок, часом дуже прикрих, на жаль, чомусь зовсім не справлених при кінці книжки. Так, напр., під ч. 904 надруковано Головінський (і це, мабуть, помилка самого впорядчика, бо так стоїть і в показнику авторів) — зам. Ґловінський, під ч. 1099 — Романенко, зам. Романченко (в показнику авторів нема ні так, ні так) і т. д. Зокрема дуже поперекручувані російські назви. В бібліографічному показнику це річ просто нестерпна. Та здебільша це, мабуть, вина видавництва або друкарні, а не автора.

На карб автора можна покласти деяку диспропорцію в укладі поодиноких рубрик: до питань менше важних подибуємо більше літератури, ніж до важніших. Не все це можна пояснити браком матеріялу. Так, в очі впадає бідність бібліографічної літератури про старі наші пам'ятки, зокрема правничі пам'ятки, чи взагалі про історію українського права. Не знайшов я в книзі

др. Пеленського, напр., згадки за статтю Пташицького про видання Лит. Статуту, тощо, а в відділі української історії нема згадки за відомі праці Іконнікова й Г. Карпова, хоч усі вони з огляду на методу автора, який інші подібного роду праці нотує, повинні були в ній найтися. Далі, слід відмітити деяку розкиданість уміщеного матеріялу, чи невідповідне його рубрикування. Так, напр., про українську мову подано у двох рубриках: у властивій, на ст. 101. і далі, і вище у відділі „навчання“, ст. 92—93, де зазначені й такі показники, яким місце швидче в першій (Панкевич 1170), тим більше, що в ній є вже подібні показники (Огієнко 1312 та інші). Таксамо й до відділу позашкільної освіти попали речі, що їм місце у спеціяльних рубриках (математика 1248, 1249, геологія 1251, астрономія 1252), бо ж тоді до цього відділу довелося б віднести, напр., і чч. 1786—1787. Краще вже було б повторити такі речі в обох рубриках. Або візьмім іще ст. 19—21, де подана бібліографія XX. ст. Тут із рубрики „загальна“ слід було б перенести до рубрики „Наддніпрянщина“ чч. 171—174. Варто було б також популярні речі або ставляти на початку даної рубрики, або якимось значком відрізняти їх від інших. Добре робить др. Пеленський, нотуючи й каталоги (чч. 1842, 1843), але ж тоді треба бути послідовним і принотувати й інші каталоги. В наших обставинах, коли ми не маємо докладної бібліографії українського друку, доведеться нераз зазирнути й до каталогів, шукаючи за цією чи тією книжкою. Каталоги конче потрібні й укладачеві бібліографій, бодай для орієнтації при розшуках. Тимто слід було принотувати каталоги хоч би більших, відоміших наших видавництв та книгарень, як ось: книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, книгарні „Кіевско-ї Старин-и“, „Ставропигії“, „Книгоспілки“, „Держ. Видавництва“, тощо. Вони для української бібліографії вартніші за такі, напр., байдужі речі, як показники творів якоїсь Хавкиної (234), Балобанової (2135) або спис відозв рос. соц.-дем. організації „Союз борьбы за освобождение рабочего класса“ (2110), тощо.

Нотуючи в відділі бібліографії такі видання, як словник Павловського (2126, до речі — був і 2. додаток до цього словника), які з бібліографією не мають нічого спільного, слід було принотувати у відділі „установи“ також передвоєнні словники професорів київського та ін. університетів на Україні, бо там-таки подані списи їх праць. „Записки“ Н. Т. Ш. свого часу подавали широку „наукову хроніку“ з оглядами часописів українських та чужих на Україні. Не шкодило принотувати її за всі роки, може, навіть подавши огляд цього чи того часопису під його назвою.

Др. Пеленський чомусь принотував тільки пару оглядів пок. Томашівського (ч. 405 а, б), хоч таких оглядів — і не самого лише Томашівського — було значно більше. Годилося б принотувати й огляди праць Наукового Товариства ім. Шевченка — М. Грушевського (в „Журнал-і Министерства Нар. Просвѣщенія" 1904. р.), та Ол. Грушевського (в „Извѣсті-ях Отд. р. яз. и сл." рос. Академії Наук 1911. р.), не зважаючи на те, що зазначені вони в моїй брошурі про Т-во, згаданій у розбираній книжці.

Слід було б теж розкрити деякі псевдоніми, тим більше, що вони вже не таємниця: С. Дорош (ч. 381) це — Ол. Дорошкевич; Ромул (ч. 2303) це — С. Єфремов. Ініціяли або неповні підписи автор подекуди розшифровує, але не все (напр., ч. 379 В. Ч. це — В. Чапля; ч. 2337 О. Пар-ий це — О. Парадиський). Завважу ще такі недогляди: ч. 2314, дра В. Щурата про українські переклади творів Ю. Словацького, виглядає на польську працю, тимчасом вона вийшла по-українськи, передусім у звідомленні колишньої так зв. німецької гімназії у Львові, де др. Щурат учителював, і окремою відбиткою з того звідомлення. Далі „Новое о Шевченкѣ" (ч. 1894) це ж відбитка статті П. Зайцева з „Русск-ого Библіограф-а"; книжка покійного акад. Д. Багалія, показана під ч. 1889, появилася в 1925. р.; стаття Айзенштока під ч. 1830 вийшла не в 1924. р., як припускає автор, а в 1922., в ч. 6. журналу „Путь просвещения", що його др. Пеленський чомусь зовсім не використав. Таких завваг можна було б зробити більше. Нотую тут тільки те, що впало в очі при перегляді книжки.

Перейдім тепер до пропусків.

Само собою розуміється, ідеальної повноти вимагати годі. Щодо цього, то я цілком погоджуюся з застережанням автора, висловленим у передмові. Але є пропуски і пропуски. Не можна брати, очевидячки, за зле пропуск якогось екзотичного, або й неекзотичного, але в наших умовах недоступного видання, одначе видання, що їх можна дістати у Львові, напр., у бібліотеці Н. Т. Ш., повинен був упорядчик використати у своїй всезбірці бібліографій. Тимчасом, напр., зазначивши статтю С. Паночіні „Книжкова українська продукція в 1917 р." з ч. 5. „Книгаря" (пор. ч. 173), др. Пеленський чомусь поминув другу статтю того самого автора в ч. 20: „Огляд української книжкової продукції в 1918 р." Не зазначив він і статті Ю. Меженка „Книжкова продукція на Великій Україні в 1917—1921 р." в журналі „Життя й Революція" 1927. р., ч.ч. 10—12 (є й окрема відбитка). В рубриці освіти та самоосвіти не знайшов я,

між ін., таких показників: „Литература по вопросам народного просвещения“ в харківському журналі „Путь просвещения“ 1922—23 рр. та „Указатель литературы для работника по социальному воспитанию“ (додаток до вид. „Руководство по социальному воспитанию“, вип. І, вид. 2., Харків, 1922), а це ж великі праці, що використовують і відповідну українську літературу. В рубриці „Фолькльор“ на ст. 102. не бачу „Показчика літератури дум і історичних пісень“ Д. Ревуцького, поданого в додатку до його збірки („Українські думи та пісні історичні“ вид. 1., Київ, 1919. р., ст. 277—296, вид. 2., Київ—Харків, 1930 р., ст. 255—274). У відділі про Гоголя пропущені отсі показники: „Українські переклади з Гоголя“ (київська „Рада“ 1909. р., ч. 67), Ю. Яворського „Н. В. Гоголь въ Червонной Руси“ й О. Маркова „Гоголь въ галицко-русской литературѣ“ (перший був друкований у „Извѣсті-ях Спб. Славянскаго Благотворительнаго Общества“, 1904, ч. 5, а другий у „Извѣсті-ях Отд. русск. яз. и слов.“ рос. Академії Наук (1913, кн. 2). Про інші показники Hoholiana, пропущені др. Пеленським, можна довідатися з замітки Ю. Яворського з приводу статті Маркова, уміщеної у згаданих акад. „Извѣсті-ях“ (1913, кн. 4). А знову, принотувавши додаток Ямпольського до Кирилюкової бібліографії Куліша, пропустив він іще два великі доповнення того самого автора, друковані в харківському „Літературному Архіві“ (1931, кн. 2 і 3). Не бачу й огляду Д. Дорошенка, уміщеного в „Zeitschrift f. sl. Philologie“, 1929 р. (Bd. V., H. 3/4). Про Стефаника взагалі нічого не знаходимо, хоч упорядчик міг би був принотувати бодай літературу в моїй брошурі про Стефаника (Львів, 1921). Таксамо пропущений спис праць проф. Миколи Стороженка, поданий у його некролозі в „Кіевск-ій Старин-і“ (1901, кн. 12). Про Толстого в українській мові маємо ще показники: Ю. К. „Твори Л. М. Толстого в українському перекладі“ („Рада“, 1908. р., ч. 197.) й С. Сірополка у празькому ювілейному збірнику на честь того російського письменника (1929. р., вид. слов'янського семінару Карлового університету). Не принотував автор і голосів преси з нагоди смерти Б. Грінченка, поданих у збірнику „Над могилою Бориса Грінченка“, виданому „Вік“-ом у Києві, 1910. р. (пор. ст. 151—163), огляду В. Біднова бібліографічних праць о. Є. Сіцінського („Книголюб“, 1931, кн. II.).

Про Франкові взаємини з чехами дав у 1926. р. огляд на підставі зібраного мною матеріялу др. Іван Брик у „Slovansk-ому Přehled-i“ (р. XVIII, ч. 7—8). З показників Ф. Аристова творів москвофільських письменників не згадано за показники до А.

Кралицького (Ужгород, 1930) та до Е. Фенцика (на спілку з Н. Бескидом, Ужгород 1932). Слід було б зазначити й „Литературные отголоски »русько-краинского« періода въ Закарпатской Руси, 1919. года“ Ю. Яворського (Ужгород, 1930).

Недобачив др. Пеленський опублікованого Грінченком у „Літ. Н. Вістнику“ спису книжок, виданих коштом Череватенка (т. III. 1898), а також виданого в Москві за ред. І. Владиславлева щорічника „Библіографическій Ежегодникъ“, де є чимало Ukrainica, зазначуваних окремо, а також того самого автора показник „Русскіе писатели XIX—XX ст.“, що вийшов досі кількома виданнями й містить спис літератури також і про окремих українських письменників, зосібна про Шевченка.

Показникам Ševčenkiana загалом не пощастило. Так, напр., нема згадки ані за одну брошуру Андрієвського (А. Т., А. Т-ый, А. Андріевскій: „Поминки Т. Г. Шевченка“ 1879, 1882, 1902, „Т. Г. Шевченко въ отзывахъ о немъ иностранной печати“, 1879 р.). Не зазначено також, що Багрієва „Шевченківська студія“ в новому, переробленому і значно доповненому вигляді появилася в II. томі його збірки „Шевченко“ (Харків, 1931. р.), пропущені списи Шевченківської літератури М. Биковця („Сел. Будинок“ та „Сільський Театр“, 1930, ч. 2); Л. Бурчака, Отклики русской печати в 2. кн. „Укр. Жизн-и“ 1914. р.; Каталог Музею Тарновського, присвячений Ш-ві — і перше вид. 1893. р. й доповнене видання у II. томі Каталогу, зладженому Грінченком 1900. р.; С. Дз-ка, Література до вивчення Ш-ка та його доби („Цукровик“, 1926, № 5—6); Ол. Дорошкевича, Сучасний стан Шевченкознавства у II. збірнику „Шевченко“ (Харків, 1930) та в його „Етюдах з Шевченкознавства“; З. Кузелі „Голоси зах.-европ. письменників про Ш-ка та його твори“ („Вістник Союза визв. України“, 1916 р.); М. Лазаревського „О прозаическихъ сочиненіяхъ Ш-ка на великорусскомъ языкѣ“ („Основа“, 1862, кн. 3); М. Новицького, Бібліографічні про листи до Ш-ка нотатки (у „Листуванні“ Ш-ка, вид. ВУАН, 1929 р.); Л. Луцева, Т. Ш-ко у слав'ян („Студ. Вісник“, 1926, ч. 3); О. Попова, Ш-ко у дитячій книгозбірні („Рад. Освіта“, 1930, ч. 3); Д. Сірого, Матеріяли etc. („Сільський Театр“, 1927, ч, 2); В. Сіновика (Вол. Лукича-Левицького), Покажчик листів Ш-ка („Правда“ р. XIV, т. 2, вип. 5, лютий, 1889) та цілу низку бібліографій М. Яшека в харківському „Знанні“ (1924, ч. 10/11; 1925, чч. 6-9; 1926, ч. 4; 1927, ч. 5).

Я не наводжу багато інших, менше важних пропусків, проте все ж мушу зазначити пропуск нотаток С. Єфремова у хроніці Л. Н. В. 1901 (кн. 4 і 7) та 1902, кн. 5; В К[оряка] в „Радянському

Книгарі“ 1930, ч. 3; знадібків, поданих у „Кіев. Ст.“: 1900, кн. 4, 1901 кн. 4 і 5, 1905, кн. 3 і 4; „Червоний Шлях“ 1928, кн. 3; „Читач-рецензент“ 1930, ч. I, не кажу вже про списи Шевченківської літератури в „Бюлетенях“ Держ. Вид. України або „Книгоспілки“. Годилося б і їх принотувати, тим більше, що автор виловлював часом зовсім припадкову літературу предмету, подавану по різних книжках, або менше важні показники „що читати“ (хоч треба зазначити, що дещо з вичислених вище пропусків автор принотував у пізнішому свому огляді в ч. 3. „Дажбога“, 1933. р.).

Не стрічаємо чомусь у всезбірці дра Пеленського й літератури про музику до Шевченкового „Кобзаря“, хоч статтей про такі musicalia, де, крім оцінок, показана й література, появилося досить, напр.: М. Грінченка в його „Історії української музики“ (К. 1922, ст. 215—234), В. Лукича-Левицького („Зоря“, 1891), С. Людкевича („Молода Україна“, р. III, ч. 25, 1902, падолист), П. Музиченка („Рада“, 1912, ч. 47 і 1914, ч. 49), Я. Полфьорова (зб. „Шевченко“ т. II, Харків, 1930), М. Федусевича („Звідомлення укр. акад. ґімназії“ за рр. 1921—32), Б. Яновського, Шевченко й музика (зазнач. у показнику Яшека), а також безіменні списи по часописах: „Культура і Побут“, 1928, ч. 10; „Музика“, 1925, ч. I; „Червоний Степ“, 1929, ч. 630; „Червоний Шлях“, 1928, ч. 3, тощо. Слід було б також зазначити, що бібліографію Шевченкової бібліографії нотують і Яшек і Плевако.

В „покажчику авторів“, поданому при кінці книжки, на жаль, теж не обійшлося без помилок, не лише друкарських. Так, напр., не зазначено згаданого під ч. 164 В. Січовика (В. Левицького-Лукича), Романченка; подана в дужках під „Мезієр“ цифра їй не відповідає, як також цифра 700 або 2182 при мойому прізвищі. Нотую тільки те, що підказала мені пам'ять при побіжному перегляді.

Хотілося б, очевидячки, щоб таких пропусків не було. Усе ж, не зважаючи на них, можу повторити ще раз те, що сказав на початку: книга др. Пеленського поважна й корисна, в неї він вклав багато праці й пильности. *В. Дорошенко.*

ЗМІСТ CLV. ТОМУ.

Сторона

1. Степан Смаль-Стоцький: Питання про східньо-слов'янську прамову. . . . . 1— 5
2. Кирило Студинський: Карел Ербен і Яків Головацький. . 6— 28
3. Філарет Колесса: Формули закінчення в українських народніх думах у зв'язку з питанням про наверствування дум. . 29— 67
4. Михайло Тершаковець: Нові Kopitariana. . . . . . 69—106
5. Іларіон Свєнціцький: Мовні ознаки пам'яток українського письменства домонгольської доби. . . . . . . 107—108
6. Ярослав Гординський: Станіслав Виспянський і Україна. . 109—130
7. Аґенор Артимович: Потенціяльність мови. . . . . . 131—138
8. Василь Сімович: Про поголоснене українське „л". . . . 139—152
9. Лука Луців: Авґуст Харамбашіч і Тарас Шевченко. . . 153—172
10. Іван Панькевич: Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх инших українських говорів, і передовсім до південно-карпатських. . . . . 173—189
11. Теоктист Пачовський: Відгуки „Żywotów Świętych" П. Скарґи в „Четьїх-Минеях" Дм. Тупталенка. . . . . 191—202
12. Іван Зілинський: Взаємини між українською та польською мовою. . . . . 203—215
13. Ярослав Рудницький: У справі девербатпвів із наростками -ище, -исько у слов'янських мовах. . . . . 217—222
14. Василь Лев: Іван Франко та польські позитивісти. . . . 223—230

Некрологи: Аґенор Артимович. . . . . 231—233
Володимир Перетц. . . . . 234—238

Бібліографія. . . . . 239—368

INHALT DES CLV. BANDES.

Seite

1. Stepan Smal'-Stoćkyj: Zur Frage über die ostslavische Ursprache. . . . . 1— 5
2. Kyrylo Studynśkyj: Karel Erben und Jakiv Holovaćkyj. . . 6— 28
3. Filaret Kolessa: Schlußformeln in den ukrainischen „Volks-Dumen" in Verbindung mit der Frage über die Aufschichtung der „Dumen". . . . . 29— 67
4. Mychajlo Teršakoveć: Neue Kopitariana. . . . . . . 69—106
5. Ilarjon Švjenćićkyj: Die sprachlichen Merkmale der ukrainischen Denkmäler vormongolischer Zeit. . . . . . . 107—108
6. Jaroslav Hordynśkyj: Stanisław Wyspiański und die Ukraine. 109—130
7. Agenor Artymovyč: Über die Potenzialität der Sprache. . . 131—138
8. Vasyl' Šimovyč: Über die Vokalisierung des ukrainischen „l". . 139—152
9. Luka Lućiv: August Harambašić und Taras Ševčenko. . . 153—172
10. Ivan Pańkevyč: Das Verhältnis der südkarpatischen Mundarten der ukrainischen Sprache zu allen anderen ukrainischen Dialekten, vor allem zu denen der Nordkarpaten. . . . . . . 173—189
11. Teoktyst Pačovśkyj: Nachkläge der „Żywoty Świętych" von P. Skarga in der „Četji-Myneji" von Dmytro Tuptalenko. . . 191—202
12. Ivan Žilynśkyj: Wechselseitiges Verhältnis zwischen der ukrainischen und polnischen Sprache. . . . . 203—215
13. Jaroslav Rudnyćkyj: Zur Frage über die Deverbativa mit Suffixen -yšče, -yško in den slavischen Sprachen. . . . . 217—222
14. Vasyl' Lev: Ivan Franko und die polnischen Positivisten. . . 223—230

Nekrologe: Agenor Artymovyč, ... 231—233
Volodymyr Peretc. . . . .

Bibliographie. . . . .